CROATICA
BIBLIOTECA
ZKVH SUBOTICA
K
AND
II

NA SLAVU BOŽJU I PREBLAŽENE DJEVICE MARIJE TE NA PONOS HRVATSKOGA NARODA PRED SVIM NARODIMA CIJELOGA SVIJETA PODIŽE SE POD POKROVITELJSTVOM HRVATSKOGA METROPOLITE PREUZVIŠENOGA GOSPODINA NADBISKUPA DRA ANTUNA BAUERA I PREUZVIŠENOGA GOSPODINA NADBISKUPA O. RAFAELA RODIĆA

OLTAR KRALJICE HRVATA NA SIONU U JERUSALIMU

U DIVNOJ NOVOJ BENEDIKTINSKOJ BAZILICI MAJKE BOŽJE, SAGRAĐENOJ NA MJESTU, GDJE JE BOGORODICA PREMA PREDAJI POSLIJE SPASITELJEVE SMRTI NA KRIŽU SA SV. IVANOM, APOSTOLOM, STANOVALA I SVETO PREMINULA. OLTAR SE PODIŽE TROŠKOM CIJELOGA HRVATSKOGA NARODA, PA TKOGOD OSJEĆA HRVATSKOG I KATOLIČKOG PONOSA, NEKA NA DRUŠTVO SV. JERONIMA U ZAGREB POŠALJE MA I NAJMANJI PRINOS ZA TU SVETU STVAR.

DR JOSIP ANDRIĆ

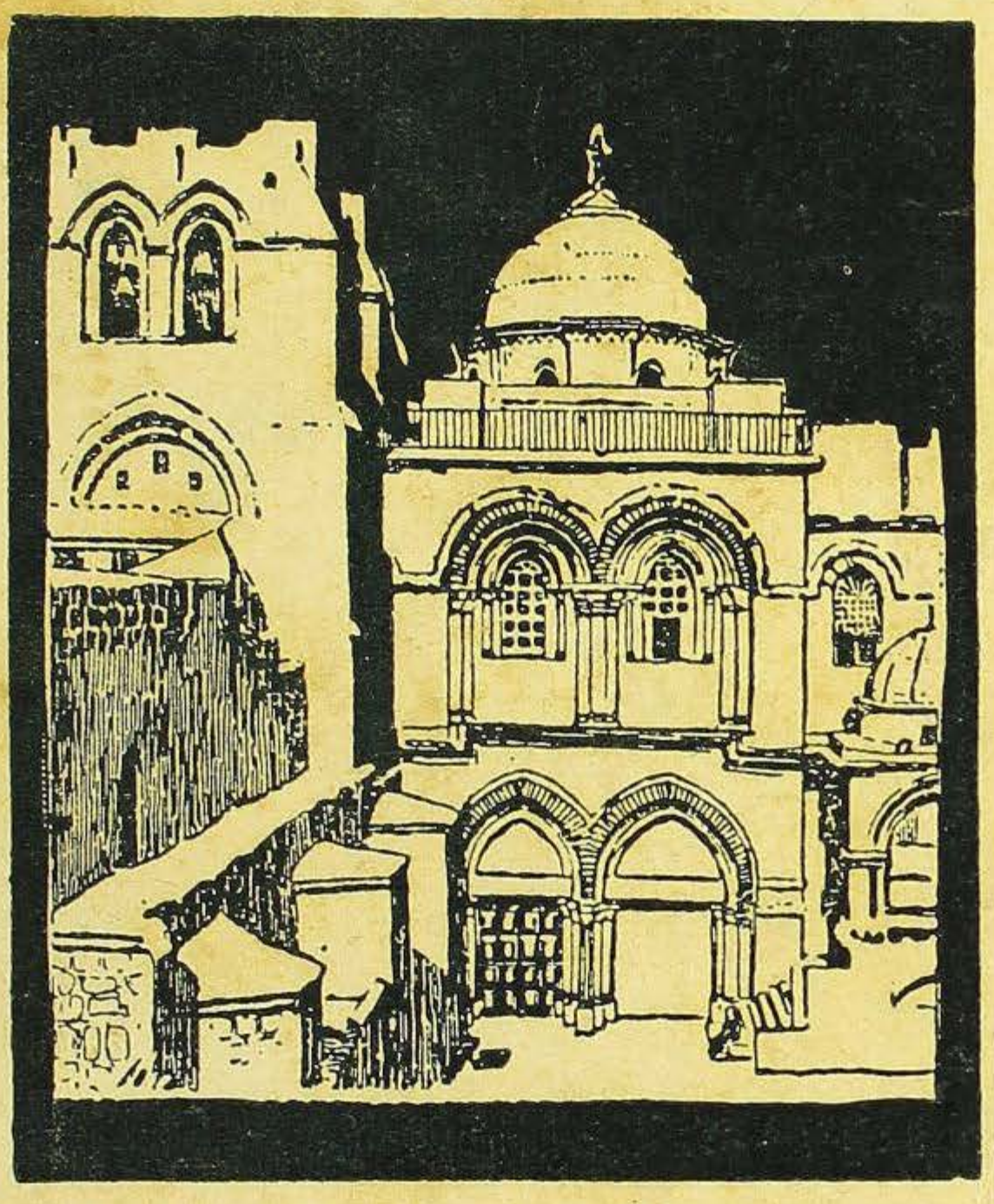

U KRISTOVOJ DOMOVINI

DR JOSIP ANDRIĆ:

U KRISTOVOJ DOMOVINI

HRVATSKI HODOČASNICI KOD JERUSALIMSKOG PATRIJARKE
U sredini: patrijarka Luigi Barlassina i nadbiskup Rafael Rodić

EX LIBRIS
PROF. BELA
GABRIĆ

DR JOSIP ANDRIĆ

U KRISTOVOJ DOMOVINI

PUTOPIS IZ SVETE ZEMLJE

NASLOVNA SLIKA OD V. KIRINA

JERONIMSKA KNJIŽNICA
UREĐUJE DR JOSIP ANDRIĆ
IZDAJE HRV. KNJIŽ. DRUŠTVO SV. JERONIMA
KNJIGA TRISTA ŠEZDESET I DRUGA

zkvm.org.rs

OVA JE KNJIGA IZAŠLA MEĐU JERONIMSKIM IZVANREDNIM IZDANJIMA ZA GODINU 1932.

S DOPUŠTENJEM
DUHOVNE OBLASTI
NADBISKUPIJE ZAGREBAČKE
OD 30. LISTOPADA 1931.
BROJ 7853.

BIBLIOTECA CROATICA
br. 24
ZKVH SUBOTICA

TISKARA NARODNE PROSVJETE U ZAGREBU

POSVEĆENO POKROVITELJIMA PR-
VOGA HRVATSKOGA HODOČAŠĆA
U SVETU ZEMLJU PREUZVIŠENOMU
GOSPODINU DRU ANTUNU BAUERU,
NADBISKUPU ZAGREBAČKOM, HR-
VATSKOME METROPOLITI I POKRO-
VITELJU DRUŠTVA SV. JERONIMA,
TE PREUZVIŠENOMU GOSPODINU
O. RAFAELU RODIĆU, NADBISKUPU
BEOGRADSKOM I APOST. ADMINI-
STRATORU VELIKO BEČKEREČKOM

BIBLIOTECA CROATICA
ZKVH SUBOTICA

zkvh.org.rs

BIBLIOTECA CENTRALE
AGRARIA

PREKO ČETIRI MORA

ZBOGOM, EVROPO!

„U Kristovu domovinu!" kliktala je u nama trideset i šestorici s čudnim nekim drhtajem duša, kad je 27. svibnja 1931. vlak, kojim smo dan prije krenuli iz lijepe naše domovine, u ranu zoru ulazio u Trst, te kad smo bacili pogled na modru pučinu divnoga Jadrana, koja se pred nama razastrla kao sag, da po njemu pođemo k čarobnome cilju svoga putovanja. Čarobnome, jer kome od nas nije još od malena, otkada su nam se ucijepili u dušu sveti događaji iz Biblije, mašta dočaravala nedosežne predodžbe, kadagod bismo čuli spominjati sveta imena Jerusalim, Betlehem, Nazaret ? A sada smo eto na putu, da te svete gradove pohodimo i vidimo, da nogom svojom stupimo na ona mjesta, koja su doživjela slavu, kakvom se ne može podičiti nijedan drugi kraj na zemlji.

I cijelo ono dopodne, što smo ga proveli u Trstu, svaki je od nas hodočasnika nestrpljivo čekao čas, kad ćemo se ukrcati u parobrod, da pod nama bude samo duboko more, nad nama Božje nebo, a pred nama sveti cilj, svetiji nego, što ga uopće može da ima ikoje ljudsko putovanje. Četiri i po dana određeno nam je lebdjeti tako između nepregledne vode, još nepreglednijega svoda nebeskoga i žuđenoga cilja, za koji se nijedan od nas nije žacao podnijeti i najteže nepogode, koje mogu da nas stignu. Naše je pouzdanje bilo u Svevišnjega, te nikom od nas nije ni dolazilo na um misliti na teškoće, koje nas čekaju i koje će samo ojačati duše naše za one svete dojmove, kojima smo išli ususret.

Kada smo dan prije po podne kretali iz Zagreba na taj daleki put, pratili su nas pogledi, koji su nam iskreno zavidali, ali i mnogi pogledi, koji su se nekako kao čudili odvažnosti, što idemo u krajeve tako egzotične i nesigurne izvrgavajući se nepredvidivim opasnostima, koje nas mogu ondje zadesiti. A kod kuće ostavljamo obitelj, djecu, mile i drage...

„Ja svoga muža ne bih pustila na takav put," govorila je ženi jednog našeg hodočasnika njena prijateljica.

zkvh.org.rs

„Zašto ne ? Pa zar ne idu onamo hiljade putnika sa svih strana ? Bome oih i ja išla, da su mi djeca veća..." odgovorila je srčanija žena.

Te se dvije duše nisu razumjele : pred jednom je lebdio samo ideal privlačive čarobnosti, koja te izdaleka vuče i mami k sebi, a drugoj se misao bavila samo dubinom nepreglednoga mora, koje treba preploviti, i divljim predjelima, u kojima gospodare bijesni Arapi, otrovne zmije, nepodnosiv žar sunca i stotine drugih opasnosti. Zemlja, koja je Spasitelju bila domovina na ovome svijetu, nije u kulturnoj Evropi, nego na Istoku, u Orijentu, o kojem kolaju kod nas tako čudne priče i još čudnije predodžbe. Nije dakle čudo, ako se putovanje u te krajeve općenito drži opasnijim, nego što uistinu jest. Ali može li pomisao na te opasnosti biti jača od želje vidjeti Svetu Zemlju, posvećenu dolaskom Sina Božjega na ovaj svijet i otkupljenjem cijeloga roda ljudskoga ? Može li strah pred tim opasnostima odvratiti pobožnoga putnika od puta, koji mu nosi najsretnije doživljaje cijeloga života ?

„Ne može !" odgovaraju tisuće i tisuće hodočasnika, što svake godine hrle put Kristove domovine. A tom odgovoru pridružili smo se i mi putnici iz hrvatskih krajeva, kad smo stvorili odluku, da pođemo s prvim hrvatskim hodočašćem u Svetu Zemlju. Svladali smo sve zapreke, doviknuli dragoj domovini svojoj i svim milima i dragima u njoj zbogom, ušli u bijelome Zagrebu u vlak, o ponoći prešli granicu naše države, a tu evo u Trstu doviknut ćemo za čas zbogom i cijeloj Evropi. Strest ćemo prah evropski sa svojih cipela i jade evropske iz svojih misli te se predati posve doživljajima, koji će nas u Kristovoj domovini više primaknuti idealima vječnosti.

Naša hodočasnička skupina, prva ove vrste iz hrvatskih krajeva, nije bila velika : ali 36 osoba je baš najljepši broj, da u zajedničkom putovanju u zajedničkim radostima i teškoćama budemo kao jedna velika obitelj. Bilo nas je sa sviju strana : bila je zastupana Dalmacija, Bosna, gornja Hrvatska, Slavonija, Srijem, Bačka, Banat, Beograd i gradišćanska Hrvatska. I po zanimanjima bila je vrlo šarolika naša skupina : jedan nadbiskup, 6 svećenika, 9 posjednika i seljaka, 2 trgovca, 1 tvorničar, 1 gostioničar, 1 sudac, 1 radnik, 1 privatni činovnik, 1 novinar i 12 žena. I od tih dvanaest žena svaka je bila kao i žena onog našeg suputnika puna srčanosti i želje vidjeti i proživjeti, što nije mnogima dano...

Od sviju je hodočasnika svakako bio najzanimiviji bać Josa iz Žednika kod Subotice, koji je već godinu dana prije bio hodočastio u Svetu Zemlju, pa je evo sada hodočastio i s nama, a veli, da ne će, ako Bog da zdravlja i sreće, ni ubuduće izostati.

„Kako se bać Joso, usuđuješ opet na tako daleki put ?" pitali su ga njegovi u Subotici prije ovog polaska.

„Kako da se ne usudim opet i opet ići u onaj kraj, od kojega je samo nebo svetije i ljepše !" odgovarao im je on sa zanosom.

To nam je sav razdragan pričao još u željeznici na putu od Zagreba prema Trstu. Skrenuo je razgovor i na morsku bolest, koja nas može stići za vrijeme vožnje po moru, pa je tješio suputnike ovakvim uvjerljivim riječima :

„Pa šta je to ? Od tog nitko umrijeti ne će. Čovjeku je, i kad se napije više nego što treba vina, zlo, pa opet prođe, ko da nije ništa bilo..."

I u Trstu nam je bać Josa, kadgod bi uhvatio zgodu, pričao zgode sa svoga prvoga boravka u Svetoj Zemlji, a svi smo ga rado slušali, te je to njegovo prostodušno, uvjerljivo i lijepom, sočnom ikavštinom zaogrnuto kazivanje svima nama u duši izazivalo tako ugodno raspoloženje. Ta tko da rado ne sluša ono, čime je u mislima i željama svojim sav obuzet ?

U Trstu smo u krasnoj crkvi sv. Antuna pribivali sv. misi, koju je služio preuzvišeni gospodin nadbiskup Rafael Rodić, pokrovitelj našega hodočašća, i kod koje smo svi pristupili sv. pričesti, da nas nebeski blagoslov prati na dalekom putovanju. Nakon toga smo pohodili crkvu otaca kapucina i stolnu crkvu sv. Justina, gdje nam je starine i znamenitosti njene razložio jedan tršćanski kanonik, a ostalo vrijeme do ukrcanja proveli smo, kako je tko znao.

Već u najranije jutro, kad smo bili stigli u Trst, pozdravila nas je tu žarka toplina južnih krajevana goviješta-jući nam, što nas tek čeka tamo u krajevima još mnogo žešće suptropske klime. Ali mi se radi toga ne dadosmo ni malo u brigu, pogotovu kad su se mnogi od nas još opskrbili i karakterističnim tropskim kacigama, koje su nam dosad bile poznate samo po slikama Engleza u tropskim krajevima. I dobacivali smo jedni drugima u šali, da pod tim kacigama doista izgledamo kao pravi Englezi.

No za cijelo to vrijeme otimao nam se pogled prema jednom velikom parobrodu, za koji nam rekoše, da će nas voziti u Palestinu. Bio je to parobrod „Adria". Ustobočio se ponosno uz obalu puštajući kroz dimnjak crne guste

zkvh.org.rs

dimove, koji su se u onom užarenom uzduhu lijeno dizali prema svijetlomodrome nebu. Osjetili smo u prvi čas i neku simpatiju i neku nepovjerljivost u isti mah prema tom parobrodu, na kojem ćemo preploviti ogromnu daljinu od sjeverne obale našega Jadrana sve tamo do azijske obale Kristove domovine. Tom parobrodu povjeravamo svoju sudbinu i svoju veliku želju, koja nas sad već neumoljivo goni naprijed, a on kao da nam se smješka obećavajući nam, da nas ne će iznevjeriti. Pa kad smo se iza podneva uspeli na njegovu visoku palubu i prvi put očutjeli, kako se lagano zanjihao pod nama, obuzela nas je neka lagodnost i radost, te smo ponosno bacili pogled prema gradu, u kojem ostavljamo evropsko tlo, da na nj tek iza tri tjedna opet stupimo nogom svojom.

STARI I NOVI ZAVJET NA PUTU

Točno u jedan sat (27. svibnja) popodne dan je znak za polazak. Parobrod je zatulio, konopi, kojima je bio vezan uz obalu, popustiše, golema se trupina parobroda odmače od obale, more zašumi — i za čas smo već mirno napustili luku i zaplovili prema jugu. Odmah zatim sjeli smo prvi put k stolovima, na kojima nam je bio priređen objed. Pet ćemo dana ovako sjedati k tim stolovima, pet noći noćiti u kabinama, u koje nas rasporedaše, cijelih 115 sati bit će nam taj parobrod dom naš. Naš i sviju, koji tu s nama zajedno putuju u iste strane kud i mi.

Dok smo se još ukrcavali na parobrod i razmještavali na njem, te dok je parobrod kretao iz luke, a preuzv. g. nadbiskup Rafael Rodić naslonjen na željeznu stijenu parobroda promatrao odmicanje njegovo na morsku pučinu, kao što smo se tome promatranju predavali i svi drugi, nismo pravo svraćali pažnju na okolinu, u kojoj smo se na parobrodu našli. Tek iza objeda, kad nam se Trst već bio izgubio s vida, te se parobrod polako pomicao uz obalu drage nam Istre, stali smo bolje promatrati i naše suputnike. Bili su to većinom poljski Židovi, njih sto i četrdesetak na broju, koji su putovali u domovinu praotaca svojih. Uz njih i nas bilo je na parobrodu samo još toliko ostalih putnika, koliko bih na prste prebrojio.

„Javite u domovinu," reče mi dekan Panić iz Gaja, „da stari i novi Zavjet putuju zajedno u Svetu Zemlju: stari ostaje ondje, a novi će se vratiti..."

Među našim židovskim suputnicima isticali su se tipovi, koji su tako karakteristični za sinove Izraelove. Jednu skupinu starijih mogao si svaki čas vidjeti sa Svetim Pismom u ruci. Ali većina je tu ipak bila mlađarija, koja je obično i previše davala maha mladenačkom jogunluku. Drago nam je tek bilo, kada bi se u predvečerje stala raz-

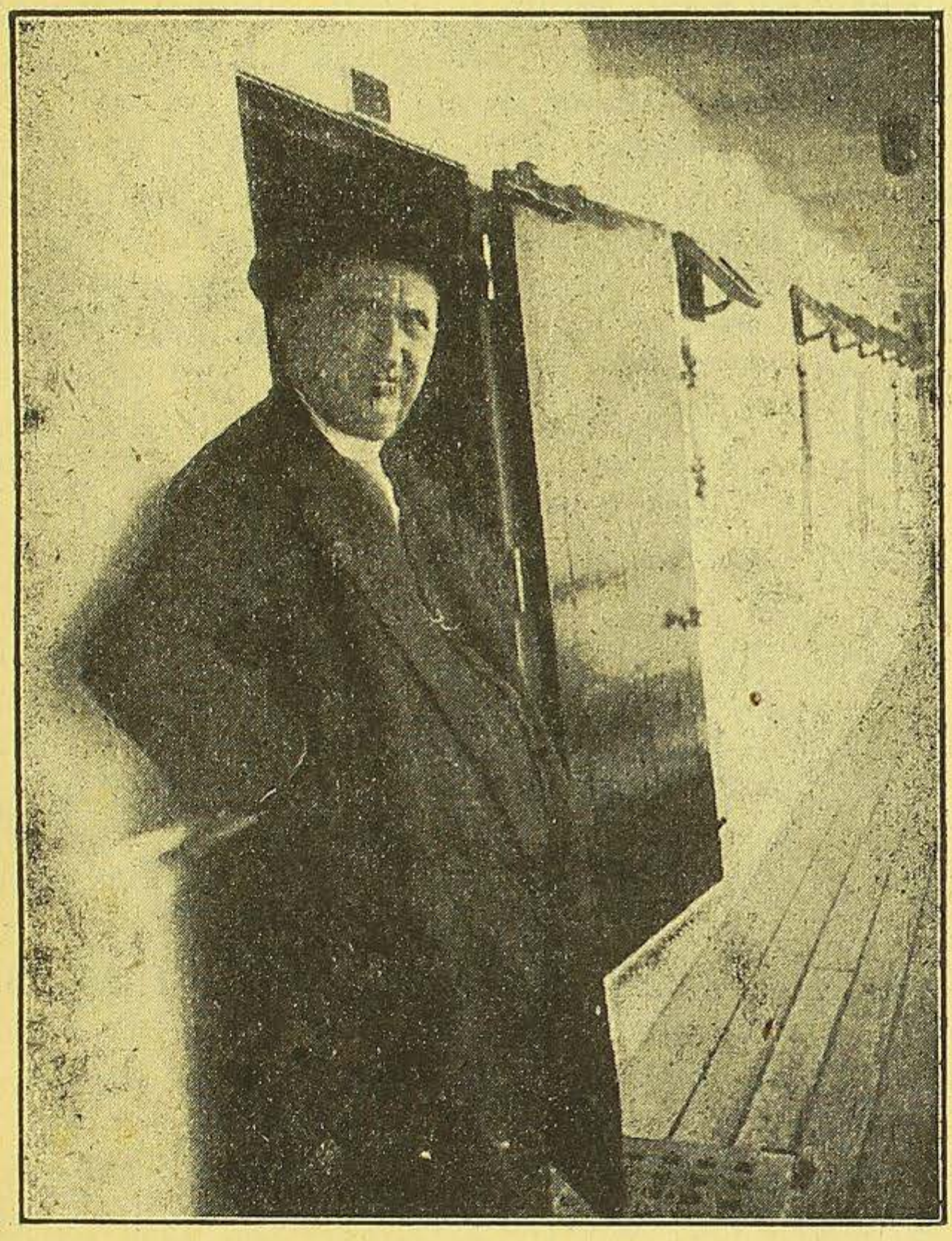

NADBISKUP RAFAEL RODIĆ NA PALUBI PAROBRODA
promatra odlazak iz tršćanske luke

lijegati iz njihovih grla poljska pjesma: čas turobna, čeznutljiva kao ona daleka beskrajna poljska ravnica, čas jogunasta i neobuzdana završujući kojim poljskim narodnim plesom sličnim našem kolu. A ti plesovi znali su katkada da potraju i do u kasnu noć.

Kolika razlika između tih suputnika i naših hodočasnika! Oni putuju doduše u krajeve, koje zovu d o m o v i-

zkvh.org.rs

nom naroda svoga, idu da se ondje i nasele, ali sav idealizam, koji se kod takvoga pregnuća pretpostavlja, zastrt je neobuzdanošću ove mlade njihove generacije i finansijskom pozadinom, koja viri iz cijele židovske kolonizatorske akcije u Palestini. A naši hodočasnici putuju puni dubokoga strahopočitanja u domovinu Isusa Krista, koji je životom i smrću svojom posvetio zemlju Izraelovu i otvorio novu epohu u životu cijeloga čovječanstva, a proroštvima svojim prorekao propast i rasulo naroda, iz kojega je i sam potekao. Koga vuče veća i svetija ljubav onamo: njih ili nas? Ima li Sveta Zemlja veće značenje po tom, što je ona domovina izraelskoga naroda, ili što je domovina Kristova? Kao domovina jednoga naroda ona ima važnost samo za taj narod, ali kao zemaljska domovina Spasitelja svijeta ona je zapravo domovina sviju kršćanskih duša, domovina sviju nas, koji smo dionici spasenja, što ga je Krist donio na svijet. Kao domovini Kristovoj njezino je značenje postalo općenitije: iz nje je potekla nauka, koja obuhvata sve narode i koja veže ljubav sviju naroda (a ne samo jednoga) i uz tu zemlju. A ta je ljubav i te kako slična domovinskoj ljubavi, koja budi u nama čežnju za rodnom zemljom i čini nas spremnima i na najveće žrtve za nju. Zar ima ikoga među kršćanima, tko ne bi držao velikom srećom, kad bi mogao poći u Svetu Zemlju, koja nam je srcu prirasla od prvih dana, kad smo počeli misliti i kad se u nama stala javljati volja? I zar nam ne kazuje povijest dovoljno primjera, kakve su sve žrtve kršćani bili podnijeli za Spasiteljevu domovinu?

Dok smo promatrajući svoje židovske suputnike bili zaokupljeni takvim mislima, parobrod je mirno i ponosno odmicao širokom pučinom Jadranskoga mora praćen jatom bijelih galebova, koji te svojim neumornim lijetom zadivljuju. I misli se nameću same od sebe: Gle, kako ih želja za hranom i plijenom goni, te će od jutra do mraka slijediti parobrod, a da ne klonu. I mi, putnici na ovom parobrodu, slični smo u neku ruku ovim pticama: i nas goni za ciljem našega putovanja želja, koja zaokuplja sve naše misli, cijelo naše biće. Samo što je našim suputnicima Staroga Zavjeta ta želja više upravljena na materijalna dobra, a našim hodočasnicima lebdi pred očima duševno dobro i duševni užitak, koji se nadaju ondje, kuda ih dugi put ovaj vodi, u obilju naći...

OD ISTRE DO CIPRA

Nekoliko smo se sati vozili duž istarske obale. S palube smo gledali istarsku krš i nagađali, kraj kojih sve mjesta prolazimo, a kada je Istra ostala na sjeveru iza nas, još smo je dugo tražili pogledom preko morske pučine uzbibane popodnevnim maestralom.

Noću smo se provezli pored Visa i tek drugi dan se spustili južnije, nego što seže naša dalmatinska i crnogorska obala.

Ta prva noć na moru bila je veoma ugodna. Velik dio noći proveo sam na palubi, na kojoj sam u ležaljci, što smo

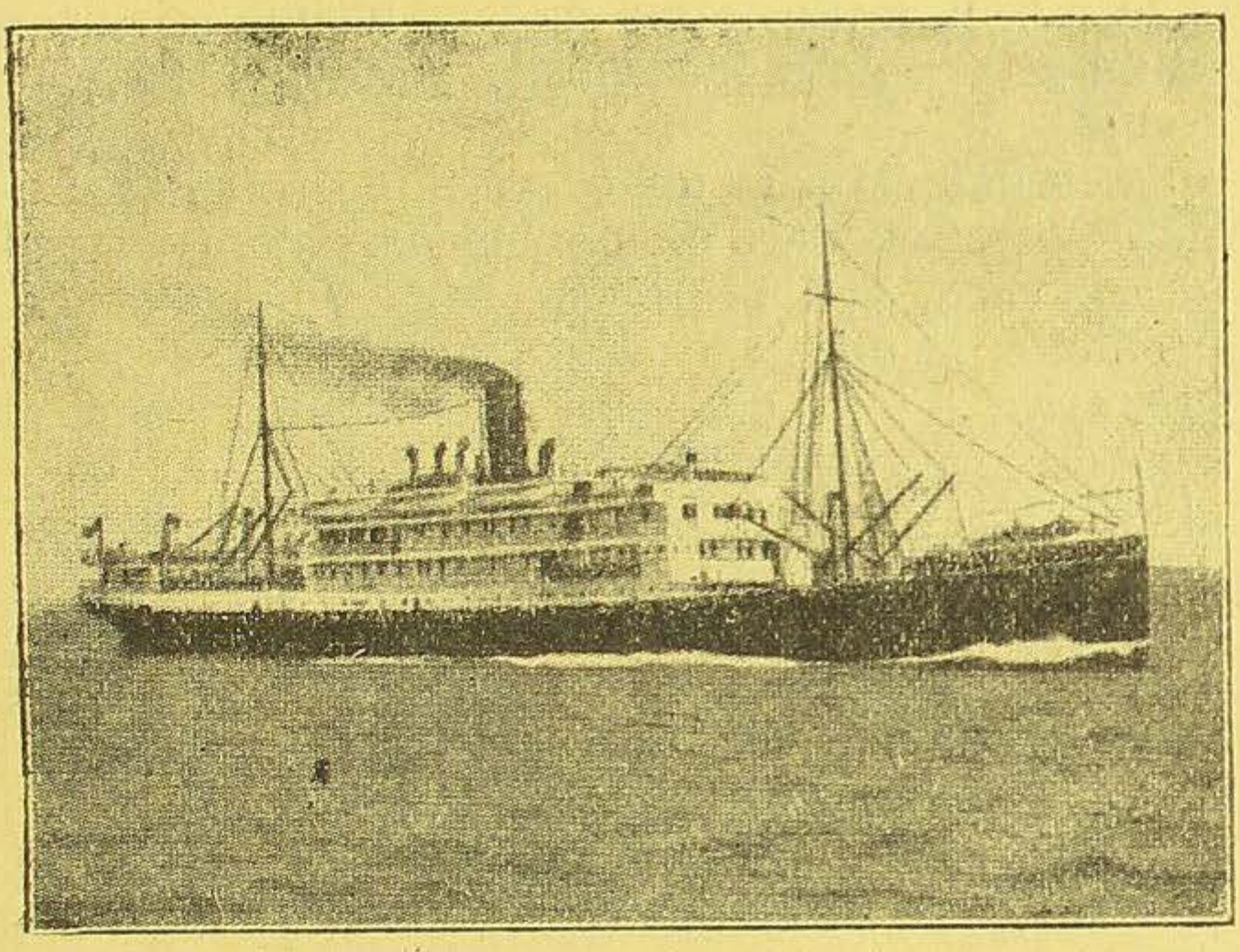

PAROBROD „ADRIJA“

je sebi za 6 lira mogli rezervirati za cijelo putovanje, i prospavao do pred jutro. Mjesec je sjao i odsijevao iz tamnomodre morske pučine, kroz koju je sebi parobrod uz jednolični šum rezao svoj put šireći zapjenjene valove oko sebe.

U rano jutro služile su se sv. mise u čitaonici drugoga razreda i na palubi trećega. Za sve je nas to bio neobičan doživljaj, da smo mogli službi Božjoj pribivati na širokome moru, pa još k tome primati i sv. pričest. Dva hodočasnika — jedan iz Bačke, drugi iz Bosne — bili su neumorni u ministriranju kod tih sv. misa, te im je duše ispunjalo posebno zadovoljstvo, što tu funkciju mogu obavljati ovako na beskrajnoj pučini. Tako su na parobrodu za cijelog našeg

zkvh.org.rs

putovanja svako jutro bile mise, a u 5 sati po podne zajednička hodočasnička večernja. Te su hodočasničke pobožnosti uz redovite obroke jela, što su nam četiri puta na dan servirani, bili jedini naš dnevni program. Sve ostalo vrijeme bilo nam je slobodno, te smo ga ispunjali razgovorima, šetnjama po palubi, odmaranjem u počivaljkama, čitanjem, a bilo je i nešto i druge razonode.

Na sve je hodočasnike silnim dojmom djelovala ljubaznost, s kojom je nadbiskup preuzvišeni gospodin Rafael Rodić pristupao za cijeloga putovanja pojedinim skupinama hodočasnika ili pojedincima te s njima vodio razgovore, koji su se svima ucijepili duboko u dušu. Baš ta skromnost, jednostavnost i prijaznost nadbiskupa Rodića najviše je pridonijela, što je među svima hodočasnicima cijelo vrijeme vladao duh međusobne srdačnosti, oduševljenja i dobrog raspoloženja.

I onaj seljak, koji je imao sreću doživjeti, da je crkveni velikodostojnik kraj njega sjeo na palubi trećega razreda u razgovoru, koji je odavao pravog sljedbenika Asiškoga Siromaha, sigurno tih časova ne će za cijelog svog života zaboraviti. A nije bilo nijednoga od nas, kome nije za ovoga hodočašća u dio pao koji takav čas.

Nakon 27 sati vožnje zaustavio se parobrod u talijanskoj luci Brindisi zadržavši se ondje cigli jedan sat, te nismo mogli ni izaći, da još jedamput stupimo na evropsko tlo i da razgledamo to mjesto, posljednje u Evropi, kod kojega se zaustavismo. Ali to više nije ona Evropa, kojoj u Trstu doviknusmo onaj srdačni zbogom: ovdje je na nas režala vojnička Evropa oboružana u ludome strahu, da joj tko šta ne bi oteo. Brindisi je jakim vojničkim utvrdama okružena luka, koja čuva stražu nad Otrantskim vratima na ulazu u Jadransko more. Osim utvrda svratili su našu pažnju na se u toj luci hidroavionski hangari. Baš se jedan hidroavion spustio iz visine u vodu te doplovio pred hangar, kada je naš parobrod opet izlazio iz luke i krenuo dalje na jug.

„Zbogom, plavi naš Jadrane!" kliknuli smo ulazeći odatle kroz Otrantska vrata u Jonsko more, nad kojim nas je zatekla druga noć naše morske plovidbe.

U Brindisiju se naša hodočasnička skupina povećala: ukrcao se jedan svećenik Poljak, po imenu Ks. Novak, koji je s poljskim hodočašćem doputovao u Italiju na proslavu jubileja radničke enciklike („Rerum novarum") Pape Leona XIII., pa je nakon te proslave evo krenuo sam put Svete Zemlje. Čim je saznao na parobrodu za naše hrvatsko

hodočašće, odmah se i on pridružio k nama, da zajedno s nama prođe domovinu Spasiteljevu i da se onda skupa s nama vrati do Trsta. Tako se eto broj naših hodočasnika povećao na 37 s ovim hodočasnikom iz bratskih sjevernih slavenskih strana.

U drugoj noći naše vožnje po moru preplovio je parobrod prema protivnoj balkanskoj obali. Nismo vidjeli, kada smo prošli kraj otoka Krfa, na kojem je dr Ante Trumbić kao predstavnik Hrvata sklopio 20. srpnja 1917. sa srpskom vladom t. zv. krfsku deklaraciju, prvi konkretni osnov za ostvarenje današnje Jugoslavije. Kad smo se u jutro (29. svibnja) digli plovili smo već pored južnijih grčkih otoka, između kojih smo doskora ušli u široki Korintski zaljev. Tu su nam se čas s jedne čas s druge strane pružali prekrasni vidici, te u tome promatranju nismo ni opažali, kako vrijeme odmiče.

Vožnja kroz Korintski zaljev trajala je gotovo šest sati. Pred podne provezli smo se kraj Lepanta, malog današnjeg mjestanca sa ruševinama starih i nekoć tako slavnih utvrda s jedne i druge strane zaljeva. Tu je bila jedna od najslavnijih pobjeda, što ih svjetska povijest spominje. Godine 1571. uspjelo je Papi Piju V. složiti kršćanski Zapad te sakupiti kršćansku vojsku, koja je na ovome mjestu odnijela prvu veliku pobjedu nad Turcima. Do toga su časa Turci bili strah i trepet Evrope, a tu je dokazano, da nisu ni oni nepobjedivi. Od te sjajne pobjede počinje pad osmanlijske veličine i snage. Lepant postade razmeđe na početku epohe, koja je završena balkanskim ratom, kada je turske vlasti gotovo posve nestalo iz Evrope, a i onaj komadićak, što joj je još ostao, ima da zahvali samo kršćanskoj i balkanskoj neslozi.

Čudno je, da su se Turci povukli u ovaj Korintski zaljev, da se tu upuste u odlučnu borbu s mornaricom kršćanskoga Zapada, kojom je zapovijedao admiral Ivan Austrijski. Imali su doduše dobro zaleđe s kopna, ali im ni odatle nije bilo uzmaka, jer je tada Korintski zaljev bio s istočne strane zatvoren. Sada je on prokopom spojen s Egejskim morem.

S tim mislima minusmo kraj Lepanta, kod kojega su sigurno i mnogi hrvatski junaci živote svoje dali za pobjedu kršćanstva. I još dugo, kad nam se on sve više gubio u daljini, upirali smo pogled prema njemu, samo da nam se što jače usiječe u pamet kao jedna od najmarkantnijih točaka ovog našeg putovanja.

zkvh.org.rs

A kad nam je Lepant iščeznuo s vida, obratila se naša pažnja prema istoku, gdje smo radoznalo očekivali, da pred nama iskrsne slavni nekadanji grad Korint te Korintski kanal, kroz koji smo tu imali proći. I gle, najedamput gledamo u čudu, kako se zaljev pred nama u polukrugu zatvara, a prokopa ne vidimo. Desno već vidimo kuće grada Korinta, kojega je stanovnicima kršćanima sv. Pavao napisao jednu od najljepših svojih poslanica, grada, koji je prošao mnoge nepogode i koji je i pred nekoliko godina pretrpio težak potres. Uto primjećujemo, da od Korinta

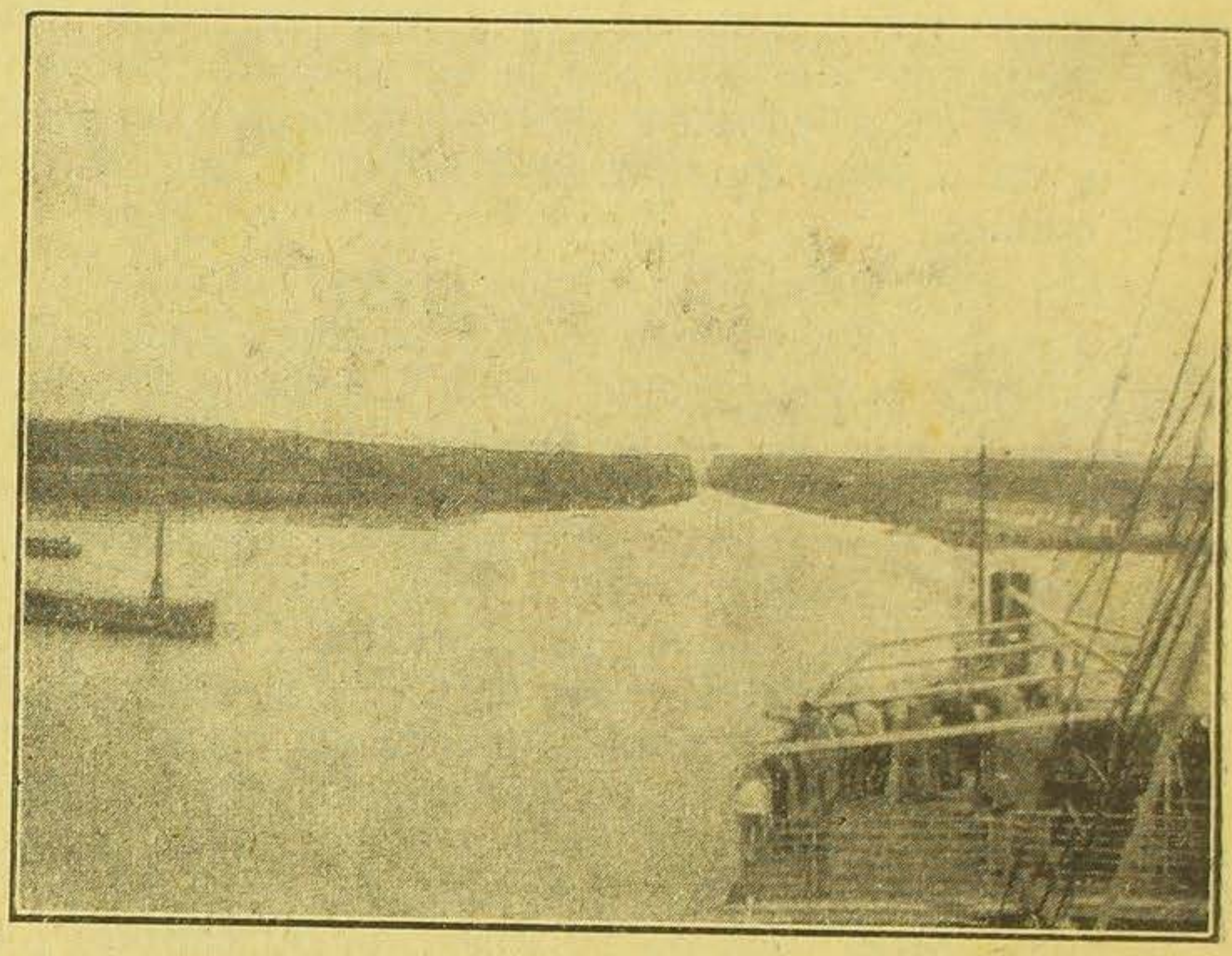

PRED ULAZOM U KORINTSKI KANAL

ponešto nalijevo najedamput iz kopna izranja najprije jedna motorna lađica, a zatim poveći parobrod. Što je to? Naši dalekozori upriješe se svi onamo, i tu otkrismo stijenu prokopa, koji prosijeca vezu između evropskoga kopna i Peloponeza više koso, nego što se vozi naš parobrod, i zato ga izdaleka nismo mogli primijetiti. Kraj nas se provezao onaj parobrod, koji je dolazio iz Korintskoga prokopa prema nama (bila je to jedna engleska teretna lađa), a odmah zatim eto prema našem parobrodu, koji je zaustavio svoje strojeve, male motorne ladice. Za nju svezaše naš parobrod, ona pođe naprijed i povuče parobrod za sobom. Tako se voze svi parobrodi kroz Korintski kanal, koji je širok

samo 23 metra, pa da veliki parobrodi čineći svojim vijcima velike valove ne bi tako oštećivali stijene kanala, parobrod miruje i pušta se na milost i nemilost maloj lađici vodilji. Kako je parobrod „Adria" širok 14 metara, stijene su kanala od njega udaljene samo 4 i po metra sa svake strane.

Korintski je kanal dug 8 kilometara, a vožnja je naša kroza nj trajala tričeta vrt sata. Svi smo se strčali na prednja

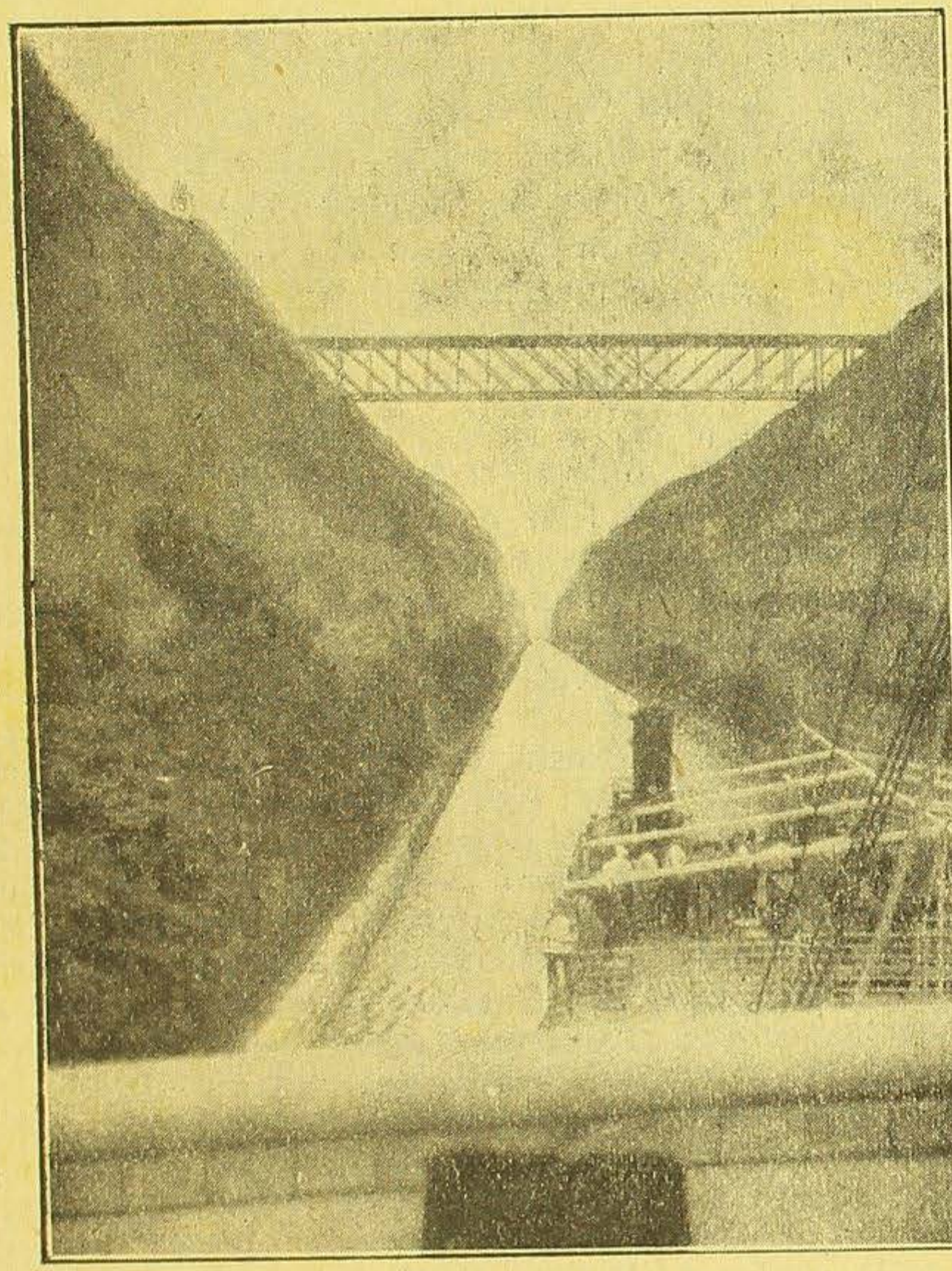

PROLAZ KROZ KORINTSKI KANAL

mjesta broda i palube, da se što bolje možemo nagledati te divne vožnje kroz ovu zanimivu prosjeklinu, koja predstavlja impozantno djelo ljudske tehnike. Stijene su do 60 metara visoke i s obje strane posve strme, a preko sredine prokopa ide most, koji služi za prijelaz i pješacima, vozilima i željeznicama. Kad smo prolazili ispod mosta,

BIBLIOTECA CROATICA
ZKVH SUBOTICA
zkvh.org.rs

stajala je na njem grčka vojnička straža od 3 vojnika, koji su iz one visine bacili na naš parobrod nekoliko kitica poljskoga cvijeća. Kad smo prošli ispod mosta, preletio je aeroplan preko kanala, a kada smo izlazili iz kanala, vidjesmo izdaleka, kako je projurio vlak preko mosta.

Od Korintskoga Kanala je parobrod opet zaplovio dalje, te se već mračak bio spustio, kad smo prolazili kraj grčke luke Pirej, iza koje smo u daljini vidjeli grčki glavni grad Atenu s akropolom na brežuljku. Šteta, što se parobrod tu ne zaustavlja, te mogosmo središte davne grčke kulture vidjeti samo izdaleka, dok nam ga ne zakri noć.

Treće noći naše vožnje po moru plovili smo Egejskim morem. Kad smo u jutro 30. svibnja poustajali, virile su na sve strane iz mora hridine dodekaneškog otočja, a iza objeda provezli smo se pokraj glasovitog otoka Roda. Naš se parobrod provezao blizu pored otoka na mjestu, gdje se diže grad Rod, te smo mogli razgledati cijeli položaj grada.

O t o k R o d je glavni otok Dodekaneza, koji od g. 1913. potpada pod Italiju. Ima 1460 četvornih kilometara i 45.000 stanovnika. Glavni grad Rod je sjedište talijanskoga guvernera za cijeli Dodekanez, a osnovan je još g. 408. prije Krista. Rod se pročuo po svom t. zv. rodskom kolosu, t. j. ogromnom kipu boga Apolona, koji su Rođani 300 godina prije Krista u luci podigli i koji se ubrajao u 7 najvećih čudesa staroga vijeka. G. 1310. zavladali su Rodom ivanovci. Red ivanovaca nastao je g. 1048. u Jerusalimu iz benediktinske opatije Sv. Marije Latinske (S. Maria Latina). To je viteški red, kao što su bili i templari (božjaci), a imao je svrhu štititi i pomagati hodočasnike u Sv. Zemlji, osobito bolesne, ali se razvio i u slavnog branitelja kršćanstva protiv nevjernika. U glavnim križarskim bitkama g. 1187. kod Hattina i g. 1244. kod Gaze, u kojima je bila potisnuta križarska vlast iz Sv. Zemlje, poginuli su skoro svi ivanovci boreći se hrabro za krst časni. G. 1187. prenijeli su svoje sjedište iz Jerusalima u Akon, g. 1291. morali su se uopće povući iz Sv. Zemlje te prijeđoše na Cipar, g. 1310. udariše svoje sjedište na Rodu, koji moradoše svladani g. 1522. predati Turcima, a od g. 1530. sjedište im je na Malti, gdje su i danas poznati kao malteški red. Taj je red bio vrlo bogat, a imao je samostalnost kao kakva država. No otkako g. 1800. zavladaše Maltom Englezi, pala je njihova državna vlast, ali su i do danas zadržali neku vrstu suvereniteta.

Iza otoka Roda zaplovismo Sredozemnim morem. Pomalo nestade iz vidika svakoga traga kopnu, te se na sve strane razastrla nepregledna morska pučina. Plovili smo kroz divnu mjesečevu noć na lagano poljuljanom parobrodu, ali nam to ljuljanje ipak nije straha, jer smo dosada već bili stekli čvrsto pouzdanje, da će nas lijepo vrijeme, koje nas je dosada pratilo, dopratiti sve do cilja našega puta.

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA

NA OTOKU DAVNE KRŠĆANSKE SLAVE

CIPARSKI SELJAK

Kao što je Hrvatska u Evropi na raskršću putova, koji vode sa Zapada na Istok, te su se, otkad povijest pamti, uvijek sve vlasti unaokolo nje otimale za tim raskršćem, isto takav po prilici položaj ima u Sredozemnome moru otok Cipar, koji također čini važno raskršće morskih putova, za kojim su se uvijek otimale sve jače pomorske vlasti. Izmijeniše se tu kao gospodari otoka Feničani, Grci, Rimljani, Mlečani, Turci i Englezi. Jedno su vrijeme i Židovi Cipru nametnuli svoju vlast: naseliše se tu, obogatiše i poubijaše godine 116. prije Krista sve stanovnike, koji nisu bili židovske vjere. Kod tog se otoka zaustavismo prije Svete Zemlje.

Cipar je od davnine poznat po svem svijetu svojim slavnim vinom, a i čempres je dobio po Cipru ime cipresa. U poganско doba bio je Cipar isto tako na glasu po razvratnom štovanju božice Venere. Uz taj je otok vezana priča, da se Venera rodila iz morske pjene, te da se iz nje popela na Cipar, i kudagod je nogom svojom stala, tu su nikle i porasle ruže. Njoj u čast bio je u Pafu, tadanjem ciparskom glavnom gradu, podignut usred divnoga gaja hram, u kojem su služile pokvarene lijepe djevojke, te se tu u ime štovanja božice tjerala najrazuzdanija razvratnost, po kojoj je Cipar kao otok bestidnosti bio razglašen po svim zemljama oko Sredozemnoga mora. Na taj zloglasni, bogati otok svratio se i apostol sv. Pavao, propovijedajući kršćanstvo, te mu je nastojanje urodilo tako lijepim uspjehom, da je dapače pokrstio i samog tadanjeg rimskog namjesnika Sergija, koji je kasnije postao prvi biskup u francuskom gradu Narboni te se slavi kao svetac. No sjeme, koje je posijao sv. Pavao, donijelo je obilnoga roda tek u kasnijim stoljećima, kada je otokom, osobito za mletačke vlade, koja je trajala do god. 1571., zavladalo kršćansko doba. Poganstvo je zatrto, a slavnom nekadašnjem hramu Venere, rasadištu grijeha, jedva da se još vide tragovi. U Pafu imao je

zkvh.org.rs

sjedište biskup ciparski. Od vremena, kada je sv. Helena vraćajući se iz Jerusalima u Rim dala na brdu nedaleko današnjega grada Larnake razrušiti poganski hram i na njegovu mjestu podići crkvu sv. križa, stale su na sve strane da se grade crkve, kojih je u samom gradu Famagusti u doba križarskoga povlačenja iz Svete Zemlje bilo do šezdeset na broj. Provala Turaka na Cipar god. 1571. učinila je toj slavnoj kršćanskoj eri kraj: crkve su porušene, pretvorane u džamije, a kršćani progonjeni i silom tjerani na islam.

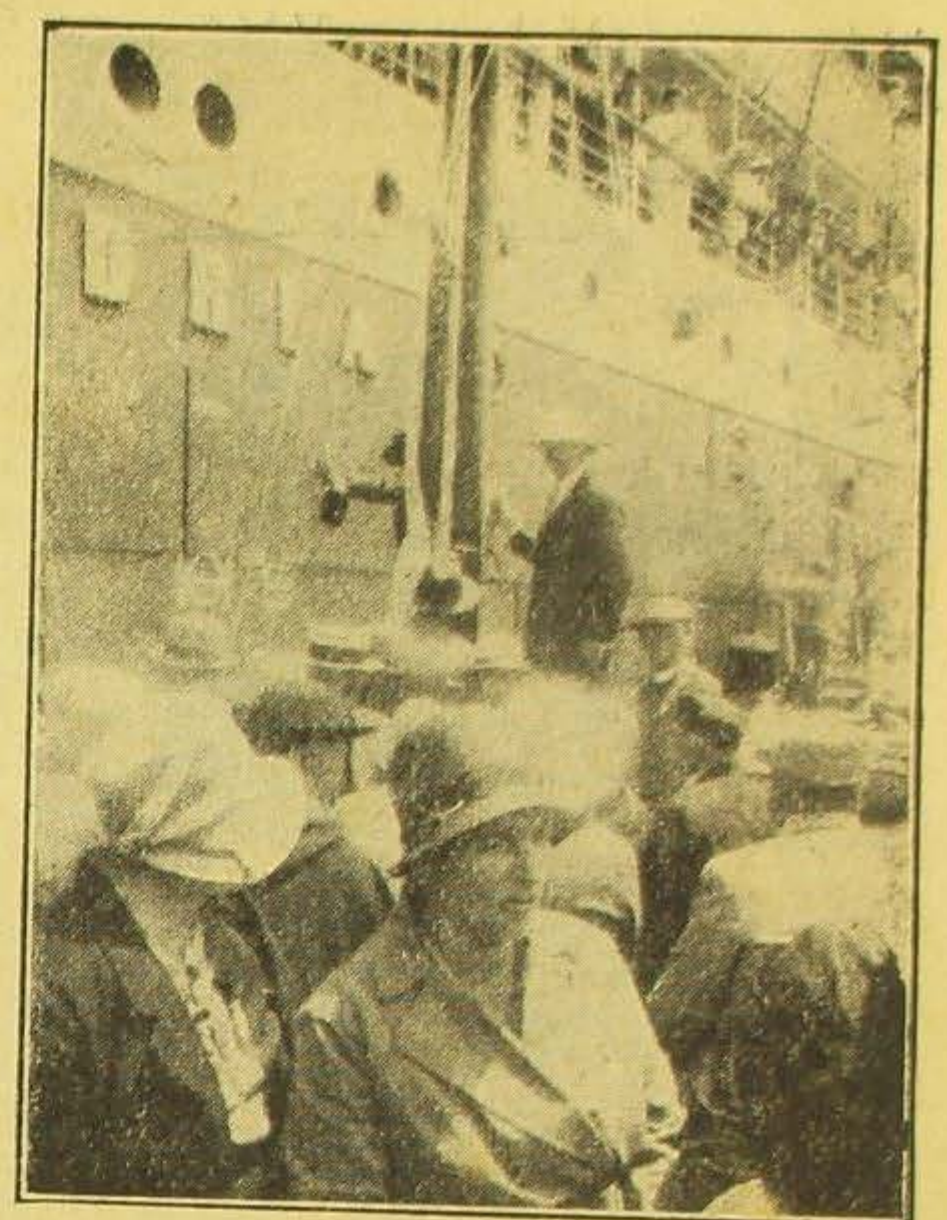

NAŠE ISKRCAVANJE NA CIPRU

Danas otok Cipar, koji je u doba najvećeg svog razvoja brojio milijun i pol stanovnika, ima na površini, koja je velika otprilike kao naša Hercegovina (oko 9.200 četvornih kilometara), samo kojih 320 tisuća stanovnika, dakle tek malo više nego Hercegovina. Turska vlast, koja je svuda za sobom ostavljala samo opustošenje, učinila je to isto i na ovom otoku, na kojem engleska vlast, otkad je god. 1878. Cipar pod nju potpao, s malo uspjeha nastoji da ga barem gospodarski podigne.

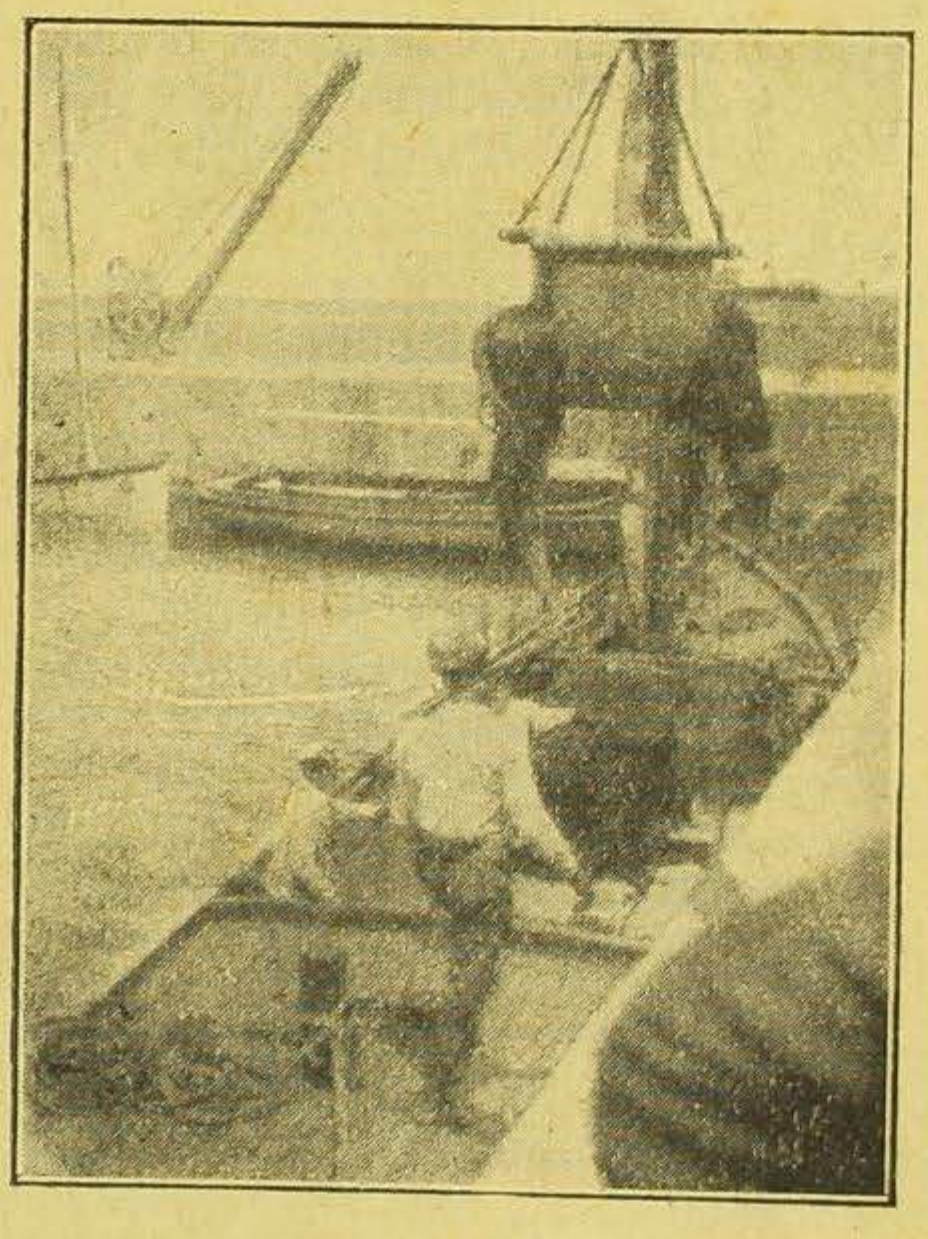

UTOVAR STOKE NA CIPRU

Kada se naš parobrod u nedjelju 31. svibnja ujutro približio Cipru, vrlo smo se obradovali čuvši, da će se zadržati 4 sata u ciparskoj luci Larnaki, te da

ćemo za 12 ciparskih šilinga (otprilike 165 D) moći automobilima načiniti izlet po otoku do grada Famaguste, koji je bio tako slavan radi svojih mnogih divnih crkvenih građevina.

Nekoliko je sati naš parobrod plovio uz obalu Cipra, kojega nas je goli krš mnogo podsjećao na naše dalmatinske otoke. U 1 sat iza podne zaustavismo se pred lukom Larnakom, nekoliko stotina metara od obale, jer luka nije izgrađena za pristajanje većih parobroda. Odmah dojuri bijeli motorni čamac s engleskom policijom, da obavi sve formalnosti određene za iskrcavanje onih, koji budu htjeli izaći

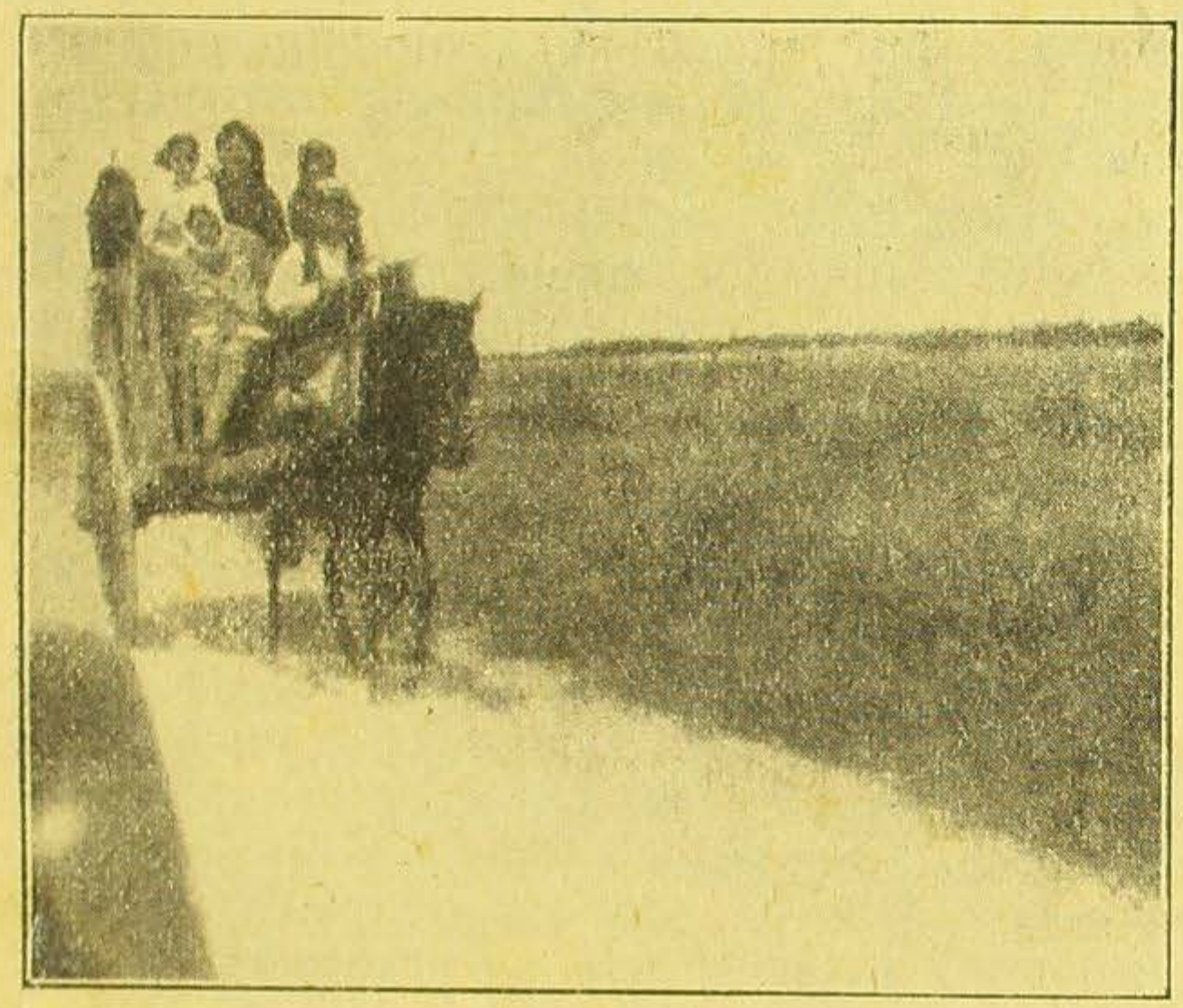

CIPARSKA SELJAČKA OBITELJ
na karakterističkim kolima

na Cipru. Za tim motornim čamcem eto i jedrilice, u koju sidosmo s parobroda te zaplovismo do obale.

Kada smo se približili molu, gdje ćemo se iskrcati, ugledasmo za nas neobičan prizor, kako su se ukrcavala goveda u manje lađice, da ih povezu na naš parobrod : goveče vezano ispod trbuha podigla bi dizaljka u zrak, zatim bi se dizaljka okrenula nad lađicu, u koju su goveče polako spustili. Evo tog prizora na slici i za one, koji toga ne vidješe.

Na malome trgu kojih sto metara od obale čekali su nas u Larnaki već automobili, kojima pojurimo odmah istočnim smjerom prema Famagusti. Sjajna automobilska cesta, koja vodi jedan dio uz obalu, a onda skreće među

zkvh.org.rs

polja i brežuljke, te cijele šume neobičnih vjetrenjača na željeznim piramidama, koje služe, osobito u blizini sela i gradova, za umjetno natapanje vrtova i voćnjaka stvarajući cijele bujne oaze, tekovine su Cipra iz posljednjega kratkoga razdoblja engleske vlasti. Putem smo sretali seljake na karakterističnim kolima na dva velika kotača.

S jedne i druge strane ceste vidjeli smo polja, na kojima su bile naslagane krstine žita : znak, da je ovdje, gdje pšenica rodi dva puta godišnje, prva žetva već obavljena za cijelih mjesec i po do dva mjeseca ranije nego kod nas u plodnoj Slavoniji i Bačkoj. Ali kako je sve ovo sićušno i jadno prema našim slavonskim žitorodnim poljima : mala polja, malo krstina, a tko ima stotinjak snopova, taj je već pravi goso !

„Ovaj svijet ne zna obrađivati zemlju," govorio mi je naš hodočasnik Stanković, simpatični zagrebački Bugarin, koji je isto tako dobar vrtljar, kao što je svima nama bio ugodan suputnik. „Ta bi zemlja, vidim ja, bila dobra i dobro bi rodila, da je obrađena, kako treba. Čini se, da ju je neplodnom više učinila lijenost, nego li nedostatak vlage. . ."

Nismo vidjeli ciparskih vinograda, da možemo prosuditi, jesu li im bolji od njihovih žitorodnih polja.

Za sat vožnje stigosmo do grada Famaguste, koji je sav ograđen utvrdama. To je grad sa kojih 6.500 stanovnika, nekada posve kršćanski, a danas posve muhamedanski. Već nakon ulaza u grad ukaza nam se s lijeve strane razrušena crkva sv. Jurja, od koje danas strše još samo napola srušeni zidovi. Zaustavismo se na gradskome trgu, izađosmo iz automobila i uputismo se prema bivšoj katedrali sv. Nikole, koja je sada džamija. To je prekrasna građevina čistoga gotskoga stila, kako ga nalazimo samo u zapadnoj Evropi. Ima tri lađe, tri krasna portala i dva napola srušena tornja. Iznutra je bijelo okrečena i iznakažena jadnim uređajem, koji odaje vrhunac neukusa. U lijevoj je lađi još i sad nadgrobna kamena ploča s relijefom biskupa. To eto učiniše Turci iz tako divne umjetničke građevine, kada god. 1671. zavladaše otokom. A iz druge katedrale sv. Petra, kojoj se ruševine nalaze na drugoj strani od trga, učiniše tamnicu ! Do te crkve je bio vladarski dvor mletački, od kojega je sačuvan samo jedan dio, valjda nekadanja kapelica, gdje je sada muzej starih spomenika, nadgrobnih ploča, kupola sa stupova, ploča s relijefom mletačkoga lava, starog oružja, a i jedan prastari top stoji tu kao zakašnjeli spomen davnoga doba.

Za sudbinu drugih crkava od onih šezdeset, što su nekada tu stajale, nismo imali ni vremena da se zanimamo. Posjetili smo samo još t. zv. Otelovu kulu, koja se nalazi na gradskim bedemima kod jednoga ulaza u grad; na toj je kuli kako predaja veli, stanovao onaj ljubomorni Otelo, kojega je najslavniji engleski pisac Shakespeare (čitaj: Šekspir) učinio junakom svoje slavne tragedije, a po njemu

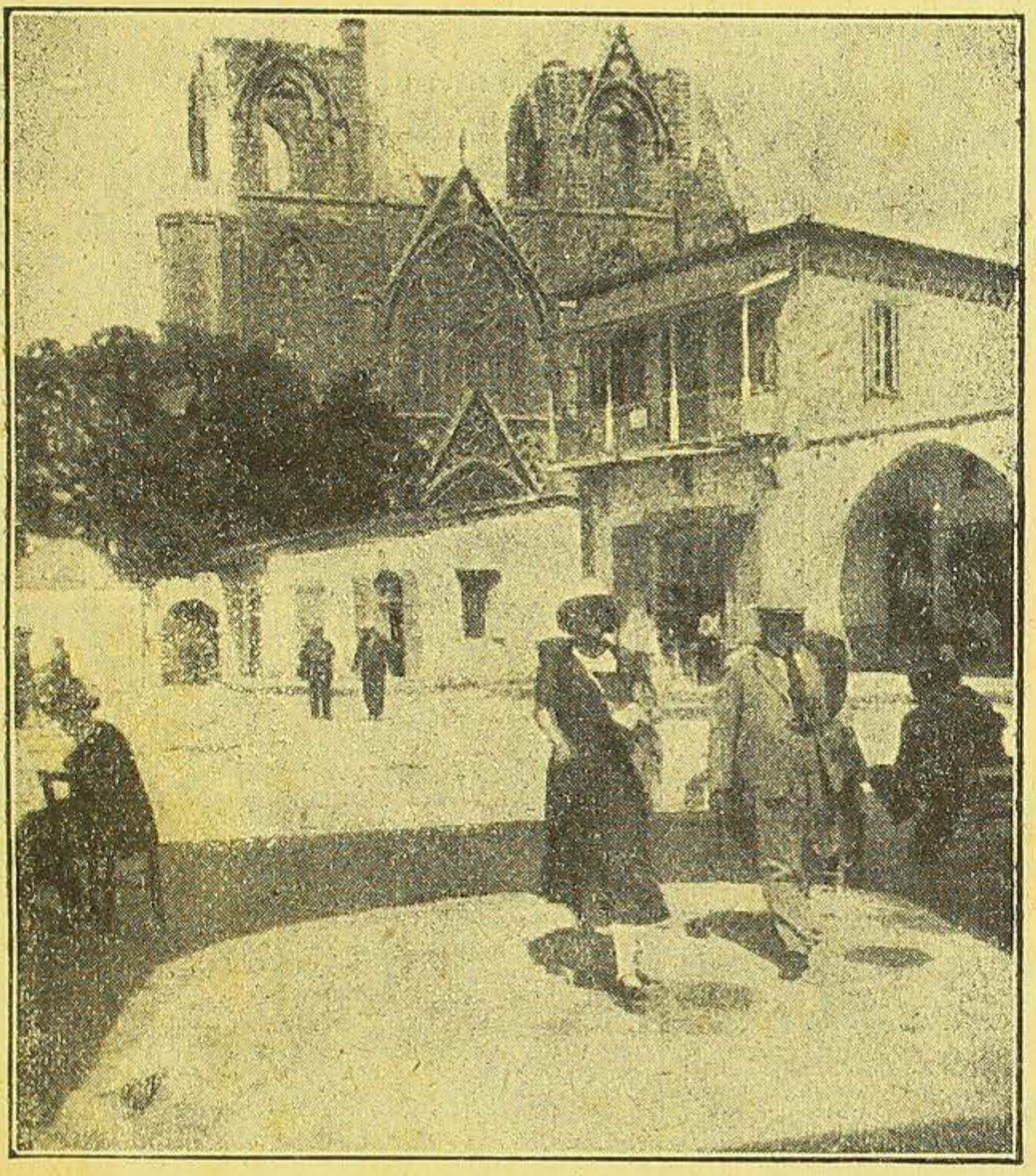

POGLED PREMA KATEDRALI SV. NIKOLE U FAMAGUSTI

talijanski najslavniji skladatelj Verdi junakom jedne od svojih najboljih glazbenih opera.

Iz Famaguste, grada Otelove ljubomore, vratismo se i mi ljubomorni na sve ono, što tu vidjesmo, istim putem natrag u Larnaku, pa kako je već bilo vrijeme za ukrcavanje u parobrod, dospjeli su se opskrbiti ciparskom kapljicom samo oni, koji su propustili javiti se kojom kartom svojima u Evropu i s tog nekad slavnog, a sada tako jadnog otoka. Od njih su onda drugi mogli malo da okuse tu finu kapljicu, koja je ostala još jedina od stare ciparske slave.

zkvh.org.rs

OD CIPRA DO JAFE

Cipar je iščezavao pred našim očima, kad su u predvečerje posljednjega dana naše plovidbe nakon obavljene zadnje svibanjske pobožnosti naši hodočasnici u skupinama pripovijedali, što su vidjeli i doživjeli na Cipru.

Sve je nas vrlo potištilo ono opustošenje katoličke prošlosti, što ga vidjesmo u Famagusti. A za tim opustošenjem kršćanske kulture došlo je i gospodarsko opustošenje, koje i danas počiva poput prokletstva na tom nekada tako bujnom, plodnom i slavnom otoku.

„Pravo bi bilo, da se bar danas, kada nema više turske vlasti, vrati katolicima ono, što su Turci od njih oteli," govorio je netko ogorčeno u drugoj skupini, u kojoj je dobrodušni Bunjevac bać Josa iz Žednika kazivao, kako lane, kad je hodočastio u Svetu Zemlju, nije parobrod stajao na Cipru, pa mu je baš drago, da je i to mogao da vidi.

„Oteto prokleto!" dobaci Gabrić, zemljak bać Josin.

„A što ćemo tek vidjeti u Jerusalimu!" znalački će bać Josa pripravljajući nas već unaprijed, da se ne razočaramo ondje, kao što nam se to desilo u Famagusti.

„Znate, što bih ja još rado znao?" umiješa se u razgovor Vinkovčanin g. Vuksanović. „Jesu li Hrvati išli ikada u Svetu Zemlju i prije ovog našeg sadašnjeg hodočašća?"

„Jesu, ali nisu nikad kao samostalno hodočašće, kao što evo mi sada idemo," stane da razlaže kateheta dr Rožman. „Kao što su drugi pobožni kršćani iz cijele Evrope od najstarijih vremena hodočastili na Spasiteljev grob, nisu u tom sigurno ni naši pradjedovi zaostali. A kad su kršćanski narodi u 11., 12. i 13. stoljeću podizali 7 križarskih vojna, da oslobode Svetu Zemlju ispod vlasti nekrsta, sigurno su i mnogi Hrvati sudjelovali u tim ratovima. Godine 1217. poveo je hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. križarsku vojnu u Palestinu, koja se svršila zapravo kao hodočašće: obiđoše neka sveta mjesta (u Jerusalim nisu mogli) i vratiše se kući. Hrvati, koji su tom prilikom bili u Svetoj Zemlji, donijeli su iz Betlehema u Zagreb tijelo jednoga djeteta, za koje se veli, da je poginulo kod Herodova pokolja nevine dječice: to se tijelo betlehemskoga djeteta sve do danas čuva u zagrebačkoj stolnoj crkvi te se izlaže na blagdan nevine dječice. Kako je hrvatski narod već od prvih vremena franjevačkoga reda zavolio franjevce, mnogi su hrvatski sinovi kao članovi toga reda odlazili u Svetu Zemlju, jer su, kako znate, franjevci od 14. vijeka preuzeli zadaću čuvara Svete Zemlje. Hrvatski franjevac

bl. Nikola Tavelić, rodom iz Šibenika, umro je u Jerusalimu mučeničkom smrću g. 1391. te baš taj blaženi mučenik veže hrvatski narod najviše sa Svetom Zemljom. Još se jedan franjevac Hrvat u prošlosti veoma proslavio u Svetoj Zemlji : to je bio fra Bonifacije Dubrovčanin, koji je g. 1556. obnovio hram Božjega groba onako, kako i danas još stoji i kako ćemo ga i mi sada vidjeti. Možemo se dakle

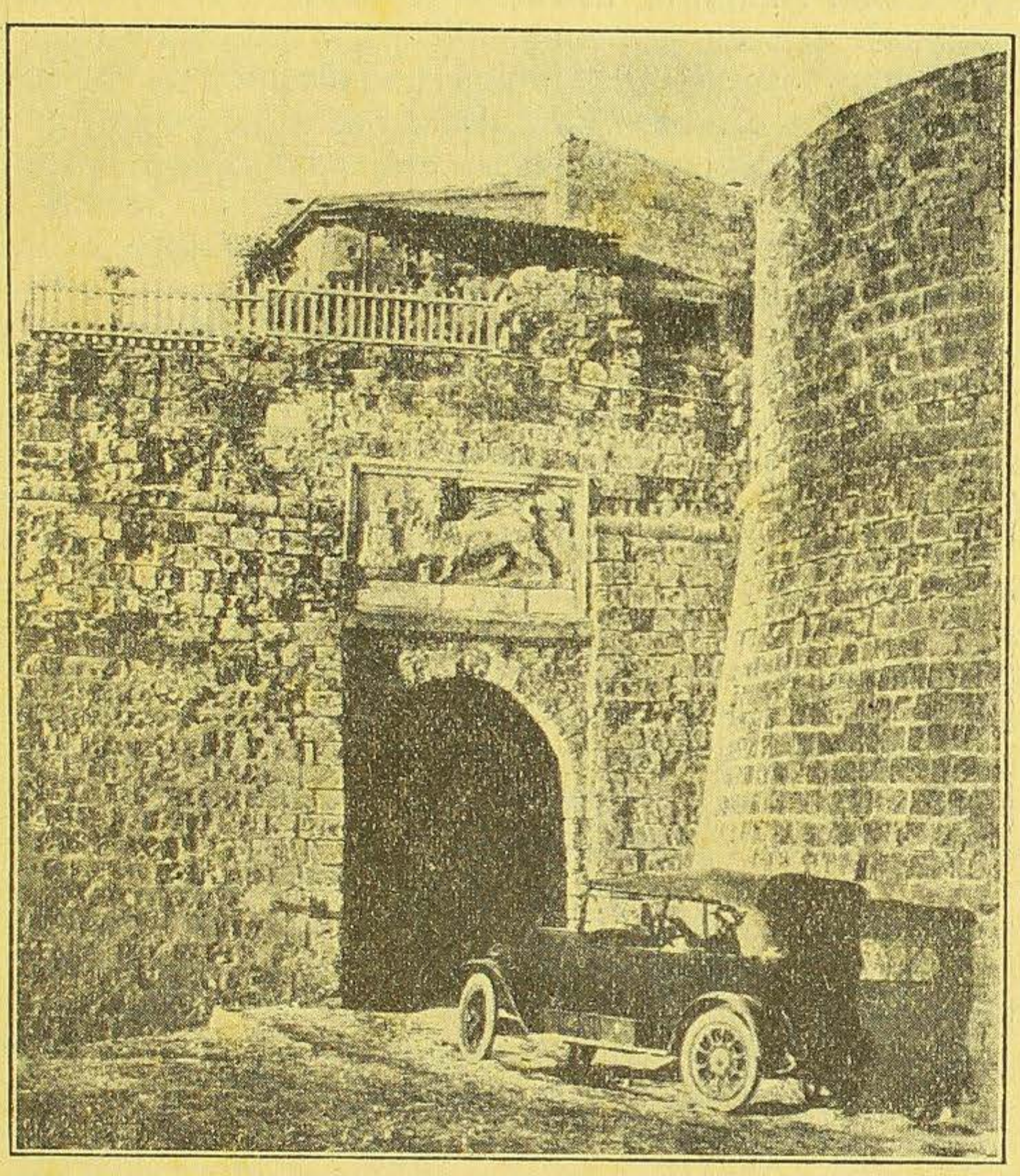

PRED OTELOVOM KULOM U FAMAGUSTI
Na njoj relijefna ploča s mletačkim lavom

ponositi, da je baš jedan Hrvat bio jedan od najvažnijih graditelja te najsvetije crkve na svijetu. I baš nešto prije toga vremena, kad je fra Bonifacije izvodio to svoje veliko djelo u svetome gradu, došla su onamo dva neobična hrvatska hodočasnika : jedan je bio Bartol Đurđević iz Male Mlake, a drugi Juraj Hus iz Rasinje. Obojica su kao ratni

zkvh.org.rs

zarobljenici dospjeli u Tursku te su bježeći odanle preko Kristove domovine tražili put u svoju dragu Hrvatsku. Čudno, zar ne ? Đurđević je bio zarobljen u bitci na Mohačkom polju g. 1526., te ga Turci prodadoše kao roba u Malu Aziju. Trinaest je godina čamio u ropstvu, gdje je pasao ovce, timario konje i obrađivao zemlju. Kušao je jedamput i pobjeći, ali kad je noću preplivao na balvanima preko Bospora kod Galipolja, uhvatiše ga turske straže, izbatinaše i prodadoše iznova kao roba. Napokon pobjegne on u Palestinu, kamo su dolazili mnogi hodočasnici iz Evrope, te se s njima nadao vratiti kući. Došao je u Jerusalim, gdje ga primiše dobri franjevci, koje su baš u ono doba muslimani korak po korak istiskivali sa brda Siona. Tu se naš Đurđević razbolio te je godinu dana odležao. Kad je ozdravio, obišao je sva sveta mjesta, a onda se sretno vratio u domovinu. Kasnije je pisao mnoge knjige o svojim patnjama i o patnjama one nesretne raje, koja je tada na stotinu tisuća čamila u turskome ropstvu. Slično, a ipak drugačije prošao je Juraj Hus, kojega Turci zarobiše kod tvrđavice Rasinje, kad su se g. 1532. vraćali od Sigeta, gdje ih je hrabro suzbio hrvatski junak Nikola Jurišić. Hus je kao rob u Carigradu postao trubač. Kad je jednom htio pobjeći, dospio je do Smedereva, ali ga Turci opet uhvatiše, izmrcvariše i vratiše natrag. Kasnije se on javio za dobrovoljca, kad je Sulejman-paša poveo vojnu protiv Arabije i Indije, iza koje je svim dobrovoljcima u Egiptu vraćena sloboda. Iz Egipta se oko g. 1540. naš Juraj Hus radujući se slobodi zaputio u Svetu Zemlju, proboravio neko vrijeme u Jerusalimu, obišao i druga sveta mjesta te se g. 1542. sretno vratio u Zagreb. I on je opisao svoje zanimljive doživljaje, a sam je sebe kao i Đurđević u tim opisima uvijek zvao : jerusalimski hodočasnik... To su eto neki primjeri, kako su Hrvati u davna vremena dolazili u Svetu Zemlju. U 17. i 18. stoljeću pohodilo je Jerusalim dosta hodočasnika iz Bosne, ali uvijek samo pojedinci. U 19. stoljeću je najpoznatiji hrvatski hodočasnik bio dr Andrija Jagatić, koji je g. 1890. pohodio Svetu Zemlju. Godine 1910. bila su u Svetoj Zemlji dvanaestorica hrvatskih svećenika sa slovenskim hodočašćem. G. 1914. spremalo se prvo hrvatsko hodočašće u Svetu Zemlju, a imao ga je povesti franjevac o. Ivan Franković, koji je u tu svrhu u rujnu g. 1913. bio sam u Sv. Zemlji. Ali to je hodočašće, za koje se bilo prijavilo preko 300 hodočasnika, omeo svjetski rat. I iza svjetskoga rata pohodili su neki Hrvati Svetu Zemlju pridruživši se drugim hodočasnicima, a eto i naš dragi bać Josa jedan je od tih sretnika, koji vidješe prije nas

domovinu Spasiteljevu. Međutim prvo hrvatsko hodočašće ostvaruje se istom ovim našim pohodom, koje će s Božjom pomoću sutra stupiti na prag Svete Zemlje..."

Sve je to pažljivo slušao najšutljiviji naš suputnik, seljak Antun Babunić iz Gradišća. Čim je iz gradišćanskih „Hrvatskih Novina" saznao, da iz Zagreba polazi hrvatsko hodočašće u Svetu Zemlju, odlučio je, da se i on kao gradišćanski Hrvat pridruži tom prvom hrvatskom hodočašću u domovinu Spasiteljevu. I sav je sretan, što se eto na tako svetom putovanju nalazi u društvu braće, koji su isto tako Hrvati kao i on, ali koji živu na okupu u domovini, a ne odijeljeni od nje, kao što to maraju gradišćanski Hrvati.

Za tih sam se razgovora udaljio od naših hodočasnika tražeći jednog neobičnog suputnika, o kojem su mi već drugi kazivali zanimivih stvari. To je bio neki starac od 78 godina iz Njemačke. Veli, da je teolog i da je bio ravnatelj nekog protestantskog sjemeništa. Nađoh ga u prikrajku, gdje sjedi i promatra židovsku mlađariju, koja se sada bila razigrala više nego svih pređašnjih dana. Upro je svoje sitne, ponešto razvodnjene oči u mene, kad sam mu pristupio, a preko navorana mu lica zaigrao je prijazni smiješak.

„Pedeset sam godina čeznuo, da vidim Jerusalim, i ta mi se želja evo ispunjuje," govorio mi je s nekim žarom.

On je iz Saske, i to iz onih krajeva, gdje stanuju Lužički Srbi, o kojima sam ga stao ispitivati.

„Mili su to ljudi," reče. „Baš sam pretprošle nedjelje bio u jednim lužičkosrpskim svatovima, u koje sam bio pozvan. Krasni su njihovi svadbeni običaji i pjesme..."

Zatim je skrenuo razgovor na naše židovske suputnike, koji su i njega radi brade držali Židovom, te me je nastojao uvjeriti, kako su mlade Židovkinje neobične ljepotice. Iznio mi je i neke svoje profane teorije, da su baš radi židovskih ljepotica toliki narodi dizali vojne na židovski narod...

Ostavio sam razgovorljiva starca s čudnim pojmom o njegovim hodočasničkim idejama i pristupio k našim hrvatskim hodočasnicama, koje su baš u taj čas zapjevale neke hrvatske marijanske pjesme. Sunce je zapadalo, te nas je sve zanio divan prizor, kako se užarena sunčana kruglja pomalo spušta u neizmjernu pučinu, po kojoj se cakli odsjev njegovih zraka. Ta prekrasna prirodna pojava, pa pjev lijepih hrvatskih pjesama i pomisao, da smo već na domaku cilju naše peterodnevne plovidbe, izazivale su u našim dušama tako lagodno, tako vedro, tako zanosno raspoloženje.

Plovili smo u petu noć, koja nas je jedina još dijelila od Svete Zemlje.

zkvh.org.rs

NA PRAGU SVETE ZEMLJE

U GRADU PROROKA JONE

Kad smo se drugo jutro (1. lipnja) trgli iza sna, parobrod je stajao, a kad smo provirili kroz okrugli prozorčić svoje kabine, ukazao se nekoliko stotina metara pred nama na brežuljku grad Jafa, glavna palestinska luka, od koje je najbliži put do Jerusalima. U trenu smo se svi našli na palubi, da s nje punim pogledom pošaljemo prvi pozdrav zemlji, koja je u nama izazvala toliku čežnju, da je vidimo i pohodimo, te se evo kao putnici s dalekih strana nađosmo na njenu pragu.

„Budi pozdravljena, domovino Kristova!" kliktala je u nama duša, a srce je uzburkano pratilo taj kliktaj sretno i presretno kao malo kada u životu.

Krasan je s parobroda bio pogled na Jafu. Oko brežuljka stisle su se kuće njene kao u strahu pred valovima mora, a među njima se poput pastira diže toranj franjevačke crkve dajući izgledu grada značajnije obilježje. Od te crkve strmo se ruši red kuća sve do same obale.

Parobrod se i tu, kao i jučer u Larnaki, usidrio kojih dvjesta metara od obale, jer luka nije izgrađena. Palestina uopće nema zgodne prirodne luke, a turska vlast nije marila da izgradi umjetnu luku za pristajanje velikih parobroda. Nije dakle čudo, što su nas plašili, da iskrcavanje u Jafi može biti i opasno, ako je more nemirno. Treba naime s parobroda saći u barke, te se u barkama između grebenova, što strše nedaleko obale iz mora, dovesti do pristaništa. Ali s druge strane opet hvale arapske lađare kao izvrsne veslače, koji i po uzburkanome moru umiju svojim lađicama tako vješto upravljati, te nema bojazni, da bi se kada bila prigodom iskrcavanja dogodila kakva nesreća. A ako je bura na moru, nema iskrcavanja, dok ona ne prođe, ili parobrod vozi dalje do druge koje luke. Dok smo se mi iskrcavali, bilo je more doduše nešto malo valovito, pa su se barke po njemu lagano ljuljale, ali mi smo bili tako zaokupljeni prvim snažnim dojmovima, da ćemo eto za čas nogom stupiti na tlo Svete Zemlje, te nismo ni mislili na to.

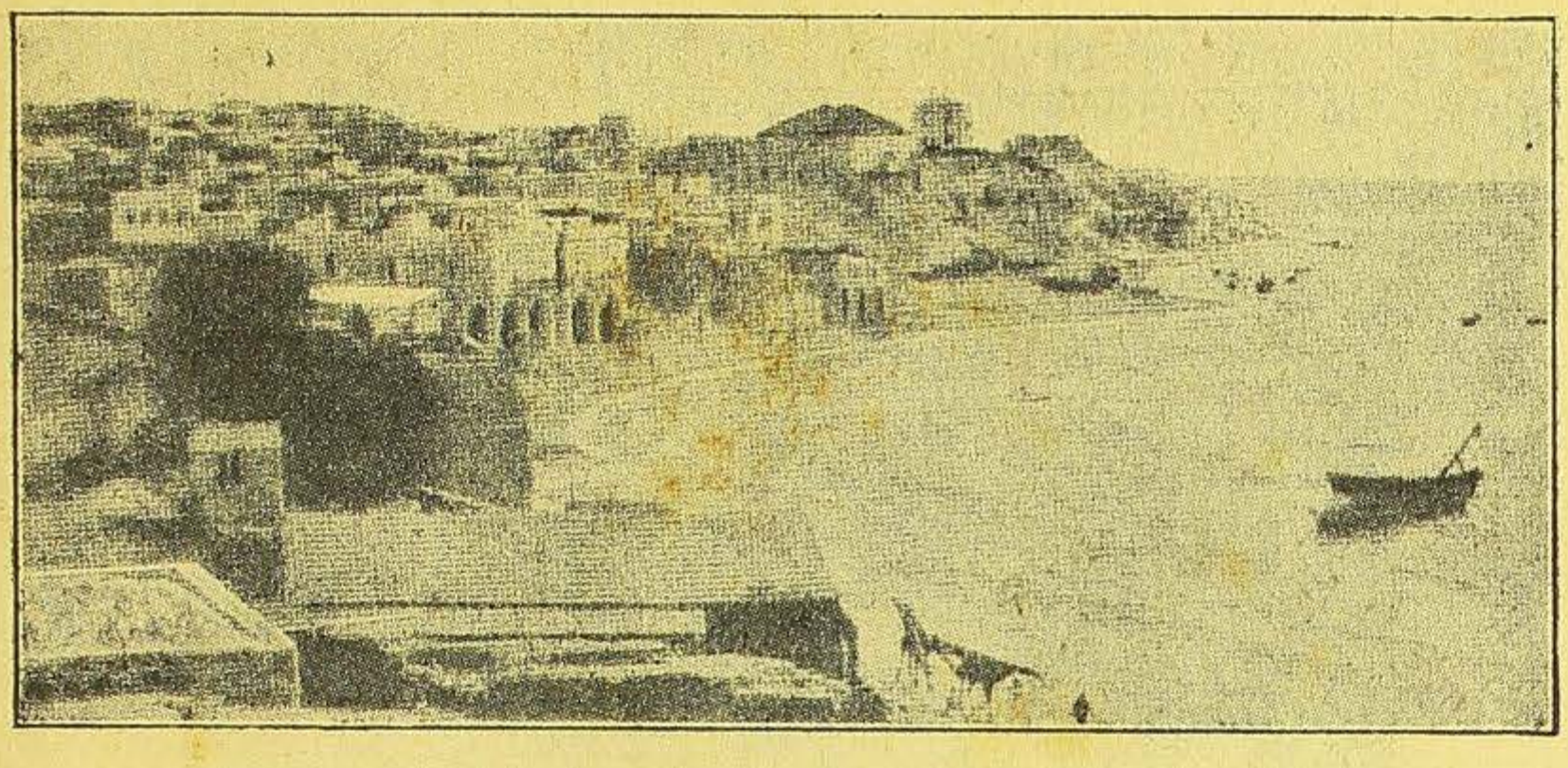

JAFA

Još dok je na parobrodu trajalo pregledavanje naših putnica te dok su engleske carinske i lučke vlasti obavljale sve formalnosti, koje su propisane prigodom iskrcavanja, došao je na parobrod, da nas pozdravi, franjevac Poljak o. Stanislav Bulik, kojega franjevačka Kustodija Svete Zemlje kao Slavena uvijek određuje, da bude vodič i tumač svim slavenskim hodočašćima. Tako je bio određen i za naše hodočašće. Poznavao sam ga već po slici i opisima čeških hodočašća u Svetu Zemlju. Visok, krupan, uvijek prijazan, dobro raspoložen i simpatičan u saobraćaju osvojio je na prvi mah naše sklonosti. A kad je rekao, da pozna preuzvišenoga nadbiskupa Rodića još iz vremena svjetskoga rata, kad je kao zagrebački franjevački provincijal bio određen za vizitatora galičke franjevačke provincije, gdje su se tom zgodom vidjeli i upoznali u Krakovu, nekako smo i mi drugi u simpatičnom poljskom franjevcu stali gledati kao nekog svog starog znanca. S njim je na parobrod došao i vlasnik jerusalemske putničke agencije, kojoj je bila povjerena sva briga za naše hodočašće za cijelog našeg boravka u Palestini. Zove se Scerri, rodom je s Malte, dakle engleski Talijan, koji je stekao naše simpatije svojom skromnošću, točnošću, uslužnošću i izvrsnom organizacijom našega putovanja po Svetoj Zemlji.

Kad smo se iskrcali i stupili na obalu, morali smo najprije poći u lučki zdravstveni ured na pregled, ali smo brzo bez ikakva pregleda pušteni. Odmah nasuprot tog zdravstvenog ureda otvoriše nam se velika vrata, kroz koja se stadosmo penjati po stepenicama: to smo kroz franjevački samostan uzlazili do franjevačke crkve sv. Petra, što se diže na vrhu brežuljka, po kojem se unaokolo razastro grad.

zkvh.org.rs

Tek tu smo se u crkvi spustili na koljena, da pobožno poljubimo tlo Kristove rodne zemlje zapjevamo zahvalnicu Svevišnjemu, što smo sretno došli do cilja svoga putovanja.

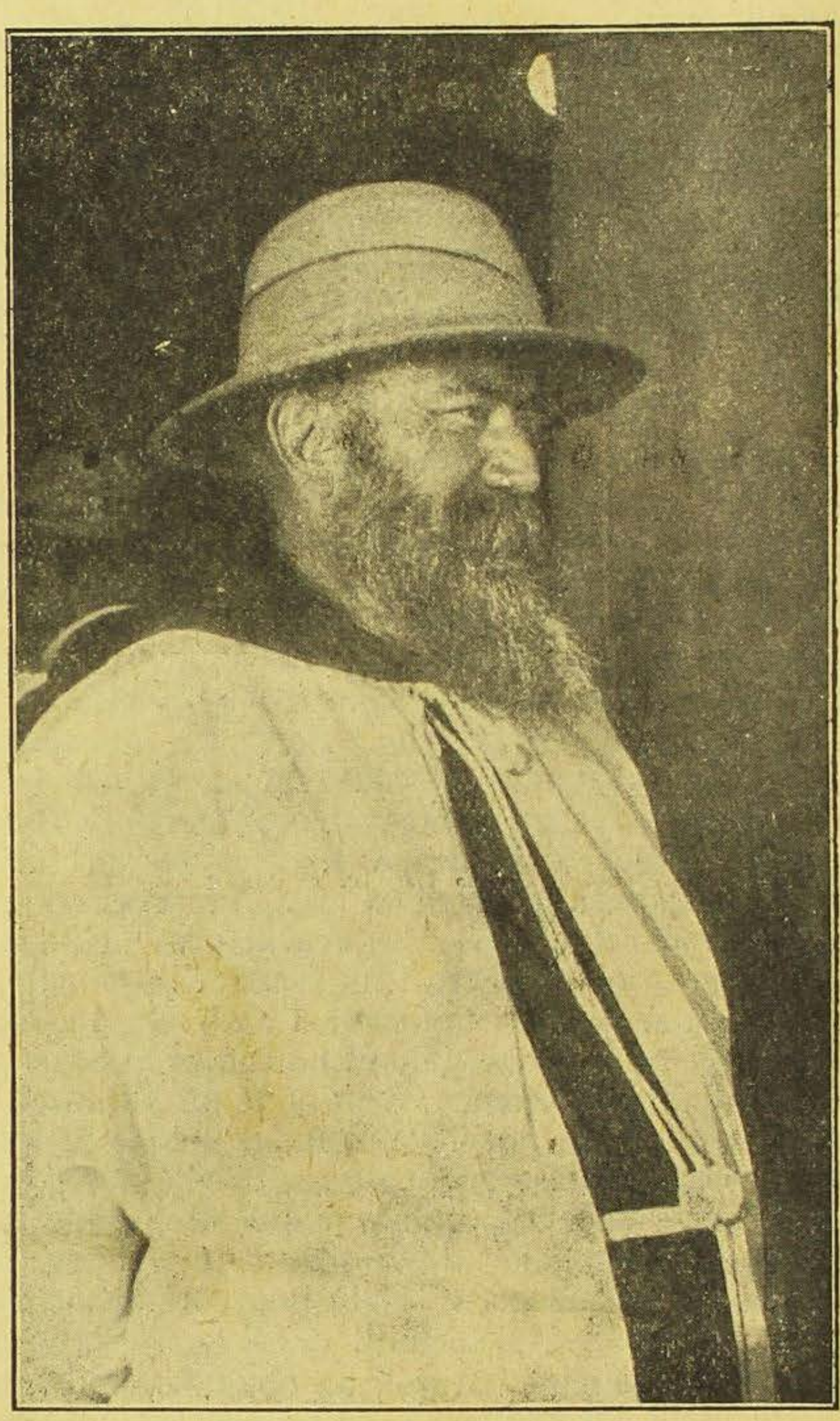

FRANJEVAC POLJAK O. STANISLAV BULIK,
naš tumač po Svetoj Zemlji

Tu je zatim o. Stanislav prvi put nastupio kao naš tumač razloživši nam prošlost i značenje grada, u kojem prekoračismo prag Svete Zemlje.

Jafa je stara preko četiri tisuće godina. Prema legendi je ovdje Noa gradio svoju lađu prije općega potopa. i tu se u nju ukrcao. U Jafi je prema grčkoj legendi kralj Kefej svoju kćer Andromedu pribio uz jednu pećinu na obali, da je tako žrtvuje morskoj ne-

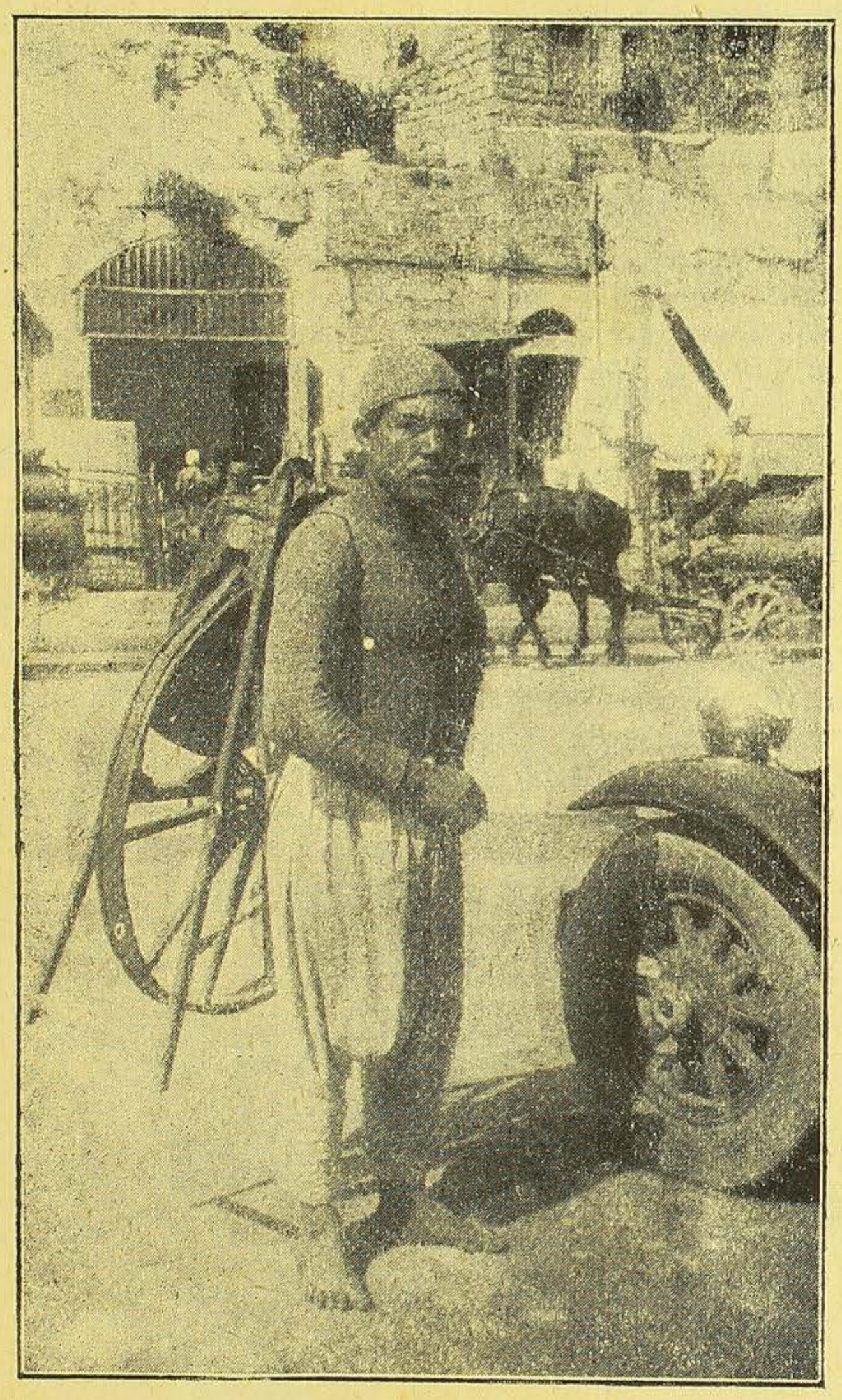

BRUSAČ U JAFI

mani, ali junak Perzej svladao je neman i oslobodio kraljevu kćer. Još u doba sv. Jeronima pokazivali su Jafanci pećinu, gdje se to tobože dogodilo. S Jafom je vezan onaj čudesni događaj,

zkvh.org.rs

što ga Sveto Pismo spominje o proroku Joni, koji je postao simbol Kristova uskrsnuća : u Jafi se naime Jona ukrcao na onaj poganski brod, s kojega su Jonu bacili u more, te ga je riba progutala i za tri dana opet živa izbacila na kopno. Jafa ima veliko značenje i u apostolskom djelovanju sv. Petra, jer je on tu u kući nekoga Šimuna kožara imao viziju, iz koje je razabrao volju Božju, da u Kristovu Crkvu budu primani svi ljudi bez razlike, bili Joni Židovi ili pogani. U Jafi je on uskrisio i pobožnu dobrotvorku Tabitu. Mjesto, gdje je bila njena kuća, danas je groblje uz put prema Jerusalimu, a na mjestu, za koje predaja veli, da je ondje bila kuća Šimuna kožara, danas je muslimanska mešita. Jafa je kao utvrda u svim palestinskim ratovima igrala važnu ulogu te je bila dvanaest puta razorena i opet sagrađena. Kao luka bila je u rimsko doba manje važna, nego li je bila u Salamonovo doba i kasnije pod arapskom vlašću. U križarskim se ratovima i pod Jafom prolijevala krv hrabrih kršćanskih oslobodiltelja Groba Kristova, za nju se borio Rikard Lavljega Srca, u njoj je sv. Ljudevit, kralj francuski, dao g. 1251. sagraditi porušene utvrde, koje su bile kratko vrijeme nakon toga iznova razrušene te istom u sedamnaestom stoljeću obnovljene. I Napoleon se tu g. 1799. iskrcao s nakanom, da osvoji Palestinu, ali je od te nakane morao odustati.

Kad smo tako u franjevačkoj crkvi obavili prvu hodočasničku pobožnost na svetome tlu Spasiteljeve domovine te iz tumačenja o. Stanislava saznali za prošlost Jafe, pošli smo kroz krivudaste, uske, na mjestima presvođene ulice grada do trga. Tu se praćeni radoznalim pogledima Jafanaca ukrcasmo u automobile, da nas povezu put Jerusalima.

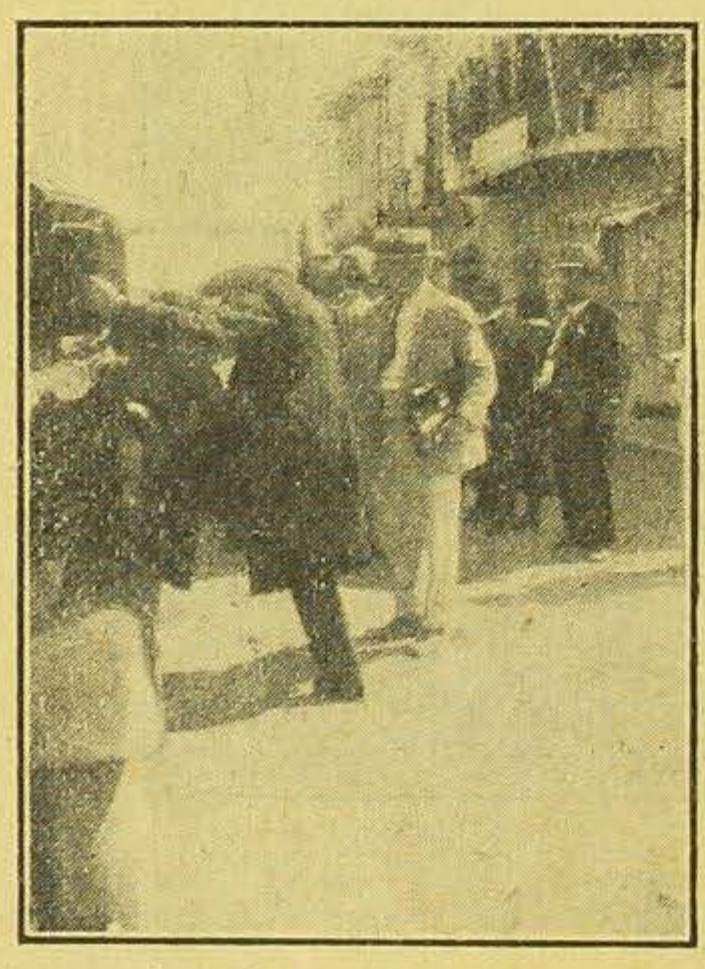

Nadbiskup ulazi u auto

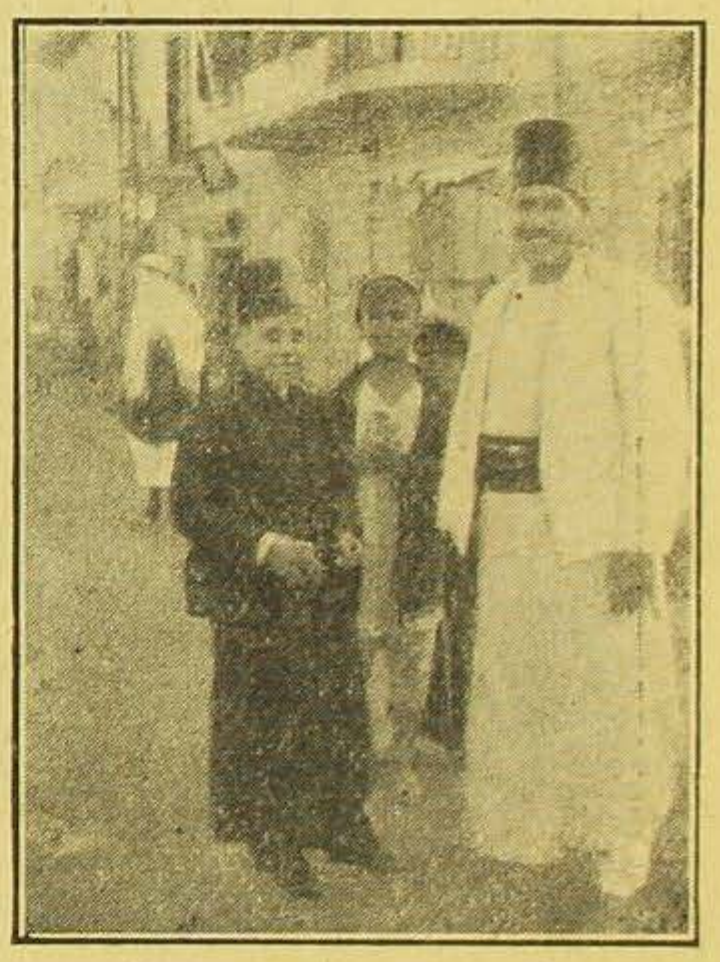

Arapi u Jafi.

PRED ODLAZAK IZ JAFE

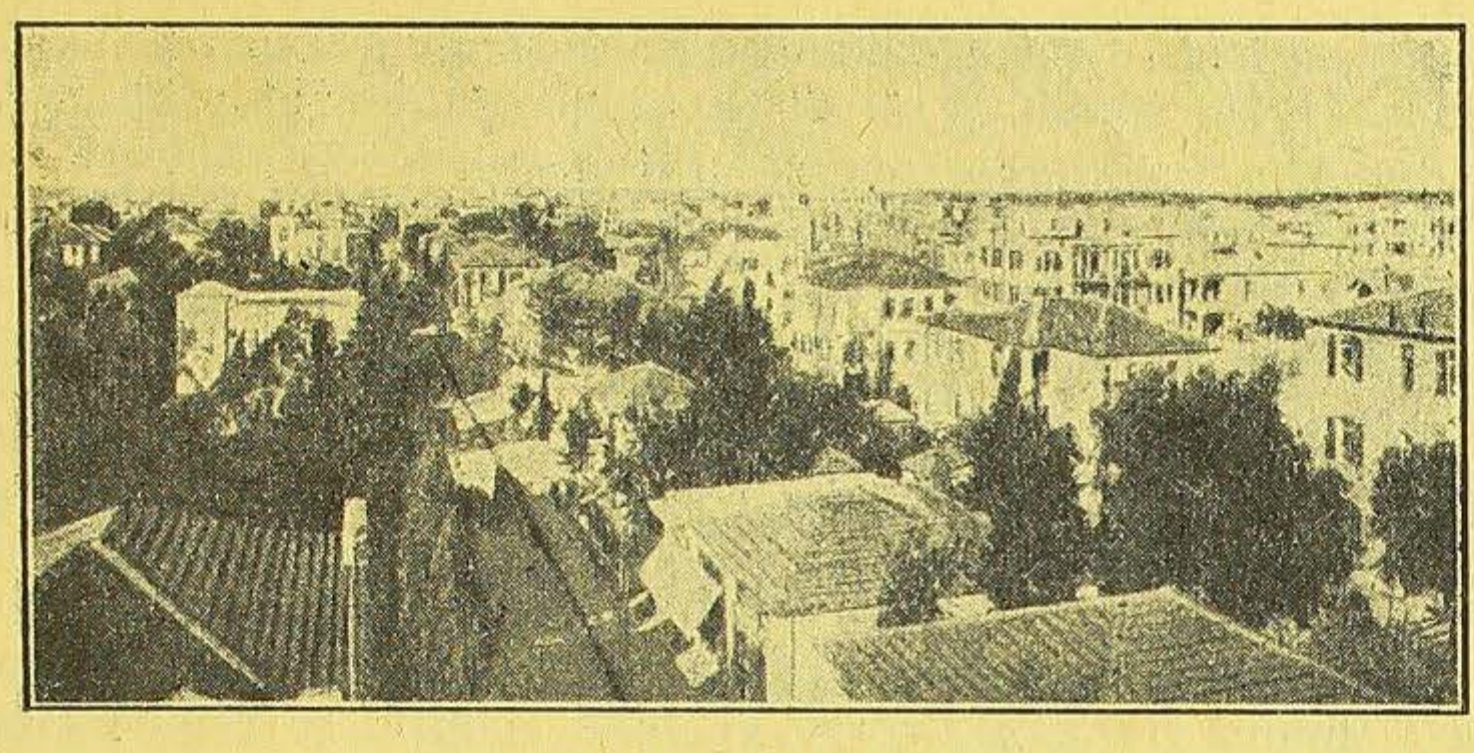

TELL-AVIV

NOVO PALESTINSKO ŽIDOVSKO SREDIŠTE

Jafi je ime kod nas nedavno učinila poznatijim posebna velika i fina vrsta naranči, t. zv. jafanske naranče, što se u Jafi od davnine uzgajaju, a posljednjih su ih godina u većoj mjeri stali da uzgajaju ovdašnji židovski kolonisti i da ih izvoze na sve strane u Evropu. Treba naime znati, da je predgrađe Jafe, nazvano T e l A v i v, zapravo središte nove židovske kolonizacije, koja se provodi nakon svjetskoga rata, otkad je Engleska preuzela vlast nad Palestinom s nakanom, da se u Palestini stvori nova židovska država. U deset je posljednjih godina naseljeno po Palestini sto tisuća Židova, najviše iz Poljske, Rusije i Španjolske, te su oni zauzeli najplodnije palestinske krajeve i najrentabilnije poslove. Iako je sa strane Arapa sve jači otpor protiv te židovske kolonizacije, te je već više puta, a osobito u kolovozu 1929. došlo do arapske pobune protiv Židova, te se morala ta kolonizatorska akcija ponešto usporiti i ograničiti, ona ipak stalno napreduje. Očita je namjera Židova, da nad Palestinom steknu najprije gospodarsku premoć, jer tako misle sebi, iako ostanu prema Arapima u brojčanoj manjini, osigurati i političku prevlast nad zemljom praotaca svojih. Središte te židovske akcije za obnovom njihove narodne države postao je T e l A v i v.

Tomu su gradu, koji je uza sve to, što je položajem predgrađe grada Jafe, ipak posve samostalan, udarila temelj g. 1908. šezdesetorica Židova, koji su uz orijentalnu Jafu odlučili podići moderan židovski grad. Za 2 godine imao je Tel Aviv već 550 stanovnika i 60 kuća, a danas ima 4.000 kuća sa 60 tisuća stanovnika. Tu nalaziš sve, što imadu najmoderniji evropski gradovi: 80 škola, mnoštvo banaka, hotela, trgovina, kinematografa, tiskara, knjižara itd. Novine, časopise i knjige izdaje pet velikih nakladnih

zkvh.org.rs

pothvata, a sve se tiska dakako u židovskom jeziku i židovskim pismom. U Tel Avivu je središte za stvaranje židovske akcije.

Židovsko nastojanje, da se u Palestini stvori n a r o d n a ž i d o v s k a d r ž a v a, počinje koncem 19. stoljeća. Kako su se Židovi iza propasti Jerusalima bili raspršili po svem svijetu, nestalo je među njima svijesti o vlastitoj državi, a njihov narodni hebrejski jezik već je bio izumro. No g. 1879. počeo je Židov Eliazar Perlmann, rodom iz Litavske, da propovijeda povratak Židova u Palestinu i obnovu židovskoga jezika, kojim treba da se židovski narod služi kao svojim narodnim jezikom. Rodio se iza toga cijeli pokret, koji je poznat pod imenom cionizam (po brdu Sionu) i koji je sebi postavio cilj : židovski narodni preporod i obnova židovske države. G. 1896. napisao je Teodor Herzl, vođa cionizma, knjižicu „Židovska država", a g. 1897. održan je u Baselu u Švicarskoj prvi svjetski cionistički kongres, kakvih je do danas već 17 održano. U to je vrijeme stao među Židovima sve više da se upotrebljava hebrejski jezik, pokretali su se na njem časopisi, izdavale knjige, osnivale škole. Godine 1909. održan je u Berlinu prvi svjetski kongres za židovski jezik i kulturu. Pokretač toga pokreta Perlmann naselio se u Jerusalimu, promijenio svoje ime u Ben-Jehuda i ondje umro g. 1922. dočekavši, da je Židovima iza svjetskoga rata doista priznato pravo na obnovu vlastite domovine u Palestini. Engleska je naime obećala još za svjetskoga rata Židovima, da će na tom raditi, samo da je Židovi novcem potpomognu u ratu. U engleskoj su se vojsci borile i židovske legije kod osvojenja Palestine g. 1917. A godine 1922. načinjen je međunarodni ugovor između Društva Naroda i Engleske o pravima Židova u Palestini, a taj je ugovor potvrdila dapače i Amerika, koja drugih mirovnih ugovora iza svjetskoga rata nije htjela potvrditi. Otada se Židovi sve više naseljuju u Palestini, pa je njihov broj ondje u 10 godina narasao više nego na dvostruko. U Švicarskoj je osnovana t. zv. Židovska agencija, koja je neke vrste vrhovna vlast sviju Židova cijeloga svijeta. U Jerusalimu je t. zv. Židovska egzekutiva, koja je predstavnik Židova prema palestinskoj vladi. Isto tako postoji i Arapska egzekutiva u Jerusalimu. A sad se radi na tom, da Palestina dobije i svoj parlamenat. Sad u Palestini izlaze 3 židovska dnevnika i 27 drugih časopisa, a godišnje se tiska oko 600 židovskih knjiga. Još g. 1890. osnovao je Ben-Jehuda u Jerusalimu i židovsko kazalište. Od g. 1927. postoji u Jerusalimu i židovsko sveučilište. Danas u Palestini govori 70% Židova hebrejski. U Palestini su priznati službenim jezicima arapski, židovski i engleski, pa se na svim uredima vide i židovski natpisi, a tako i na palestinskom novcu i poštanskim markama. Godine 1927. uveden je poseban palestinski novac : jedna palestinska funta (oko 280 dinara) dijeli se na 1000 miljema, a 50 miljema je 1 šiling. Palestinska vlada ureduje u bivšem njemačkom gostinjcu na sjeveru izvan zidina jerusalimskih, a visoki komesar ima od 15. III. 1931. novu palaču izvan Jerusalima 3 km južno od Jafanskih Vrata i 1½ km istočno od ceste, koja vodi u Betlehem.

OD JAFE DO ARIMATEJE

Po divnoj asfaltiranoj cesti jurili su naši automobili — nadbiskup Rodić, Poljak o. Stanislav i ja u prvom — prema Jerusalimu. To je bila prva cesta u Palestini, sagrađena god. 1869., kada je austrijski car Franjo Josip I. došao u Svetu Zemlju. Tu su cestu Englezi nakon svjetskoga rata dali asfaltirati, kao što su uopće prvo djelo njihove vladavine u ovim krajevima krasne asfaltirane ceste na sve strane. Zato se i mogao u Palestini tako jako razviti automobilizam, te željeznice za putovanje po Palestini uopće gotovo i ne dolaze u obzir. Otuda onda to, da na primjer željeznica od Haife po sjevernom dijelu Palestine vozi samo dva puta na tjedan. Automobili su iz najboljih engleskih i američkih tvornica poplavili Palestinu, a arapski šoferi stekli su u kratko vrijeme, baš kao i arapski lađari u Jafi, glas vještih, odvažnih i hladnokrvnih upravljača, kojima treba tražiti premce. I naš šofer, kraj kojega sam sjedio, bio je mlad čovjek između 30 i 35 godina, uvijek prijazan, a ozbiljnost i šutljivost davala je njegovu bakrenasto-crnome licu nekako tajanstven izražaj, koji su nabubrene crne oči još pojačavale. Obučen u evropsko odijelo s kravatom predstavljao je Arapina, koji je podlegao zapadnoj civilizaciji, a kad bi čekajući nas na kojem mjestu, gdje bismo se zaustavili, kraj svoga automobila raširio arapske novine, da ih čita, razlikovao se od naših evropskih šofera samo po visokom crvenom fesu na glavi, što ga samo muslimani izvan Kemalpašine turske republike smiju da nose.

Vozili smo se kroz Saronsku ravnicu, bogatu i plodnu, koju su već dobrim dijelom zaposjeli kolonizirani Židovi. S jedne i druge strane izmjenjuju se pokošene žitorodne njive s bujnim nasadama maslina, smokava, badema, dinja, vinove loze, granatnih jabuka, limunova i onih glomaznih jafanskih naranača, koje se odlikuju posebnom puninom soka i slasti. Te su nasade ograđene tu živicom, tamo čempresima, neki kaktusima, drugi ogradom od žice. Po strništima požetih polja pasu veliki čopori ovaca, a pogdjegdje i deve. Putem susrećemo čas beduina, koji vodi po tri ili po više deva, čas autobuse pune putnika, onda opet bicikliste ili kakvog jahača na muli. Svuda se uklanjaju našim automobilima oni, koji su postavljeni, da drže red i čistoću na cesti. Tamo eno nalijevo u polju traktori, a dalje opet žetelice žanju srpom ono jedino nepokošeno polje, što ga još vidimo, jer je ovdje već u svibnju žetva gotova. Zatim prođosmo pored engleskog vojničkog logora: dvadesetak

zkvh.org.rs

novih drvenih kuća, lijepo sagrađenih, a među njima visoka radioantena. Malo iza toga prijeđosmo preko šeljezničke pruge, koja vodi na jug u Egipat.

Kao u filmu izmjenjuje se šarolikost pejzaža. A za dvadesetak minuta izranja pred nama jedna starinska četverouglata kula, jedan crkveni toranj i jedan minaret; to je mjesto R a m l e, za koje predaja drži, da je to nekadašnja Arimateja. Kroz drvored se približujemo lijepoj novijoj crkvi ostavljajući desno po strani onu neobičnu kulu, što

RAMLE — ARIMATEJA
Pred crkvom Josipa Arimatejskoga

se diže na mjestu, uz koje je vezan spomen na 40 kršćanskih mučenika.

Automobili nam se zaustavljaju pred crkvom, koja je podignuta na mjestu nekadanje kuće Josipa Arimatejskoga i uz koju se nalazi franjevački samostan i gostinjac. Ulazimo u tu crkvu, te uz molitvu obnavljamo u duši spomen na plemenitog židovskog bogataša iz Arimateje, koji je svoju grobnicu u Jerusalimu ustupio, da u nju polože mrtvo tijelo Kristovo, te je tako kršćanstvu dao najsvetije mjesto, što ga ima na svijetu. Kraj crkve nalazi se desno kapelica: tu je zapravo stajala kuća Josipa Arimatejskoga. U toj je

kapelici, koja je duga oko 10 m a široka 8 m, oltar sa slikom Josipa Arimatejskoga, koji stoji pod drvetom križa, u desnoj ruci drži Kristovu trnovu krunu i čavle, u lijevoj ploču skinutu s križa, a do nogu mu je posuda u obliku kaleža: i to sveti Gral. Prema legendi je Josip Arimatejski pod križem u tu posudu uhvatio krv iz rane na prsima Isusovim, te se ta posuda drži na legendarnom brdu sv. Grala, gdje pobožni vitezovi s Parsivalom, kraljem svojim, čuvaju tu svetinju.

Ne može se sa stalnošću znati, da li je današnje mjesto Ramle doista na mjestu nekadašnje Arimateje. Sv. Jeronim spominje Arimateju u blizini mjesta Lide. Tom odgovara položaj Ramle, koji se prvi put spominje g. 865. i koji je u doba križara bio najvažniji grad Svete Zemlje iza Jerusalima. Tu je jerusalimski kralj Balduin IV. potukao sultana Saladina g. 1178. Osim katoličke crkve podignute na spomen Josipa Arimatejskoga važna je povijesna starina četverouglata kula, koja prva upada došljaku u oči, kad dolazi u ovaj grad. Ta kula imade 5 katova, na koje vodi 117 stepenica, a na vrhu je mala terasa, s koje se pruža divan vidik na grad i okolicu. Neki vele, da je tu kulu i mošeju uz nju podigao u 8. stoljeću sultan Sulejman na spomen četrdesetorice Muhamedovih pratilaca, a za vrijeme križara je mošeja pretvorena u crkvu i posvećena uspomeni četrdesetorice kršćanskih mučenika. Kasnije je nestalo i crkve i mošeje, pa usred ruševina stoji samo ta kula, uz koju se veže jednako štovanje kršćana kao i muslimana. U gradu se nalazi i jedna mošeja, koja je nekoć bila kršćanska crkva sv. Ivana podignuta od križara: duga je 50 m, široka 25 m i razdijeljena u tri lađe te ima vrlo lijep portal, koji je zazidan. Sjeverno od grada nalazi se t. zv. cisterna sv. Jelene, za koju predaja veli, da ju je dala sagraditi carica sv. Jelena, no vjerojatnije je, da je sagrađena u doba sultana Sulejmana: to su podzemni svodovi, kojih lukovi počivaju na 11 glomaznih stupova. Odatle se grad u staro doba opskrbljivao vodom. Danas Ramle broji 8000 stanovnika, od kojih su dvije trećine muhamedanci, a jedna trećina kršćani.

KROZ JUDEJSKO GORJE

Izašavši iz grada Ramle provezosmo se kraj okruglih beduinskih šatora udarenih na čistini. Opet se svuda, kuda prolazimo, redaju pokošena polja, zelene nasade, stada ovaca, deve. Desno se podalje vidi brežuljak s bijelom kupolom: to je Tell Džezir, stari kanaanski grad Gazer, koji je koncem 12. stoljeća pod križarima dobio ime Mont Gisart. Prvi ostaci toga mjesta otkriveni su g. 1873., a početkom 20. stoljeća je iskopano mnoštvo ruševina, grobova i natpisa, koji su poslužili k boljem poznavanju vjere i običaja prastarih stanovnika Palestine.

zkvh.org.rs

Uto projurismo kroz jedno malo arapsko selo, nastanjeno samim muhamedovcima. Kuće su mu se naslagale po brežuljku kao bijele kutije. A na seoskom proplanku poslagana su gumna, na kojima s devama i mulama, što ih tjeraju uokrug, vrše žito.

„Eno ondje u daljini na brdu iza ovih brežuljaka je Emaus," pokazuje nam o. Stanislav.

Vidimo ga tamo na jednom vrhu, gdje se crni niz stabala kao kakva šumica. Međutim smo došli do mjesta L a t r u n, za koje predaja veli, da je to rodno mjesto onog dobrog razbojnika, kojemu je Isus na križu rekao: „Zaista ti kažem, danas ćeš biti sa mnom u raju!" (Luka 23, 40-43.) U ono je doba ovo mjesto doista bilo pravo razbojničko mjesto, a taj je karakter mjesta ostao sve do najnovijega doba. Danas tu trapisti imadu krasan samostan i posjed s vinogradima i maslinicima. I ovdje je trapistički sir jedan od glavnih njihovih proizvoda, kao što je to i kod naših u Banjaluci.

Nakon tri četvrta sata, otkako smo krenuli iz Jafe, ostaje za nama Saronska ravnica, a mi ulazimo u gorovit kraj, po kojem što dalje to više izbija bijelo kamenje. Opet prolazimo kroz arapsko seoce S a r i s sa tipičnim kupolastim okruglim krovovima, kakvih je puna Palestina. Usput stajemo među pustim brežuljcima kraj jedne gostione, koja stoji pored ceste, jer automobili trebaju vode. U toj gostioni gasimo svoju prvu palestinsku žeđu češkim plzenjskim pivom!

Deset minuta odmora je bilo dosta. Jureći dalje sretamo engleski vojnički oklopljeni auto sa strojnim puškama: s takvima Englezi zastrašuju Arape, da se ne bune protiv Židova. Malo iza toga spustivši se u uvalu između gorja prolazimo kraj mjesta Kariatiarim, koje se običnije zove A b u-G o š.

„Eno tamo na lijevo na brdu, gdje se vidi crkva, bila je neko vrijeme židovska škrinja zavjetna," tumači nam o. Stanislav. „Tu je sada francuska katolička crkva sa samostanom redovnica sv. Josipa. A tu desno dolje podalje od ceste eno među stabaljem benediktinska crkva sagrađena na temeljima stare križarske crkve. Odatle su se uz brežuljak poredale kuće samoga mjesta..."

„Zašto se ovo mjesto zove Abu-Goš?" pitao sam o. Stanislava okrenuvši se prema njemu, koji je sjedio u autu uz preuzvišenoga g. nadbiskupa.

A on nam je stao opširno da priča ove zanimivosti:

„Ime Abu-Goš dobilo je ovo selo po jednom razbojniku, koji je koncem 18. i početkom 19. stoljeća bio strah i trepet

cijeloga toga kraja. On je sa šestero svoje braće i s njihovim i svojim sinovima sastavio razbojničku četu od 90 članova, koji su robili prolaznike, osobito hodočasnike. Imali su priređenu peć, u koju bi strpali orobljene hodočasnike, te je samo trebalo da tu peć potpale ; ti su se hodočasnici mogli spasti samo onda, ako bi tko platio otkupninu. Jedamput je ta razbojnička četa prisilila tisuću turskih vojnika, da svoje puške vežu devama na leđa, dok ne prođu njihovo razbojničko područje. Kad je napokon Abu Goš bio stavljen pred

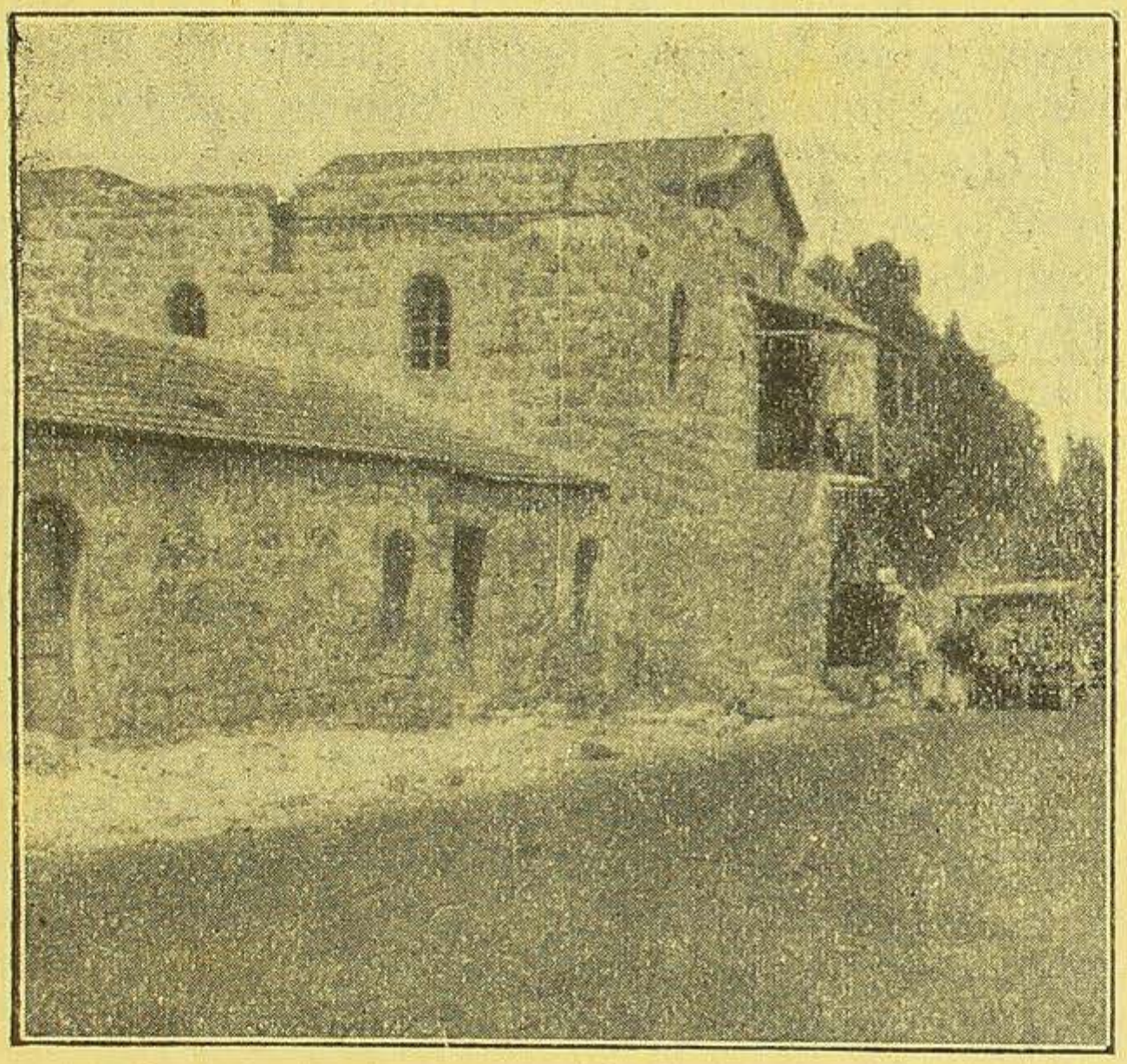

MEHANA UZ CESTU PREMA JERUSALIMU
kraj koje smo se usput zaustavili

sud, branio se tim, da on izvršuje samo baštinjeni zanat, koji je star već dvije tisuće godina, a pozivao se i na to, da su i ona dva razbojnika, koja su razapeta zajedno s Kristom, izvršivala svoja razbojnička djela u istom kraju između grada Ramle i Jerusalima. I iza Abu Gošove smrti g. 1815. još su njegovi potomci nastavili njegovo razbojničko djelo, kojemu su vlasti tek prije nekoliko decenija stale na kraj."

Časkom zašuti o. Stanislav, a onda će opet :

„Kad sam vam već protumačio jedno ime toga sela, treba da vam i druga dva njegova imena razložim. Zove se

zkvh.org.rs

Kariet el-Enab, a to znači : grad vinove loze. Zaista u ovom kraju rodi izvrsno vino. No nekoć se to mjesto zvalo Kariat Jearim, ili kako bismo mi rekli : šumski grad. Po sličnosti toga imena s imenom proroka Jeremije držali su križari, da je ovo rodno mjesto prorokovo, pa zato je i crkva, koju su oni tu podigli, posvećena sv. Jeremiji. Ta crkva se sastoji iz gornje i donje. Razdijeljena je u tri gotovo jednake lađe, a svršava sa tri apside. Sve odaje građevinu romanskoga sloga. Gornja je crkva urešena krasnim mozaicima. U sredini kripte je otvor, koji vodi do izvora..."

„Šteta, da se nismo zaustavili, da i tu crkvu vidimo!" požalio sam na to lijepo razlaganje franjevca Poljaka, ali bilo je već kasno što reći, jer smo se već bili dobrano udaljili od mjesta.

Opet smo se uspeli uz brijeg, s kojega smo se u serpentinama spustili u dolinu T e r e b i n t u, u kojoj su križari 6. lipnja 1099. posljednji put otpočinuli, prije nego su došli do Jerusalima. Tu nam je s druge strane doline o. Stanislav pokazao brijeg, na kojem se diže Ain Karim (Sv. Ivan na Brijegu), rodno mjesto sv. Ivana Krstitelja. Uto projurismo kroz selo K o l o n i j u, koje je dobilo ime po nekadašnjoj rimskoj koloniji, a podalje nam se među bregovima ukazuje b r d o p r o r o k a S a m u e l a, najviše brdo cijele okolice, na kojem je prema predaji grob proroka Samuela. Na vrhu brda je podignuta crkva, koja je pretvorena u džamiju. Prolazeći kroz selo L i f t u, koje je lijevo uz cestu u uvali, priča nam o. Stanislav, da je to pravo razbojničko gnijezdo, iz kojega su Arapi prije dvije godine najjače udarili na židove. Uto projuri kraj nas kojih desetak oklopljenih vojničkih automobila sa strojnim puškama.

„Oho, da se opet nije nešto dogodilo između Arapa i Židova!" veli o, Stanislav, a nama baš nije bilo milo pri duši kod pomisli, da bi i za našeg boravka u Palestini moglo doći do kakve arapske bune.

Tu smo već bili na domaku samoga Jerusalima. Zamalo i eto nas među novim kućama, što se sve gušće poredaše unaokolo : to je novo predgrađe Jerusalima, naseljeno židovskim kolonistima. Uto ugledasmo tamo pred sobom Maslinsku goru, a u nama u taj čas življe zakuca srce. I dok se još pravo nismo bili snašli, već su automobili stali pred jerusalimskim zidinama kod Novih Vrata.

Još nije bilo 11 sati prije podne, kada izađosmo iz automobila te stupismo na jerusalimsko tlo.

U JERUSALIMU

ULAZ U JERUSALIM

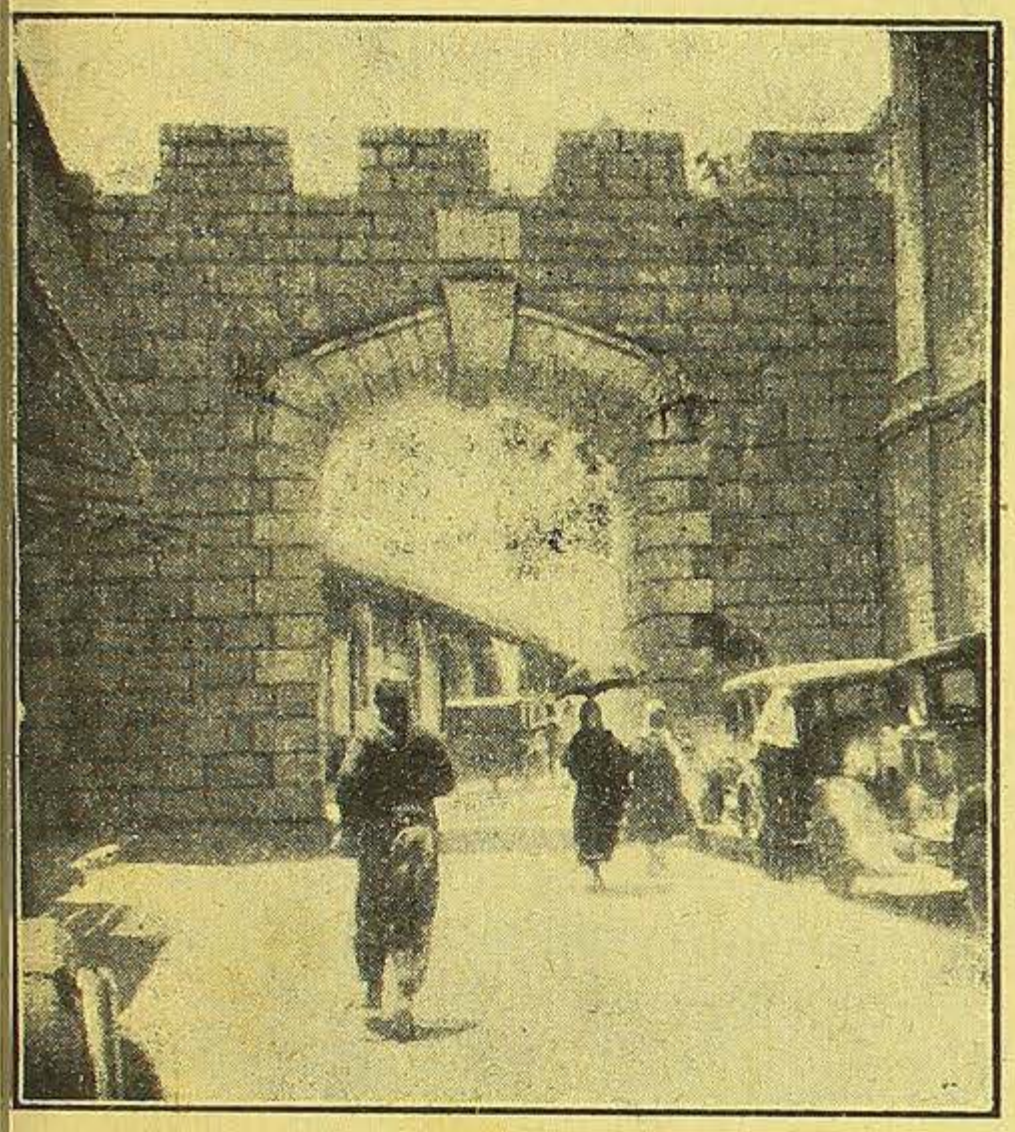

NOVA VRATA JERUSALIMA

Naš je prvi ulaz u Jerusalim bio prenagao, tih, te se u prvi mah nismo mogli pravo ni sabrati ni dozvati sebi u pamet veličinu časa, što smo ga stupivši na tlo najsvetijega grada na svijetu doživjeli. Dojurili smo u automobilima do gradskih zidina, kojih osim ulaznih Novih Vrata nismo ulazeći u grad pravo ni zamijetili, jer su se baš na tome mjestu i izvan zidina stisle kuće, što vežu predgrađe s gradom. U jedan mah smo mogli baciti pogled na Maslinsku goru, koja nas je izdaleka pozdravila kao davni znanac iz rane mladosti naše, kad smo njezin karakteristični oblik upoznali po slici iz biblije. Nije nam naš dolazak u Jerusalim s jafanske strane dao mogućnost, da pogledom odmah obuhvatimo vidik na cio grad, koji bi pred našom dušom razotkrio sav onaj čar, što ga on pruža došljaku iz dalekih krajeva svijeta. Jerusalim ima prekrasnih vidika, te mu u tome nema premca na svijetu. Da smo došli sa sjevera ili istoka, kako je u Jerusalim dolazio Krist bilo iz Galileje ili iz svog omiljelog boravišta Betanije, nama bi već prvi pogled na grad s Maslinske gore ili s brda Skopa bio čitavo otkrivenje, te obuzeti prvom navalom čuvstava na onu divotu, što je pred našim očima iskrsnula, ne bismo mogli odoljeti ganuću, a da se ne bacimo

zkvh.org.rs

na koljena i da sa suzom u oku ne zapjevamo hvalospjev iz punine duše. Ovako smo ušli u grad tiho, kao što bi ušli i u svaki drugi.

Tek što smo bili prošli kroz Nova Vrata, sreli smo se s jerusalemskim pomoćnim biskupom drom F. Fellingerom, koji je izmijenio srdačan pozdrav s preuzv. g. nadbiskupom Rodićem. Taj prvi susret u Jerusalimu vrlo nas se ugodno dojmio.

A kad smo se zaustavili pred franjevačkim gostinjcem, trgosmo se iznenađeni.

„Dobro došli ! Dobro došli !" pozdravljao nas je tu neki glas hrvatskim jezikom.

U čudu smo pogledali u crnomanjasta mladoga čovjeka, koji je stajao na ulazu gostinjca te nam se kao starim znancima smiješio.

„Tko si, po Bogu brate, da nas našim materinjim jezikom u ovom dalekom svijetu pozdravljaš ?" saletismo ga u jedan mah svi, jer nam je to bilo iznenađenje, od kojega nismo mogli većega doživjeti na dolasku u glavni grad Palestine.

„I ja sam iz Jugoslavije. Crnogorac sam, katolik iz barske nadbiskupije," odgovori on.

„Pa što je tebe dovelo amo ?"

„Nevolja, gospodine. Tražeći posla po svijetu zanijelo me amo. Tu eto već pola godine služim kao vratar i dvorim goste. A šta ima novo u našoj Jugoslaviji ?"

Tako smo eto zemljaka iz naše države našli, gdje se ne bi bili tome ni u snu nadali. Ime mu je Stevan. On nas je cijelo vrijeme našega boravka posluživao kod stola i u svemu, što je kome ustrebalo, često i kao tumač : arapski još nije doduše naučio, ali talijanski zna. A u Palestini se može s talijanskim i engleskim jezikom proći bolje nego li ikojim drugim evropskim jezikom.

Brzo nas iza toga susreta uvedoše u gostinjac i rasporedaše nas po sobama. Iznenadismo se, kad smo se našli u prostorijama, koje su uređene udobnim evropskim namještajem. Tako sebi stanovanje u Jerusalimu nismo zamišljali. Ta zar smo uopće i znali, što znači takav gostinjac ?

Gostinjac nije gostionica, kako bi možda mnogi od nas držali. A nije to ni samostan, kako bi se to dalo pomisliti po tom, što je to franjevačko. Kod nas gostinjaca nema, pa zato na prvi mah ne shvaćamo, što je to zapravo. U staro doba, osobito u srednjem vijeku, dizali su se gostinjci svuda, kuda su putnici dolazili na hodočašća ili po službenom poslu. U Rimu i na svim mjestima uz velika svetišta podizali su se gostinjci, da pobožni

putnici imadu gdje naći hranu i noćište, kad dođu na ta mjes a. Takvi gostinjci nisu podizani, da se u njima zarađuje, jer to bi onda bile gostionice, nego za pomoć putnicima. U mnogim gostinjcima mogli su putnici dapače badava dobiti noćište i hranu, osobito ako su takve gostinjce podizali redovnici. Najobičnije je i bilo, a i danas je u Palestini, da su gostinjce podigli pojedini redovi. No isto je takav bio običaj, da je svaki narod (ili država)

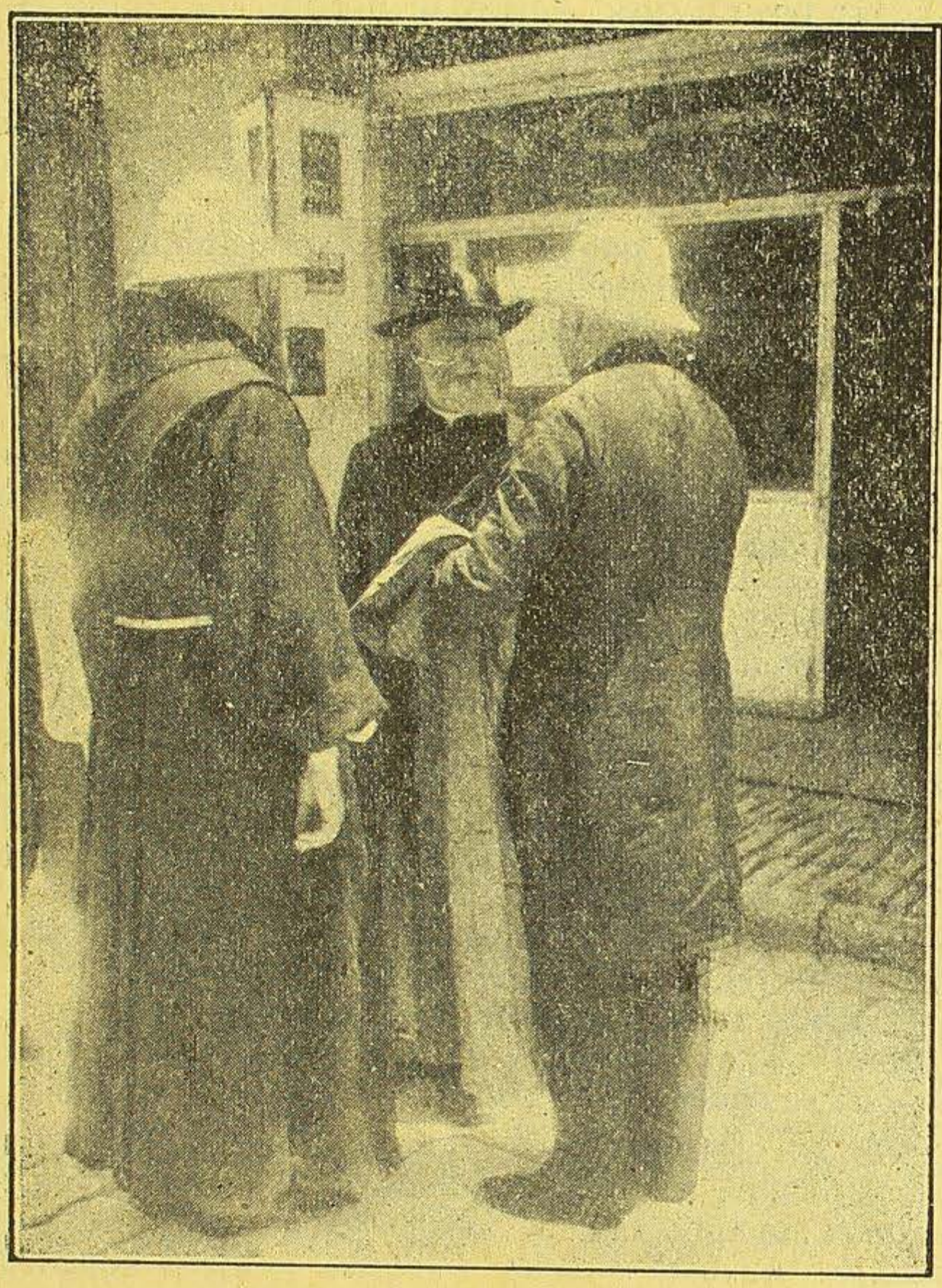

PRVI SUSRET NA ULASKU U JERUSALIM
o. Stanislav, jerusalimski pomoćni biskup dr F. Fellinger i nadbiskup Rodić

za svoje pripadnike podizao u Rimu i Jerusalimu svoje gostinjce. Tako je nastao na primjer današnji naš Zavod sv. Jeronima u Rimu, tako ondje i danas imadu razni narodi svoje zavode, koji su dakako danas nešto posve drugo nego li nekadanji gostinjci. Naprotiv u Svetoj Zemlji je sistem gostinjaca ostao još i danas.

zkvh.org.rs

U cijeloj Palestini imadu najviše gostinjaca franjevci, koji su od prvog početka svoga reda najviše brige posvećivali Svetoj Zemlji. Zato oni nose častan naziv čuvara Svete Zemlje. Uz njih imadu i drugi redovi svoje gostinjce : tako u Jerusalimu imadu svoje gostinjce dominikanci, benediktinci, na Karmelu karmelićani itd. I druge kršćanske vjeroispovijesti imadu svoje gostinjce : grčko-pravoslavni, armensko-ortodoksni, protestanti i drugi.

U Jerusalimu imadu i pojedini narodi svoje posebne gostinjce. Tako postoji ruski gostinjac negdje kod tvrđe Antonije, francuski „Notre Dame de France" u blizinu Novih Vrata (u tom su gostinjcu odsjeli Hrvati, koji su god. 1910. hodočastili sa slovenskim hodočašćem u Svetu Zemlju, u njem je odsjeo i predsjednik češkoslovačke republike Masaryk, kad je u travnju god. 1927. pohodio Palestinu), poljski gostinjac, koji je još prije svjetskoga rata jedan poljski svećenik smjestio u jednoj staroj kući jerusalimskoj, njemački gostinjac sv. Pavla kod Damaških Vrata, koji je engleska vlast, kad je 9. XII. 1917. zaposjela Jerusalim, zaplijenila, te je iz njega načinila zgradu palestinske vlade.

Godine 1863. podignut je u Jerusalimu i austrougarski gostinjac : podigla ga je austrougarska vlada, ali novac je za nj sabrala od sviju katolika tadanje Austrougarske, i to preko 200.000 forinti. Taj se gostinjac nalazi blizu treće postaje križnoga puta, gdje je Isus noseći križ prvi put pao. Za vrijeme rata je i taj gostinjac zaplijenila engleska vlast te je u nj smjestila neko sirotište. Ali napokon su Englezi osobito nastojanjem Čeha, ipak priznali, da gostinjac nije bio samo njemački i madžarski, nego da su za nj svoj novac dali i slavenski katolici, dapače valjda i više od Nijemaca i Madžara. Tako je bivši austrougarski gostinjac priznat crkvenim dobrom, a Papa Pijo XI. odredio je, da mu se promijeni ime u gostinjac Svete Obitelji i da imadu jednako pravo katolici Hrvati, Slovenci, Česi, Slovaci, austrijski Nijemci i Madžari. Rektor gostinjca je pomoćni biskup jerusalimski dr Fr. Fellinger, a vicerektor se mijenja svake treće godine, i to uvijek od druge između onih narodnosti, koje na gostinjac imadu pravo. Prvi vicerektor je od god. 1928. do 1931. bio Čeh, drugi je od god. 1931. Madžar, a godine 1934. dolazimo mi Hrvati na red.

Zgrada je gostinjca Svete Obitelji na lijepome položaju visoka je na jedan kat, ali su mu sobe prevelike. Sada se radi na tom, da se na zgradi nadogradi još jedan kat, koji će biti uređen zgodnije s manjim sobama. U zgradi je lijepa kapelica Svete Obitelji, u kojoj se nalaze slike i kipovi raznih svetaca, što su potekli s područja nekadanje Austro-Ugarske. Na kamenoj ploči s lijeve strane oltara spominje se sv. Jeronim, rodom Dalmatinac, koji je 34 godine proživio u Svetoj Zemlji, i hrvatski mučenik bl. Ivan Tavelić, koji je poginuo mučeničkom smrću u Jerusalimu g. 1391. Tu su dalje slike slavenskih apostola sv. Ćirila i Metoda i češkoga kneza sv. Većeslava. Društvo sv. Jeronima nastojat će, da se u toj kapelici postavi i slika sv. Jeronima.

U gostinjcu Svete Obitelji odsjedaju redovito češki, njemački i madžarski hodočasnici, ali kako u njem nema mnogo mjesta,

odsjedaju i u drugim jerusalemskim gostinjcima. U tom našem gostinjcu ima svoj stan i poljski konzul.

Mi smo odsjeli u franjevačkom gostinjcu Casa Nova (Nova Kuća: tako se zovu svi franjevački gostinjci u Svetoj Zemlji) usred kršćanske četvrti Jerusalima. S ulice nema pravog izgleda, ali iznutra je vrlo lijepo uređen sa 126 soba na dva kata i ima krasnu terasu na krovu, s koje je divan vidik na cijeli Jerusalim. U prvom katu gostinjca nalazi se i lijepo uređeni salon, gdje te po stolovima čeka listovni papir, da na njem po volji pišeš svojima u domovinu, a tu je i spomen-knjiga, u koju se upisuju sva hodočašća i hodočasnici. Upisali smo u nju i mi spomen, kako je prvo hrvatsko hodočašće 1. lipnja godine Gospodnje 1931. u

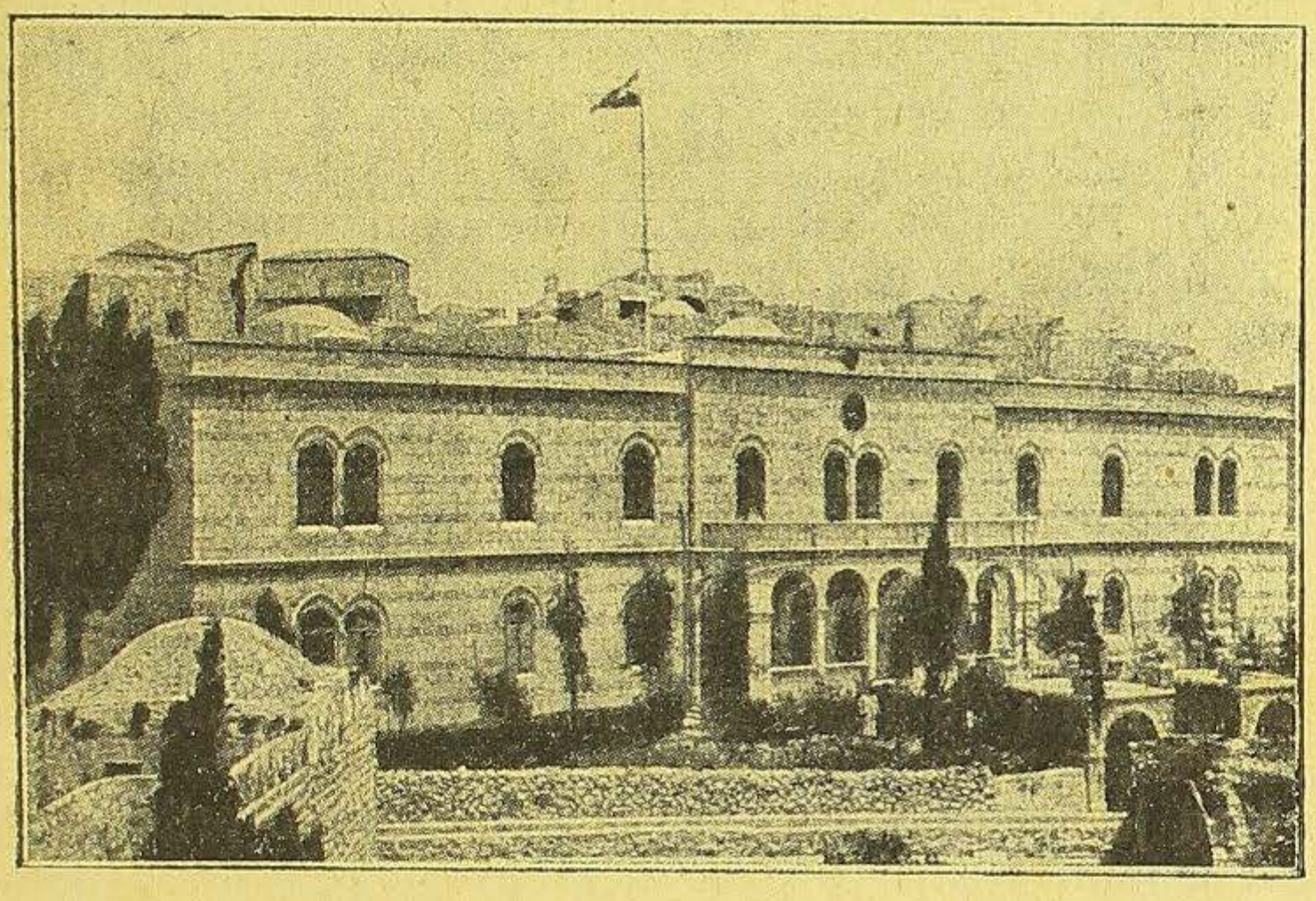

GOSTINJAC SVETE OBITELJI U JERUSALIMU

11 sati prije podne ušlo u Kristov grad izvršujući time davnu želju svega hrvatskoga naroda, da u svetome gradu, gdje se ropilo kršćanstvo, izmolimo blagoslov narodu one zemlje, koja je prozvana dičnim imenom: predziđe kršćanstva.*)

*) U proljeće g. 1931. stigla su prije našega hrvatskoga hodočašća u Svetu Zemlju ova katolička hodočašća drugih naroda: 30. ožujka 28 bavarskih hodočasnika, 1. travnja 23 hodočasnika iz američke republike Čile, 2. travnja 21 hodočasnik iz Njemačke, 8. travnja 23 hodočasnika iz Francuske, 12. travnja 23 hodočasnika francuskih oficira i podoficira, 25. travnja 18 švicarskih hodočasnika, 26. travnja 8 španjolskih hodočasnika, 27. travnja švicarsko hodočašće sa 141 hodočasnikom, 30. travnja hodočašće iz Madžarske sa 27 hodočasnika pod vodstvom kaločkoga nadbiskupa, 8. svibnja španjolsko narodno hodočašće sa 42 hodočasnika, 9. svibnja 20 njemačkih i austrijskih hodočasnika, 10. svibnja 16 talijanskih hodočasnika, 11. svibnja 22 hodočasnika iz Sjeverne Amerike, 11. svibnja 33 hodočasnika iz Engleske, koji su se borili g. 1917. prigodom osvojenja Palestine, 18. svibnja 16 austrijskih hodočasnika, a bilo je još i drugih manjih hodočasničkih skupina. Naša dakle hrvatska hodočasnička skupina nije bila među najmanjima.

zkvh.org.rs

PRVI ČASOVI U JERUSALIMU

Sati su prolazili iza našeg dolaska u Jerusalim, a mi još uvijek nismo mogli pravo da se snađemo i saberemo od prvih naših dojmova, koje je u duši svakoga od nas izazivao osjećaj, da se nalazimo u najsvetijem gradu, gdje je sam Sin Božji sebe žrtvovao za spas čovječanstva, u gradu, u kom je nakon smrti na križu uskrsnuo i uzašao na nebo. Bili smo kao u nekom neprekidnom zanosu, koji nas izdiže iznad svega, što nas okružuje. Osjećali smo svom snagom srca veliku milost, koja nas je zapala, što se nalazimo u Kristovu gradu.

Središte kršćanskoga Jerusalima je Božji grob, u kojem je tijelo Spasiteljevo bilo pokopano do slavnoga Uskrsnuća. Da Krist nije uskrsnuo, sva bi naša vjera bila uzaludna, rekao je sv. Pavao proglasivši time uskrsnuće Spasiteljevo temeljem kršćanske vjere. Zar nije time ujedno rečeno, da je mjesto Spasiteljeva uskrsnuća najsvetije mjesto na svijetu za svakoga kršćanina ? To sveto mjesto uzveličati nastojanje je svega kršćanskoga svijeta već skoro punih 19 vjekova. To sveto mjesto sačuvati kršćanstvu bio je cilj tolikih križarskih vojna i tolikih kršćanskih mučenika. To sveto mjesto vidjeti i pohoditi najveća je želja svakoga sljedbenika Kristova. To sveto mjesto bilo je i glavni cilj našega hodočašća, te smo od prvoga časa, otkad je noga naša stupila na tlo grada Jerusalima, jedva čekali trenutak da se nađemo na grobu Kristovu.

Kad je hrvatski pisac dr Andrija Jagatić prije 40 godina s jednim austrijskim hodočašćem hodočastio u Svetu Zemlju, prvi njegovi koraci bili su upravljeni u crkvu Božjega groba, a tek onda u gostinjac, u kojem su hodočasnici odsjeli. Takav je bio oduvijek običaj hodočasnika. Lanjski češki hodočasnici najprije su odsjeli u gostinjcu stigavši o podne u Jerusalim, a zatim su u 3 sata po podne pošli na Božji grob. Nama je uprava franjevačke Kustodije Svete Zemlje odredila drugi program : pohod Božjega groba tek u šest sati pred veče radi funkcija drugih vjeroispovijesti, koje su se do toga sata obavljale u bazilici Božjega groba.

Da u to vrijeme do polaska na Božji grob ipak nešto obavimo od našega programa, pohodili smo iza 4 sata po podne jerusalimskoga katoličkoga patrijarku msgra Luigija Barlassina, koji ima svoju palaču nedaleko franjevačkoga gostinjca. Primio nas je vrlo ljubazno. Preuzvišeni g. nadbiskup Rodić pozdravio ga je kratkim govorom istaknuvši, da smo odmah iza dolaska u ovaj sveti grad do-

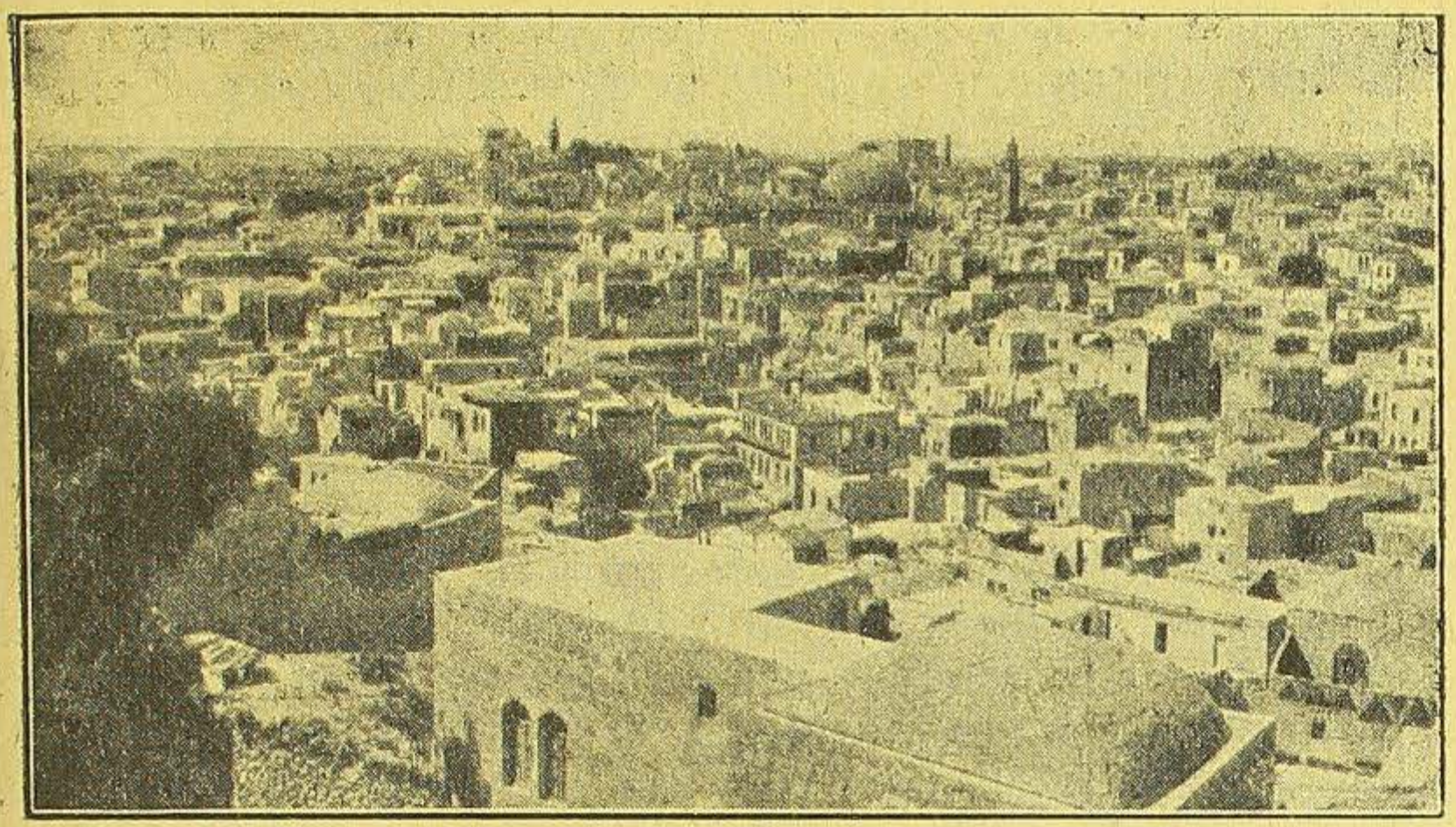

POGLED NA KRŠĆANSKU ČETVRT JERUSALIMA

šli najprije glavi katoličke Crkve u Svetoj Zemlji da zamolimo njegov blagoslov za sretan boravak u domovini Spasiteljevoj. Patrijarka je kratkim govorom zahvalio na posjetu i zaželio, da ovo naše hodočašće donese obilje plodova našim dušama i našim dragima u domovini. U nevezanom razgovoru zanimao se za naše krajeve i za naše hodočašće, te je istakao svoju radost, što može i jedno hrvatsko hodočašće jedamput pozdraviti u svetome gradu Jerusalimu. Njegovu skromnost izvrsno karakterizira, što nije htio da nam sam podijeli blagoslov nego tek zajedno s našim preuzv. g. nadbiskupom Rodićem. Izakako smo se kojih 20 minuta zadržali kod patrijarke te se s njime i fotografirali, otputismo se ispraćeni od njega ponovno u naš franjevački gostinjac.

Do polaska na Božji grob trebalo je čekati još sat i po. Kako da to vrijeme provedemo ? Sve su naše misli zaokupljene željnim očekivanjem časa, kad ćemo stupiti na to najsvetije mjesto svijeta, pa nitko od nas ni ne pomišlja na to, da prije toga pođemo razgledavati grad. Zato se neki povukoše u svoje sobe, da otpočinu, drugi sjedoše za stolove u salon, da napišu prve pozdrave u domovinu, a nas se nekolicina okupila oko o. Stanislava, koji je rekao, da će ostati s nama, dok ne dođe vrijeme pohoda na Sveti Grob, pa ga stadosmo salijetati raznim pitanjima, na koja je rado odgovarao sad kraćim, sad oduljim tumačenjem.

„Zašto je, vele časni oče, Bog baš ovu zemlju izabrao, da bude domovina Spasiteljeva ?" usudio sam se postaviti

zkvh.org.rs

malo teže pitanje, ali držao sam, da nema zgodnijega časa za takvo pitanje, nego li što su prvi časovi našega boravka u središtu Svete Zemlje.

Nasmijano se lice Poljaka franjevca uozbilji, njegove blage oči pogledaše u mene, kao da žele prozreti, zašto to pitam, a onda on stane polagano da razlaže :

„Izabravši narod, iz kojega se imao roditi Mesija, odlučio je Bog tom narodu dati zemlju, u kojoj će se on moći sigurno razvijati kao mesijanski narod. Lijepo je to Mojsija rekao : Izrael treba da siguran i sam stanuje. Trebala mu je dakle zemlja, koja će mu dati sigurnost i biti velika naravna utvrda, da onako malen ne podlegne utjecajima i premoći većih poganskih naroda, te da štovanje krivih bogova ne potisne vjeru u pravoga Boga. U toj zemlji trebalo je, da mu se omogući živjeti sam za se, a da ipak ne bude posve odijeljen od drugih. I jedno i drugo dala je Izraelu Palestina, koja je sva kao golema tvrđava, okružena sa zapada Sredozemnim morem, sa sjevera gorjem Libanonom, a s istoka i juga pustinjom. Pa ipak ona nije bila odsječena od svega svijeta, nego su je prometni putevi vezali sa svim glavnim zemljama staroga svijeta — Sirijom, Armenijom, Babilonom, Asirijom, Perzijom i Egiptom — a Evropi su, kako je netko lijepo rekao, Grčka i Italija bile dvije ruke, koje je ona pružala prema zemlji Izraelovoj, da od nje primi dar spasenja, koji je iz nje dolazio...”

Časak zašuti, pa nas zatim pogleda redom :

„Znate li sada, zašto je baš ova zemlja postala domovina Spasiteljeva ? Ona je kao stvorena bila, da se u njoj prava vjera u Boga sačuva i da se iz nje kao iz žarišta iza dolaska Spasiteljeva na svijet nauka Njegova raširi na sve strane svijeta. I jedan i drugi taj zadatak je Palestina izvršila, a nakon toga je radi nevjere vlastitih sinova nesamo izgubila svoje nekadašnje prvenstvo, nego je i upala u stradanje, kakvo nikada nijednu zemlju nije zadesilo, i iz toga se stradanja već 19 stoljeća nije mogla da istrgne. Nije i ne će...” završi o. Stanislav s nekim izražajem sjete, koji nas se kosnuo.

Opet je nastala kratka stanka. Nismo skidali očiju s dobroga franjvca, čija svaka riječ odaje toplo slavensko osjećanje. A on je onako krupna stasa stajao pred nama impozantan u svojoj zamišljenosti, u koju je upao svojim vlastitim razlaganjem.

„Ne biste li nam, vele časni oče, kazali ukratko povijest Palestine ?...” javi se netko bojažljivo, kao da se nije usudio izreći svoju želju do kraja.

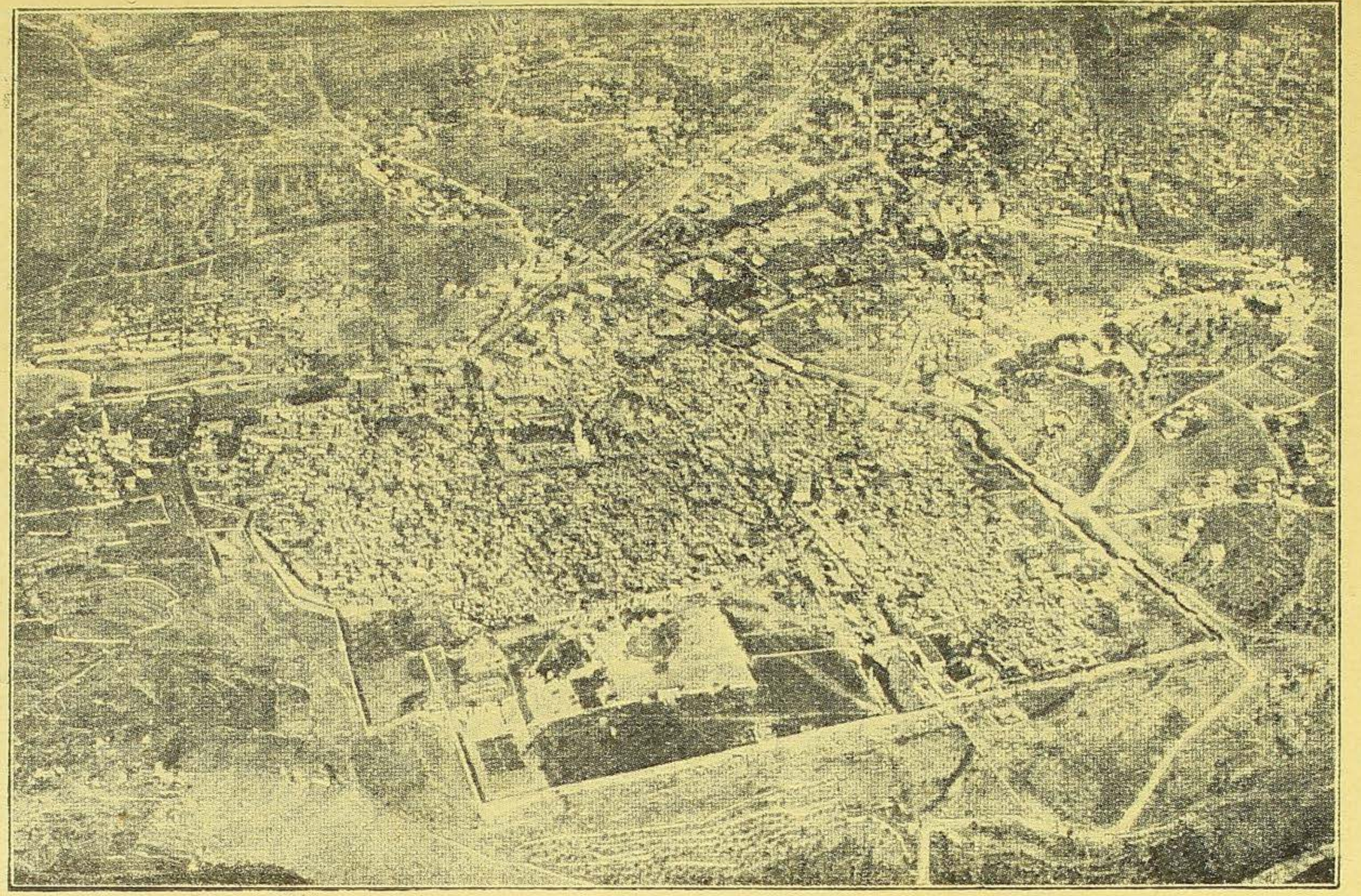

POGLED NA JERUSALIM IZ VISINE S AEROPLANA. Na slici se vidi u sredini grad opkoljen bedemima, unutar kojih su se stisle kuće. Po prilici u središtu cijele slike nalazi se hram Božjega groba. Na donjoj strani slike je ovelik prazniji prostor: to je područje bivšega židovskoga hrama, na kojem se na bijeloj plôhi diže Omarova džamija. S te se strane bedemi jerusalimski protežu u posve ravnoj crti. Ispod tih bedema je dolina Jozafat. Lijevo na slici je brežuljak Sion, gdje je izvan gradskih zidina mjesto Posljednje večere, grob Davidov, kao i bazilika Smrti Majke Božje.

zkvh.org.rs

A o. Stanislav je bez premišljanja stao da nam je doziva u pamet...

Prošlost se Palestine[1]) dijeli u četiri velika razdoblja: kanaansko, židovsko, kršćansko i islamsko.

Kad je Abraham oko g. 1950. prije Krista došao iz krajeva oko rijeke Eufrata u današnju Palestinu, živjeli su ovdje K a n a a n c i,[2]) koji su potpadali sad pod ovu, sad pod onu vrhovnu vlast tadanjih susjednih naroda, najviše pod egipatsku i babilonsku. Koncem prošloga stoljeća otkrivene su ruševine staroga grada Tell el-Amara, pa su se među tim iskopinama našli stari natpisi iz godina 1500. do 1400 prije Krista, dakle dok Izraelci još nisu bili došli iz Egipta u obećanu zemlju, a po tim se natpisima vidi, da su Kanaanci bili od Babilonaca primili pismo, znanost, trgovinu, pravo i običaje, dakle da je u Palestini u kanaansko doba vladala babilonska kultura.

Mojsija je oko g. 1400. do 1300. prije Krista doveo I z r a e l c e preko brda Sinaja u zemlju istočno od Jordana, gdje je danas Transjordansko kraljevstvo. Odatle su Izraelci pod Jozuom prešli Jordan, osvojili Jerihon i stali prodirati odatle na zapad i pomalo zaposjedati svu današnju Palestinu. Izraelci su tada bili razdijeljeni na dvanaest plemena bez ikakve jače zajedničke veze osim štovanja jednoga Boga, koje ih je okupljalo oko Škrinje Zavjetne. Tek oko g. 1050. prije Krista zavladao je nad njima prvi kralj Saul, a za njim David, koji je u 40 godina svoje vladavine (1012. do 972.) zapravo stvorio židovsku državu, podigao utvrdu na brdu Sionu i time izabrao Jerusalim za glavni grad te mnogim pobjedama u ratovima potisnuo sve neprijatelje svoga kraljevstva. Njegov sin Salomon vladao je također 40 godina (972. do 932.) te je utvrdio Jerusalim i sagradio u njem veličanstveni hram kao središte vjere židovskoga naroda. Iza Salomonove smrti raspade se židovska država na dva kraljevstva: na Judejsko na jugu s glavnim gradom Jerusalimom i na Efraimsko na sjeveru s glavnim gradom Sihemom i kasnije Samarijom. Brzo je sjeverno kraljevstvo potpalo pod Asirce (g. 722.), ali nije ni Judeja izmakla teškoj sudbini: g. 597. osvojio je babilonski kralj Nabukodonosor Jerusalim, a g. 586. ga je razorio zajedno s hramom. Židovi dopadoše u babilonsko sužanjstvo. U to vrijeme nastaju sve veće opreke između Judejaca i Samaritanaca, pa kad su se g. 538. vratili iz babilonskoga sužanjstva, podigoše Judejci iznova hram u Jerusalimu g. 516., a Samaritanci sagradiše drugi hram na brdu Garizimu g. 445. te se tako i u vjerskom pogledu odijeliše od Judejaca. Sjeverno od Samarije nastala je u to doba treća palestinska pokrajina Galileja, koja je zadržala vjerske veze s Judejom i hramom jerusalimskim. Nakon svega toga doživjela je Palestina provale Makedonaca i Siraca, dok nije g. 63. prije Krista potpala pod Rimljane. Godine 37. preuzeo je kraljevsku vlast Herod pod

---

1) P a l e s t i n a znači: zemlja Filistejaca, koji su stanovali na obali Sredozemnoga mora. Taj naziv Svete Zemlje spominje Josip Flavije, pisac židovske povijesti (rođ. 37. godine poslije Krista.)

2) Ime K a n a a n značilo je isto što i Nizozemska (niska zemlja).

vrhovništvom rimskim te je obnovio hram jerusalimski u neviđenu sjaju. U njegovo se doba rodio Isus Krist. Malo zatim umro je Herod Veliki, njegov sin Herod Antipater dobio je vlast nad Galilejom, a Judeja i Samarija postadoše doskora rimske pokrajine pod vlašću rimskoga namjesnika. Tako je bilo, kad je Isus osuđen na smrt. G. 70. poslije Krista osvojio je nakon židovske bune rimski vojskovođa Tito Jerusalim i razorio ga zajedno s hramom.

Kad je g. 313. poslije Krista rimski car Konstantin dao kršćanstvu slobodu, zavladalo je u Palestini k r š ć a n s k o d o b a. Stadoše se podizati crkve i samostani. Hodočasnici, pustinjaci i sveci nagrnuše u Svetu Zemlju, a među njima je sv. Jeronim bio najveći. No g. 614. provališe Perzijanci i uništiše velik dio kršćanskih svetišta, i tek što ih kršćani nakon toga stadoše obnavljati, dođoše g. 636. Arapi i učiniše toj kršćanskoj eri kraj.

Dolaskom Arapa pod kalifom Omarom nastupa i s l a m s k o d o b a palestinske povijesti, koje traje do danas. Oni proglasiše Jerusalim muhamedanskim svetim gradom, podigoše nad nekadanjim žrtvenikom židovskoga hrama Omarovu džamiju, te doskora nastade legenda, da je s toga mjesta Muhamed uzašao na nebo. I među muhamedancima su se razni narodi izmijenili u vlasti nad Svetom Zemljom : Arapi, Seldžuci, Egipćani, Mameluci, a od g. 1517. Turci.

Vladavina islama nad Palestinom bila je prekinuta g. 1099., kad su je osvojili kršćanski k r i ž a r i i stvorili od nje samostalno kršćansko Jerusalimsko kraljevstvo. Križarska vlast je trajala samo 88 godina, ali to je najsjajnije doba palestinske povijesti iza Davida i Salamona.

J e r u s a l i m s k o k r a l j e v s t v o osnovano je, kad su križari 15. srpnja 1099. osvojili Jerusalim. Osvajač Svete Zemlje Gottfried Bouillonski (čitaj : Bujonski) nije iz skromnosti htio da uzme naziv kralja, nego se zvao samo zaštitnikom Sv. Groba. No njegov brat Balduin I. (1100. do 1118.) dao se okruniti za kralja. Njegov nasljednik je bio Balduin II. (1118. do 1131.), pod čijim je vladanjem Jerusalimsko kraljevstvo zauzelo najveći opseg. Naslijedio ga je zet Fulko (1131. do 1143.), ali pod njim počinje nazadovanje križarske vlasti, a pod vladom njegova malodobnoga sina Balduina III. (1143. do 1162.) propala je druga križarska vojna. Pod tim je kraljem sagrađena bazilika Božjega groba, kakva je danas. Naslijedio ga je njegov brat Amalrik I. (1162. do 1174.), za vrijeme čije vlade je egipatski sultan Saladin postao opasan neprijatelj Jerusalimskoga kraljevstva. Njegov sin Balduin IV. (1174. do 1185.) obolio je od gube te je od te neizlječive bolesti umro. Njegov bratić Balduin V. (1185. do 1186.) vladao je samo godinu dana, te kad je vlast preuzeo njegov očuh Gvido Lusinjanski (1186. do 1187.), izgubio je posljednju bitku na obranu Jerusalimskoga kraljevstva kod brda Hattina 6. srpnja 1187. te je bio od Saladina i zarobljen. Poslije njega nose još neki naziv jerusalimskoga kralja, a taj se naziv prenosi od roda do roda tijekom stoljeća na razne vladarske kuće, te su ga nosili i austrijski vladari sve do godine 1918.

zkvh.org.rs

Jerusalimsko je kraljevstvo dakle propalo g. 1187. pobjedom egipatskoga sultana Saladina, koji je iz Palestine učinio opet muslimansku zemlju. Vlast muhamedanskih vladara otada traje do svjetskoga rata. Godine 1917. osvojiše Englezi Palestinu ispod turske vlasti, pa nastoje iz Palestine stvoriti novu židovsku državu.

Palestina zauzima površinu od 30.000 četvornih kilometara, dakle je za četvrtinu manja od Hrvatske i Slavonije, a broji 850.000 stanovnika, od kojih ima 570.000 muslimanskih Arapa, 190.000 Židova (g. 1922. bilo ih je 83.000), 80.000 kršćana (od tih oko 20.000 katolika) i 10.000 pripadnika raznih drugih vjeroispovijesti. U vrijeme našega boravka u Svetoj Zemlji bio je visoki komesar Palestine Sir John Chansellor, koji se baš zajedno s nama na istom parobrodu vozio s dopusta, što ga je proveo u Engleskoj radi vjenčanja svoje kćeri. Postao je visoki komesar 6. XII. 1928., ali ga je brzo iza našeg odlaska 21. VII. 1931. zamijenio na tome mjestu general Artur Grenfeld Wauchope.

O. Stanislav je završio svoj prijegled palestinske prošlosti. Zašutio je, a šutjeli smo i mi razmišljajući o svemu, što smo od njega čuli. I činilo nam se u taj čas, da tek sada počinjemo shvaćati, gdje se nalazimo. Simpatični franjevac postavio je zorno pred nas cijeli lik zemlje, u koju dođosmo, te nas je upoznao s njome, da nam bude jasnije sve ono, što ćemo sve u deset dana našega boravka u njoj vidjeti.

PRVI POHOD NA BOŽJI GROB

Bližio se šesti sat. Dnevna je toplina popustila. Na znak zvona, kojim je zazvonio naš Crnogorac Stevan, skupismo se svi pred gostinjcem, te poredani u redu — naprijed ženske, zatim muškarci, onda svećenici i napokon nadbiskup — pođosmo vođeni o. Stanislavom od franjevačkog gostinjca na prvi svečani pohod Spasiteljeva groba. Naprijed je stupao kavaz udarajući svečanom palicom o kamen jerusalimskih ulica,

HRVATSKI HODOČASNICI ULAZE U HRAM BOŽJEGA GROBA

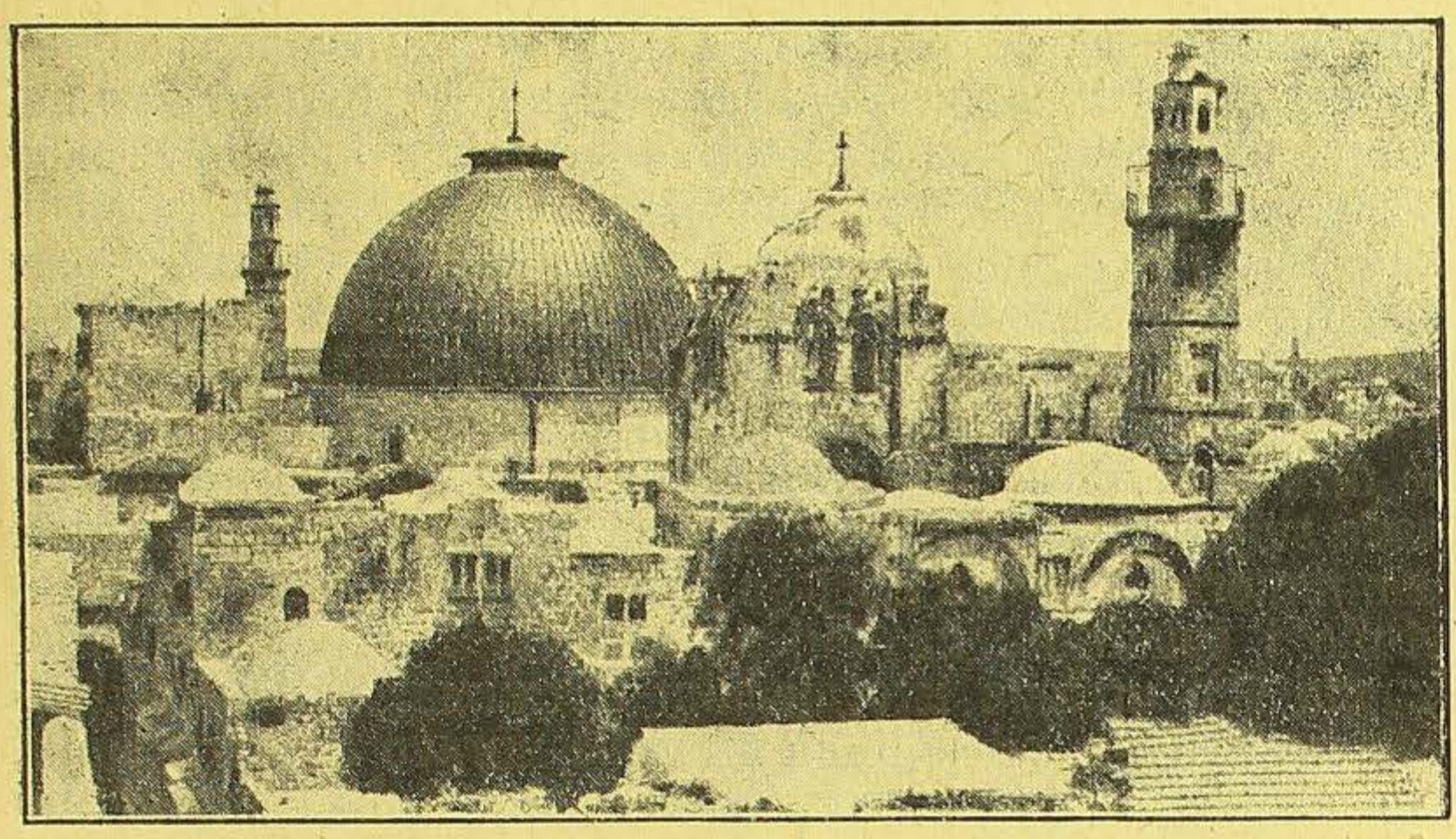

POGLED NA HRAM BOŽJEGA GROBA
Pod većom kupolom je unutar hrama Kristov grob

da upozori prolaznike na oficijelni karakter našega pohoda. Tu na Istoku je običaj, da se sve oficijelne funkcije predvode i najavljuju ovakvim kavazom, a to se nas dojimlje tako nekakvim čudnim, egzotičnim dojmom.

Bazilika Božjega groba udaljena je desetak časaka hoda od franjevačkoga gostinjca. Prolazili smo kroz uske uličice, između niza raznih dućančića, pred kojima su sjedjeli i prolazili Arapi radoznalo gledajući u nas. Jedan je dio tih uličica, kojima smo prolazili, presvođen, pa kako se baš ondje nalaze i neke trgovine hranom, voćem i kavane, morali smo proći kroz teško podnosiv zadah, koji nije nimalo bio u skladu s raspoloženjem, kojemu smo se idući prema najsvetijemu mjestu ovoga svijeta bili posve predali. A baš kroz tu usku uličicu dolazio nam je u susret magarac natovaren teretom i gonjen od Beduina, te mu se dakako moradosmo mi skloniti s puta. To je uostalom redovita pojava po najužim jerusalemskim ulicama, gdje su magarci i deve jedino moguće prometno sredstvo. Tako je to bilo u vrijeme Kristovo, a tako će ostati, doklegod bude tih uskih uličica, kojima je Jerusalim sav isprepleten.

Ne snalazeći se dakako ni u putu ni u smjeru, kojim smo išli i obuzeti rako različitim dojmovina najednom se nađosmo na malome trgu pred hramom Božjega groba. Pred nama se pojavilo karakteristično pročelje bazilike Božjega groba sa dva portala, od kojih je desni zazidan. Ne mogosmo sve pravo ni pregledati, a već se nađosmo u nutrini bazilike,

zkvh.org.rs

gdje nas dočekaše franjevci s koralnim pjevom. Desetak metara od ulaza nalazi se mramorni kamen Kristova pomazanja, nad kojim visi cijeli niz orijentalnih kandila. Poklekosmo i spustismo tople pobožne poljupce na posvećenu kamenitu ploču, koja nas je prva pozdravila na tom svetome mjestu. Kao omamljeni dižemo se i skrećemo nalijevo. Evo nas u velikoj rotundi, oko koje se u krugu reda 18 stupova, a na njima dva reda galerija. Na vrhu visoke kupole, koja se diže nad rotundom, okrugao je stakleni otvor, kroz koji pada svijetlo u onu polutamu, koja tu vlada. Usred rotunde je mramorna kapelica Božjega groba, pred kojom se zaustavismo i spustismo na koljena u svetom strahopočitanju, izvana sva urešena istočnjačkim ukrasima, opkoljena bezbrojem kandila, od kojih se pročelje upravo ljeska u sjaju, što odsijeva u srebru, zlatu i mramoru. A kao impozantni stražari stoje tu s jedne i druge strane pročelja ogromni svijećnjaci s još ogromnijim svijećama. Sama kapelica, podignuta na grobu Kristovu, razdijeljena je u dva dijela: prednji veći dio je anđelovo predvorje, a drugi manji dio je sam grob s pločom, na kojoj je ležalo tijelo Isusovo do uskrsnuća. U anđelovu predvorju sjedio je anđeo, koji je ono rekao ženama, da uzalud traže Isusa, jer je uskrsnuo. Tu je i danas u sredini komad onoga kamena, kojim je bio zatvoren grob, kad u nj položiše Isusa, te koji zapečatiše Židovi i Rimljani i pred kojim postaviše vojničku stražu.

Dok smo tu tako klečali upirući pobožne poglede u sveto mjesto groba Spasiteljeva, franjevci su naizmjence s dječacima pjevali koralni latinski „Te Deum". Dječački glasovi javljali su se s kora pokrajne franjevačke kapelice poput mističnih glasova anđeoskih odazivajući se pjevu pobožnih redovnika, koji su u naše ime pjevali hvalu Svevišnjemu za sreću, što mogosmo doći na ovo sveto mjesto. A kada je pjev završen, progovori nam o. Stanislav Bulik zanosnu pozdravnu riječ dozivajući nam u pamet veličinu časa, što ga proživljavamo i na kojem nam milijuni mogu da zavide. Tu je kuća vječnosti, za kojom je Salomon čeznuo, jer je ovdje mjesto, gdje je počivalo tijelo Boga-Čovjeka. I kada tu stojimo, osjećamo dah vječnosti, koji nas okružuje. Ostavili smo domovinu, podvrgli se najvećim poteškoćama dalekoga putovanja, da vidimo ovo najsvetije mjesto u svetome gradu Jerusalimu. I svaki, koji stupi tu u grob Gospodnji, osjeti u svojoj duši ono, što je osjetio veliki Dubrovčanin franjevac Bonifacije, obnovitelj hrama Svetoga Groba, koji veli: „Ugledasmo neizmjerno sveto mjesto, u kojem je Spasitelj 3 dana počivao, te smo mislili, da vidimo nebo otvoreno."

Na toplu riječ dobroga franjevca Slavena odgovorio je nadbiskup preuzvišeni g. Rodić još toplijom zahvalom dajući divnim riječima oduška svemu onome, što smo svi mi u taj presretni čas tu na svetome mjestu uskrsnuća Spasiteljeva osjećali. Riječi nadbiskupove bile su kliktaj naših duša, bile su molitva zahvalnica Svevišnjemu, a potekle iz uzbuđena i presretna srca izazvale su mnogima od nas suze radosnice na oči.

Tu smo dakle, odakle je božanski sjaj svete vjere Kristove obasjao svijet. Tu smo, gdje se dogodilo čudo nad svim čudesima, gdje se ispunilo proročanstvo Kristovo, da će za

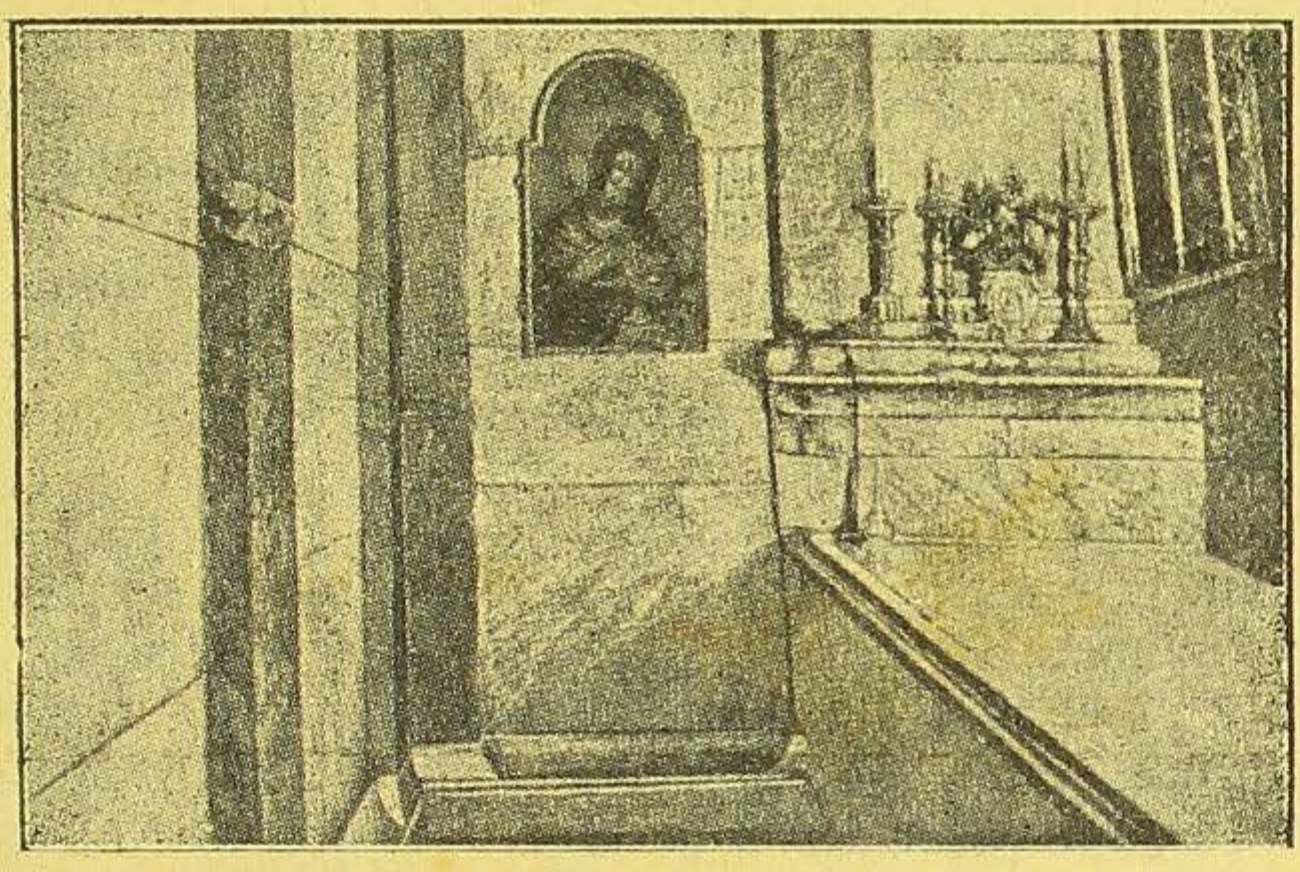

UNUTRAŠNJOST SPASITELJEVA GROBA
Desno ploča iz groba

tri dana iznova podići hram tijela svoga, kada ga Židovi razore. Tu smo, gdje je slavni engleski pisac Benson ugledao svijetlo vjere, koju je kasnijim svojim djelima onako veličanstveno prodičio. Tu smo na mjestu, za koje i francuski slavni pisac Pierre Loti priznavajući sebe bezvjercem veli, da se tu otvrdnjela srca tope kao snijeg, te su se tu i njegove oči zastrle u molitvenom zanosu...

Nakon obavljene pobožnosti i molitve za potpuni oprost, koji tu dobiva svaki hodočasnik, stadosmo redom ulaziti u samu kapelicu Božjega groba. U anđelovo predvorje stane desetak osoba, a u sam grob Spasiteljev može ulaziti samo troje po troje. Desno je položena ploča, pred koju troje po troje poklekosmo i na koju spustismo žarki cjelov drščući od blažena osjećaja, da se usne naše dotiču istoga kamena, na kojem je ležalo presveto tijelo Isusovo. Komu da suza

zkvh.org.rs

sreće ne navre na oči ? I kolikim je pobožnim poljupcima i suzama već obasuta ta posvećena ploča kroz ovo 19 vjekova ! Za ono manje od minute vremena, što nam je svakomu bilo određeno za poklon u grobu Spasiteljevu, zapravo ništa ne vidjesmo osim te posvećene ploče i nikakvoj misli nije bilo mjesta u duši doli molitvi za ono, što je svakom srcu najdraže i najsvetije... I sred te molitve, koja nam je obuzimala i zanosila cijelo biće, upozorilo nas je pucketanje prstiju iza nas, da treba izaći i dati mjesta onima, koji dolaze za nama. To je iza nas stajao jedan franjevac s jednim grčkim monahom, koji tu stoji kao straža u Svetištu Svetoga Groba. U grobu Božjem podijeljeno je naime pravo između katoličkih franjevaca i grčkih pravoslavnih monaha, a imaju svoje pravo i nesjedinjeni armenski i koptski monasi. Ali neka opisivanjem rivaliteta, koji tu postoji između pojedinih kršćanskih vjeroispovijesti više nego igdje drugdje na svijetu, ne bude pomućen prikaz prvog našeg pohoda u Božjem grobu, kao što i sami na to nismo tu imali vremena da mislimo obuzeti dubokom pobožnošću, u kojoj je sve zemaljsko iščezavalo...

Kako je mramorni ulaz između svetoga groba i anđelova predvorja vrlo nizak, tek 1 m 33 cm, mnogi bi od nas sav još u pobožnom nastrojenju izlazeći bio udario glavom, da franjevac, koji je tu stajao, nije svakoga upozorio, da se sagne.

Potpuni jedan sat smo se zadržali tu kod Božjega groba moleći se pred njim i razgledavajući njegove ukrase, koji baš nisu u najljepšem skladu : očiti znak, kako se tu križaju uz razne interese i razni ukusi. Neki smo i po drugi put ušli u Sveti grob, da iznova damo oduška pobožnom zanosu, koji nas je obuzimao. I bili bismo tako ne-znam-koliko puta još ulazili u kapelicu Božjega groba, da vrijeme nije odmicalo : u sedam sati se zatvara hram Božjega groba, a dotle smo htjeli poći još i na mjesto, gdje je Isus raspet na križu.

Od Božjega groba uputismo se dakle na samu Golgotu,* koja se također nalazi u sklopu hrama Božjega groba, i to desno od ulaza u hram. Na nju vode dvoje stepenice : jedne franjevačke, a druge grčke. Golgota je glavica na pećini širokoj 5 m i dugoj 6 m. Danas se dakako nalazi sva uzidana i po njoj je ravan popločeni pod. Uspevši se po franjevačkim stepenicama nađosmo se na mjestu desete postaje križnoga puta, gdje Isusa svukoše, a nekoliko koraka dalje je oltar na mjestu jedanaeste postaje, gdje Isusa pribiše na križ. Prostor tih dviju postaja čini jednu lađu crkve, a pripada

*) Golgota dobila je svoje ime po hebrejskoj riječi Galgoleth, koja znači lubanja, jer je vrh toga brežuljka imao takav oblik.

franjevcima. Lijevo od te lađe je druga, koja pripada Grcima i u kojoj se nalazi oltar na mjestu, gdje je Isus umro na križu. Pod oltarom je rupa u pećini, gdje je bio utaknut križ, na kojem je visio Isus. A između tog oltara dvanaeste postaje i onog jedanaeste postaje nalazi se opet katolički oltar trinaeste postaje, na mjestu, gdje je Majka Božja stajala pod križem („Stabat Mater“) i na kojem je prežalosna Majka mrtvo tijelo božanskoga Sina primila u sveto krilo.

Na svim tim mjestima obavismo pobožnost, na svim tim mjestima Golgote izronili su pred našom dušom prizori najuzvišenije tragedije, što se ikada zbila na ovome svijetu. A naše strahopočitanje postiglo je vrhunac, kad smo mogli i ruku turiti u prazninu, u kojoj je bio utaknut križ Isusov, i dotaći se same Golgotske pećine.

Ni sami ne znamo, kako se nakon svih tih doživljaja i dojmova prvog našeg pohoda u bazilici Božjega groba i Golgote nađosmo opet na trgu pred bazilikom. S jedne strane su se šetali armenski monasi, s druge su sjedjeli na pragu svoga samostana grčki monasi, a na samom ulazu u hram stajao je jedan koptski svećenik i đakon, s kojima izmijenismo nekoliko francuskih riječi. Uto se sa minareta muslimanske džamije, koja stoji pedesetak metara udaljena na jug od hrama Božjega groba, javi glas mujezina pozivajući svoje vjernike na molitvu. Taj mujezinov pjev odjekivao je tako čudno u onom večernjem ugođaju na ovom najsvetijem kršćanskome mjestu. A o Stanislav nam je pričao:

„Kad je Saladin od križara osvojio Jerusalim, došao je da pohodi Kristov grob. Bio je baš čas muslimanske molitve. Kad se javio odnekale glas mujezina, pobrzao je Saladin iz hrama Božjega groba te se pedesetak metara udaljen od njega spustio na molitvu. Iza obavljene molitve pitali su ga, zašto je otišao iz hrama Božjega groba, da obavi molitvu. A on odgovori: — Mjesto gdje se Saladin moli muslimanima je sveto. Da sam ja sada obavio svoju molitvu kod Kristova groba nikada više onamo ne bi stupila kršćanska noga. Ovako neka se podigne džamija samo na mjestu, gdje sam se molio, a crkva Kristova groba neka ostane, kakva je...«

Kakogod nas to kazivanje o. Stanislava kod pomisli, što se moglo desiti iz najveće svetinje kršćanskoga svijeta, napunja jezom, tako ipak osjećamo zahvalno poštovanje prema pijetetu, što ga je iskazao u naponu svoje moći i sam nevjernik prema Kristovu grobu. I na taj pijetet podsjećat će nas svih ovih dana glas mujezina, kada ga budemo čuli sa minareta kraj Božjega groba.

zkvh.org.rs

Od hrama Božjega groba vratili smo se u franjevački gostinjac, gdje se poslije večere uspesmo na terasu, da se u svijetlu mjesečine naužijemo pogleda na cijeli grad Jerusalim, koji se pred nama razastro u crnoj noćnoj tišini. Svetost počivala je na njem, svetost, koja je usredotočena u hramu Božjega groba i koje smo blizinu i mi nakon prvoga posjeta toga najsvetijega mjesta u duši svojoj cijelo veče osjećali. Promatrali smo noćnu sliku Jerusalima, u kojoj se snažno isticala pred nama kupola bazilike Božjega groba, a iza nje tamo u pozadini Maslinska gora. O. Stanislav nam je tumačio, gdje se nalazi koji dio grada sa svojim znamenitostima, ali mi se u tom tumačenju nismo nikako snalazili. Uto pade nečije pitanje:

„A gdje je Isus stanovao, kad je boravio u Jerusalimu ?"

„To se ne zna," odgovori o. Stanislav. „Ne zna se, da li je Spasitelj uopće kada stanovao tu u gradu. Predaja doduše veli, da je stanovao u kući apostola sv. Ivana, ali je vjerojatnije, da je Isus, kad je dolazio u Jerusalim, redovito noćio izvan gradskih zidina. Evanđelje spominje vrt Getsemani kao obično Spasiteljevo boravište, a sv. Ivan veli, da je Juda znao, kud je Isus obično odlazio. Kako Evanđelje često spominje, da je Isus boravio u samoći, na brdu, na jezeru, još je manje vjerojatno, da se ikoja kuća u Jerusalimu mogla podičiti kao boravište Kristovo..."

Ako Isus i nije provodio noći u gradu, on je iz nedalekoga vrta Getsemani ispod Maslinskoga brda u isto takvoj noći kao mi sada toliko puta dizao poglede prema istom ovome modrome nebu i zvijezdama, koje svojim tajanstvenim trepetom promatraju sveti grad.

Hladnoća, koja u ovim krajevima vlada noću kao opreka dnevnoj žezi, nije nam dala, da se dugo zadržimo na terasi. Siđosmo u svoje sobe, da prvu noć prospavamo u Kristovu gradu.

OPET U HRAMU BOŽJEGA GROBA

Drugo jutro (2. lipnja) pribivali smo prvim hodočasničkim sv. misama na Božjem grobu. Tihu sv. misu odslužio je najprije preuzvišeni g. nadbiskup Rodić, a zatim svečanu hodočasničku pjevanu sv. misu vlč. Ljudevit Griffel, najstariji između naših svećenika hodočasnika, uz asistenciju dvojice franjevaca. Naši ostali svećenici htjedoše asistirati, ali običaj je, da asistiraju franjevci, a ti se običaji ne mijenjaju lako. Svaki je svećenik od našega hodočašća imao prilike ovih dana služiti sv. misu na Božjem grobu,

kako je već koji došao na red u onom ograničenom vremenu, što je na Božjem grobu određeno za katoličko bogoslužje.

Kad svećenik služi sv. misu na Božjem grobu, oltar mu je ona kamena ploča, na kojoj je ležalo tijelo Spasiteljevo u grobu. U onom uskom prostoru ima svećenik jedva toliko mjesta, da se može okrenuti, a kad zapjeva, čuje se njegov glas izvan kapelice Božjega groba, kao da dolazi iz neizmjerne daljine. To djeluje posebnim mističnim čarom, kojemu se ne možeš oteti. Uopće smo kod te sv. mise bili kao u neprestanom zanosu, koji je dosegao vrhunac, kad smo na tom najsvetijem u mjestu još pristupili k zajedničkoj hodočasničkoj sv. pričesti. Primili smo je u anđeoskom predvorju, u koje je svećenik izašao iz samoga Svetoga groba.

Iza službe Božje razgledali smo još one dijelove bazilike Božjega groba, za koje sinoć kod prvog našeg pohoda nije bilo vremena.

Glavna lađa hrama prema istoku od kapelice Kristova groba pripada pravoslavnim Grcima te je prema običaju pravoslavnih crkava i uređena. U sredini prve polovine lađe nalazi se kamen, za koji su grčki monasi bili proglasili, da je tu središte svijeta. Tu na Veliku Subotu mnoštvo svijeta čeka sa svijećom u ruci, da vatra padne s neba te im zapali svijeće. I doista kroz otvor na stropu bacaju vatru, na koju sebi prisutni onda upale svoje svijeće. Nekada je taj čin djelovao na prisutne silnim fanatizmom, te se spominje zgoda, da je jednom u natjecanju, tko će prvi svoju svijeću zapaliti na vatri „s neba", poginulo u gužvi do trista osoba. Otada se taj čin obavlja s većom pažnjom.

Na sjevernoj strani od kapelice Božjega groba nalazi se franjevački, katolički dio bazilike. Tu je i mali franjevački samostan, osim kojega imadu franjevci još jedan veliki samostan sa crkvom Presvetoga Otkupitelja (San Salvadore) odmah kod franjevačkoga gostinjca. Idući od kapelice Božjega groba prema sjeveru dolazimo u kapelicu Ukazanja Isusova Mariji Magdaleni poslije uskrsnuća. Onaj dirljivi prizor, kako je Marija Magdalena najprije Isusa držala vrtlarom (jer je Isusov grob bio usred vrta Josipa Arimatejskoga), pa ga tek prepoznala, kada ju je on nazvao imenom, izronio nam je pred dušom, kada smo se ovdje pomolili.

Nekoliko koraka dalje opet prema sjeveru ulazimo kroz vrata u kapelicu Ukazanja Isusova Bl. Dj. Mariji iza uskrsnuća. Tu se čuva u svetohraništu Presv. Oltarski Sakramenat. Tu je odmah do ulaza na oltariću iza rešetaka dio onoga kamenoga stupa, uz koji je Isus bio vezan, kada su ga bičevali. Nama je hodočasnicima taj stup otkrit, te

zkvh.org.rs

smo ga iza molitve svi mogli doći poljubiti duboko potreseni sjećanjem na poniženje i boli, što ih je Spasitelj vezan uz taj stup morao podnijeti.

Iza tih dviju kapelica, koje predaja veže uz dva prva ukazanja Isusova nakon uskrsnuća, nalazi se franjevačka sakristija te mali franjevački samostan. Nismo onamo išli, nego se vratismo natrag, da obiđemo oko grčke lađe unaokolo, jer se svuda tu nalaze mjesta, uz koje predaja veže pojedine momente Golgotske Tragedije.

Idući od kapelice Ukazanja Isusova Mariji Magdaleni prema istoku prođosmo kroz pustu grčku galeriju i dođosmo do male kapelice sagrađene na mjestu, gdje je prema predaji Isus, dok nisu vojnici sve pripremali za razapinjanje, bio kratko vrijeme zatvoren. Dalje desno od te kapelice nalazi se t. zv. Longinova kapelica, a od nje opet malo desno kapelica na mjestu, gdje su prema predaji rimski vojnici kockom razdijelili odjeću Isusovu. Nekoliko koraka odatle spustismo se niz stube u kapelicu sv. Jelene sve do špilje, u kojoj su nađena tri križa te je poznatim čudom ustanovljeno, koji je od ta tri pravi Isusov križ. Ta je špilja vlasništvo franjevaca. Iza molitve za oprost penjemo se opet uza stube u baziliku, i eto nas nekoliko koraka od izlaza iz kapelice sv. Jelene pred kapelicom, uz koju tradicija veže spomen, kako pogrdiše Isusa. Tu smo već kod Golgote, koju obiđosmo s jedne strane te uđosmo u Adamovu kapelicu, za koju legenda kaže, da je u njoj prvi čovjek bio pokopan, pa kad je Isus umro na križu i pećina pod križem pukla, da je i krv Isusova curila kroz tu pukotinu na lubanju Adamovu. Tu vidjesmo u pećini još jasnije pukotine nego sinoć odozgo na Kalvariji. U istoj toj kapelici bila su sahranjena prva dva križarska jerusalimska kralja, a pet ostalih bili su pokopani kraj te kapelice. No tjelesa njihova spališe nevjernici g. 1244., kad su križari po drugi put izgubili Jerusalim.

Obišavši tako unaokolo cijelu baziliku Božjega groba, bili smo opet došli na njenu izlaznu stranu. Vratili smo se iznova prema kapelici Svetoga groba, da sada, kad smo cijeli hram obišli i razgledali, sve još jedamput točnije rekapituliramo i da nas o. Stanislav povede malo i kroz prošlost ovog veličanstvenog svetišta Spasiteljeva.

Hram Božjega groba središte je kršćanskoga Jerusalema. Obuhvata od križarskih vremena i Golgotu i Kristov grob. Prije križara je posebna crkva bila nad Kristovim grobom, a posebna nad Golgotom. Što je Golgota danas tako niska, tumači se odatle, što je rimski car Hadrijan godine 130. nastojeći zatrti svaki trag kršćanstvu i kršćanskim svetim mjestima dao vrh Golgote raz-

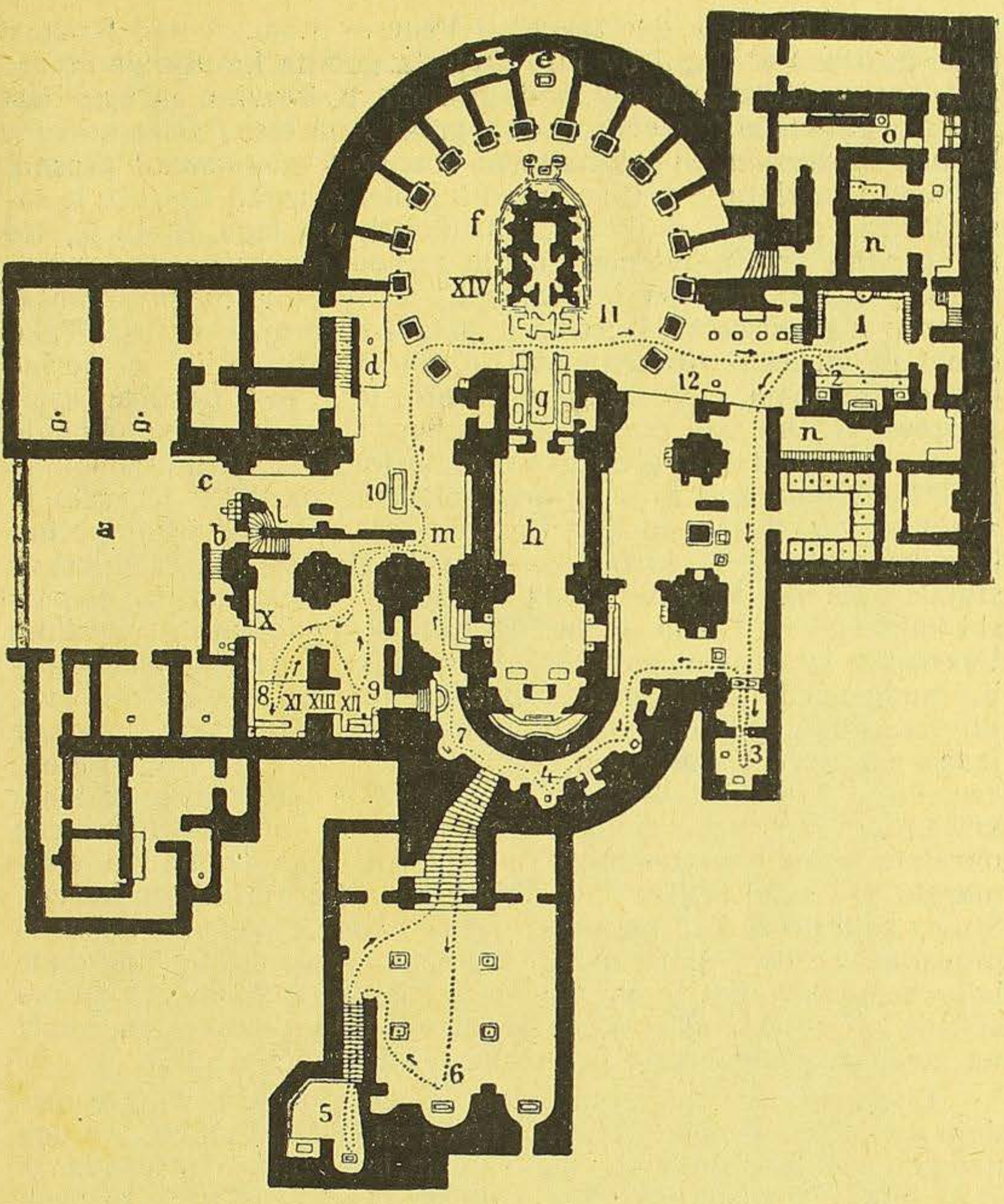

TLOCRT HRAMA BOŽJEGA GROBA

a) Trg. b) Ulaz u kapelicu. c) Ulaz u hram. d) Mjesto, gdje su stajale žene, koje su na dan uskrsnuća došle grobu Isusovu. e) Grob Josipa iz Arimateje. f) Kapelica Božjega groba. g) Franjevački kor. h) Glavna lađa hrama (grčki kor). l) Franjevačke stepenice na Golgotu. m) Grčke stepenice. n) Mali franjevački samostan. o) Zajednička cisterna.

1) Kapelica Ukazanja Isusova Bl. Djevici Mariji (franjevačka). 2) Oltarić sa stupom bičevanja. 3) Kapelica zatvora Isusova. 4) Kapelica na mjestu, gdje vojnici razdijeliše haljine Isusove. 5) Špilja, u kojoj je nađen križ Isusov. 6) Kapelica carice sv. Jelene. 7) Kapelica na mjestu, gdje pogrdiše Isusa prije razapinjanja. 8) Kapelica razapinjanja Isusova na Golgoti. 9) Kapelica smrti Isusove na križu. 10) Kamen pomazanja. 11) Kapelica Isusova groba. 12) Kapelica Isusova ukazanja Mariji Magdaleni.

Rimskim brojevima označene su one postaje Isusova križnoga puta, koje se nalaze u hramu Božjega groba: X. postaja, gdje su Isusa svukli. XI. postaja, gdje su Isusa pribili na križ. XII. postaja, gdje je Isus visio i umro na križu. XIII. postaja, gdje Isusa skinuše s križa i položiše u krilo prežalosne Majke. XIV. postaja je grob, u koji sahraniše tijelo Isusovo.

zkvh.sg.rs

nijeti, te je na njem dao sagraditi Venerin hram. A nad Kristov grob postavio je Jupitrov kip. Dvjesta godina kasnije podiže se pod carem Konstantinom nad grobom Kristovim okrugla bazilika Uskrsnuća (nazvana isprva grčki Anastasis, Uskrsnuće, a kasnije Martyrion, Svjedočanstvo) unaokolo sa dvanaest krasnih stupova i sa zlatnim križem iznad kupole. A iznad Golgote je sagrađena i god. 336. posvećena bazilika sa pet lađa. Šteta je, što kod gradnje prve crkve nad Božjim grobom nije sačuvana i pećina samoga groba, nego su je raskopali, da je bolje mogu organski uklopiti u samu crkvu i većma je uresiti bezbrojem ukrasa. Tako danas ne možemo više ustanoviti njezin prvotni oblik, jer pećine uopće više nema. Obje te crkve razorio je g. 614. perzijski kralj Hesroes II. Ali već dvije godine nakon toga, g. 616., obnovio je opat Modest iz Teodozijeva samostana na starim temeljima baziliku Uskrsnuća, a na mjestu golgotske bazilike sagradio je nekoliko kapelica: kapelicu Razapinjanja na golgotskoj pećini, kapelicu Našašća sv. križa i kapelicu Bl. Dj. Marije. Te su crkve stajale tako oko 40 godina, dok ih nije g. 1010. razorio egipatski kalif Hakem Biamr Illahs. Ali g. 1048. podignuta je bazilika Uskrsnuća izova u svom predašnjem obliku, a tri golgotske kapelice mnogo čednije, nego što su bile. Kad su g. 1099. križari osvojili Jerusalim, dali su se na posao, da od sviju tih crkava sagrade jedan jedinstveni hram, koji bi obuhvatao i Golgotu i Sveti grob. Između g. 1140. i 1160. bila je ta gradnja, divot-djelo tadanje kršćanske umjetnosti, dovršena, a do g. 1168. bila je iznutra sva ukrašena divnim mozaicima. Temeljni stil toga hrama bio je romanski sa nekim orijentalnim primjesama (terasa mjesto krova). Što su neki prozori sa ponešto šiljatim lukom, držalo se, da su to predznaci gotike, ali tomu nije tako, jer se svaki taj luk dade lako zamijeniti posve okruglim: u tim se lukovima zapravo očituje orijentalni utjecaj, jer se lukovi takva oblika mogu naći na mnogim građevinama po Istoku iz onoga doba.

Cijela ta križarska građevina, od koje na prvi pogled upadaju u oči dvije kupole: veća nad mjestom Božjega groba, a druga nad glavnom (današnjom grčkom) lađom, koja u glavnom još i danas stoji, bila je izvedena tako, da je istočno do stare rotunde Božjega groba sagrađena nova crkva sa tri lađe s jednom velikom apsidom i kupolom. Tako je postignuto, da rotunda Božjega groba s tom novom crkvom čini jednu cjelinu: crkva sa dva kora, od kojih zapadni kor čini sama rotunda. Takvih crkava sa dva kora bilo je tada i u Evropi. Na južnoj je strani između rotunde i nove crkve podignut toranj, koji je bio po svoj prilici prvi zvonik na Istoku uopće. Golgota je sa svojim kapelicama kod te nove gradnje dospjela u ugao glavne i poprečne južne lađe, iz koje su postavljene stepenice za uzlaz na Golgotu. Unutar rotunde sagrađena je okrugla kapelica nad pećinom Božjega groba, s tornjićem na 12 malih stupova, okrunjenih malom kupolom, a pred tom kapelicom druga četverouglata.

S južne strane je fasada (pročelje) hrama sa dva portala, iznad kojih su dva prozora s velikim lukovima. Jedna vrata por-

tala su zazidana. Ornamentika portala složena je iz romanskih, bizantinskih i arapskih motiva. Oba su luka nad portalima počivajući na tri reda stupova na donjem dijelu zatvorena prečkom, od kojih je lijeva ukrašena relijefima iz života Isusova izrađenima

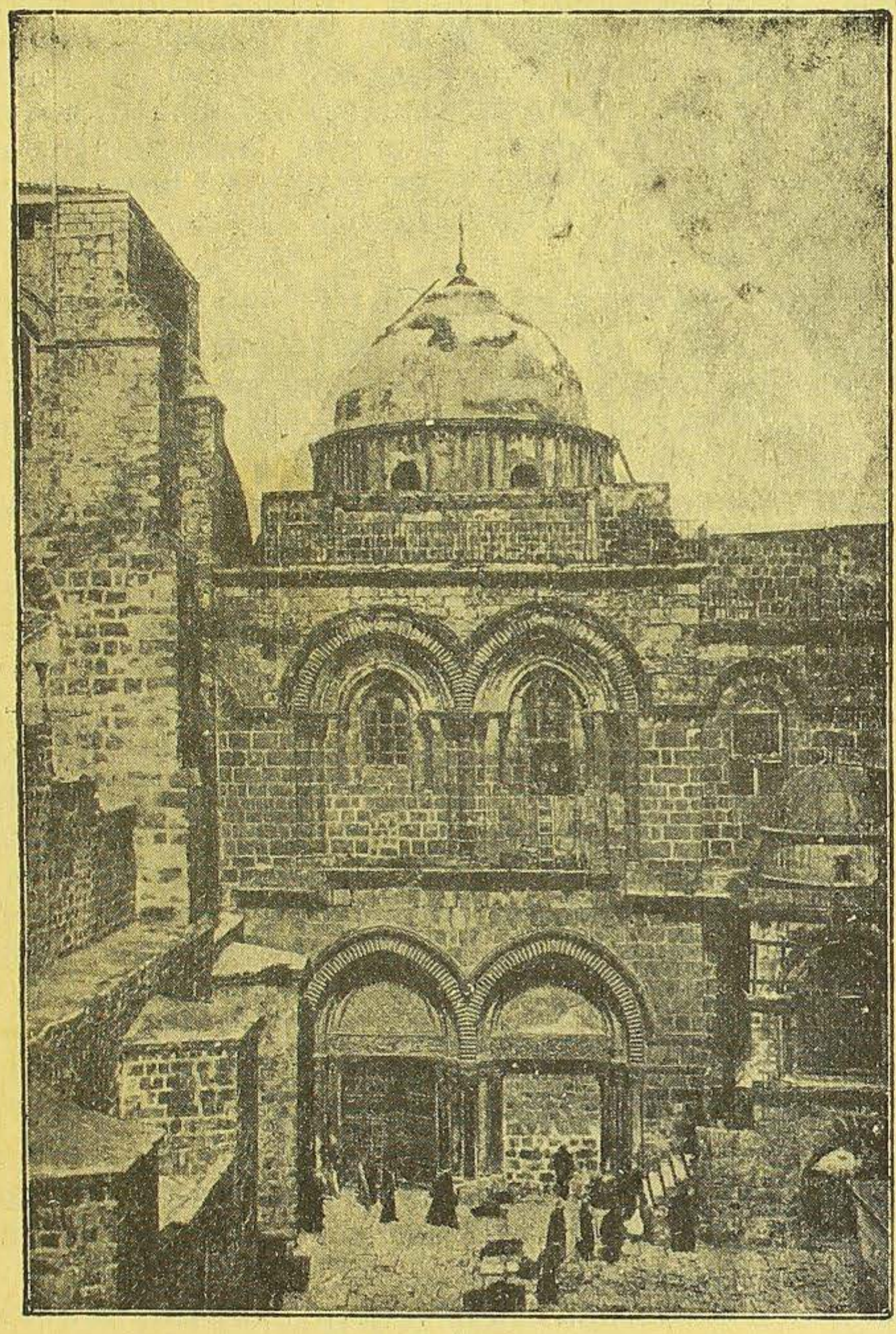

BAZILIKA BOŽJEGA GROBA S PROČELJA

na zapadnjački romanski način, a desna likovima ljudi, životinja i biljaka u fantastičnom spletu.

Iako je današnji hram Božjega groba uglavnom onakav, kako su ga križari izradili, ipak su tijekom ovih posljednjih gotovo već punih 8 stoljeća raznim restauracijama nastale mnoge izmjene.

zkvh.org.rs

Godine 1187. i 1244. bio je hram od muhamedanaca veoma oštećen, te je morao biti obnavljan. Najznatniju restauraciju proveo je g. 1555. fra Bonifacije Dubrovčanin, te je tako eto jedan Hrvat mnogo pridonio gradnji ovoga hrama, kako on danas izgleda. Veća je restauracija bila još g. 1719., a kad je g. 1808. od požara izgorjela cijela kapelica Božjega groba i kupola rotunde, sagradio je današnju kapelicu Božjega groba grčki graditelj Komnenos iz Mitilene troškom Grka i Armenaca, koji su sebi od tadašnjih turskih vlasti izradili pravo, da sami bez katolika (franjevaca) mogu provesti tu restauraciju. I zvonik je danas drukčiji, nego što je bio u doba križara: niži je za dva kata i nema na njem više one kupole, koju na nj staviše križari, te tako sadašnji zvonik ima jadan izgled.

Iako smo toga jutra još bili natašte, bili bismo ne-znam kako dugo slušali o. Stanislava, koji nam je tako zorno prikazao prošlost ovoga svetišta nad svim svetištima svijeta.

„Da vam se sve u tančine protumači, što se o ovome svetome mjestu dade reći, morali biste ostati u Jerusalimu barem dvostruko više, nego što je određeno prema vašem programu," reče on i pozove nas, da sad pođemo na zajutrak, pa da onda nastavimo današnji program.

Neki su još jedamput pohrlili u Božji grob, a onda se jedni za drugima uputilismo prema izlazu bazilike.

Tek sada nam je oko zapelo na prostoru, koji se nalazi lijevo do ulaznih vratiju bazilike. Tu su na ponešto povišenome mjestu prostrti dušeci, na kojima sjede dva Arapina u fesu tupo gledajući u sve, koji ulaze i izlaze iz hrama.

To su stražari i ključari tog najsvetijega kršćanskoga svetišta. Oni ujutro otključavaju hram i uveče ga zaključavaju te nose sa sobom ključeve i predaju ih hodži susjedne džamije. Na trgu pred bazilikom sretosmo hodžu, bez čije privole nema kršćanima pristupa Božjemu grobu i na Golgotu. „Zar to može biti ?" pitamo se u čudu. Ako se već radi o vrelu prihoda, koje muslimanski Arapi od toga imadu, jer besplatno ne puštaju u baziliku, zar tu nije moguć otkup jedamput za uvijek, pa da kršćani postanu vlasnici hrama i ključeva ? Baš ovo potonje pitanje je najbolnije, jer je muhamedovsko gospodstvo nad Božjim grobom moguće samo radi međusobne nesloge pojedinih zainteresiranih kršćanskih vjeroispovijesti.

„Jest," pričao nam je o. Stanislav, „za vrijeme svjetskoga rata, kada su u Jerusalim došle engleske i francuske vojne vlasti, bili su ključevi bazilike Božjega groba oduzeti muhamedovskim Arapima i predani kršćanima. Ali su kasnije engleske vlasti nešto radi nesloge među samim kršćanskim vjeroispovijestima a nešto zato, što se Englezi

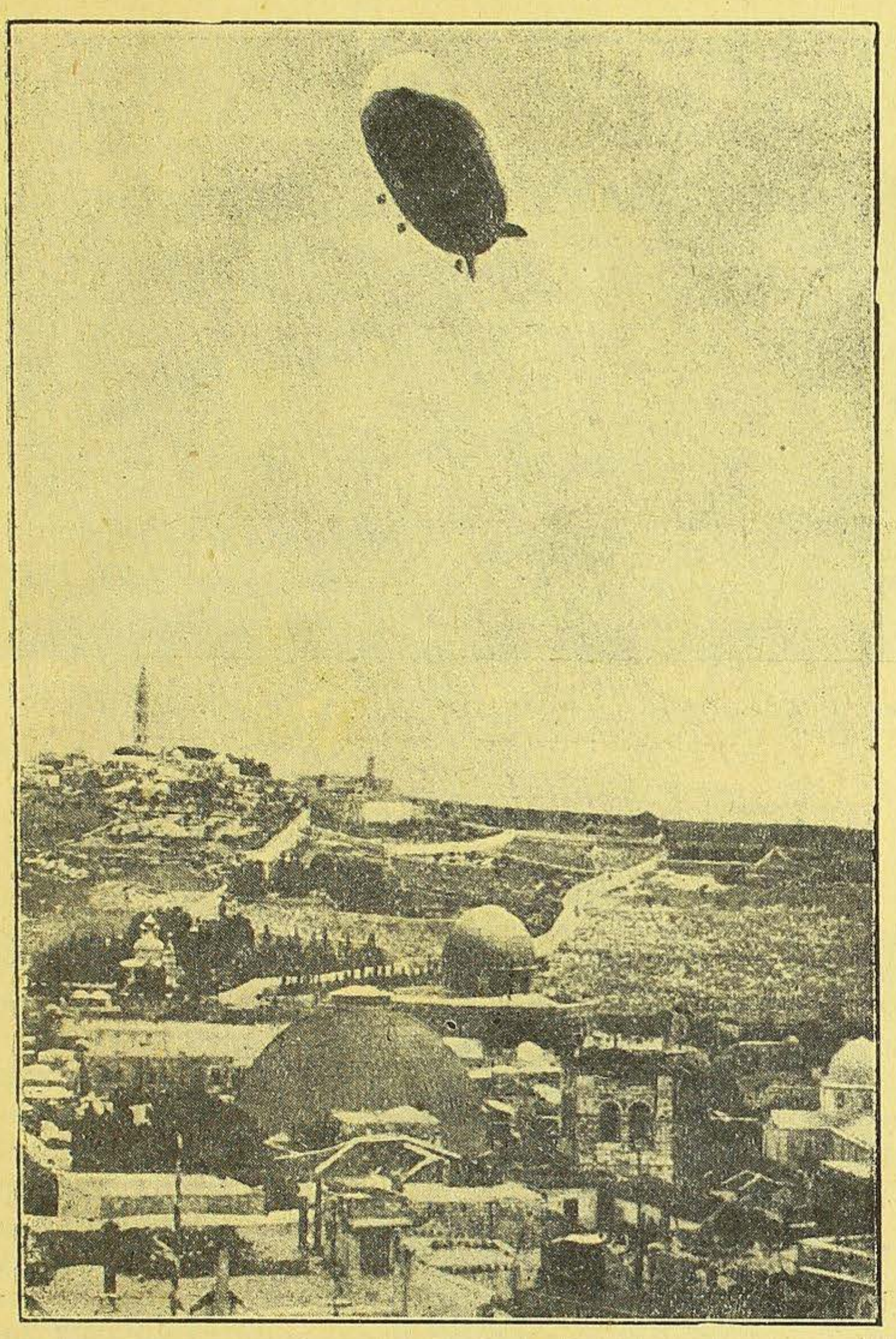

ZRAKOPLOV „ZEPPELIN“ LETI NAD HRAMOM
BOŽJEGA GROBA 11. TRAVNJA 1931.

ne će nigdje da zamjere muhamedovcima radi svojih političkih ciljeva i interesa, vratili te ključeve opet istim gospodarima, koji su ih držali i za turskoga gospodstva...“

Toga smo dana pod dojmom tih riječi više nego ikad osjetili, koliko treba da se molimo Svevišnjemu, da sjedini nesjedinjene ovce Kristova stada.

zkvh.org.rs

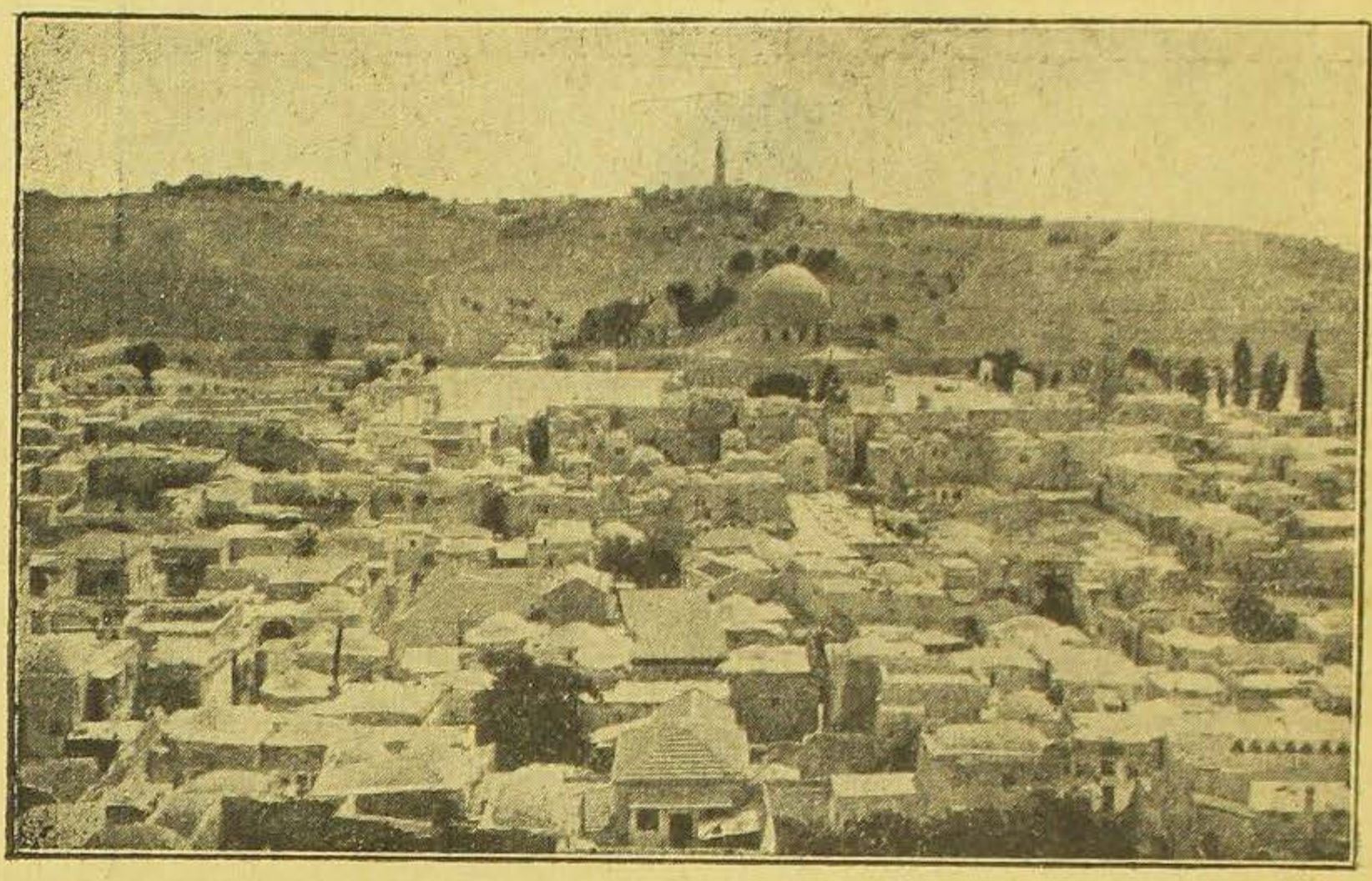

POGLED OD HRAMA BOŽJEGA GROBA PREMA OMAROVOJ DŽAMIJI I MASLINSKOJ GORI

NA MJESTU SALOMONOVA HRAMA

Tko još nije bio u Jerusalimu i tko ne pozna značenje jerusalimske Omarove džamije, čudit će se možda, što kršćanski hodočasnici kao jedan od najistaknutijih dijelova svog hodočasničkog programa navode i posjet tog slavnog muhamedanskog svetišta. No treba poznavati prošlost i značenje mjesta, na kom se diže i popeti se samo na Maslinsko brdo te odanle baciti pogled na grad, koji tada leži pred tobom kao na dlanu, pa ćeš odmah vidjeti, kako Omarova mošeja s cijelim područjem oko nje dominira nad cijelim Jerusalimom. Posve drukčije nego li hram Božjega groba, koji je stisnut usred grada i gradskih kuća, ističe se Omarova mošeja na ogromnom slobodnom prostoru te svojom prekrasnom kupolom, koja se modrinom svojom ljeska na žarkom suptropskom suncu, kao da diže ponosno glavu svijesna, da je ona pravi gospodar grada, za koji se toliki otimaju.

Izakako smo dobro upoznali najveće kršćansko svetište u Jerusalimu, otputili smo se tog istog dana (2. lipnja) prema mjestu, gdje je nekoć stajao židovski hram, vjersko središte židovskoga naroda, a gdje se danas već punih 13 stoljeća diže drugo najveće muslimansko svetište na svijetu. Došavši na područje nekadanjega hrama židovskoga, koje se danas arapski zove Haram eš Šerif (plemenito svetište)

sklonuli smo se po strani od stubišta, koje vodi k samoj Omarovoj džamiji, pod jedno stablo u hladovinu, posjedali većim dijelom na kamen, a o. Stanislav je stao među nas, da nas opet povede duhom u prošlost, koja je vezana uz ovaj nekada najslavniji dio Jerusalima.

Omarova mošeja diže se nad glavicom brda Morije, na kojem je Abraham htio žrtvovati svoga sina Isaka. Tu su poganski Kanaanci i Jebuzičani, kao da se povode za Abrahamom, žrtvovali svoju najmiliju djecu bogu Saturnu. Tu je Melhisedek prinio žrtvu kruha i vina i time postavio prauzor nekrvnoj žrtvi kršćanske ere. Tu je kralj David podigao prvi oltar, tu su djelovali svi proroci do Izaije. Tu je mudri kralj Salomon oko tisuću godina prije Krista podigao prvi veličanstveni hram Jehovi, hram, uz koji je židovski narod vezao vjeru svoju, mesijansku ideju i najviši ideal narodni. Taj je hram četiri stoljeća dizao i jačao židovsku svijest i ponos, dok ga g. 586. prije Krista nije razorio babilonski kralj Nabukodonosor, koji je Židove odveo u babilonsko sužanjstvo. Po stoljeća je mjesto Salomonova hrama ležalo u ruševinama, a kad su se Židovi pod Jozuom onda opet vratili u domovinu, podigao je Zorobabel g. 536. prije Krista drugi hram na temeljima Salomonova. Kroz novih pet stoljeća, u kojima je taj drugi hram bio više puta oštećivan, djelomično razaran i obeščašćivan, okupljao je on oko sebe opet židovski narod. A onda je došao poganin Herod, koji je milošću Rimljana postao kralj židovski, te podigao i obnovio g. 19. prije Krista salomonski sjaj židovskoga hrama. Područje je oko hrama podvostručeno obuhvativši ogromnu plohu, kakva je do danas sačuvana : oko 150.000 četvornih metara. Zapravo je ovaj treći hram, iako je građen pod Herodom, koji je inače dao podizati i poganske hramove, bio po-

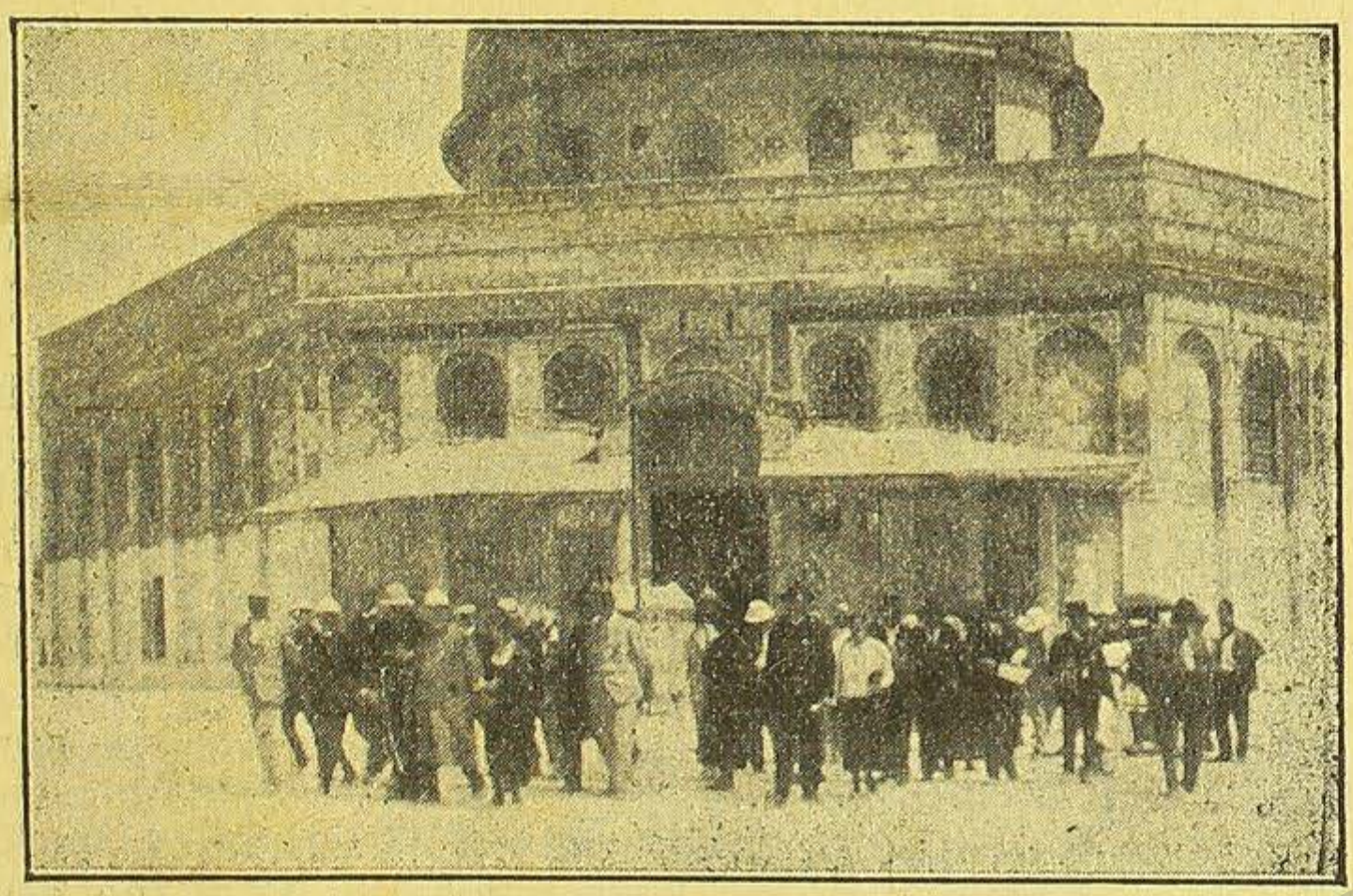

IZLAZ HRVATSKIH HODOČASNIKA IZ OMAROVE DŽAMIJE

zkvh.org.rs

sljednje veliko djelo Staroga Zavjeta, koji je htio da dostojnim svetištem dočeka dolazak obećanoga Mesije. Dočekao ga je, ali ga nije prepoznao i primio, i zato se ubrzo nakon toga Herodov hram pretvorio u nadgrobni spomenik Staroga Zavjeta. Taj treći hram jerusalimski bio je najmilije boravište Kristovo, kuća Oca njegova nebeskoga. Tu je on već kao dvanaestgodišnji dječak naučao, tu je tvorio čudesa, oprostio grešnici, korio farizeje, prorekao smrt i uskrsnuće svoje, i toliko drugih događaja iz života njegova vezano je uz taj hram. Još za Kristova vremena su se neprestano vršile razne gradnje oko hrama, a završene su posve tek 66. godine. Samo četiri godine stajao je hram posve gotov, jer je već 70. godine, kad je Tito osvojio i razorio Jerusalim, i hram do temelja izgorio te bio razrušen. Na njegovo mjesto podiže rimski car Hadrijan šezdesetak godina kasnije Jupiterov hram, ali ga je car Konstantin dvjesta godina iza toga zamijenio kršćanskim hramom. No već za trideset godina htjede car Julijan Apostata (g. 361. do 363.) u svom paklenom bijesu protiv kršćanstva natjerati Krista, koji je prorekao potpunu propast židovskoga hrama, u laž, te dade Židovima, da grade sebi na tome mjestu novi svoj hram. Nije od toga ništa bilo, jer je potres gradnju u zametku ugušio, te se Židovi videći u tom bijes Božji razbježaše napustivši svoj naum. Kršćani ostadoše gospodari na području bivšeg jerusalimskog hrama puna tri stoljeća. U to je vrijeme car Justinijan g. 531. do 537. dao tu sagraditi na jugoistočnom dijelu Marijansku crkvu Theotokos, koja je g. 614. stradala od provale Perzijanaca, a već 637. godine dođoše Arapi pod kalifom Omarom, koji se, čim je ušao u Jerusalim, uputio prema ovome mjestu i tu uskliknuo: „Velik je Alah! Ovo je hram Davidov, o kojem mi je prorok (Muhamed) govorio, da je amo dolazio na svojim noćnim putovanjima." Neki misle, da je u to vrijeme stajala iznad nekadanjega žrtvenika židovskoga hrama kršćanska bazilika sv. Sofije, te da je Omar samo trebao skinuti križ s nje i staviti polumjesec Takvo tumačenje postanka Omarove mošeje obrazlažu time, što je građena u osmerokutu, obliku bizantskoga križa, što su po zidovima ukrasi puni kršćanskih znakova: kruha i vina, žitnih vlati i grozdova itd. No općenitije se drži, da je Omar na tome mjestu zatekao same ruševine, pa da je džamiju dao sagraditi Omarov nasljednik kalif Abdel Melek ibn Meruan po bizantinskim graditeljima te joj je dao ime svoga predšasnika na uspomenu Omarova osvojenja Jerusalima. Tako je ona bila sagrađena g. 691. te je stajala puna četiri stoljeća, dok ne dođoše g. 1099. kršćanski križari. Za doba križarskoga Jerusalimskoga kraljevstva, koje je trajalo 88 godina, procvala je kršćanska era u Jerusalimu u podizanju mnogih crkava. Od Omarove mošeje postade kršćanski hram: pećina u hramu ograđena je ogradom, koja još i danas postoji, na pećinu su položene mramorne ploče, nad kojima je podignut bio oltar. Kad je g. 1187. Saladin osvojio opet Jerusalim, skinut je kršćanski zlatni križ s Omarove mošeje i zasađen na nju opet polumjesec. Kad su križari g. 1229. po drugi put osvojili Jerusalim, bilo je kršćanima, židovima i muslimanima

što je on jedini od svih slavonskih pisaca uveo latinski način pjevanja oponašajući uvelike i stare Dubrovčane, koje je dobro poznavao, pa je na taj način bio veza naše književnosti iz južnih strana sa književnošću istoka i zapada.

Dubrovački književnici u XVIII. stoljeću

U osamnaestom je stoljeću književni rad na narodnom jeziku u Dubrovniku vrlo čedan i po opsegu i po vrijednosti.

Iznad svih dubrovačkih književnika toga vremena ističe se vrijednošću svojih književnih djela i svojim rodoljubivim osjećanjima IGNJAT ĐORĐIĆ. (1675. do 1737.). Đorđić je bio ispočetka isusovac, a zatim benediktovac. Pisao je lirske pjesme od kojih je neke, jer ih je smatrao poganim, poništio. Međutim i po ovome, što je ostalo („P j e s n i r a z l i k e"), možemo vidjeti, kako je Đorđić bio odličan lirik, koji je i po načinu obradbe i po uzimanju pjesničkog predmeta imao vrio profinjen ukus. Pored tih lirskih pjesama Đorđić je napisao i izdao tri djela, koja su od velike važnosti u našoj književnoj povijesti: „R a z l i k e p j e s n i d u h o v n e i d j e l o i s p r a v n e" (1728.), „S a l t i j e r s l o v i n s k i" (1729.) i napokon „U z d a s i M a n d a l j e n e p o k o r n i c e". Sva ta tri djela odaju pjesnika jačeg književnog talenta i dotjeranog ukusa. U neplodno doba XVIII. stoljeća Đorđić i po svome talentu i po istinskim vrednotama svojih pjesničkih djela, u kojima ima mnogo iskrenog ličnog osjećanja, i po težnji, da se naučna djela pišu hrvatski (sam je napisao „Ž i v o t p r i s v e t o g B e n e d i k t a"), zauzimlje vidno i najodličnije mjesto u našoj književnosti toga stoljeća.

Književni rad na latinskom jeziku, koji je sve više preotimao maha nad narodnim jezikom, u književnosti cvate. Tako Benedikt Staj (Stay) raspravlja o filozofskim pitanjima u latinskim stihovima. RAJMONDO KUNIĆ (1719. do 1794.) prevodi na latinski Homerovu Ilijadu. Njegove su latinske pjesme izdane u Dubrovniku g. 1827. I BRNO ZAMANJA (1735. do 1820.) prevodi Homerovu Odiseju; osim toga s grčkoga na latinski neka Teokritova djela, a sam je napisao oveću latinsku pjesmu „Echo".

Uz te književnike svećenike ističe se dubrovački plemić JUNIJE RESTI, koji je po svojoj naobrazbi i poznavanju svjetske prosvjete prvak među suvremenim dubrovačkim književnicima. Njegove latinske pjesme „Carmina" („Karmina") izašle su u Padovi g. 1816.

zkvh.org.rs

ĐURO FERIĆ-GVOZDENICA (1739. do 1820.), svećenik, preradio je na latinskom jeziku psalme. Izdao je jedno latinsko djelo o narodnom životu i običajima, koje je sam kasnije preveo na hrvatski.

Njegove latinske poslanice Nijemcu Mülleru i Splićaninu Bajamontiju raspravljaju o narodnoj poeziji, i u njima je donio i prijevode nekih narodnih pjesama na latinskom, ali su ti prijevodi netočni. On je pisao, za razliku od ostalih latinskih pjesnika u Dubrovniku, i hrvatski. Tako je izdao prijevod „Fedra Augustova odslužnika pričice Esopove u pjesni slovinske prenesene" (Dubrovnik, 1813.), a spjevao je također i jednu pjesmu o borbama Turaka i Rusa.

Dubrovačka književnost je doživjela svoj zlatni vijek u sedamnaestom stoljeću. Iza toga naglo opada, da svrši s ulizivačkim pohvalama francuskoj i austrijskoj upravi. Prvi, a možda i najvažniji razlog opadanju književnog rada na narodnom jeziku u Dubrovniku bilo je odnarođivanje domaće inteligencije. Talijanski i latinski jezik počeše zauzimati vidno mjesto u javnom životu. Radi sve slabijega gospodarskoga stanja Dubrovačke republike nadareniji i bistriji domaći sinovi sele u strani svijet, kao na pr. slavni isusovac Bošković, učenjak svjetskoga glasa. Zatim treba istaći, da je i po svojim težnjama starija dubrovačka književnost u glavnom bila napisana za vlastelu i od vlastele i u vrijeme, kad su zavladale svijetom demokratske misli i težnje, dubrovački pisci ne uspješe pronaći pravac za svoje književno djelovanje, osim Marka Bruerovića, a taj nije Dubrovčanin, nego stranac, Francuz.

Velik dio književnog rada ima više manje prigodno značenje. Prijatelji prijateljima šalju poslanice, raspravljaju u stihovima stvari iz običnog života, ili s druge strane neizmjerno hvale pojedine vladare pjevajući za njihove imendane ili rođendane pjesme pohvalnice. I u to vrijeme prevode s grčkoga na latinski ili talijanski, s hrvatskoga na latinski ili obrnuto. Sa latinskog na hrvatski prevodio je dosta ĐURO HIĐA. Između tolikih hvališa uništitelja dubrovačke slobode, Francuza, Hiđa se odlikuje svojom muškom smjelošću: on naime ustaje protiv Francuza u pjesmi „Pjesam Minčeti". U to vrijeme prigodničarstva i prevođenja nastojali su neki dopuniti i Gundulićev „Osman". Tako je između ostalih pokušao Marin Zlatarić da ispjeva četrnaesto i petnaesto pjevanje Osmana. Na polju književne nauke i jezikoslovlja treba zabilježiti rad rođenoga Talijana Franje Appendinija, koji

je napisao pregled dubrovačke književnosti („Notizie istorico-critiche", Dubrovnik, 1802.), zatim pisce rječnika franjevca Joakima Stullia i isusovca Ardelia della Bellu.

U ovoj književno neplodnoj dobi ističe se svojim radom MARKO BRUEROVIĆ, porijeklom Francuz iz Liona. Nakon nauka u Marseilleu došao je u Dubrovnik i tu je pored talijanskog i latinskog naučio izvrsno hrvatski jezik i na njemu je napisao najveći i najznatniji dio svoga književnog rada. Bio je francuski konsul u Dubrovniku i Travniku, a svršio je svoju službu u Tripolisu, gdje je umro god. 1825. U Dubrovniku je drugovao s ljudima od knjige, s njima izmjenjivao pjesničke poslanice i raspravljao o javnim prilikama. Osebujnost i prirodnost našega narodnog života njega je tako osvojila, da je on, iako Francuz, zazirao od francuskog raskalašenog života i prigrlio naš priprosti i prirodni život. Ljuti se na suvremenike u Dubrovniku, koji nastoje prihvatiti francuski duh, a napuštaju svoju hrvatsku drevnost :

„S Pivnice jer svako do glasovitog Pregata
slavne bi se lako hrvatske odreko starine."

I on je poput ostalih svojih suvremenika prevodio sa grčkog i latinskog, ali je mnogo važniji njegov originalni hrvatski književni rad. On je nastojao da obnovi dubrovačke maskerate, da im dade suvremeni značaj i dotjeraniji, narodskiji jezik. Napisao je tri maskerate : „Čupe", „Spravjenice" i „Zvjezdoznanci" ; osim toga napisao je jednu komediju „Vjera nenadana".

Bruerović piše dobrim narodnim desetercom, dotjeranim za umjetnu poeziju. Pojava Marka Bruerovića je značajna, jer se on i po svojim narodnim mislima i po dubokom osjećanju, koje je gajio prema svojoj novoj domovini, izdiže nad svoju okolinu, pa obilježuje prvog svijesnog romantika u našoj književnosti.

Fra Filip Grabovac

Značajno mjesto zauzimlje u našoj prosvjetnoj i književnoj povijesti dalmatinski franjevac FRA FILIP GRABOVAC (1697. do 1749.). Rodio se u Podosoju kod Vrlike. Godine 1718. ušao je u franjevački red. Godine 1729. bio je imenovan od mletačke vlade kapelanom hrvatskih konjanika (compagnia de Croatti a cavallo). Ovu je službu obavljao kroz osamnaest godina. Za vrijeme svoga kapelovanja vršio je često ulogu bolničara liječeći i pomažući vojnicima, koji bi oboljeli od zaraznih bolesti. Tako je i on izgubio zdravlje, koje nikada nije mogao više postići. Iako

zkvh.org.rs

je dulje vremena izbivao iz domovine, on je uvijek zadržao veze sa svojim rodnim krajem. Godine 1747. izdade svoju knjigu „Cvit razgovora nareda i jezika iliričkog aliti rvackoga". Odmah nakon izlaska ove knjige počeše protiv njega stizati prijave, jer da se u knjizi tobože „ranjava vjernost jedne junačke krajine u Dalmaciji" — sinjske — i da Grabovac zlobno izvrgava ruglu službene predstavnike Prevedre Republike (Mletaka). Prijavu su učinili Grabovčevi protivnici iz Sinja, i on je bio uhapšen 26. studenoga 1747. u Veroni, stavljen u okove i odveden u Mletke u tamnicu. Nakon suđenja bacili su ga u tamnicu, gdje je izmučen umro u veljači g. 1749.

Grabovca su osudili u prvom redu radi toga, što je tobože počinio veleizdaju, a veleizdajnički su bili između ostaloga i ovi stihovi:

„Da b' Arvati skladni bili
Ne b' ovako žalost pili,
Rekoh, da bi sklad imali,
Svim bi svitom ti vladali.
Kad kralj hoće da kog sarve,
Tad Arvate meće parve,
A dobitak kad se dili,
Tad pitaju: gdi ste bili ?"

U toj knjizi Grabovac je gradivo strpao bez velika reda miješajući pouku i pripovijedanje o suvremenim događajima sa ćudorednim poukama i pričama općenite naravi. Ali i pored tog raznolikoga gradiva u knjizi je na više mjesta izbila Grabovčeva ličnost, njegovo duboko narodno osjećanje i uvjerenje. Iako je trajno živio u Italiji, on je svejedno ostao svijestan Hrvat, koji žali nad starom slavom Hrvata i, koliko je moguće u onim prilikama, govori im o njihovim neprijateljima. Značajno je, da je kod Grabovca ime Hrvat (Arvat) jednako imenu Ilir ili Slovinac, a još je značajnije, da on upotrebljava ime Hrvat, kad piše narodnim jezikom, a kad štogod napiše na talijanskom, onda upotrebljava ime Ilir, koje su tadašnji Talijani upotrebljavali za naš narod.

Kad se uzme u obzir zaostalo stanje našega naroda u Dalmaciji u to vrijeme i političko mrtvilo, koje je nadošlo kao posljedica mletačkoga gospodstva, rad i žrtva fra Filipa Grabovca odskaču i čine, da je *on među prvima narodnim buditeljima*; daju mu svijetlo ime u hrvatskoj političkoj povijesti i u povijesti našeg narodnog razvoja.

Istina, njegove misli nijesu prodrle u šire narodne slojeve, jer je mletačka vlast spalila sve komade „Cvita" (do nas su doprla samo četiri primjerka, koliko je dosada poznato), ali svejedno po svojoj narodnoj svijesti i po svojim plemenitim težnjama, da uputi narod u njegovu prošlost i da mu podigne svijest, fra Filip Grabovac pripada izabranom broju narodnih prosvjetnih radnika.

Fra Andrija Kačić-Miošić

Nijedan hrvatski književnik sve do današnjih vremena nije ušao u volju našega puka kao FRA ANDRIJA KAČIĆ-MIOŠIĆ, franjevac iz Zaostroga u Makarskom primorju. Fra Andrija je pripadao staroj seljačkoj, plemenitoj obitelji, koja je živjela već u vrijeme narodnih vladara. Rodio se godine 1704. i na krstu je dobio ime Antun. Učio je škole u Zaostrogu, a više franjevačke nauke je primio u tadanjem središnjem franjevačkom učilištu u Budimu. U franjevački red je stupio g. 1720., dakle dosta mlad. Nakon završetka svojih nauka predavao je kao profesor na franjevačkom mudroslovnom učilištu u Zaostrogu, bio kratko vrijeme župničkim zamjenikom u Opuzenu u Neretvi, zatim profesor bogoslovije deset godina u Šibeniku, iza toga gvardijan samostana Sumartina na otoku Braču, a naposljetku je živio u zaostroškom samostanu, gdje je neko vrijeme bio gvardijan. Po nekim piscima čini se, da je bio i apostolski poslanik te da je tom zgodom posjetio Bosnu i proučio tamošnje prilike i na taj način upotpunio svoje bilješke o narodnim plemićkim obiteljima i o bojevima između našega naroda i Turaka.

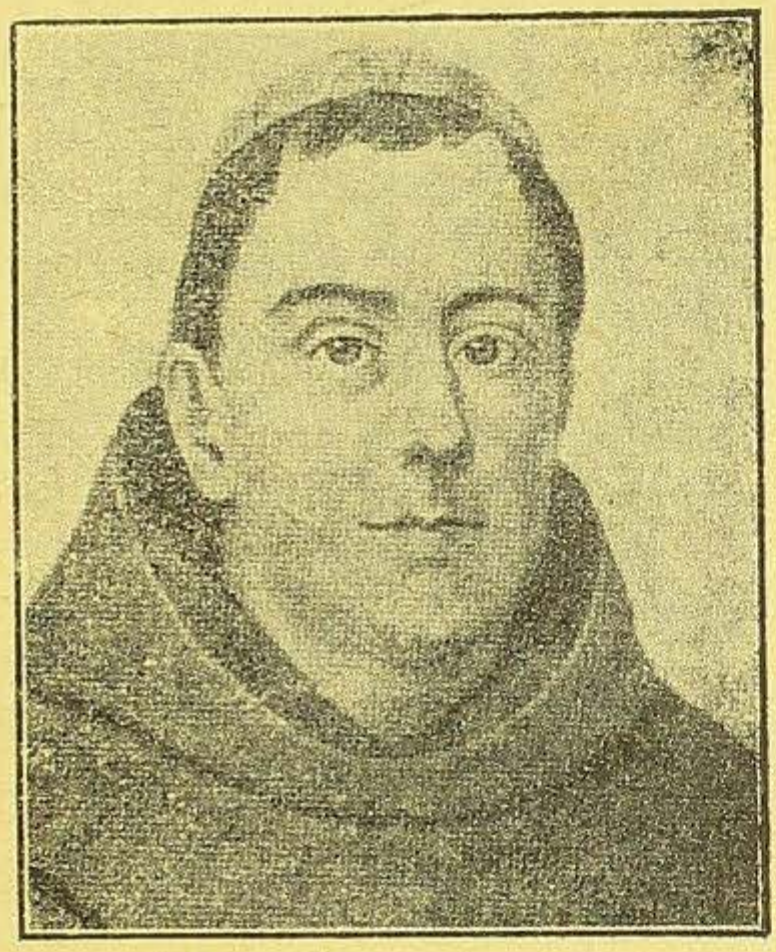

FRA ANDRIJA KAČIĆ–MIOŠIĆ

Kačić je napisao jedno djelo na latinskom jeziku, koje se bavi mudroslovnim pitanjima, ali je puno važniji njegov književni rad na hrvatskom jeziku. Taj mu je rad raznio ime po čitavom slavenskom Jugu. Kačić je napisao u prvom redu knjigu „Razgovor ugodni naroda slovinskoga" (Mleci, 1756.) i „Korabljicu" (Mleci, 1760.). „Korabljica" je kratak i pregledan opis događaja od početka svijeta do Kačićeva vremena, ali narodna povijest se tek spominje. Događaje našega naroda iznio je opširnije u svojem djelu „Razgovor ugodni", u kojemu opisuje na temelju nekolikih izvora povijest južnih Slavena od najstarijih vremena do najnovijega vremena u stihu i u prozi.

zkvh.org.rs

Kačić nastoji da u svome opisivanju bude što je moguće više blizak povijesnoj istini. Radi toga skoro uvijek nastoji svoje tvrdnje potvrditi mišljenjem ili dokazima koga povjesničara. Uopće je u to vrijeme vladala velika ljubav za ispitivanjem prošlih vremena, naročito slavnih zgoda, ubrojivši među te zgode u prvom redu ratne dogodovštine, pa se za tim općim duhom povukao i fra Andrija iz više razloga, ali u prvom redu radi toga, da svome narodu, koji je još uvijek živio od borbe i za borbu, dokaže, kako je imao slavnih junaka u svojoj prošlosti, koji su turske glave odsijecali, glave odsijecali, ali i bojak bojevali. S druge strane i on je kao i mnogi njegovi suvremenici želio da dokaže za se i za ostale uglednije obitelji našega naroda, kako su slavnoga podrijetla. To junačko raspoloženje, koje uostalom gospodari i u golemoj većini našeg narodnog pjesništva, možemo razumjeti, kad se sjetimo, da je Dalmacija potpuno oslobođena od turskoga jarma u mladosti fra Andrije Kačića i da su se na granici trajno vodili ili ozbiljniji okršaji ili čarkanja s jedne i s druge strane. Osim toga u narodu je tada, kako se po svemu čini, upravo cvala narodna pjesma, i to skoro isključivo junačka, osobito u Dalmaciji, pa je i to djelovalo, da fra Andrija opisujući prošlost nastoji u prvom redu iznijeti junačke zgode i događaje. On nasljeduje narodnu pjesmu. Od nje uzimlje i viteški duh i stih deseterac, samo ga nešto dotjeruje svrstavajući četiri stiha zajedno.

Kao i Grabovac tako i Kačić upotrebljava hrvatsko, slovinsko, srpsko i bugarsko ime, ali on za razliku od Grabovca imenom Slovinac označuje sve Slavene na jugu. Imenom Hrvat označivao je ono, što i sada uglavnom razumijevamo pod tim imenom, ali nerijetko i za sam pojam hrvatstva upotrebljava slovinsko ime. Usprkos njegova širokoga rodoljublja nailazimo kod Kačića na mnogo mjesta, kako hvali „privedroga dužda od Mletaka", „svijetloga cesara" itd. Bez sumnje je tačno mišljenje, da je Kačić ovako pisao iz nužde : cenzura je bila vrlo stroga, nije propuštala nijednu stvar, koja bi mogla i najmanje duhove pobuniti protiv Mletačke republike. Osim toga treba svakako držati na pameti, da je Kačić znao za sudbinu svoga subrata fra Filipa Grabovca, pa je radi toga nastojao da izbjegne svaku i najmanju sumnju u svoju odanost prema tadašnjoj mletačkoj vlasti.

Kačićev „R a z g o v o r u g o d n i" je postao doista razgovor ugodni našega naroda. Nema knjige, koja bi postigla toliko ljubavi kod najširih narodnih slojeva kao nje-

gov „Razgovor". Prije rata je u Dalmaciji svaka malo bolje stojeća kuća imala svoj „Kačićev libar". A početkom našeg ilirskog pokreta Kačić je vršio veliku ulogu u čitavom našem narodu, kod priprostih kao i kod učenih. Toj raširenosti Kačićeve knjige treba zahvaliti, da je ime Slovinac bilo u neko vrijeme rašireno u svim krajevima našega naroda. Raširenosti je doprinijela pored ostaloga i ona prostosrdačna, franjevačka jednostavnost, kojom Kačić riše slavne događaje iz prošlosti slovinskoga naroda, i ona njegova dobrodušna predanost, kojom hvali svaki, pa i sitniji događaj, koji je imao bilo kakvo značenje u našoj prošlosti. Iako je Kačić bio daleko po svojim nazorima od prosvjetiteljstva, on je po svojim težnjama (sam ističe, da je napisao svoje djelo za siromašne čobane i seljake) prosvjetitelj, koji istina nije išao za tim, da u svojoj knjizi dade potrebne upute u svim područjima, koja imaju značenje za široke narodne slojeve, ali je zato nastojao da temeljito prikaže „čobanima i težacima" njihovu prošlost i da na temelju te prošlosti izgradi kod njih jaku narodnu svijest i ponos, da su oni od starih vremena proslavljeni junaci i borci.

Bošnjaci i kajkavci u XVIII stoljeću

Fra Stjepan Marković, fra Filip Laštrić, fra Tomo Babić, Lovro Sitović, Hilarijon Gašparoti, Ivan Krištolovec, Sušnik, Jambrešić, Juraj Mulih, Krčelić

Književni rad u Bosni u osamnaestom stoljeću nije tako obilan kao u sedamnaestom vijeku, ali su ipak dvije knjige, koje su napisane u osamnaestom stoljeću, postale jako obljubljene, te i sada ima krajeva, koji se njima služe. To je ponajprije knjiga FRA STJEPANA MARKOVCA „Ispovid krstjanska" (Mleci, 1701.). Narod je tu knjigu prozvao po imenu njena pisca „Stjepanušom" ili „Stipenjačom". Markovac je izdao i jednu knjigu propovijedi „Fala od sveti" (Mleci, 1708.). Uz Markovca se ističe svojim književno-znanstvenim radom FRA FILIP LAŠTRIĆ (1700. do 1783.), koji je napisao na latinskom jeziku povijest svoje redovničke provincije, a na hrvatskom jeziku je napisao četiri knjige propovijedi. FRA TOMO BABIĆ, rodom iz Velike kraj Skradina, napisao je knjigu ćudoredne pouke „Cvit razlika mirisa duhovnoga" (Mleci, 1726.). I ta je knjiga poput Markovčeve postala vrlo raširena i obljubljena. Narod ju je prozvao „Babušom". Hercegovac FRA LOVRO SITOVIĆ Ljubušak, rođeni musliman, prešavši na katolicizam uđe u franjevački red. U Makarskoj je spjevao „Pismu od pakla"

zkvh.org.rs

bez naročite književne vrijednosti, ali sa značajnom svrhom. On je želio, da pomoću svoga spjeva potisne narodne pjesme.

Življi je književni rad u osamnaestom stoljeću među kajkavcima. Pavlin HILARION GAŠPAROTI, rođeni Samoborac (1714. do 1762.), izdao je životopise svetaca „Cvet sveteh ali življenje i čini svecev" u četiri knjige. Pavlin IVAN KRIŠTOVOLEC izdao je i napisao dvije hrvatske knjige „Od Nasledovanja Kristuševoga" od Tome Kempenca i „Život svete Marte Magdalene". Krištovolec je napisao i nekoliko knjiga na latinskom jeziku, u kojima je opisao povijest svoga reda. Kao pavlinski povjesničari istakli su se NIKOLA BENGER i JOSIP BEDEKOVIĆ, koji je napisao latinsko djelo o rodnome mjestu sv. Jeronima („Natale solum S. Hieronymi", 1752.), u kojemu dokazuje, da se sv. Jeronim rodio u Štrigovi u Međimurju. Isusovci SUŠNIK i JAMBREŠIĆ napisali su veliki rječnik latinskih riječi istumačenih hrvatski, njemački i madžarski. JURAJ MULIH, također isusovac, napisao je velik broj molitvenih knjižica i propovijedi ; za nj je značajno, da je pisao i štokavštinom. IVAN MULIH je izdao dvije sveske propovijedi „Prodečtva kratka". JOSIP MIKOCI napisao je nekoliko latinskih povjesnih djela, od kojih su neka značajnija za hrvatsku kulturnu prošlost. Isto tako na latinskom jeziku je pisao povijesna djela isusovac ANDRIJA BLAŠKOVIĆ, dok je KAZIMIR BEDEKOVIĆ pisao bogoslovska djela na latinskom jeziku ; zatim je također na latinskom jeziku napisao dvije drame i povijest hrvatskog zavoda u Beču.

Svjetovni svećenik ANTUN BALTAZAR KRČELIĆ bio je svestrano naobražen. Bio je dobro upućen u filozofiju, teologiju i pravo. Kao poznavalac prava ustao je u jednoj svojoj latinski napisanoj pravnoj knjizi protiv velikih plemićkih posjeda i povlastica. U zajednici s isusovcem Nikolom Laurenčićem napisao je „Kroniku aliti spomenek vsega sveta vekov" (Zagreb, 1762.). Osim toga napisao je na hrvatskom jeziku „Življenje blaženoga Gazottia zagrebečkoga biškupa" (Zagreb, 1747.). Uz to je napisao tri djela na latinskom jeziku („Annuae sive historia ab anno inclusive 1748. et subsequis 1767, ad posteritatis notitiam"; „De regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae notitiae praeliminares" i jedan latinski prikaz slavonske književnosti).

KNJIŽEVNOST XIX-XX STOLJEĆA

Uvod

Austrijska je monarhija nastala radi povijesne nužde. Podunavski narodi nijesu bili dovoljno jaki, da se sami odrvu snažnoj turskoj sili, pa su se zato ujedinili oko Habzburgovaca. Međutim baš u vrijeme stvaranja habzburgovske države prodiru i nove misli, koje će preobraziti stanje u političkoj Evropi. Srednjevjekovno političko i društveno uređenje države (feudalni sistem), po kojemu je društvo bilo podijeljeno na dva suprotna staleža — gospodare zemljišta (vlastela) i njihove podložnike (kmetovi) — sve više je ustupalo novom društvenom uređenju, po kojemu je vršio jaču ulogu onaj, koji je imao više novaca (kapitalizam). Uz tu pojavu je usko spojen *nacionalizam*. Nacionalizam je pored ostalog težnja za samostalnim državnim životom, za svojim određenim zemljištem, a čvrst je oslon nacionalizmu zajednička prošlost, zajednička svijest pripadnosti i po mogućnosti zajednica jezika i vjere. U zapadnoj Evropi nacionalizam je ranijeg podrijetla nego u Austriji. U zapadnoj Evropi su naime narodi stvorili svoje nacionalne države već u petnaestom i šesnaestom stoljeću, dok se u Austriji zahtjevi za narodnim državama javljaju kasnije i to uglavnom kao otpor protiv njemačke prevlasti, a u Hrvatskoj i kao otpor protiv madžarske bahatosti. Narodna misao se izgrađuje dakle u znaku borbe, koja je trajala sve do propasti Austro-Ugarske; a ona je propala tada, kad su njeni narodi došli do uvjerenja, da mogu živjeti samostalnim narodnim životom. Jačanje i osvješćivanje austrijskih naroda trajalo je kroz čitavo devetnaesto stoljeće; tako je dugo vremena trebalo, da se okupe sve porazbacane narodne snage i da dođe do zajedničkog osjećanja! Pritisak vlasti i izopačivanje narodnih prvaka — to je bilo moćno habzburško sredstvo.

Austrijski narodi u većini počinju razvijati svoj nacionalizam i ispoljavati svoje nacionalne težnje pod dojmom francuske revolucije od g. 1789. Misli vodilje francuskih revolucionera prodiru pomalo i među hrvatsko društvo, najprije slabo, a kasnije sve jače, dok se nijesu pojavile kao zahtjev za samostalnim životom. Kako je kod nas društveni život bio slabo razvijen, a podjela narodnih poslova

zkvh.org.rs

nije bila provedena, to je kod nas književnik u isti mah i narodni buditelj i borac za narodnu slobodu i nezavisnost. On je, osobito u prvoj polovini XIX. stoljeća više politik nego čisti književnik i književnost upotrebljava za političke svrhe. Tako je dobrim dijelom i u devetnaestom stoljeću sačuvana tradicija naših književnika, da su oni prije svega vođe svoga naroda, njegovi učitelji i odgojitelji, budioci njegove svijesti i stvaraoci političke organizacije. Tu su svoju ulogu književnici sačuvali do najnovijeg vremena. U novije vrijeme mjesto književnika i prosvjetnih radnika zauzeše odvjetnici i politici po zanimanju.

Na naše javne radnike oko tridesetih godina prošloga vijeka utjecala je pored francuske revolucije nauka njemačkih filozofa ondašnjeg vremena. U prvom redu filozof Herder, koji je u svojoj knjizi „Misli k filozofiji povijesti čovječanstva" („Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit") raspredao o slavnoj budućnosti Slavena, koja će nastupiti, kad se Slaveni „probude od sna i... oslobode ropskih veriga". Osim njemačkog utjecaja bio je vrlo jak utjecaj čeških, slovačkih, poljskih i ruskih književnika i učenjaka, posebno jezikoslovaca. Svećenik Dobrovski je na temelju jezika podijelio Slavene na nekoliko skupina, pa je među Ilire ubrojio sve južne Slavene, koji govore štokavskim narječjem. Vidan je utjecaj, iako je Hrvate nebratski skoro zanijekao, imao i Šafarik, koji je u svojoj povijesti slavenskih književnosti (na njemačkom jeziku) iznio povijesne i statističke podatke o napretku i prosvjetnom radu pojedinih slavenskih naroda. Uz Šafarika je pristajao tek jedan mali dio Hrvata, dok su drugi, kao Ante Starčević, osuđivali njegovo postupanje prema hrvatskom imenu i narodu. Naprotiv čudak i osobenjak Fran Kurelac tvrdi u jednom pismu: „Mi svi Hrvati in corpore (in korpore — u cjelini) dostojni nismo, da mu samo petu obližemo." No najveći je utjecaj na naše književnike i javne radnike bez sumnje imao slovački pjesnik JAN KOLLAR. On je sa svojim djelom „Slavy dcera" razradio i opjevao misao o prosvjetnom ujedinjenju svih Slavena i o njihovim srdačnim zajedničkim odnosima. Treba istaći, da je i ruski politički upliv bio vrlo živ, naročito radi toga, što je u Rusiji uspjelo da slomi snagu Napoleonovu, a to joj je podiglo ugled u Evropi, osobito kod slavenskih naroda.

Svi ti utjecaji probudiše naše društvo; javlja se ispočetka slabija, a kasnije sve jača volja za duhovno i političko podizanje i jačanje hrvatskog naroda.

Počeci pokreta za političko duhovno i kulturno osvješćivanje i ujedinjenje naroda opažaju se svršetkom osamnaestoga stoljeća. Godine 1796. izdao je Karlovčanin JOSIP ŠIPUŠ knjigu „Temelj žitne trgovine", u kojoj žali, da kod nas nema jedinstvenog književnog jezika. Biskup Vrhovac kasnije razašilje poslanicu na svećenstvo, u kojoj preporučuje svećenstvu, da kupi narodne poslovice i riječi, jer naš jezik ima „u riječima čistoću i krasotu". Godine 1815. izdaje ANTUN MIHANOVIĆ spis „Reč domovini od hasnovitosti pisanja u domorodnem jeziku", u kojemu se zalaže za hrvatski jezik i bori se protiv latinskoga. Ovi mali znakovi spremanja za probuđivanje i duhovno ujedinjenje naroda nastavit će se živo i smišljeno nakon godine 1835.

Ilirsko i apsolutističko doba

Dugotrajne borbe s Turcima, pokidanost na toliko uprava, neuređeni odnosi između plemstva i seljaštva, nestašica hrvatskoga građanstva — sve je to, uz neke druge razloge, u osamnaestom stoljeću oslabilo hrvatsku otpornu snagu, iako bi bilo krivo tvrditi, da je oslabilo hrvatsku narodnu svijest. Hrvatska je svijest bila jaka, ali nije bilo narodne organizacije, preko koje bi Hrvati mogli uspješno voditi nezavisnu hrvatsku narodnu politiku. Kruti način vladanja Josipa II., koji je htio od podunavsko-balkanskih naroda stvoriti Nijemce, preplaši Hrvate. U takvim su prilikama odgovorni hrvatski politici smatrali, da je potrebno doći u što uži dodir s Madžarima, ne bi li se lakše odrvali Habzburgovcima, pa se na neodređeno vrijeme odriču god. 1790. vrhovništva i predaju ga u madžarske ruke. Nasilničko je naime vladanje Josipa II. ogorčilo mnoge Hrvate i otuđilo ih od Habzburgovaca. Hrvatski velikaš Ignjat Magdalenić izjavljuje, da je neustavno vladanje Josipa II. prekinulo veze i prisege, koje su Hrvate vezale uz dinastiju. Sve to više se javljaju kod inteligencije pristaše Francuza i političkih misli, koje su zastupali francuski revolucionarci. Godine 1796. u jednom izvješću bečkom ministarstvu javlja Antun Rafaj iz Zagreba, da se mnogi Zagrepčani raduju pobjedi Francuza nad Austrijom, a izričito spominje kanonika Vukasovića.

Međutim zaključak hrvatskog sabora o pripuštanju hrvatske suverenosti Madžarima, iako je bilo rečeno, da će

zkvh.org.rs

to stanje trajati samo izvjesno vrijeme, naišao je na žestoke proteste u hrvatskoj javnosti. Književnik, svećenik TITO BREZOVAČKI, pisac između ostaloga dviju odličnih komedija — „Diogeneš" i „Grabancijaš dijak" — napisao je protiv zaključka hrvatskog sabora jednu latinsku pjesmu, u kojoj se nalaze u prijevodu i ovi stihovi :

Kakav vas obuze bijes, o građani, kakva li ludost,
Da taj tegotni jaram na vratove mećete sami ?
Slobodna kraljevstva mi smo, a tko se stidi hrvatstva,
Neka se Hunima divljim pokorava i nek im služi.

Ako savez želiš, Hrvate, želi ga takva,
Države sreću i posle u svojim rukam da držiš,
Da ti ne bi drugi, zaželiš li promjenu kakvu,
Priječio možda ono izvesti, što te je volja.

Taj zaključak hrvatskog sabora, iako u stvari nikada nije potpuno proveden, imao je za posljedicu sve češće i odrješitije zahtijevanje Madžara, da Hrvati prime njihov jezik kao službeni jezik i da se u hrvatskim školama uvede madžarski kao obvezatni predmet. On je dakle bio temelj, na kome su Madžari polako htjeli izgraditi jedan jedinstveni politički narod od Karpata do Jadranskoga mora.

U želji, da odnosi s Madžarima budu što bolji, zaključuje hrvatski sabor god. 1791., da se madžarski jezik uvodi u hrvatske škole kao neobvezatan predmet. Međutim taj zaključak nije bio proveden, a i ukoliko je bio proveden, nije postigao skoro nikakva uspjeha, jer Hrvatima nije išao u tek „milozvučni" madžarski jezik.

Madžari preko svojih županijskih skupština i preko svoga sabora neumorno traže, da Hrvati uče madžarski. Na ta navaljivanja Madžara odgovara hrvatski protonotar Josip Kušević, da će Hrvati sve učiniti da nauče madžarski ; godinu dana iza izjave Kuševićeve zaključuje hrvatski sabor g. 1827., da đaci u svim hrvatskim školama moraju učiti madžarski. Čini se, da ni zaključci hrvatskoga sabora, ni izjava protonotara Josipa Kuševića nijesu imali uspjeha, jer eno g. 1830., one godine, kad se po čitavoj Evropi pojavila revolucija, zaključuje 15. svibnja zagrebačka županija, da učitelji, koji znaju madžarski, moraju odmah početi učiti djecu madžarski jezik, što znači, da prije nijesu poučavali po odredbi sabora. Da bi uspjeh u madžarskom jeziku bio što bolji, određuje županijska skupština, da se madžarski uči u gimnazijama svaki dan. Osim toga skup-

ština određuje, da se ne smije postaviti nijedan profesor, koji ne pozna madžarski. Slično zaključuje i varaždinska županija, koja izjavljuje, da Hrvati gore jednakom željom kao i Madžari, da nauče madžarski.

Početkom kolovoza 1830. daje sabor upute (instrukcije) svojim poslanicima za zajednički ugarsko-hrvatski sabor Vjekoslavu Bužanu, Stjepanu Ožegoviću i Nikoli Zdenčaju, u kojima stoji: „Staleži su i redovi uvjereni o potrebi, da

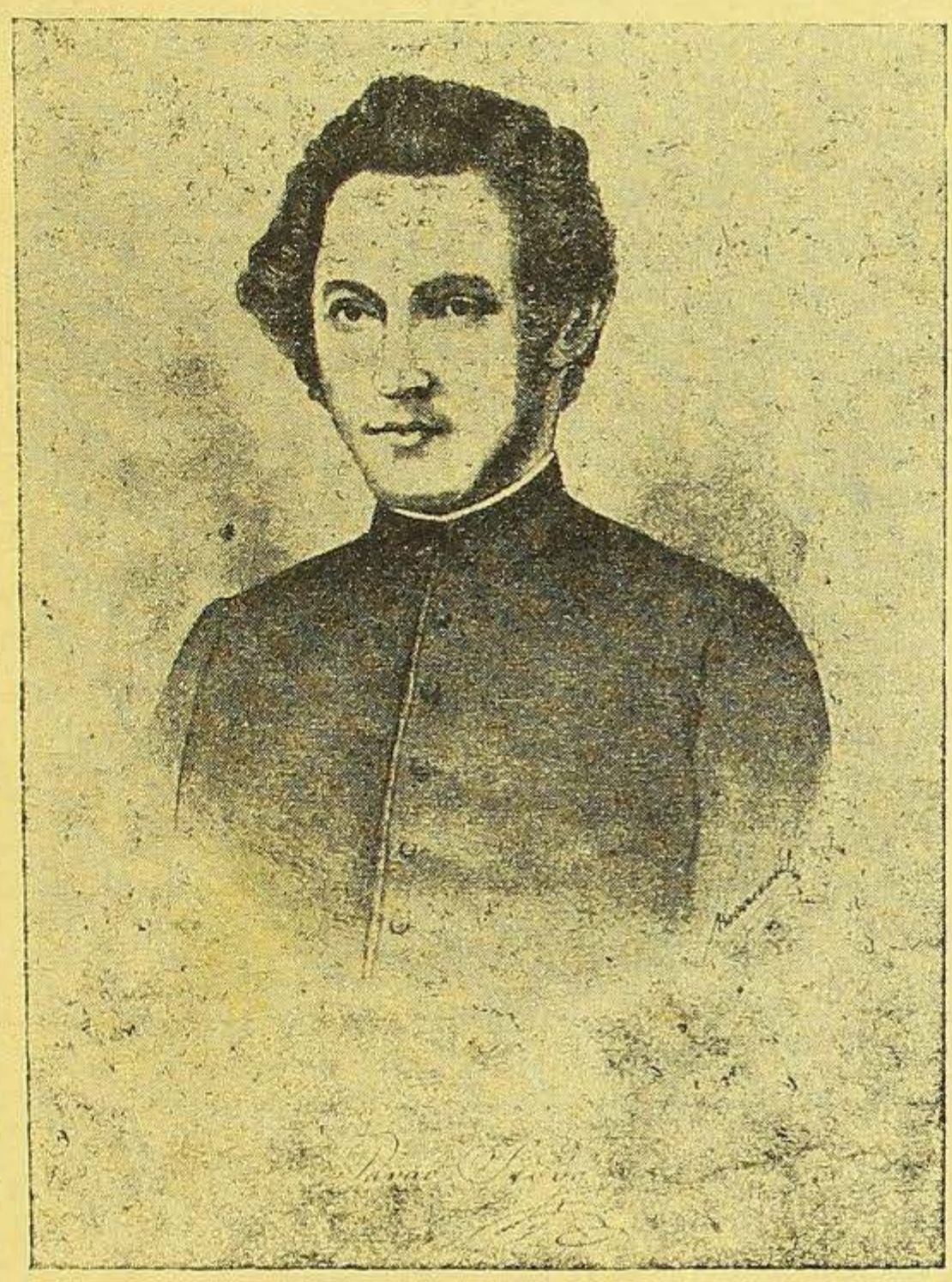

se u ovim krajevima širi madžarski jezik, i to zato, da se Hrvatska i Slavonija uzmognu što čvršćom vezom povezati sa saveznom kraljevinom Ugarskom."

Ali to postupanje službenih predstavnika hrvatskog života, županija i hrvatskog sabora, i sve to veći zahtjevi Madžara izazvaše otpor među svijesnim Hrvatima. Kod koga jače nego kod svećenstva, koje je i prije i sada najnarodnije osjećalo? Kao i protiv zaključka sabora god. 1790.,

zkvh.org.rs

tako i sada ustaje na odbranu narodne misli svećenik. Početkom g. 1831. napisao je mladi svećenik zagrebačke biskupije PAVAO STOOS pjesmu „Kip domovine", koja je očit prosvjed protiv zaključka županija i hrvatskoga sabora, a u isti mah tužaljka nad mrtvilom, koje je bilo zahvatilo hrvatsko plemstvo, dok seljaštvo kao narodno-politički čimbenik nije tada još uopće dolazilo u obzir.

Stoos pjeva o svršetku stare i početku nove godine: ne znamo, da li nam nova godina nosi sreću ili nam

„takvu porodi tugu,
v kojoj življenje bu nam predugo."

Sadašnjost je svakako jadna; takva je da „srce od plača ne mrem zdržati." U ponoćnom vihoru, u mraku, bez svjetlosti, kad dunavski som prijeti savskim ribicama (Som vre z mustači gizdavo miže), pojavi se kip Domovine, jadan, bez krune na glavi, bez zlatnog „lanceka na vratu", baršun ne pokriva tijelo domovine, na prstima nema dragog kamenja.

„Z slamicum kitu nosi povitu,
A glavu z črnum pečum pokritu."

Takva Domovina želi probuditi svoje sinove, ali nigdje glasa „nit je gde živo stvorenje." Kad nije bilo živih, pođe do mrtvih, koji su za Domovinu „pustili... čez prsa letet strelicu". Tu jadikuje nad svojim sinovima; plače, jer

„narode druge svetlost opstira,
a mene črna senca potpira:
Drugem vre sunce svetli po noći,
Mu tmicu v danu tipat je moći;
Narod se drugi sebi raduje,
A z menom sinko moj se sramuje;
Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote ter drugi narod postati."

Tako Domovina jadikuje, ali uto se pojavi iz groba njen sin; on joj govori, da pođe u Zagreb i da se izjada rodoljubu Kuševiću, jer će joj on pomoći.

Ova je Stoosova pjesma pored iskrenog i zagrijanog jadikovanja nad teškim našim tadašnjim prilikama imala za svrhu, da istakne odvažni i rodoljubivi pokušaj protonotara Kuševića. Zato i upućuje na nj Stoos Domovinu. Stoosov prosvjed nije bio osamljen. Mladi teolozi u sjemeništu su promatrali pokrete kod ostalih naroda, pa su htjeli tekovine nacionalizma, probuđene narodne svijesti, zajedničkog osjećanja i zajedničkog nastupa prenijeti među Hrvate. Bogoslov KUNDEK nasljeduje djelo Stoosovo. On (1832. g.) izdaje pjesmu „Riječ jezika narod-

n o g a", u kojoj navješćuje dolazak mlade generacije, koja će podići „v stareh, kaj bilo vgasiivo".

Od tih misli nije dalek put do ilirskoga pokreta, koji je postavio trajne temelje modernoga hrvatskoga nacionalizma.

Dvije godine prije toga, godine 1830., izdade mladi Krapinjanin LJUDEVIT GAJ nacrt hrvatskog pravopisa „K r a t k a o s n o v a h r v a t s k o-s l a v o n s k o g p r a v o p i s a n j a" (Budim, 1830.), u kome zagovara misao, da svi Hrvati prihvate jedan pravopis, koji bi se priklonio češkome. Iste te godine 1832. kao znak, da se u tadanjim omladinskim i građanskim krugovima živo raspravljalo o političkim događajima i o sudbini hrvatskoga naroda, izlazi jedna neobično vješto sastavljena knjižica na latinskom jeziku od IVANA DERKOSA pod naslovom „G e n i u s p a t r i a e s u p e r d o r m i e n t i b u s f i l i i s s u i s", u kojemu pisac raspravlja općenito o domoljublju; stavlja na čelo svoje rasprave izreku jednog mudraca „O, domovino, spasi jezik" (O, Patria, salve linguam). Dokazuje, da Hrvatima i po prirodnom pravu i po državnim zakonima pripada pravo da se služe domaćim jezikom. Da jezik bude sposoban za školu i upravu,

LJUDEVIT GAJ

Derkos preporučuje, da se pristupi njegovu proučavanju i usavršavanju. Usavršivanju domaćega jezika mnogo doprinosi opća naobrazba, koja je kod nas niska. („Kod nas leže u krevetima, koje su pred vjekovima načinili pradjedovi"). On traži, da književni jezik bude spoj naših različitih narječja i među ostalim kliče: „Probudi se, dakle, domovino, i nemoj više snivati nezreli san, koji ti od svih strana Evrope zadaje krvave rane."

Utjecaj te knjižice na hrvatsku inteligenciju bio je velik Ali ta plodna godina donese još nekoliko ugodnih iznenađenja. Za poslanike na hrvatsko-ugarskom saboru, koji se te godine sastao, napisao je grof JANKO DRAŠKOVIĆ jednu raspravicu, u kojoj je poticao hrvatske poslanike

zkvh.org.rs

da odlučno ustaju za prava hrvatskog naroda, naročito da se opru madžarskom jeziku. Ta je raspravica imala naslov „Disertacija aliti razgovor, darovan gospodi poklisarom zakonskim" (Karlovac, 1832.). Da upozori vanjski svijet na važnost hrvatskog pitanja, on je tu knjižicu preveo na njemački jezik (Izdao ju je na njemačkom jeziku god. 1834.). Jačanju hrvatske narodne svijesti pomoglo je i imenovanje baruna Franje Vlašića za hrvatskoga bana. Vlašić, iako Madžar, kad je postao ban, pomagao je hrvatske težnje. Ban Vlašić imenova za potkapetana hrvatskoga kraljevstva generala Jurja Rukavinu, koji je na izboru i imenovanju zahvalio na hrvatskom jeziku, što je, kolikogod se to nama sada činilo čudnovato, za ondašnje prilike bio velik narodni uspjeh, jer se do tada u hrvatskom saboru govorilo isključivo latinski. Bana je pozdravio između ostalih i Ljudevit Gaj s jednom pjesmom, u kojoj su se nalazili stihovi: „Još Hrvatska nij' propala". Da omalovaži madžarski jezik, štampao je jednu pjesmu podrugušu (satiru) na latinskom jeziku. U toj se pjesmi pjesnik Đuro Rohony ruga madžarskom jeziku i kaže, da je vrlo siromašan te da je za mnoge pojmove morao uzeti riječi iz slavenskih jezika.

Oduševljen tim pojavama šalje Ljudevit Gaj te godine molbu na vladu, da mu dopusti izdavanje toga lista. Vlast mu odgovori g. 1833., da smije izdavati književni list, ali ne politički. Kad je Gaj vidio, da sa zemaljskom vladom ne će izaći na kraj, obrati se ravno na kralja. Kralj mu dopusti izdavanje i političkog lista, ali što odugovlačenje rješenja molbe, što Gajeve pripreme oko lista učine, da novine izađoše tek početkom g. 1835. kao „Novine horvatske" i književni prilog tim novinama „Danica horvatska, slavonska i dalmatinska."

„Novine horvatske" i „Danica" zapališe slamčicu, iz koje ubrzo nastade jak požar. Oduševiše mlitavce, probudiše pospance, a kod hrvatskog svećenstva i omladine stvoriše čvrstu volju za podizanjem narodne svijesti i kulture. Ovo gibanje ograničilo se ispočetka samo na Zagreb i one krajeve, koji su se okupljali oko Zagreba već otprije. Ali kako je čitava prošlost hrvatskog naroda bila ispunjena sa svijetlim primjerima bratske ljubavi prema najbližim sunarodnjacima Slovencima i Srbima, začetnici ovog narodnog gibanja proširiše svoj rad i na Slovence i Srbe. Oni su htjeli ujediniti u jedno kolo sve južne Slavene, ako ne politički, ali svakako kulturno. U želji, da sve južne Slavene obuhvate imenom jednim, prozvaše ih Ilirima. To je ime bilo poznato i rašireno

kod učenije ruke, a navlastito kod stranaca, i tim su imenom označivali sve južne Slavene. Uzeli su ilirsko ime prema imenu naroda, koji je stanovao u našim krajevima prije našeg doseljenja, uvjereni, da su svi južni Slaveni nasljednici tih Ilira i da smo ovdje od pradavnih vremena. To ime Ilir počeli su stranci upotrebljavati kao oznaku za Južne Slavene dosta rano. Tako već u četrnaestom stoljeću imamo slučaj, da jedan pisac zove Hrvate Ilirima. Kasnije se to često ponavljalo i kod stranih, a pomalo i kod naših pisaca. Početkom devetnaestoga stoljeća to je ime bilo općenito poznato među našom inteligencijom.* Napoleon je stvorio od nekojih naših zemalja kraljevinu Iliriju ; u školskim knjigama i rječnicima upotrebljavalo se za naš narod ime Ilira. Godine 1818. moli karlovčanin Šporer dopuštenje, da smije izdavati „Oglasnik Ilirski". U Gracu je osnovao 1827. Ilirski klub, u kome se okupljaju mladići iz naših strana. Poput tih mladića u Gracu okupljaju se naši đaci i u Beču u društvu „Danica" ; u Zagrebu također postoji lijep broj inteligencije, koja se okuplja i koja je g. 1832. prihvatila objeručke misli i nastojanja Ljudevita Gaja. Još je jedno središte bilo važno za naše narodno preporođenje. To je Budim. Tu je između ostalih učio i Gaj. On se tu upoznao sa slovačkim pjesnikom Janom Kollarom, koji je pjevao o slozi i ljubavi svih Slavena. Na Gaja je djelovao, da poradi što više za narodnu stvar. Gaj se upoznao i s jednim drugim Slovakom, Šafarikom, koji je dokazivao, da su Slaveni starosjedioci u današnjim svojim zemljama, a prije njega je dokazivao Čeh Dobrovski, da su Iliri svi Srbi i Hrvati, koji govore štokavskim narječjem. Kako je tada uopće bio velik utjecaj Čeha na naše ljude, Gaj je prihvatio to ime za sve Južne Slavene i tako je početkom g. 1836. prekrstio svoje novine u „Ilirske narodne novine", a „Danicu" u „Danicu Ilirsku". U isti mah je napustio stari pravopis i kajkavštinu, a uveo novi pravopis i štokavštinu. Tako je u srcu naše kajkavštine, u Zagrebu, bez ikakva pritiska uvođenjem štokavštine u „Ilirske novine" istisnuta kajkavština iz književnosti, a svi su Hrvati dobili jedinstveni književni jezik i jedinstveni pravopis. Narodno je središte jezično pobijedilo okrajak. Otada se kajkavština

---

* U već spomenutom rječniku Andrije Jambrešića čitamo, da je Ilirija ovo : „Ilirijanska zemlja, država ili veliko slovensko carstvo ili kraljevstvo, koje on sebi več (više) kraljevstvah, kakti (kao što je) Horvatsko, Dalmatinsko, Bosansko, Bogarsko, Serblinsko, sadašnje Slovensko itd. sadržava."

zkvh.org.rs

javlja u književnosti tek prigodno i to vrlo rijetko. Prihvaćanjem štokavštine Zagreb postaje duhovno središte svih Hrvata.

Događaji su se razvijali ubrzano, narodni duh i otpor postajao je svaki dan sve jači. Uz ilirski pokret pristadoše odmah bogoslovi u zagrebačkom sjemeništu ; oni osnovaše svoje književno društvo „Zbor duhovne mladeži" (god. 1836.). Isto je tako pristala uz ilirski pokret i ostala omladina i jedan dio plemstva, dok je građanstvo ispočetka ostalo većim dijelom nehajno za narodni pokret. Građanstvo je naime u to vrijeme bilo većim dijelom njemačko. Tek jedan dio građanstva, ono,. koje je nastavalo u Novoj vesi i koje je bilo u bližem dodiru sa svećenstvom, pristade uz narodni pokret.

Da mu posao oko izdavanja novina uspije što bolje, Gaj je zamolio dopuštenje, da smije osnovati vlastitu tiskaru. Vlada mu dade dopuštenje, i on otvori svoju tiskaru g. 1837. S osnutkom tiskare Gaj pomišlja na što jači izdavački posao i na okupljanje književnika oko tiskare, odnosno oko društva, koje bi se imalo osnovati u uskoj vezi s tiskarom.

Misao otpora i ujedinjivanja naroda pod ilirskim imenom nađe velike pomagače u čitaonicama, koje su rodoljubi počeli osnivati. Godine 1838. osnovana je prva narodna čitaonica u Varaždinu pod nazivom „Prijatelji našeg narodnog slovstva" ; nešto kasnije osnovana je narodna čitaonica u Karlovcu pod imenom „Ilirsko čitanja društvo", a u kolovozu iste godine osnovana je zagrebačka Ilirska čitaonica, koja je za kratko vrijeme postala duhovnom maticom svih ostalih čitaonica. Ilirska čitaonica u Zagrebu je bila za neko vrijeme središte čitavog rada narodnog. U njoj se rodoljubi sastaju, u njoj vijećaju, šta bi trebalo raditi, u njenom okrilju se pojavljuje misao osnivanja i organizacije Gospodarskoga društva (osnovano g. 1841.), dalje misao osnutka Matice Ilirske (osnovana g. 1842.), osnivanja narodnoga kazališta i izvođenja hrvatskih kazališnih komada. Rad na buđenju narodne svijesti bio je potican i pjesmom i kazališnim komadima i — plesovima. Tako je velik na pr. zanos u narodnim redovima proizvelo prikazivanje drame Ivana Kukuljevića „J u r a n i S o f i j a" u Sisku godine 1839. Naredne godine je drama „Juran i Sofija", u kojoj se veliča jedinstvo i sloga svih Ilira, prikazivana u Zagrebu, gdje su je prikazivali srpski glumci iz Novoga Sada. Uspjeh je bio golem i narodnjaci su bili puni oduševljenja. To poticanje narodnog rada i oduševljenja pomoću kazališta osobito se

istaklo prigodom prikazivanja prve hrvatske opere „Ljubav i zloba", (godine 1845.), koju je uglazbio Lisinski. Tu su operu izveli kazališni dobrovoljci, koje je okupljao Dimitrije Demeter. Uspjeh te opere je bio izvanredan, a protivnici ilirskog imena i ilirske sloge pogođeni tim uspjehom pozvaše iz Ugarske slavnoga glasovirača Liszta, najvećega glasovirskog umjetnika cijeloga svijeta, da na taj način pokažu, šta Madžari mogu. Madžari i njihovi pristaše među Hrvatima nijesu stali prekrštenih ruku, kad su vidjeli, kako se u Hrvatskoj sve jače širi misao okupljanja narodnih snaga svih južnih Slavena. Madžarski sabor g. 1839. ponovno zaključuje, da se u Hrvatskoj uvede madžarski jezik kao službeni ; kralj nije potvrdio taj zaključak, a nato hrvatski sabor zaključuje god. 1840., da se hrvatski jezik uvede u gimnazije. Za vrijeme zasijedanja ugarskoga sabora počeše se okupljati pristaše što tješnje veze s Ugrima, pa osnuju u Zagrebu g. 1839. svoj Kasino ; dvije godine kasnije, g. 1841., osnovaše prvu stranku kod Hrvata, hrvatsko-ugarsku stranku, koju narodnjaci prozovu madžaronskom strankom. Madžaroni počeše rovati protiv Iliraca na bečkom dvoru. Govore, da su Ilirci buntovnici ; da pomišljaju na osnutak posebne ilirske kraljevine s Gajem na čelu, da su previše prijateljski raspoloženi prema Rusiji i da sanjaju o državi, koja bi sezala od Triglava do Balkana. Malim plemićima (seljacima) su govorili, da su Ilirci protiv plemićkih prava, da su prijatelji Francuza, te da su za opće pravo glasa. S takvim radom su pridobili šljivare, osobito iz Turopolja, kojima je na čelu stao Josipović. Ti sitni plemići su često puta štetovali narodnoj stvari : njih je bilo mnogo pa bi nadglasali prave plemiće, a narod, seljaštvo i inteligencija, nije još imao nikakvih prava u saboru, tako da bi šljivari često bili u većini. Ilirci su se branili protiv ovih osvada. Osnovaše svoju ilirsku stranku. Izdaju spise (Dragutin Rakovac : „Mali katekizam za velike ljude"), u kojima dokazuju, da se ime Ilir ne odnosi ni na što drugo, nego na jezik i književnost, te da nema govora o nekakvoj državi Iliriji, koja bi obuhvatala sve južne Slavene. Protiv Iliraca se diže i carigradski sultan i tužaka ih u Beču, jer da mu bune narod po Bosni. To tužakanje na Ilirce, što su ga živo provodili Madžari i madžaroni, imalo je ovu posljedicu : početkom godine 1843. zabranjeno je ilirsko ime pa „Ilirske novine" promijeniše ime u „Narodne novine", a Ilirsku stranku prozvaše Narodnom strankom. Ta zabrana je na prvi mah pomela narodne redove, a Gaj je izgubio onaj položaj, koji je dotada imao. Mnogi su naime u zabrani ilirskoga imena

zkvh.org.rs

vidjeli Gajev neuspjeh. Ali odmah iza toga buknu još veći jaz između Iliraca i madžarona. Po ulicama dolazi do sukoba i borba. Madžarone ozbiljno pomažu Madžari iz Ugarske, koji zaključuju na saboru od g. 1843., da se u Hrvatskoj uvede madžarski jezik, i da se nakon deset godina nitko ne primi u državnu službu, tko ne zna madžarski. Kralj ponovno nije potvrdio te zaključke, a za uzvrat u hrvatskom saboru Ivan Kukuljević progovori hrvatski i zatraži, da hrvatski jezik postane službeni jezik u saboru i da se latinski, koji je dotada bio službeni jezik u hrvatskom saboru, zabaci. I naredne je godine oštra borba između Iliraca i madžarona, pa i jedni i drugi nastoje da dobiju što više pristaša i to naročito pomoću štampe. Te godine 1844., izlazi program Ilira (Bogoslav Šulek „Što namjeravaju Iliri?") i jedan povremeni list „Branislav", u kome Ilirci zahtijevaju hrvatsku vladu nezavisnu od madžarske vlade, te da se prekinu veze s Madžarskom; da se dalje ukine latinski jezik i da se uvede u svim poslovima hrvatski jezik kao službeni; napokon da se podigne hrvatsko narodno kazalište i da se zagrebačka akademija podigne na čast i položaj sveučilišta. I jedna i druga strana izdaje satire i napadaje. Taj duh nepomirljivosti i borbenosti doprinio je, da je god. 1845. navalila vojska s madžaronima na narodne ljude i tom je prilikom više Iliraca poginulo; ali tim je pukao još dublji jaz između Iliraca i madžarona. Prilike za madžarone počeše bivati vrlo nepovoljne. Iako su silom dobili zagrebačku županiju u svoje ruke i nastojali da unište sve, što su Ilirci stvorili, ipak su te godine doživjeli slom, od kojega se više nikada nijesu pravo oporavili. Kad se naime te godine otvorio hrvatski sabor, nijesu smjeli po kraljevoj naredbi plemići jednoselci prisustvovati saborskim vijećanjima, i i tako je, osobito poslije skinuća Josipovića sa časti komeša, madžaronska stranka ostala u takvoj manjini, da nije značila nikakvu ozbiljniju zapreku narodnoj stranci. Kralj je te godine, 1845., ponovno dopustio upotrebu ilirskog imena za književnost i jezik. Hrvatski je sabor stvorio niz važnih zaključaka, koji označuju prelom sa starinskim životom i ulazak u novo doba. Zaključio je, da se poslanici slobodno mogu služiti hrvatskim ili latinskim jezikom. Dalje sabor traži ujedinjenje Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Moli, da se biskupija podigne na čast nadbiskupije, kako bi Hrvati bili nezavisni u crkvenim poslovima od Madžara. Godine 1847. hrvatski sabor konačno zaključuje, da službeni jezik bude hrvatski u svim poslovima, pa i saboru.

Pokret za ujedinjenje svih južnoslavenskih krajeva u jedno književno narječje i za jedinstvenu prosvjetu naišao je na mnogo zapreka. Ni Srbi ni Slovenci nijesu ga prihvatili. Tek pokoji pojedinac među Srbima i Slovencima pristupi ilirskom pokretu. Ali svejedno ilirski je pokret imao velikih posljedica u hrvatskom narodnom životu. On je započeo buđenje političke svijesti kod hrvatskog naroda ; stvorio je prve početke prosvjetnog i kulturnog rada kod Hrvata ; udario je temelj gospodarskoj, prosvjetnoj i političkoj organizaciji ; prekinuo uske veze s Madžarima ; raskinuo sa starom, srednjevjekovnom Hrvatskom, u kojoj je vladao jedan strani jezik, latinski ; književno je ujedinio sve hrvatske krajeve, pa je uza sve očite njegove pogreške — kao što su puštanje seljaštva po strani, trajno vrludanje desno i lijevo, čudnovat Gajev život i rad pod starije dane, neposvećivanje dovoljne pažnje gospodarskom podizanju i osamostaljenju našega naroda itd. — ilirski pokret ipak važno doba u razvitku hrvatskog naroda. On je uz ostalo stvorio jedinstveno prosvjetno i političko središte za Hrvate, Zagreb, koji je otada stao da daje smjer hrvatskom narodnom životu uopće.

Godine 1848. javljaju se u Parizu nemiri, koji zauzeše vrlo ozbiljne razmjere. Po drugi put se ukida francuska kraljevina, a uvodi republika. Taj događaj bio je od velikog utjecaja na svu Evropu. U mnogima evropskim gradovima pojavljuju se nemiri i pokreti, koji su išli za ostvarenjem narodnih država i postignućem političke i socijalne slobode i jednakosti. Madžari su bili oduševljeni revolucionarnim mislima te su išli za tim, da ostvare demokratsku upravu u svojoj zemlji. U ožujku 1848. traži ugarski sabor, da narodne poslanike bira narod. Ali iako su Madžari bili oduševljeni za svoju slobodu, tuđu nijesu poštivali, nego su sve sile uprli, da ukinu i onu slabašnu autonomiju Hrvatske i da Ugarskoj pripoje Erdelj, u kojemu je većina bila rumunjska.

U to je sudbonosno vrijeme bio imenovan za hrvatskoga bana barun Josip Jelačić, pukovnik prve banske pukovnije u Glini. Njegovo je imenovanje bilo po volji svih hrvatskih rodoljuba, koji su se sastali isti dan, kad je Jelačiću bilo uručeno kraljevo imenovanje za bana, 25. ožujka 1848. u Narodnom domu u Zagrebu na veliku narodnu skupštinu, koja je prihvatila zaključke, u kojima se očituju težnje hrvatskog naroda. Taj narodni zbor traži između ostalog cjelokupnost Hrvatske, stalni sabor, kome bi bila odgovorna narodna vlada, ukinuće kmetstva. Te su i ostale želje javili

zkvh.org.rs

kralju u velikoj deputaciji, a kralj je zatražio, da svoje prijedloge iznesu zakonitim putem preko sabora. Madžari baš tada pritisnuše u Hrvatskoj : nastoje da uvedu madžarski jezik u urede i da Slavoniju podvrgnu potpuno pod madžarsku vladu.

Među Hrvatima i Srbima dolazi tada do uske saradnje, a kad su u svibnju te godine provedeni izbori, u sabor po prvi put ulazi svijesna narodna većina, u kojoj ima i četiri seljaka iz Krajine. Izborno je pravo bilo prošireno na trgovce, zanatlije, posjednike i neke seljake. Taj sabor donosi zaključak o ukinuću kmetstva i na taj način stvara jak seljačko-posjednički stalež. Madžari nastoje kod kralja, da oduzmu bansku i zapovjedničku čast Jelačiću, pa je to kralj i učinio, ali sabor i dalje priznaje Jelačića za bana. Nesamo to, nego mu predaje potpunu vlast u ruke, tako da je Jelačić postao diktator. Kao takav Jelačić ide u Beč i nastoji da se s Madžarima nekako nagodi, ali je to njegovo nastojanje bilo uzaludno. Ta sam je vođa Madžara Košut malo prije rekao, da na zemljopisnoj karti nema Hrvatske i da među Hrvatima i Madžarima može odlučiti samo mač.

Kad je kralj Ferdinand vidio, kako se prilike razvijaju, ponovno uspostavi Jelačića u banskoj časti 6. rujna 1848., na što Jelačić sutradan 7. rujna navijesti madžarskome ministarstvu rat. Jelačić je pobjedonosno napredovao u Madžarskoj, ali je po kraljevoj odredbi morao krenuti u Beč, jer je tamo revolucija uzimala sve više maha. Jelačić je opsjedao Beč, a kad je madžarska vojska dolazila prema Beču, da pomogne pobunjenicima protiv kralja, Jelačić je potukao madžarsku vojsku. Uto je svjetina zapalila carski dvor, te je nakon teške borbe Beč upokoren. Rat između Hrvata i Madžara se protegao i na granici Slavonije, a u Vojvodini su se tukli Srbi i Madžari. Madžari su htjeli i Srbe podvrći potpuno pod svoju vlast. U tim borbama Madžari zauzeše Osijek. Kralj Ferdinand, uvjeren, da ne može više ravnati narodima monarhije, odreče se prijestolja u korist svoga sinovca Franje Josipa I., koji izjavi, da želi vladati ustavno, ali je to za kratko vrijeme oprovrgao. Isti dan, kad je stupio na prijestolje, imenuje Jelačića upraviteljem Rijeke i Dalmacije, pa su tako sve slobodne hrvatske zemlje došle nakon dugo vremena pod bansku vlast. Isto tako imenova grofa Franju Kulmera za hrvatskog ministra, koji ima pravo glasa u ministarskom savjetu. Rat s Madžarima traje dalje. Madžari počeše tvrditi, da Franjo Josip nema zakonskog oslonca kao vladar i da mu se nitko ne smije u Ugarskoj pokoravati. Jelačić u zajednici sa maršalom

Vindišgrecom vodi i dalje rat protiv Madžara. Početkom siječnja 1849. ulazi Jelačić u Budim, a rat se produžuje čitavu zimu i proljeće s izmjeničnom srećom. Madžari su se junački opirali carskoj vojsci. U travnju 1849. je carska vojska stradala. Madžari proglasuju državnu nezavisnost, proglasuju svoju državu republikom i za predsjednika biraju Košuta. Sve su Habzburgovce potjerali iz Madžarske. Austrijska je vojska morala napustiti Ugarsku i skoro sva Ugarska bude oslobođena ispod carske vlasti. Nato se Franjo Josip obrati na ruskog cara, koji mu posla generala Paskijevića, starinom Hrvata, koji ubrzo upokori Madžare i osvoji čitavu Ugarsku.

Franjo Josip postupao je sada oprezno do konačnog cilja : da ukine sve sloboštine, pa da zavede svoju apsolutnu vladavinu. U ožujku 1849. je uveden nov ustav ukaznim putem (takozvani oktroirani ustav). Po tome je ustavu središnja vlast uglavnom usredotočena u Beču i prekinuta je svaka sveza između Ugarske i Hrvatske. Jelačić po zapovijedi iz Beča naredi banskom vijeću, da oktroirani ustav proglasi u Hrvatskoj, ali bansko vijeće nije htjelo na to pristati, na što je ustav upravnim putem bio proglašen. Carska vlada uvodi svu silu žandarmerije, a da lakše postigne svoju svrhu, ukine slobodu štampe. Godine 1850. ukida se porota za štamparske prestupke. Vlada obustavlja „Slovenski Jug" i „Jugoslovenske novine", koje su bile uređivane u narodnom i slobodarskom duhu. U „Südslavische Zeitungu", koji je izlazio u Zagrebu, pisao je slobodnije pohrvaćeni Čeh Praus, ali ga je vlada za kaznu pozvala u vojsku i tamo mu dala službu — bolničarskog podvornika. Prekraja se sudstvo i vrhovno je sudište za Hrvatsku uređeno u Beču. Hrvatsku u dva navrata prekrajaju političkoupravno : prvi put na šest županija (župane imenuje car i oni su državni činovnici), a drugi put na pet. Godine 1851. ustanovljuje car mjesto sabora nekakvo carevinsko vijeće, koje je imalo tobože pomagati ministrima oko stvaranja zakona, a u vijeće su ulazili ljudi posebnog careva povjerenja. Dne 20. kolovoza 1851. odredi car, da ministri nijesu odgovorni saborima, nego samo caru, a konačno 31. prosinca 1851. ukida i ovaj nasilno uvedeni ustav, pa otada car vlada samovoljno ne vodeći računa o volji i mišljenju naroda.

Prva je briga vlade bila da potkupi novine. „Narodne novine" Ljudevita Gaja vlada kupuje, a uredniku „Agramer Zeitunga" daje godišnje potpore. A to su bili i jedini listovi u Hrvatskoj. Isti dan, kad je uveden apsolutizam, počinje izlaziti književni list „Neven", ali i on je stradao od cen-

zkvh.org.rs

zure. Radi jedne posve nevine pjesmice osuđeni su pisac Filipović i urednik Bogović na dvije godine teške tamnice. Isto tako je bio plijenjen „Katolički list" (pokrenut g. 1849.) radi posve nedužnih stvari, pa je jednu godinu morao prestati izlaziti, jer se nije mogao naći urednik, koji bi u takvim okolnostima uređivao list. Godine 1854. uvodi se njemački jezik u srednje škole, a malo kasnije je uveden čak i u pučke škole. Isto tako se te godine uvodi njemački kao službeni jezik u sve urede, pa su tom prilikom otpušteni iz državne službe mnogi činovnici Hrvati, koji su se protivili tome uvođenju ili koji nijesu poznavali njemački jezik. Mjesto Hrvata u Hrvatskoj dobivaju mjesta Nijemci ili ponijemčeni Slovenci i Česi. Strogo se zabranjuje nošenje ili vješanje hrvatskih zastava, a ministarstvo unutrašnjih poslova određuje novu zastavu za Hrvatsku (bijelo-crvenu) i Slavoniju (bijelo-modru).

Takvo postupanje carske vlade veoma je škodilo hrvatskoj knjizi. Ona je životarila i jedva davala ozbiljnijih znakova života. Jedini književni list „Neven" prestaje izlaziti g. 1858. Od književnog rada u to vrijeme razvila se poviješna nauka i ponešto jezikoslovlje. Godine 1859. umire Jelačić, ali godinu dana iza toga i apsolutizam je skrhao vrat.

Izvori i misli romantika

Osamnaesto stoljeće bilo je stoljeće humanizma, prosvjetiteljstva i kosmopolitizma. Pisci su se obraćali čitavom čovječanstvu, tražili su blago ljudskog znanja i umijeća po raznim narodima i to su nastojali prenijeti na svoj jezik. U Njemačkoj, koja je nama po blizini i po jednoličnoj prosvjeti naših starih književnika bila najbliže (zato i od najpresudnijeg utjecaja), pisci se rugaju domovinaštvu, patriotizmu. Lessing je držao, da je patriotizam junačka slabost, koja je srećom prošla ; Herder cijeni, da je tek čovječanstvo prava domovina ; Schiller (Šiler) drži, da je jadna sudbina pisati samo za jedan narod.

Međutim pojava francuske revolucije probudila je kod njemačkih književnika narodni osjećaj, i to najvećim dijelom kod književnika, koji se prozvaše romanticima. Fridrik Schlegel (Šlegel) je vođa i učitelj tih romantika, odnosno romantičke škole. On je osnovao u Berlinu list „Athenaeum", u kojem je razvio nauku nove škole. Temelje te nove književno-umjetničke škole uzeo je od njemačkog filozofa Fichtea. Fichte naučava, da je pojedinac izvor svega spoznanja, središte svemira, oslon svih stvari, stvara-

lac vanjskoga svijeta. Od te nauke stvoriše romantici načelo ličnoga uzdizanja pojedinca nad općenitost ; a tražeći jake ličnosti kao predstavnike toga načela oni su posegli za junacima iz prošlosti, i to većim dijelom iz svoje narodne prošlosti. Smatrali su, da u iznošenju takvih ljudi i takvih načela služe visokim duhovnim potrebama, pa su romantici neobično visoko cijenili svoj književnički zanat. Otuda često puta i njihovo nemarno postupanje prema ostalim ljudima, odnosno njihovo neuredno vladanje. Ali iz toga načela oni su s druge strane nastojali da književnost približe vjeri i vjerskom osjećanju, pa doista mnogi romantici postaše gorljivi vjernici, i to u prvom redu katolički.

Dok su književnici u osamnaestom vijeku nasljedujući grčke i latinske pisce, klasike, pazili naročito na pravilnost i na uzvišenost u svojim radovima, a preko osjećajne, unutrašnje strane prelazili, dotle su romantici baš naprotiv postavili osjećajnost na prvo mjesto. Do strogosti oblika nije im bilo stalo. I njemački i ostali romantici, iako su se u koječemu razlikovali, složno napadaju racionaliste osamnaestoga vijeka. Klasicizam je bio dostojanstveno visok, nestvaran, daleko od života, dok je romanticizam i previše pun života uveličavajući i uljepšavajući život i njegove pojave. Romantici su bili većim dijelom u trajnom zanosu, oduševljeni velikim i veličanstvenim slikama, pa nijesu nastojali da svedu u sklad život u svojim knjigama sa sitnim i stvarnim pojavama u zbiljskom životu. Otuda i kod njih katkada nestvaran način prikazivanja i nasilan način dijeljenja ljudi : ima samo dobrih i zlih, lijepih i ružnih, plemenitih i zlobnih, a srednjih ljudi, kakvih najviše ima u životu, kod mnogih romantika nema.

Naš romanticizam, kao uopće slavenski romanticizmi, bio je neobično politički obojen. Romantici su bili borci za narodnu slobodu ili barem za bolji narodni život. Veći dio svoje snage su crpli iz narodnog života, iz narodne poezije i narodnih običaja.

Treba reći, da je romanticizam kod nas okasno došao : naši prvi Ilirci nijesu bili u punom smislu romantici. Romanticizam kod nas pobjeđuje istom nakon šezdesetih godina, pa traje kroz čitav devetnaesti vijek, a književnici prije toga vremena, osim nekih, koji su čisti romantici — kao Vraz i Botić — imaju još u svojim radovima primjesa klasicizma (Preradović, Demeter, Mažuranić i dr.).

zkvh.org.rs

Ljudevit Gaj, Janko Drašković, Dragutin Rakovac, Ljudevit Vukotinović, Bogoslav Šulek i Ivan Kukuljević

Dvojica ljudi, koji su bili osobito u prvim počecima ilirskoga pokreta najugledniji i najuvaženiji javni radnici, Ljudevit Gaj i Janko Drašković, bavili su se pisanjem, ali njihov rad nema strogo književan značaj, već političko nacionalni. No kako su se i oni za svoje ciljeve služili djelima, koja su imala književan oblik, treba spomenuti među ilirskim književnicima i njih dvojicu.

LJUDEVIT GAJ rodio se (1809. do 1872.) u Krapini, a srednju je školu počeo učiti u Varaždinu. Tu je opisao na latinskom jeziku Krapinu („Brevis descriptio loci Krapinae)", a izdao je kasnije to djelo kao srednjoškolac u Karlovcu („Die Schlosser bei Krapina"). Učio je sedmi i osmi razred u Gracu i Beču. Ostali njegov rad smo spomenuli uzgredice. Dodajmo tu, da je pjevao i popijevke i davorije.

Grof JANKO DRAŠKOVIĆ je bio od velike pomoći ilirskom pokretu, jer je bio član ugledne i stare plemićke porodice, podržavao je veze s mnogim uglednim ljudima tadanje prosvijetljene Evrope. Pored spomenutog djela posvećena poklisarima on je god. 1838. izdao jednu njemačku knjižicu, kojom je nastojao predobiti žene za ilirski pokret, što mu je dobrim dijelom i uspjelo („Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter").

Među radnicima za ilirsku misao ističu se pisci i književnici Dragutin Rakovac, Ljudevit Vukotinović, Bogoslav Šulek i Ivan Kukuljević: sva četvorica su u prvom redu politici, ljudi vješti peru, po prirodi nadareni, baveći se s raznovrsnim područjima duševnoga rada, bez velikih čisto književnih sposobnosti.

DRAGUTIN RAKOVAC (1813. do 1854.) bio je novinar, urednik „Narodnih Novina" i „Danice", a u zajednici s Vrazom i Vukotinovićem je osnovao časopis „Kolo". Napisao je ilirski program „Mali katekizam za velike ljude", gdje je vrlo jasno izložio političke težnje hrvatskoga naroda. Svoje rodoljubive pjesme izdao je pod naslovom „Pjesme domorodne". On je, dalje, kao nijedan drugi Ilirac toga vremena nastojao oko narodne prosvjete. U tu je svrhu sastavljao predavanja za seljake i izdavao „Koledar za puk", koji je izlazio u lijepom broju primjeraka.

IVAN KUKULJEVIĆ (1816. do 1889.) je bio mnogostruk u svome radu i vrlo opsežan, kao skoro svi poznatiji Ilirci. I on pjeva pjesme, piše drame, sklada pripovijesti i još se uz to bavi naukom, poviješću. Uopće je bio vrlo radišan i pokretan. Na početku apsolutizma stvara Društvo za povjesnicu jugoslavensku (1850.) i pokreće „Arkiv za jugoslavensku povjesnicu" (1851. do 1875.). Kad se svršio apsolutizam, stvara svoju vlastitu stranku (samostalna stranka), prijateljski raspoloženu prema Austriji. Godine 1861. postaje zagrebački veliki župan, a god. 1865. banski namjesnik. Izdao je dramu „Juran i Sofija" (1837.), „Povijesne pjesme" (1879.), „Poturica" (1867.); zatim je napisao „Bijeg kralja Bele", „Stjepko Šubić". Izdao je i priredio za štampu Menčetićevu „Trublju slovinsku", kao i čitav niz povijesnih rasprava i dokumenata, od kojih su najpoznatiji „Acta croatica" i „Jura Regni Croatiae". Kukuljević je bio opsežan i marljiv radnik: književni i naučni rad imaju prvenstveno političko-nacionalni cilj, a književne, odnosno naučne težnje su u pozadini. Radi toga pogdjekoje njegovo djelo nema trajne vrijednosti, ali je u ono vrijeme bio od vrlo velike važnosti, što naročito vrijedi za njegove radove iz područja povijesti.

IVAN KUKULJEVIĆ

LJUDEVIT VUKOTINOVIĆ (1813. do 1893.) bavio se također najraznovrsnijim radovima. Bio je činovnik, prkosio vladi i uredovao hrvatski za vrijeme apsolutizma, radi čega je izgubio mjesto. Kasnije je bio veliki župan, ali se zahvalio, jer nije htio novačiti protiv propisa ustava.

zkvm.org.rs

Bavio se privrednim pitanjima i prirodnim naukama. On je uopće bio vrlo trezven duh, pa ustaje protiv praznog oduševljenja i papirnatog rodoljublja, a svagdje traži jasne ciljeve i ispravan način rada. Izdao je više knjiga pjesama, malih i duhovitih raspravica, drama i novela („Ruže i trnje", 1842.; „Pjesme", 1847; „Trnule", 1862; novele „Ivan Vojković" i druge; kajkavsku dramu „Golub", 1832; „Zimske misli", 1842. i „Spravištne slike", feljtoni). Napisao je lijep broj prirodopisnih rasprava.

Prirodnim naukama bavio se i BOGOSLAV ŠULEK, Slovak podrijetlom, pristaša ilirskog pokreta i njegov odan radnik. On je bio politički pisac prvoga reda. Dobro je poznavao stvari i ljude, a osim toga imao je odlučnost u nastupanju i ponašanju. Nije bilo sile, koja bi ga mogla slomiti. Bio je urednik „Narodnih Novina", ali kad je uveden apsolutizam, on je protiv njega oštro ustao, radi čega je došao u sukob s Gajem. Zatim je osnivao i mijenjao listove, koje je vlada odreda obustavljala. Konačno je postao tajnik Jugoslavenske Akademije. Godine 1844. izdao je znameniti politički spis „Što namjeravaju Iliri?" Osim toga spisa izdao je „Hrvatsko-ugarski ustav i konstitucija", „Naše pravice" (1863.) i „Hrvatski ustav" (1883.). Izdao je uz to nekoliko dobrih knjiga iz područja prirodnih nauka i jezikoslovlja.

Antun Mihanović, Tomo Blažek, Antun Nemčić, Dimitrije Demeter

Iako nije življe sarađivao u ilirskom pokretu radi svoga službenog položaja, ipak pripada preporodnim književnicima i ANTUN MIHANOVIĆ (1796. do 1861.). Mihanović je učio u Zagrebu i Beču. Kad je završio svoje nauke, dao se u političku službu, pa je postao austrijski konzul. Njegova je služba većim dijelom bila na Istoku. Mihanović je po svojoj knjižici „Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku" (1815.) stvarno preteča ilirskog pokreta, jer on tu razvija skoro iste nazore, koje je dvaestak godina kasnije obradio Gaj i ostali ilirski trudbenici. Mihanović je pored toga napisao nekoliko rasprava iz područja jezikoslovlja, a uz to je spjevao kojih desetak pjesama, među kojima je i hrvatska himna „Lijepa naša domovina".

Još više od ostalih ilirskih pjesnika, koji su skoro svi odreda nastojali da svojim pjesmama probude narodnu svijest i da pobijaju protunarodna nastojanja, pjevao je samo političke pjesme TOMO BLAŽEK (rođen 1807. u Peterancu kod Koprivnice, umro kao odvjetnik u Varaždinu g. 1846.). Njegove pjesme nemaju književne vrijednosti ; imaju izvjesno historijsko značenje. Izdao ih je poslije njegove smrti A. Nemčić.

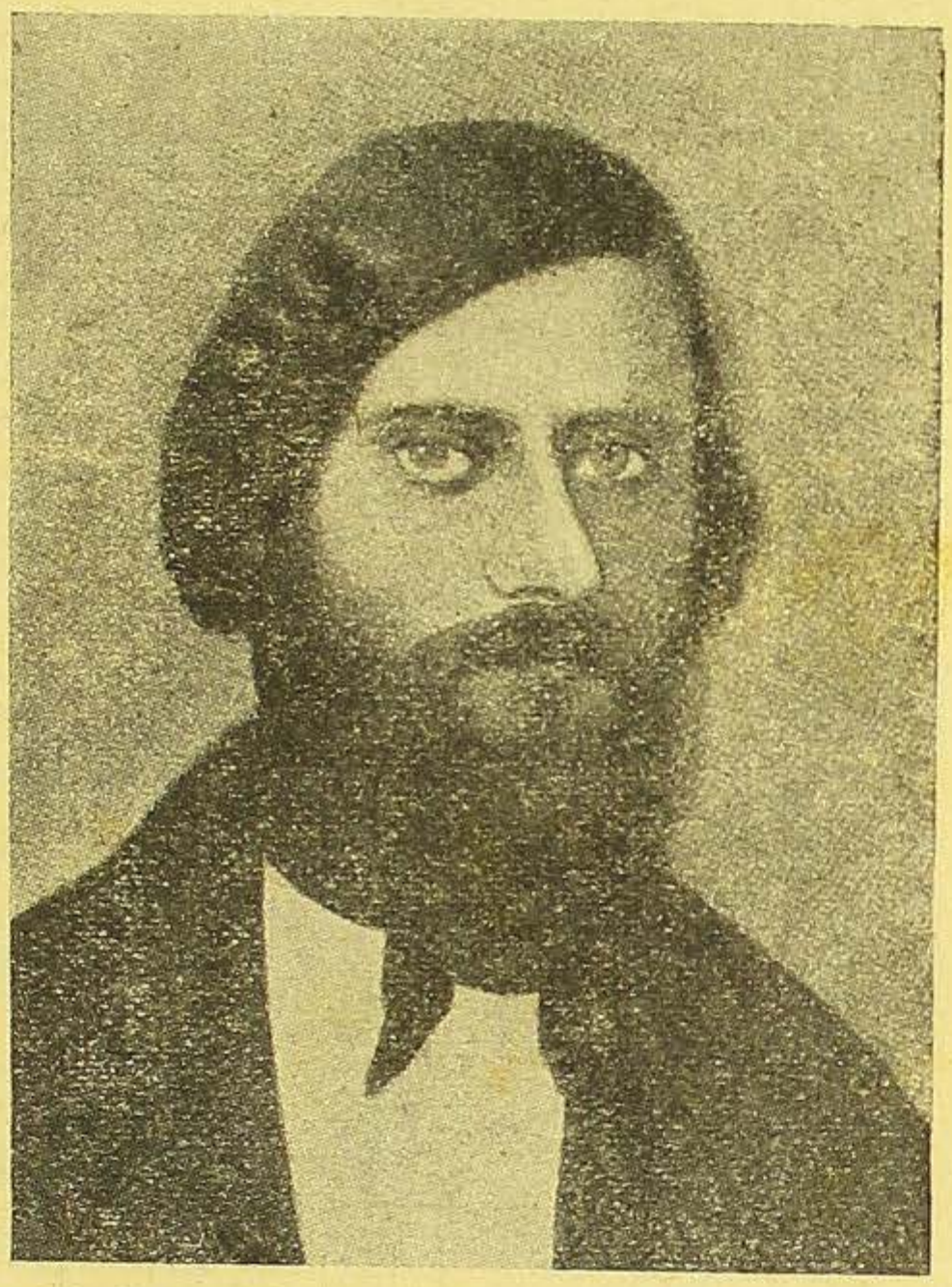

ANTUN NEMČIĆ

ANTUN NEMČIĆ (rođen 1813., umro od kolere 1849.) je isto tako pjevao političke pjesme. Ni on međutim nije uspio da izda svoje pjesme, nego mu ih je izdao prijatelj Mirko Bogović („Pjesme Antuna Nemčića", Zagreb, 1851.). Poslije smrti izašla mu je i drama „Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac", početak romana „Udes ljudski" i nekoje sitnije bilješke s putovanja. Za vrijeme života je izdao svoje „Putositnice" (Zagreb, 1845.). Nemčić je bio upućen u tadanju svjetsku književnost, a naročito njemačku, ali mu pjesme, osim nekolikih iznimaka, nijesu uspjele. Naprotiv, njegove „Putositnice", su odlično prozno djelo. U njima ima mnogo dobrih opažanja, gipkosti stila, duhovitosti i srdačne i neprisiljene rodoljubivosti. Njegova je proza najbolja proza, što nam ju je ostavio ilirski pokret.

Vrlo marljiv i savjestan književni radnik bio je DIMITRIJE DEMETER, podrijetlom Grk iz Makedonije. Rodio se g. 1811. u Zagrebu. Škole je učio u Zagrebu, Gracu Beču i Padovi, gdje je postigao stepen doktora medicine. Vrativši se u Zagreb, prijanja svom dušom uz Ilirce, sudjeluje u književnom pokretu, pa je bio surednik zabavnika

zkvh.org.rs

„Iskre", izdavač je i urednik „Südslavische Zeitung-a" (Jugoslavenskog lista), lista, koji je branio narodnu stvar, iako je izlazio na njemačkom jeziku. Kad je kazalište postalo državnim, odnosno zemaljskim zavodom, Demeter je postao dramaturg. Umro je godine 1872.

Skoro je sav književni rad Dimitrija Demetra posvećen kazalištu. On prije svega nastoji da mladom narodnom kazalištu dade dosta, i po mogućnosti probranih, stranih djela. Tako je preveo s njemačkog oko pedeset kazališnih komada. Sam je preradio dvije dubrovačke drame, promijenivši im i ime: „Ljubav i dužnost" (preradba Gleđevićeve „Zorislave") i „Krvnu osvetu" (preradba Gundulićeve „Sunčanice"). Napisao je dva libreta: „Ljubav i zloba" i „Porin", koje je uglazbio prvak hrvatske glazbene umjetnosti Vatroslav Lisinski (g. 1819. do 1852.) Zatim je napisao jednu vrlo dobru dramu, „Teutu", iz života starih Ilira, i povjesnicu „Grobničko polje", u kojoj je opisao borbu Hrvata s Tatarima, koji su bili provalili u naše krajeve u trinaestom stoljeću. „Teuta" je drama jačih odlika, puna zdrave i zanosne retorike (govorništva), obojena romantikom, pa je šteta, da nije našla nasljednica u ilirskoj književnosti. Demetrov je rad od vidnoga značenja za razvoj hrvatskog kazališta. Njemu treba zahvaliti, da je kazalište odmah na početku svoga rada postiglo lijepe umjetničke uspjehe.

Stanko Vraz

Duh ilirskog pokreta nije zahvatio sve južne Slavene onako, kao što je zahvatio Hrvate, a naročito Hrvate u granicama Hrvatske. Ali i u ostalim južnoslavenskim zemljama našao se lijep broj ljudi od pera i javnih radnika, koji su pristali uz misao uzajamnosti svih južnih Slavena. Tako su i u Sloveniji neki svećenici i javni radnici pristali uz ilirštinu. ANTON KREMPL, „faimešter per mali Nedli v' slovenjih Goricah", pisac zanimljive knjige „Historie ali dogodovštine Štajerske Zemlje z' posebnim pogledom na Slovence"* piše,

* Ta knjiga nije četrdesetih godina prošloga stoljeća mogla ugledati svijetlo radi cenzure, radi čega su je zagrebački bogoslovi prepisali lijepim rukopisom i brižno je čuvali među svojim knjigama. („Izvrstno ovo djelo poradi zapriekah cenzure nemogaše svietlo ugledati, radi česa, da po smarti spisatelja ne pogine, i udesu sličnih spisa ne podlegne..., bi prepisano i u knjižicu za viečno občuvanje do boljeg vriemena ostavljeno. G. 1843.").

da se Iliri dijele u gornje i donje. „Za Ilire, ino lastno za doljnje zdaj zovemo : Prekmurce, Međimurce, Podunavce, Baraiane, Bulgare, Serblje, Božnjake, Cernogorce, Hercegovce, Slavonce, Horvate, Dalmatine, Dubrovčane ; za gornje Ilirijance Kranjce, Korošce i Štajerce."

Ali najoduševljeniji Ilirac od svih Slovenaca bio je bez sumnje STANKO VRAZ (krsno mu je ime bilo Jakob, a prezime mu je bilo Fras), rođen u Štajerskoj u Cerovcu godine 1830. Vraz je nakon srednjoškolskih nauka posjećivao pravni fakultet na sveučilištu, ali svoje nauke nije nikada do kraja završio. Godine 1838. dolazi konačno u Zagreb i tu posvećuje sve svoje sile književnosti i širenju ilirskoga pokreta pomoću knjige. Bez rodbine u Hrvatskoj, osamljen, od Slovenaca krivo gledan, jer je napustio slovenski književni jezik, a prihvatio hrvatski, odan književnom radu i bez spretnosti, da se gura, Vraz je u Hrvatskoj provodio dosta teške dane. I danas je kod nas teško živjeti od pera, a nekmoli u ono vrijeme! Od javnih služba postigao je samo god. 1846. tajništvo Matice Ilirske, koju su Ilirci osnovali, da izdaje i širi narodnu književnost. Kasnije je i to radi nekih trzavica izgubio.

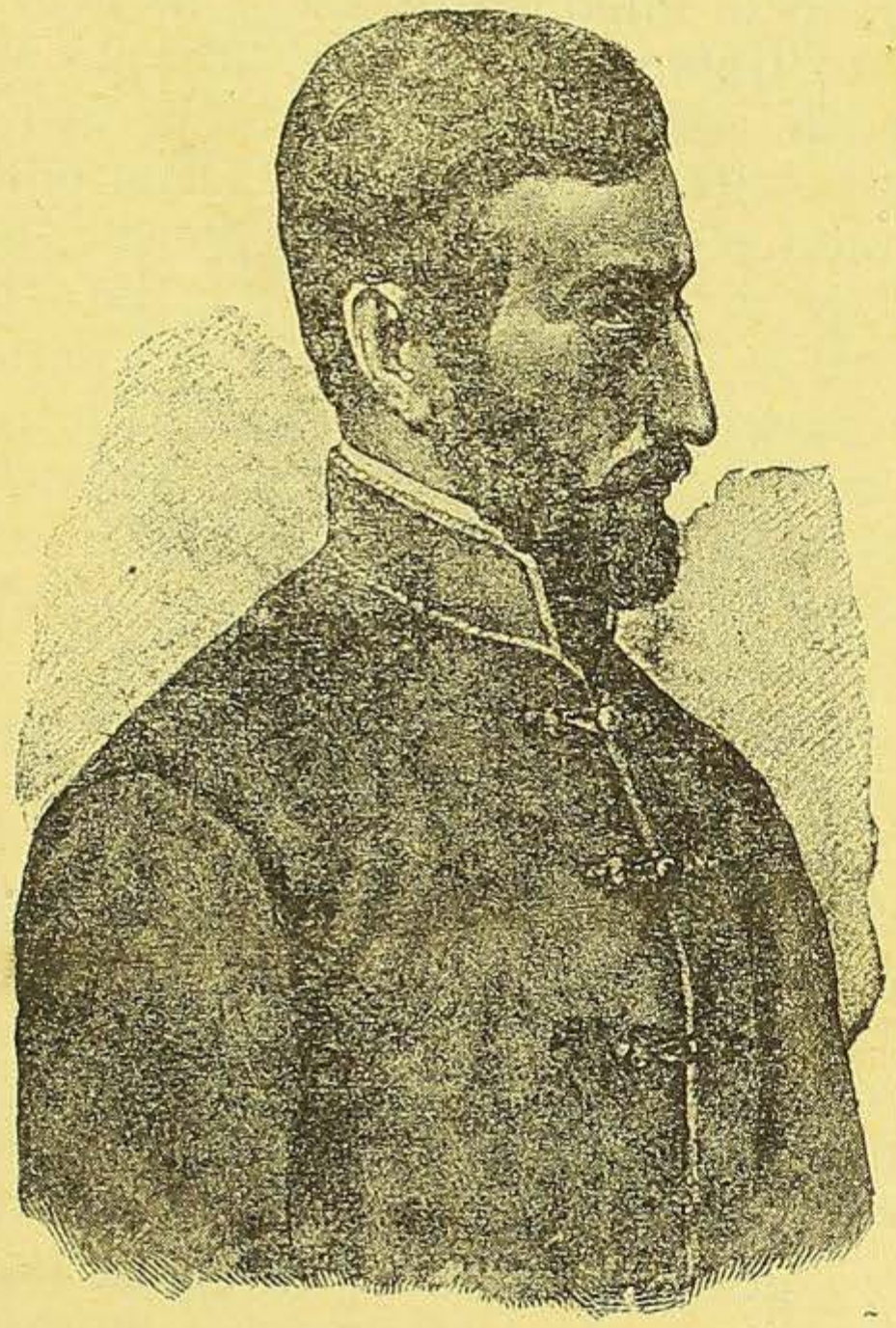

STANKO VRAZ

Slovenci su prigovarali Vrazu, da je slovenački uskok. I u najnovije vrijeme pojavljuju se glasovi protiv njega. Pisac jedne knjige o Slovencima drži, da je Vraz pristao uz ilirski pokret radi korice hljeba. Teško da je to istina. Ima mnogo dokaza, da je Vraz pristajući uz hrvatski jezik i pokret htio samo pomoći Slovencima, jer je bio tvrdo uvjeren — bez razloga očito — da Slovenci ne mogu razviti posebne književnosti, pa da za njih, ako se ne pridruže Hrvatima,

zkvh.org.rs

nastaje opasnost, da ih nestane u njemačkom moru. Shrvan teškom bolešću, proganjan čitav život neimaštinom, Vraz je rano umro. Iako je razmjerno kratko živio, ostavio je trajne tragove u našoj književnosti i kao prvi književnik po zanatu, i to srećom dobar književnik, začetnik naše književne kritike, osjećajan lirik, ugodan satiričar i dobar prevodilac.

Vrazov književni rad bio je mnogostran i vrlo obilan. Iako je mlad umro, on je ostavio niz odličnih lirskih, naročito ljubavnih pjesama, koje po svojoj otmjenosti i osjećajnosti znače najljepše, što je dao naš ilirski pokret. To su glasovite „Đ u l a b i j e". Kao oduševljeni poklonik narodne poezije skuplja narodne pjesme, osobito slovenske, koje izdaje u Zagrebu g. 1839. („Narodne pjesni ilirske".) Poznavao je sve slavenske jezike, a osim toga vrlo dobro njemački, francuski i engleski; prevodio je s tih različitih jezika nešto na slovenski, ali najveći i najvažniji dio na hrvatski. Tih prijevoda ima mnogo, a značajno je svakako, da su to odreda dobra književna djela, po čemu se vidi, da je imao istančan književni ukus.

Stranački život, koji se tek budio i organizovao, zahtijevao je najširu i najsvestraniju duševnu radinost. Borba između Iliraca i madžarona nije bila samo na županijskim skupštinama i uvodnim člancima, nego se prenijela i u književnost, pa su pjesme podruguše nicale jedna za drugom. I Vraz se u tome radu okušao, i to s uspjehom. On je, koliko se zna, izdao d v i j e k n j i ž i c e p o d r u g u š a, koje su imale velik utjecaj i na madžarone, jer su i madžaroni priznavali velik književni ukus i talenat Stanku Vrazu.

Ali najvažniji je uredničko-kritički rad Stanka Vraza. On je bio nezadovoljan s površnim uređivanjem Gajeve „Danice", pa je pokrenuo u društvu s nekim prijateljima — kasnije je to postalo glasilo Matice Ilirske — povremeni časopis „K o l o", u kojem su izlazili članci za kulturu, umjetnost i narodni život. To je „Kolo" naš prvi ozbiljni i pomno uređeni književni časopis, ozbiljan po svojim člancima i po svojim književnim prilozima, a naročito po svojoj oštroj, ali pravednoj ocjeni (kritici) suvremene hrvatske književnosti.

padaju franjevcima, koji tu imadu svoju biblijsku školu sa botaničkim, zoološkim i numizmatičkim muzejem.

Sišavši niz stepenice stajemo na *drugoj postaji* križnoga puta, gdje Isusu metnuše teški križ na ramena, da ga sam nosi na stratište, na Golgotu, koja iako nije udaljena odatle više od pola kilometra, ipak znači težak put za iscrpljenog Osuđenika, kojemu tjelesne sile potpuno smalaksaše od neprospavane noći te od duševnih i tjelesnih muka, što ih je podnio za cijelih onih 16 sati, otkad ga uhvatiše u vrtu Getsemani, pa dok mu ne metnuše drvo križa na ramena. Stari je hodočasnički običaj, da obavljajući križni put ovdje u Jerusalimu hodočasnici nose po prilici isto onako ogroman križ, kakav je bio Isusov, te se svaki hodočasnik osjećao sretnim, što je mogao bar komadićak puta i on izmjenjujući se s drugima nositi križ po putu, kojim ga je Isus za nas nosio. Taj bi križ hodočasnici odnijeli u svoju domovinu na spomen svoga hodočašća. Šteta, što i mi nismo s takvim križem došli u Jerusalim niti smo noseći križ obavljali križni put. Iako će se mnogima taj običaj činiti previše sredovječan, ne da mu se poreći neki posebni čar.*)

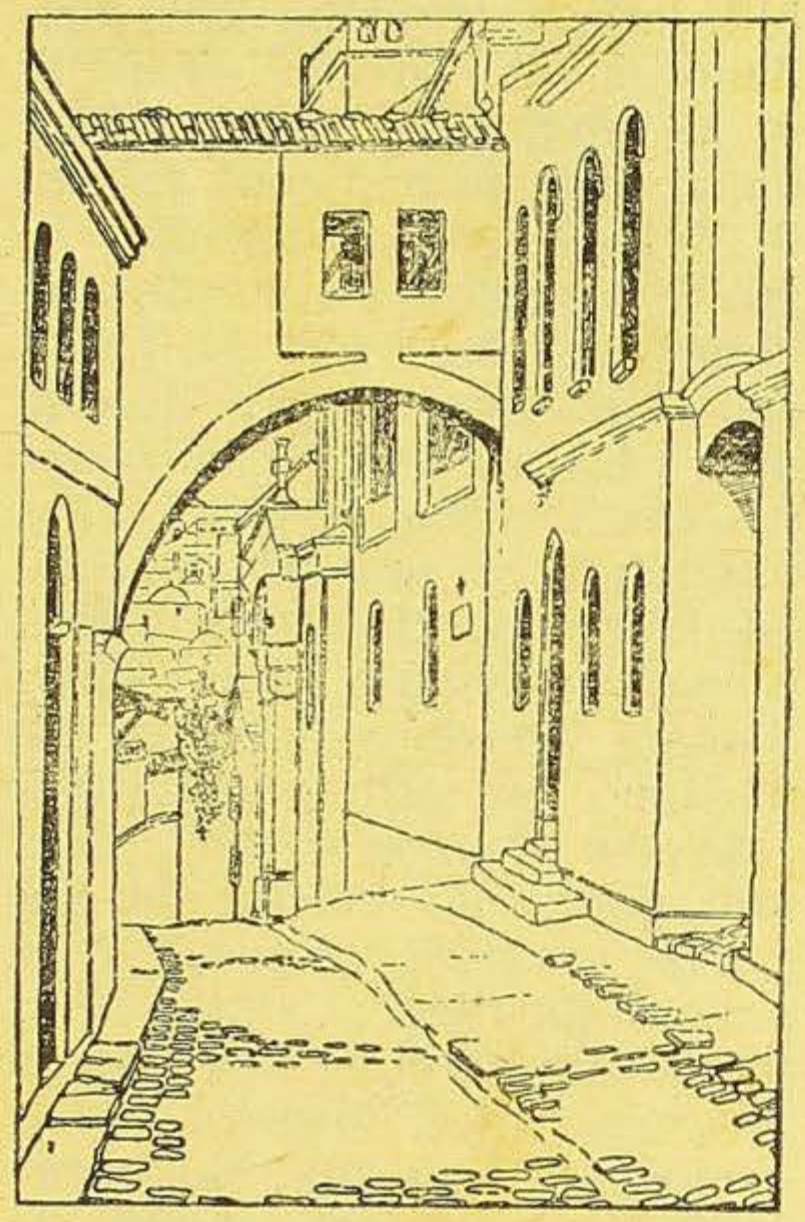

DRUGA POSTAJA: Luk Ecce Homo

Od druge postaje prolazimo ispod luka „Ecce homo". Taj luk, što se diže iznad ulice dajući joj tipično orijentalno obilježje, zapravo je samo srednji dio čitavoga luka, kojega se jedan dio nalazi odmah tu na desno uzidan u bazilici „Ecce homo". Ta bazilika pripada francuskim redovnicama Sionskim Sestrama, kojih je kongregaciju osnovao židovski konvertita o. Marija-Alfonso de Ratisbonne. To je jedno od najprijatnijih svetišta jerusalimskih, u kojem je jedan dio zida načinjen od ostataka kamenja, što je tu stajalo, kad je Isus osuđen na smrt i kad je Pilat pokazao Židovima okrvavljenoga Isusa doviknuvši im: „Evo čovjeka!" (Latinski: „Ecce homo!") Na taj prizor podsjeća

---

*) Takav križ iz Svete Zemlje stoji i na križnom putu u Lurdu. Isto je tako i prije Uskrsa 1931. jedno francusko hodočašće u Svetoj Zemlji nosilo takav križ po križnome putu u Jerusalimu, pa kad su hodočasnici donijeli taj križ u Francusku, poklonili su ga časnim sestrama asumpcionistkinjama u Beogradu. Taj je križ postavljen u dvorištu njihova zavoda, te ga je 4. listopada 1931. svečanim načinom blagoslovio nuncij Sv. Oca Pape preuzv. gospodin Mons. Hermenegildo Pellegrinetti.

zkvh.org.rs

luk, kojega je jedno krilo uzidano u ovu crkvicu. Taj luk među tim ne potječe iz Kristova doba, nego je podignut tek sto ili dvjesta godina kasnije, te mu je naknadno dan naziv, koji danas nosi. Kad je Pilat pokazao Židovima Isusa, viknuše oni: „Raspni ga! Krv njegova na nas i djecu našu!" Izazvaše sami na sebe prokletstvo, od kojega se do dana današnjega ne mogu da riješe. Sionske Sestre tu u svom samostanu odgajaju jerusalimske židovske i arapske djevojčice, koje pokrštene dan na dan iza svake molitve u ovoj crkvi ponavljaju riječi: „Oprosti im, jer ne znadu, što čine!" Te je Kristove riječi osnivač ovog samostana kao židovski obraćenik dao napisati iznad oltara crkvice, te svaki, tko u nju stupi, osjeća dah one top-

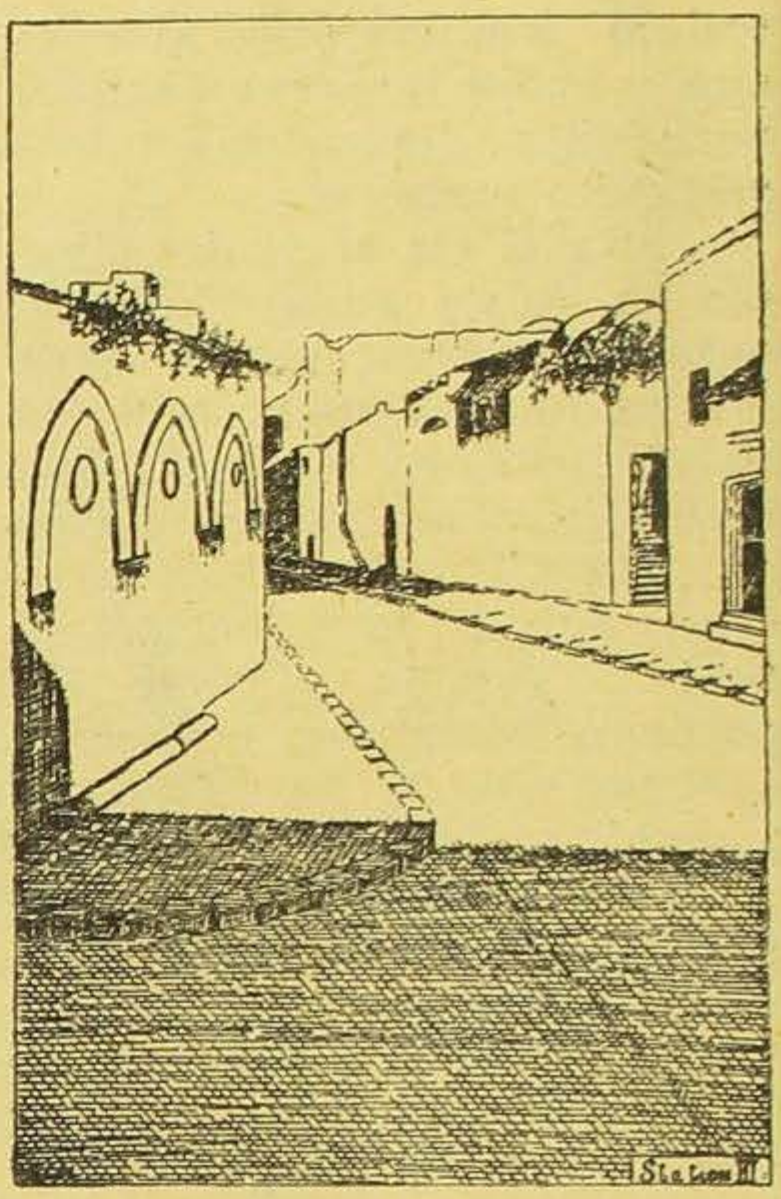

TREĆA POSTAJA

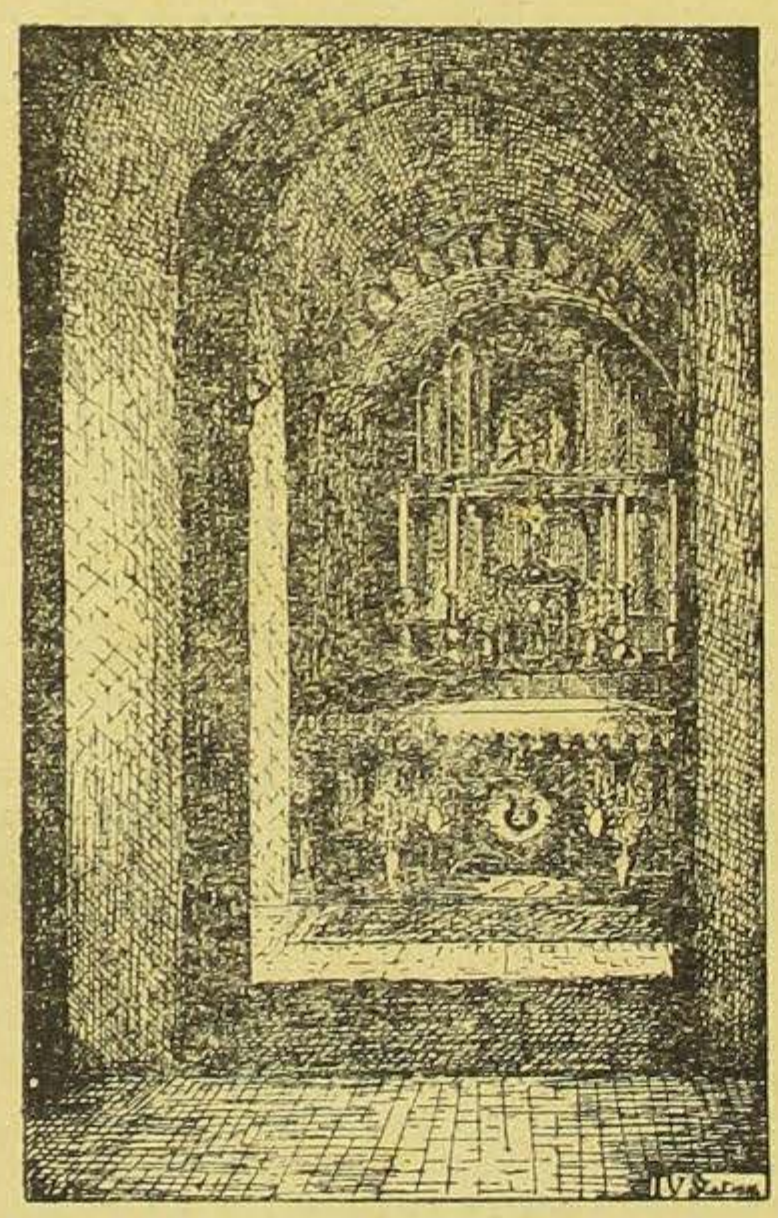

ČETVRTA POSTAJA

line i ljubavi, koju je Spasitelj s tim riječima sasuo na Jerusalim.

Nekako oko 150 metara od luka „Ecce homo" dođosmo do ugla ulice, gdje zakrećemo u ulicu na lijevo. Na suprotnoj strani ulice diže se gostinjac Svete Obitelji. Baš na uglu nasuprot tom gostinjcu nalazi se *treća postaja* križnoga puta. Pobožno sagibasmo koljena na mjestu, gdje je Isus klonuo i prvi put pao pod užasnim teretom križa i još užasnijim teretom grijeha naših. Strčaše se vojnici oko njega, dižu ga sa zemlje, a on u prvi mah jedva stoji, kamoli da može odmah dalje. Tu je naišla povorci ususret Presveta Majka njegova čuvši, što se događa sa Sinom njezinim. Zato je tu blizu odmah i *četvrta postaja*, kod koje nam svu

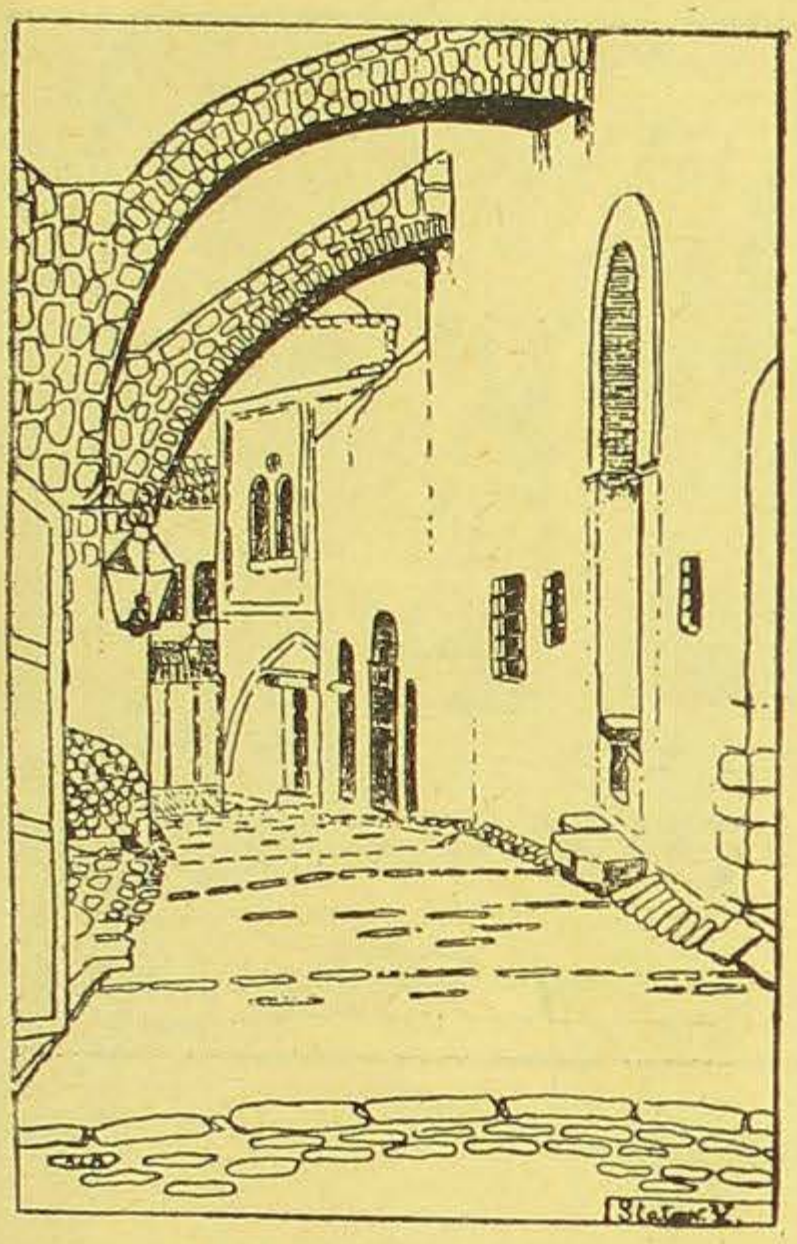

PETA POSTAJA

dušu prožima osjećaj bar sličan donekle osjećaju Majke, kad je ugledala izmrcvarenoga Sina. Odatle ide i ona za njim, dok ga ne položiše mrtva u grob. Kod te postaje nalazi se crkva armenskih katolika nazvana „Spasma", sagrađena na temeljima stare križarske crkve.

Idući nešto dalje dolazimo opet do raskršća ulica, te skrenemo u ulicu desno. Na samome uglu je *peta postaja*, gdje rimski vojnici Šimuna Cirenca, po svoj prilici seljaka, koji se vraćao iz polja, prisiliše, da pomogne iznemoglom Isusu nositi križ. Tu je mala franjevačka kapelica, a na tom je mjestu bio prvi franjevački samostan, što ga je tu osnovao po svoj prilici sam sv. Franjo, kada je bio u Jerusalimu. (G. 1219.)

Odatle tek opažamo, da se put pomalo uspinje. U Isusovo doba je taj uspon bio nešto strmiji, te se brežuljak Golgota, na koji uzlazimo, jače isticao. Kao što nas tu po ulicama i sa prozora promatraju radoznala tupa lica, tako su i Isusovu povorku promatrali prolaznici i stanovnici kuća, kraj kojih je povorka prolazila. A kad bi tih prolaznika nagrnulo više, bio je Osuđenik, kako su ulice uske, stisnut posve k zidu. U takvom jednom času istrčala je iz jedne kuće žena po imenu Veronika pruživši Isusu rubac, da sebi otare krvlju i znojem orošeno lice. Tu kod *šeste postaje* nalazi se grkokatolička kapelica, a tu je i trgovina devocijonalijama, kojoj je vlasnik svečano uredio mali izlog u čast naše pobožnosti. Ali nije propustio

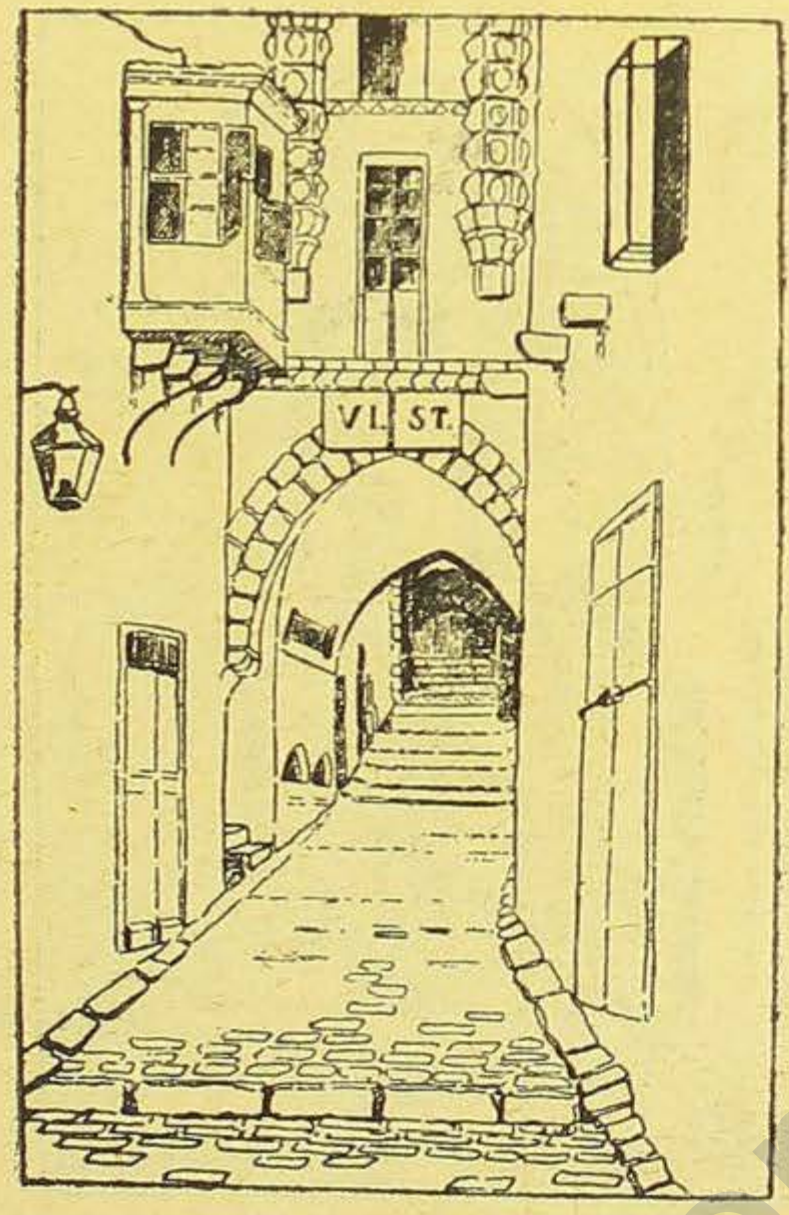

ŠESTA POSTAJA

zkvh.org.rs

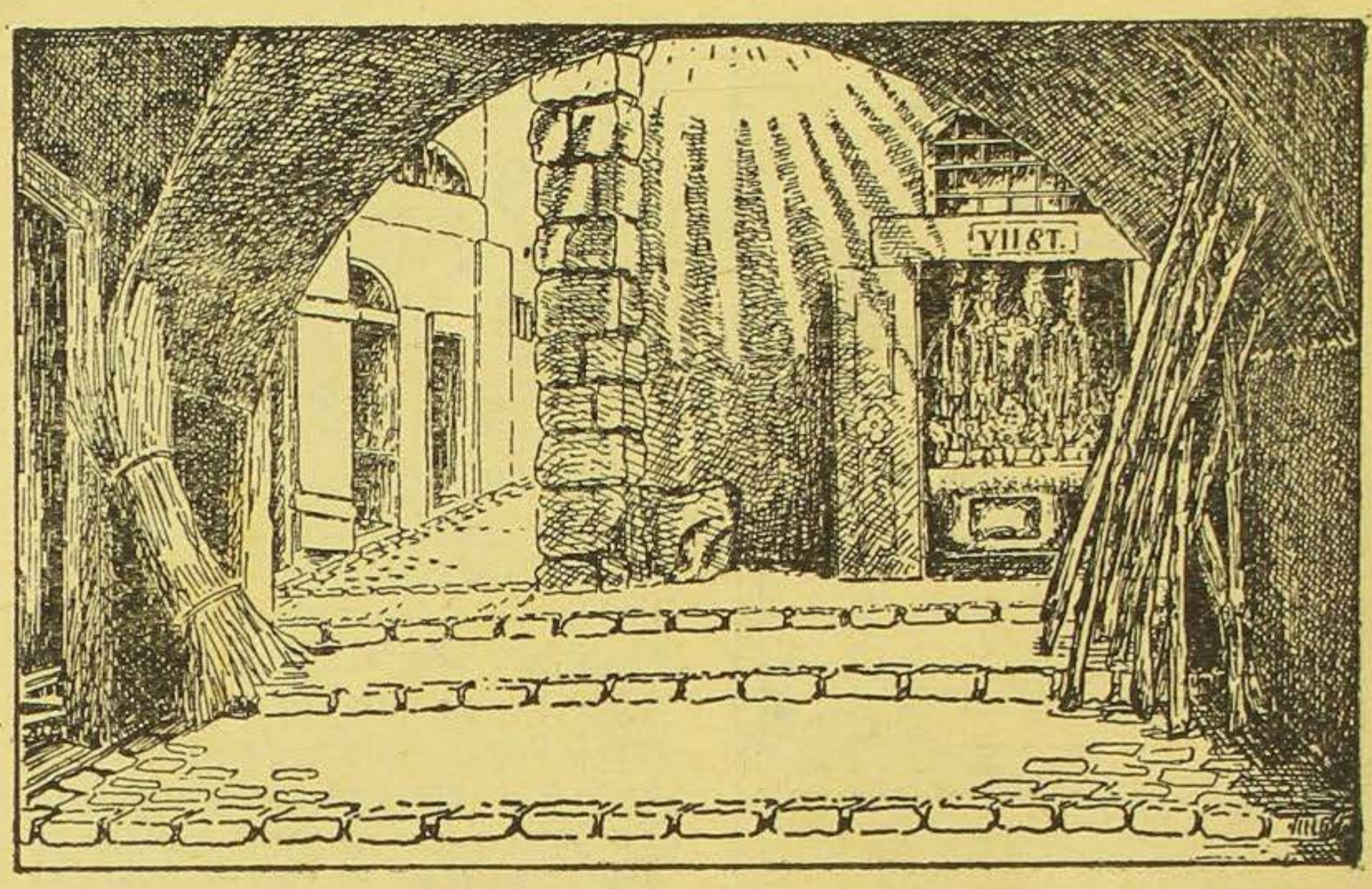

SEDMA POSTAJA

izaći pred nas te nas iza izmoljene molitve kod te postaje pozvati, da nešto kupimo u njegovu dućanu. To je tu takav običaj, da se stranci s ulice mame u dućane.

OSMA POSTAJA

Uskom ulicom dolazimo šezdesetak metara dalje do vrha ulice, gdje je opet raskršće. Na uglu je *sedma postaja* s kapelicom, u kojoj se nalazi lijep crveni kameni stup iz doba cara Hadrijana. Na lijevo je ulica bazara, ali mi idemo ravno dalje te za tridesetak koraka stajemo na *osmoj postaji*, gdje je Isus progovorio ženama jerusalimskim. Gdje su danas jerusalimske žene, da suzama orose stope Kristove po ovome putu ? Nema ih. Ove, što ih sretamo, tuđe su Kristu, ne će za nj da znadu. A potomkinje onih žena, što su plakale nad Kristom, plaču danas kraj ostataka židovskoga hrama nad sobom i djecom naroda svoga prema Isusovim riječima. Još danas ćemo ih iza zalaza sunca i mi vidjeti i čuti.

Od postaje, gdje je Isus rogovorio ženama jerusalim-kim, vraćamo se natrag do gla i zakrećemo u ulicu bazara Moramo zaobići ulicama, jer je d osme postaje put prema rhu Golgote zakrčen građevi-ama, koje se nižu oko Gol-ote. A naš prolaz kroz živahnu

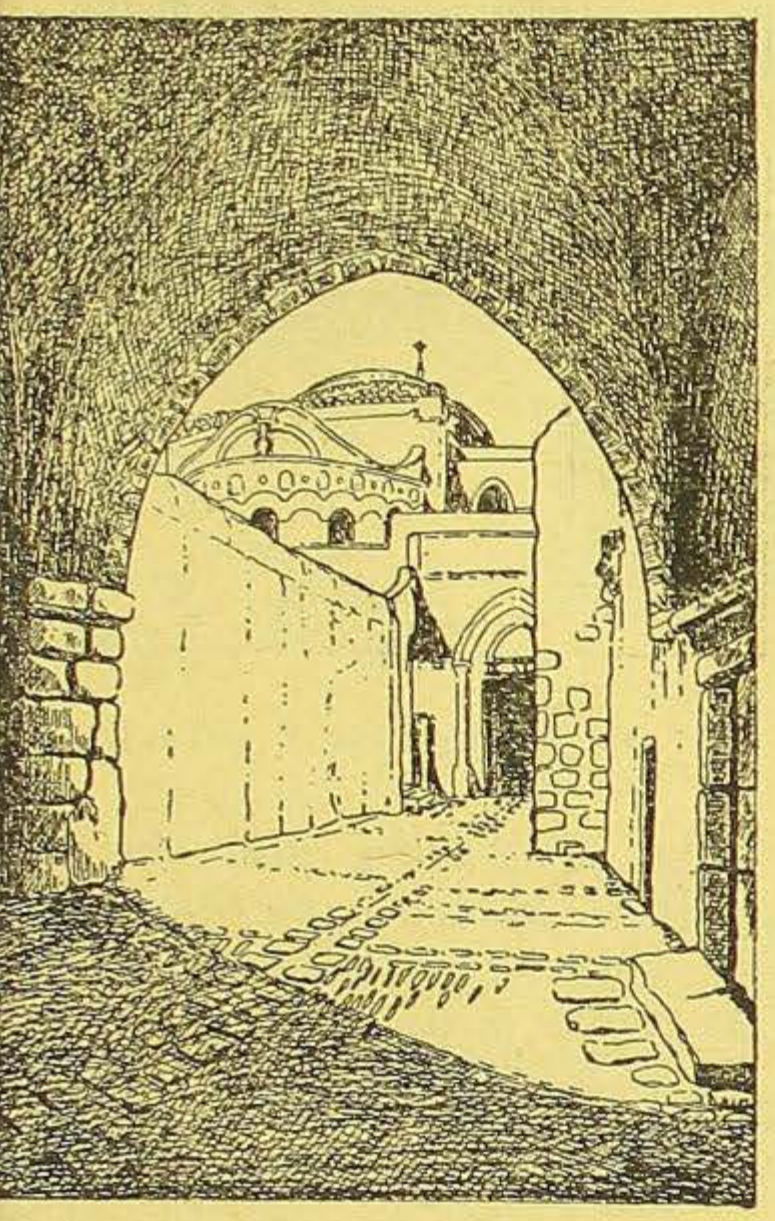

DEVETA POSTAJA

licu bazara sve je prije nego li ut, na kojem se možeš sabrano redati svojoj pobožnosti. Mo-amo se uskom ulicom gurati raj prolaznika Beduina i fe-aha, tu i tamo susrećemo oze i mule, a svakojaki mi-si, što se šire iz dućančića i prodavaona mesa i kolača, ude u nama osjećaj odvrat-osti. Zato nam je bilo drago, ada se po prilici za sto koraka tadosmo uspinjati stepenica-na prema koptijskom samo-tanu, gdje je prema predaji *deveta postaja* križnoga puta. Tu se kraj ulaza spuštamo na koljena dozivajući sebi u pa-met, kako je Spasitelj na sa-mom domaku mjesta, gdje će Ga razapeti, pao i po treći puta. Nismo ni opazili, da se tu nalazimo već na tlu hrama Božjega groba.

Morali smo se opet vratiti niz stepenice, po kojima smo došli te ulicom bazara poći dalje, na uglu zaokrenuti de-sno, odakle nas za kojih sto koraka eto na trgu pred hra-mom Božjega groba. Došli smo amo s protivne strane, nego li što dolazimo idući od franje-vačkoga hospica. Pobožno ula-zimo u hram, penjemo se po franjevačkim stepenicama na Kalvariju, te nas tu eto kod *desete postaje*, gdje Isusa svu-koše, da haljine predadu voj-nicima, koji ih kockama raz-

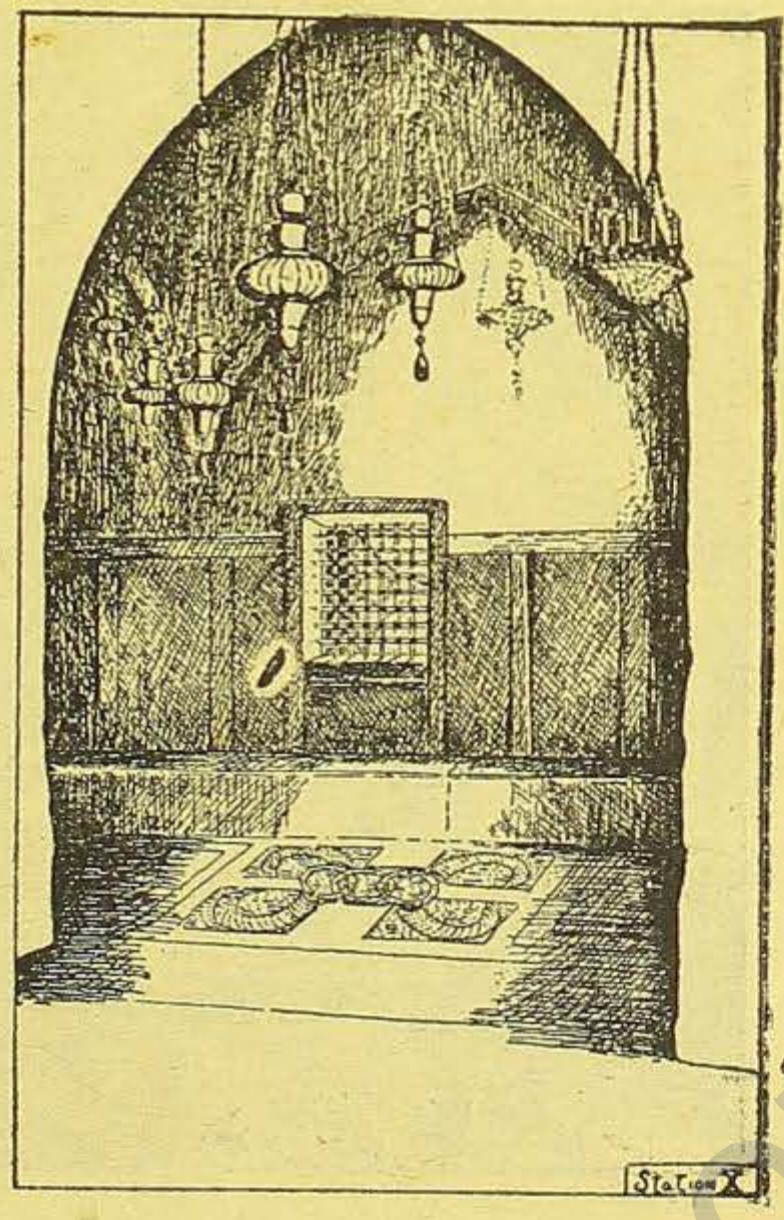

DESETA POSTAJA

zkvh.org.rs

dijeliše među se. A samo nekoliko koraka dalje stoji oltar *jedanaeste postaje*, gdje je bilo položeno drvo križa, na koje morade Isus leći, raširiti ruke i dati, da mu čavlima prikuju noge i ruke za drvo spasenja našega.

Tu smo bili već nekoliko puta za ovo vrijeme našega boravka u Jerusalimu, ali tek sada, kada smo prošli cijeli križni put, postaje nam i na Kalvariji posve jasno, kako je cijela uzvišena tragedija Spasiteljeva tekla. Pribiše Ga na križ, a dotle su drugi već priredili tri četiri koraka na lijevo udubinu, u koju zatakoše križ : *dvanaesta postaja*. Tu je grčki oltar s velikim raspelom, koje nam doziva u pamet taj vrhunac tragedije nad tragedijama. A kad je Isus umro, skinuše Ga i položiše u krilo Majci,

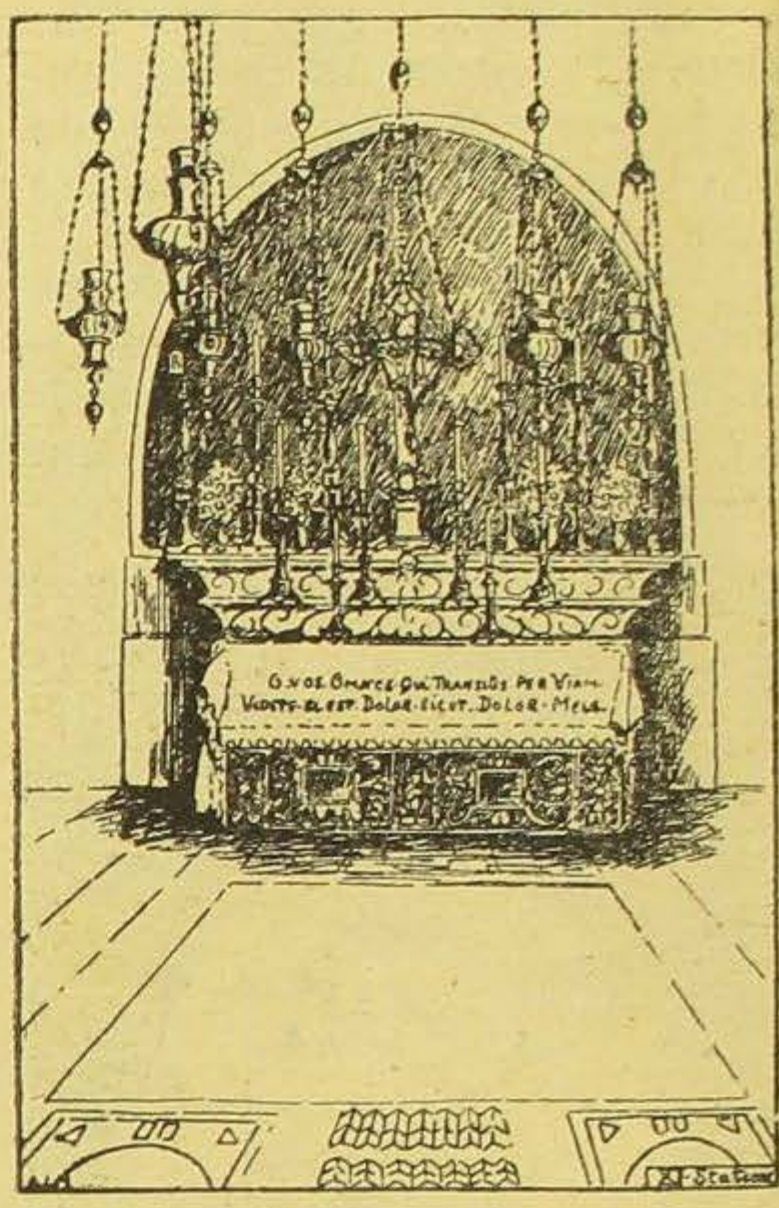

JEDANAESTA POSTAJA

koja je stajala pod križem. Zato se *trinaesta postaja* nalazi na uskome mjestu između jedanaeste i dvanaeste postaje. Tu je katolički oltar sa slikom Majke Božje, kojoj mač žalosti probode srce.

Te su četiri postaje pobožnosti križnoga puta na Kalvariji. Zatim silazimo po grčkim stubama i idemo k *četrnaestoj postaji* : k Božjemu grobu. Završujemo pobožnost ušavši u Spasiteljev grob i poklonivši se — ne znam već koji put — na mjestu, gdje je iza pretrpljene muke i smrti treći dan slavno uskrsnuo. U svetoj tišini tog uskog i malog prostora sabiremo još jedamput sve pobožne dojmove, što smo ih proživjeli ovim križnim putem, kojim Bog zna hoće li ikada još itko od nas proći. Netko možda i hoće, ali većina ne će.

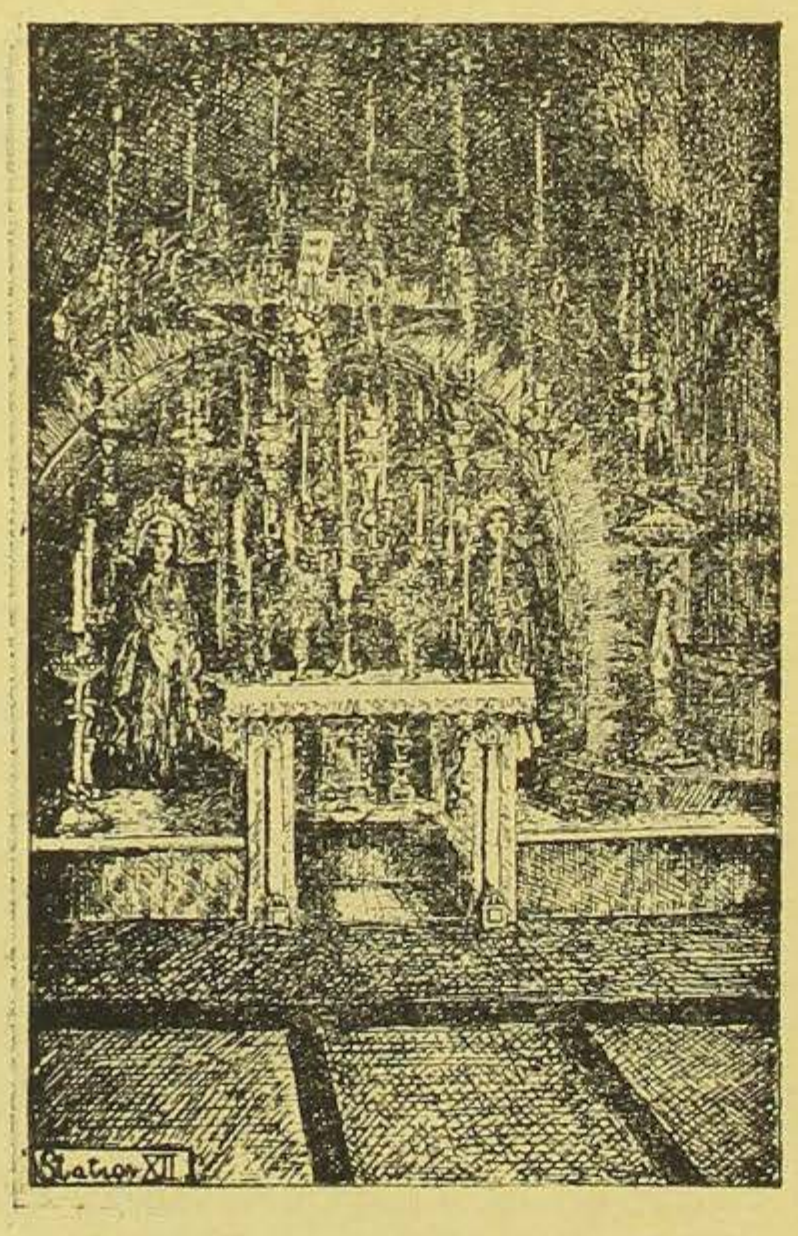

DVANAESTA POSTAJA
Tu je Isus visio na križu

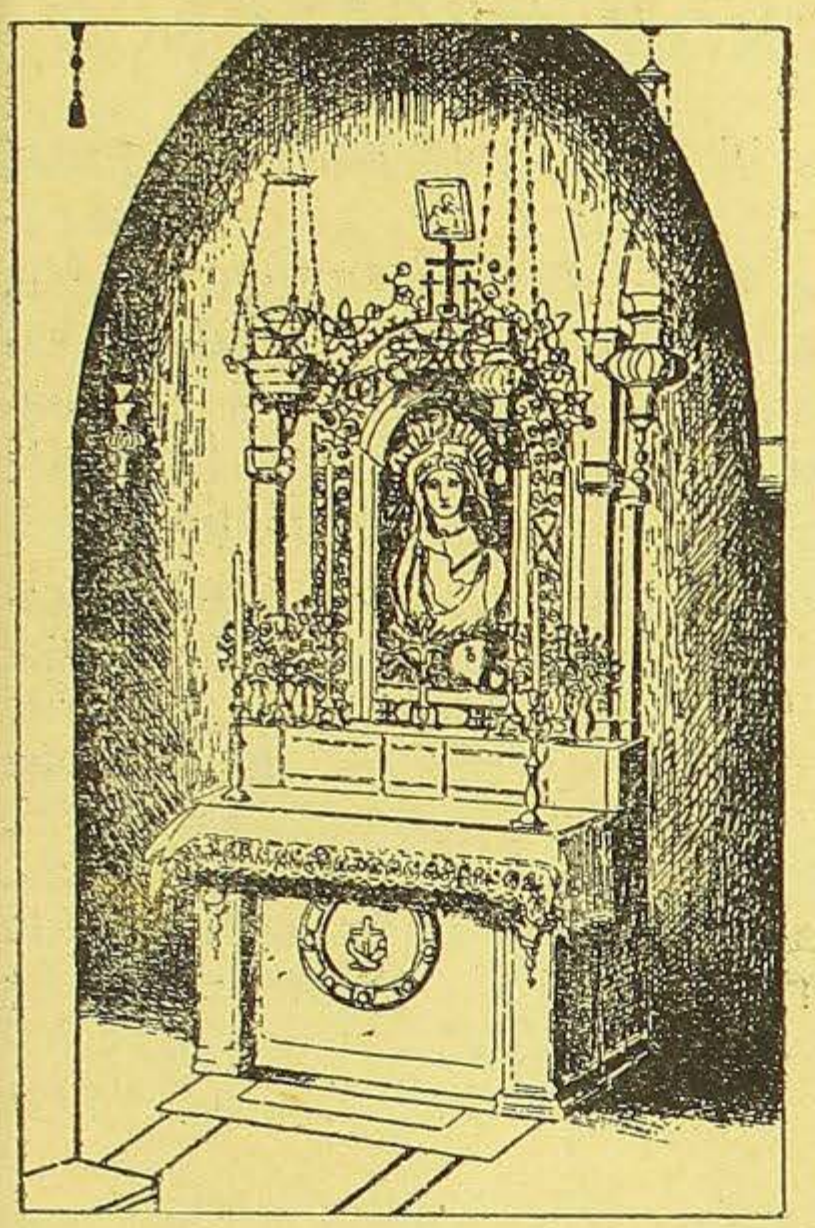

TRINAESTA POSTAJA

tu nastoje vjernici umjetničkim djelima uzveličati spomen na Spasiteljev križni put. Možete li dakle zamisliti, da toga u Jerusalimu, na prvome mjestu križnoga puta, uopće nema ? Većina postaja ima samo na zidu crnim križem i latinskim slovima označeno mjesto postaje. Zar se ne bi ni danas još moglo izvesti, da devet katoličkih naroda (i mi Hrvati među njima) postavi onih devet postaja križnoga puta, što se nalaze izvan hrama Božjega groba, u umjetničkoj izradbi, koja bi bila na ponos kršćanstvu, na ures Jerusalimu i na čast Isusu Kristu i djelu spasenja, što ga je tu izveo ?...

Tako smo eto obavili pobožnost križnoga puta slijedeći korak za korakom stope Spasiteljeve od mjesta osude do Golgote. Devetnaest stoljeća leži pod tvojim koracima na tome putu, po kojem stupaš kao jedan od onih, koji su krivci za muku i smrt Božanskog Osuđenika.

U svibnju 1931. vidio sam u Čenstohovi u Poljskoj divan, umjetničkim skulpturama izrađeni križni put, a svatko, tko je bio u Lurdu, mora priznati, da je lurdski križni put osim lurdske bazilike najdivnije, što Lurd ima. I mi u Zagrebu imademo krasno izrađen križni put kod Svetoga Ksavera. Tako po cijelom katoličkom svije-

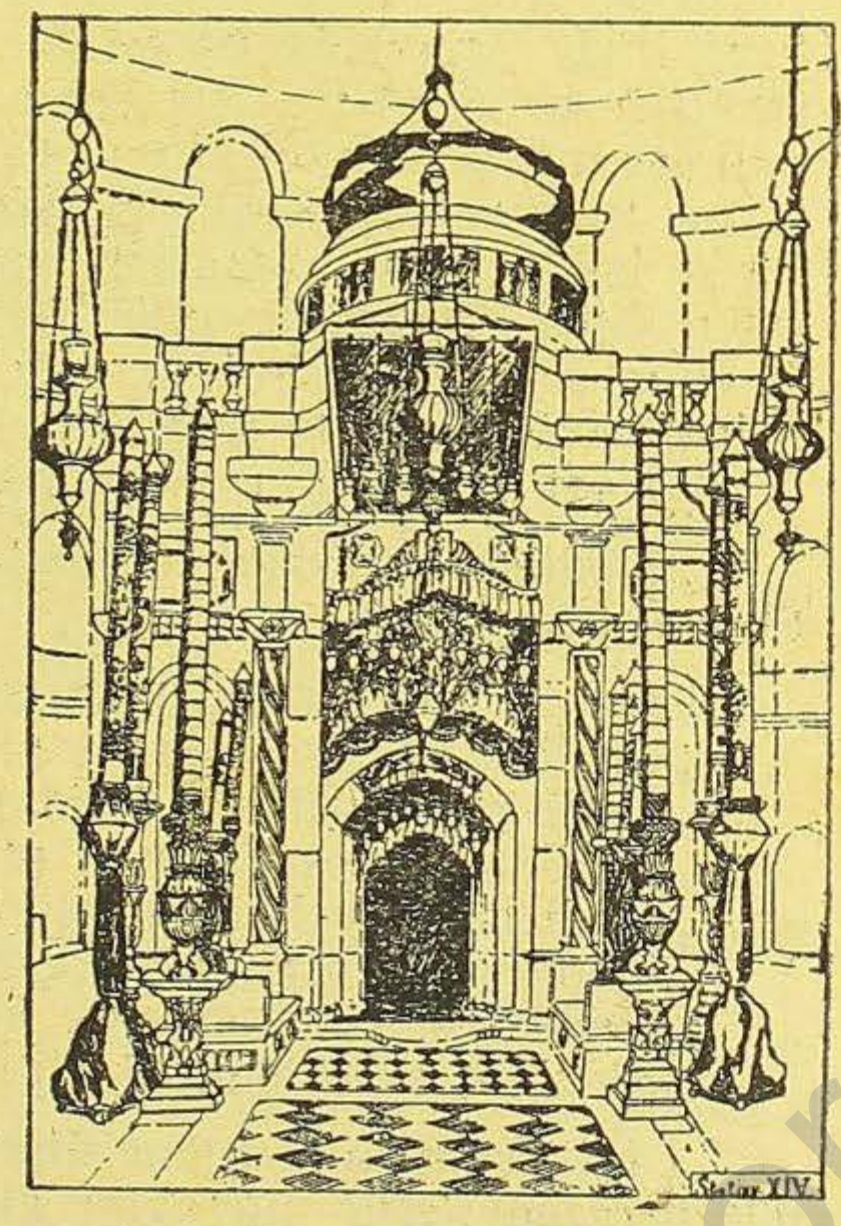

ČETRNAESTA POSTAJA
Kapelica Isusova groba

zkvh.org.rs

PLAC ZA IZGUBLJENOM PROŠLOŠCU

Istoga dana, kad smo obavili pobožnost križnoga puta, pošli smo prije 6 sati pred večer prema t. zv. z i d u n a r i c a n j a, gdje se svakoga petka u vrijeme sunčanoga zalaza, kada počinje po židovskom zakonu subotnji blagdan, saberu pravovjerni Židovi (većinom su to doseljenici iz Španjolske, Poljske i drugih krajeva sjeverne Evrope) te ondje recitiraju tužaljke Jeremijine o razorenju Jerusalima.

Taj zid naricanja nalazi se podno jugozapadnog dijela nekadanjega hrama, gdje se na dnu nalazi sloj prastaroga kamenja, koji potječe od zidina hrama iz doba Salomonova. To je ogromno kamenje naslagano jedno na drugo u pet redova. Iznad toga najstarijega sloja kamenja redaju se još tri novija sloja : rimski, križarski i turski, kako su zidine bile obnavljane i nadoziđivane. Pojedini se slojevi posve jasno razabiru, te nam je tek tu pukla pred očima povijest onih silnih razaranja i obnavljanja, kojima je dvadeset i više stoljeća ostavilo tako vidljive tragove. Cijeli zid je dug 48 m, a visok 18 m, a mjesto naricanja je ograđen prostor širok kojih 6 m.

Do tog zida se poredaju muškarci na jednom kraju, žene na drugom, pa s molitvenicima u rukama obavljaju glasno svoju pobožnost. Svi se u tim svojim molitvama njišu, neki naprijed i natrag, drugi lijevo i desno. To je zato, jer hoće, da im kod molitve bude zaposlena ne samo duša nego i tijelo... Neki čas stanu te ruku naslone na kamen, a na ruku čelo, i tako ostanu koji čas u nepomičnom stavu, da onda iznova nastave. Drugi opet stanu te spuste nekoliko poljubaca na ono kamenje, a možda im se kod toga i suza doista zacakli u očima. Svaki moli za se, samo čuješ mješavinu mumljanja, koje šumi kao šum potoka. A onda se najedamput u pojedinim skupinama taj šum slijeva u jedinstveni tok, te razabireš izmjenično izgovaranje tužaljke :

„Radi hrama, koji je razoren," čuje se glas rabina.

„Sjedimo tu osamljeni i plačemo," odgovara desetak i više glasova oko njega.

„Radi naših zidina, koje su razorene."
„Sjedimo tu osamljeni i plačemo."
„Radi naše veličine, koja je prošla."
„Sjedimo tu osamljeni i plačemo."
„Radi naših velikana, koji su poginuli."
„Sjedimo tu osamljeni i plačemo."
„Radi dragoga kamenja, koje je spaljeno."
„Sjedimo tu osamljeni i plačemo."

I tako se nižu te čudne litanije, da se opet izgube u brujanju one nerazgovijetne mješavine glasova.

Mračak se sve više spuštao i što se tišina večeri više širila, to je bruj židovskoga naricanja bio bujniji, glasniji. Bilo je do-

ista, kao da iz tih zidina davna stoljeća progovaraju jadikujući nad prokletstvom, što počiva na njima. Svaki čovjek, koji je ikad osjetio, što znači čeznuti za slobodom domovine i naroda svoga, taj mora i kod ovog zida naricanja biti duboko dirnut nad tim prirodnim osjećajem, koji provejava i iz ove čudne po-

PALESTINSKA SELJANKA IZ OKOLICE JERUSALIMA

božnosti potomaka Izraelovih. Izgubiše domovinu, jer im se predi ogriješiše o vjeru, što im je dade Bog kao putokaz k obećanome Mesiji: nisu se držali putokaza, ne prepoznaše Mesiju, kada je došao, odbaciše ga i krvlju njegovom navukoše prokletstvo, u kojem tu eto sjede i plaču...

zkvh.org.rs

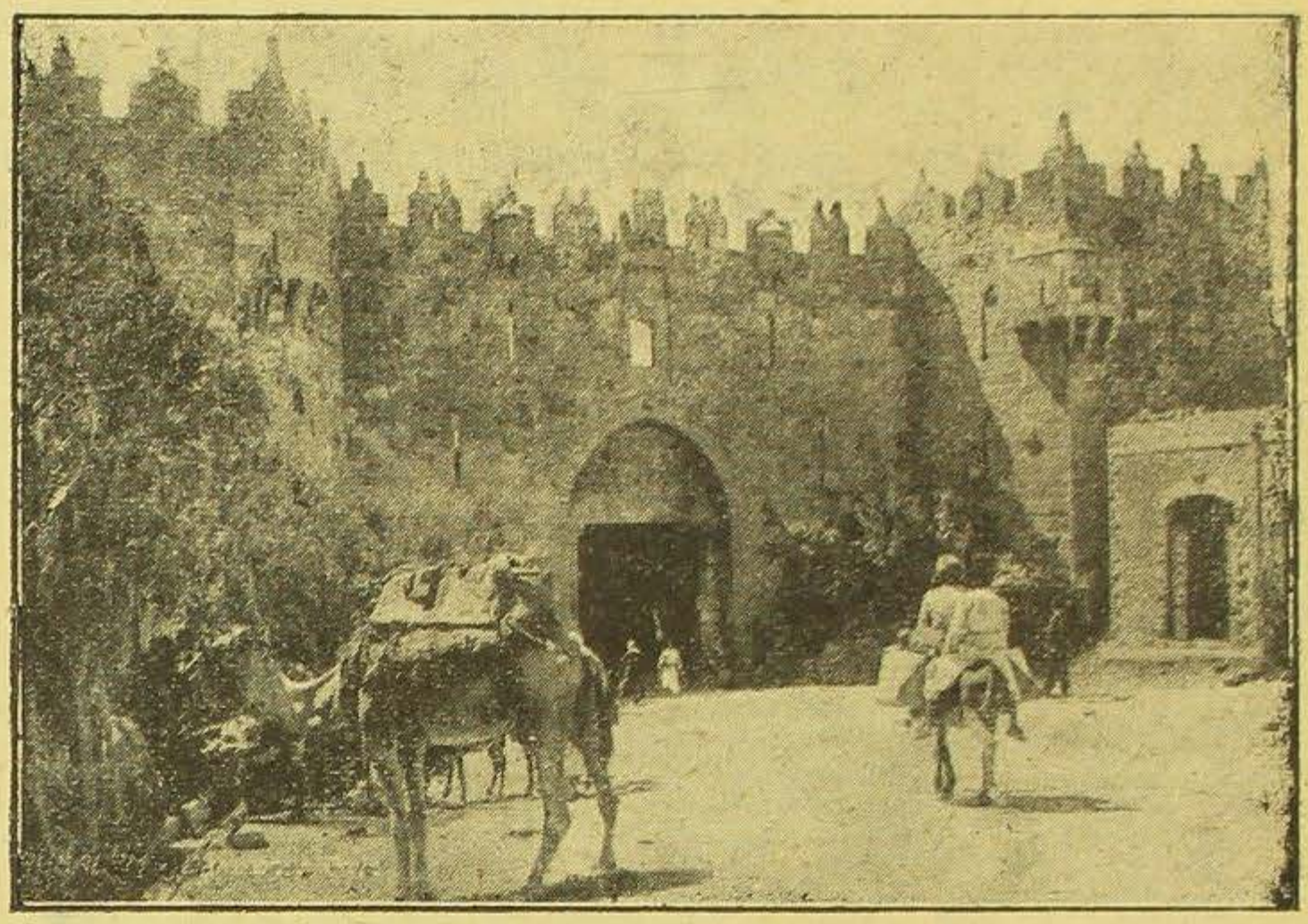

DAMAŠČANSKA VRATA JERUSALIMA

OKO ZIDINA I KROZ ULICE JERUSALIMA

Nema grada na svijetu, koji bi imao tako divan položaj, kao što ga ima Jerusalim. Najljepše ga vidiš s Maslinske gore s istoka ili s gore Skop sa sjevera : leži pred tobom, opasan svud unaokolo zidinama i stisnuvši u te zidine krov do krova, kupolu do kupole, te ti se čini, da između tog mnoštva zgrada, što se natisnuše kao u klupko, ni nema prolaza, nema ulica. Grad se čaroban kao u kakvoj viziji razastro na uzvisini, koja je sa sviju strana od prirode zaštićena. S istoka, zapada i juga okružiše ga u luku doline Cedron i Hinon, a sa sviju strana podigoše se unaokolo bregovi kao obrambene utvrde, koje zakrčuju slobodan pristup gradu : s istoka Maslinska gora, sa sjevera Skop, sa zapada betlehemsko gorje i gorje Tekoa, a s juga brdo zla savjeta (Džebel Abu-Tor), koje je tako nazvano, jer predaja veli, da je na tom brdu Kaifa u svom ljetnikovcu održao svećeničko vijeće, koje je zaključilo Isusovu smrt. Svi osvajači Jerusalima, koji je u tri tisuće godina svog opstanka dvadesetak puta bio osvajan i rušen te iznova oslobađan i građen, morali su doći sa sjeverne strane, s koje mu je najlakši pristup. Babilonci, Sirci, Makedonci, Rimljani, Perzijanci, Saraceni, Križari, Arapi, Turci i drugi osvajali su s toga brda grad, koji je svojom ulogom u povijesti svijeta, iako nikad nije imao pretežne političke moći, dao čovječanstvu više nego li ijedan drugi grad.

Zidine, kojima je opasan stari Jerusalim, obuhvataju pet brežuljaka : Moriju, Sion, Besethu, Akon i Golgotu. U židovsko i Kristovo doba obuhvatale su zidine jerusalimske samo prva četiri, jer je Golgota bila brdo sramote, pa kad su

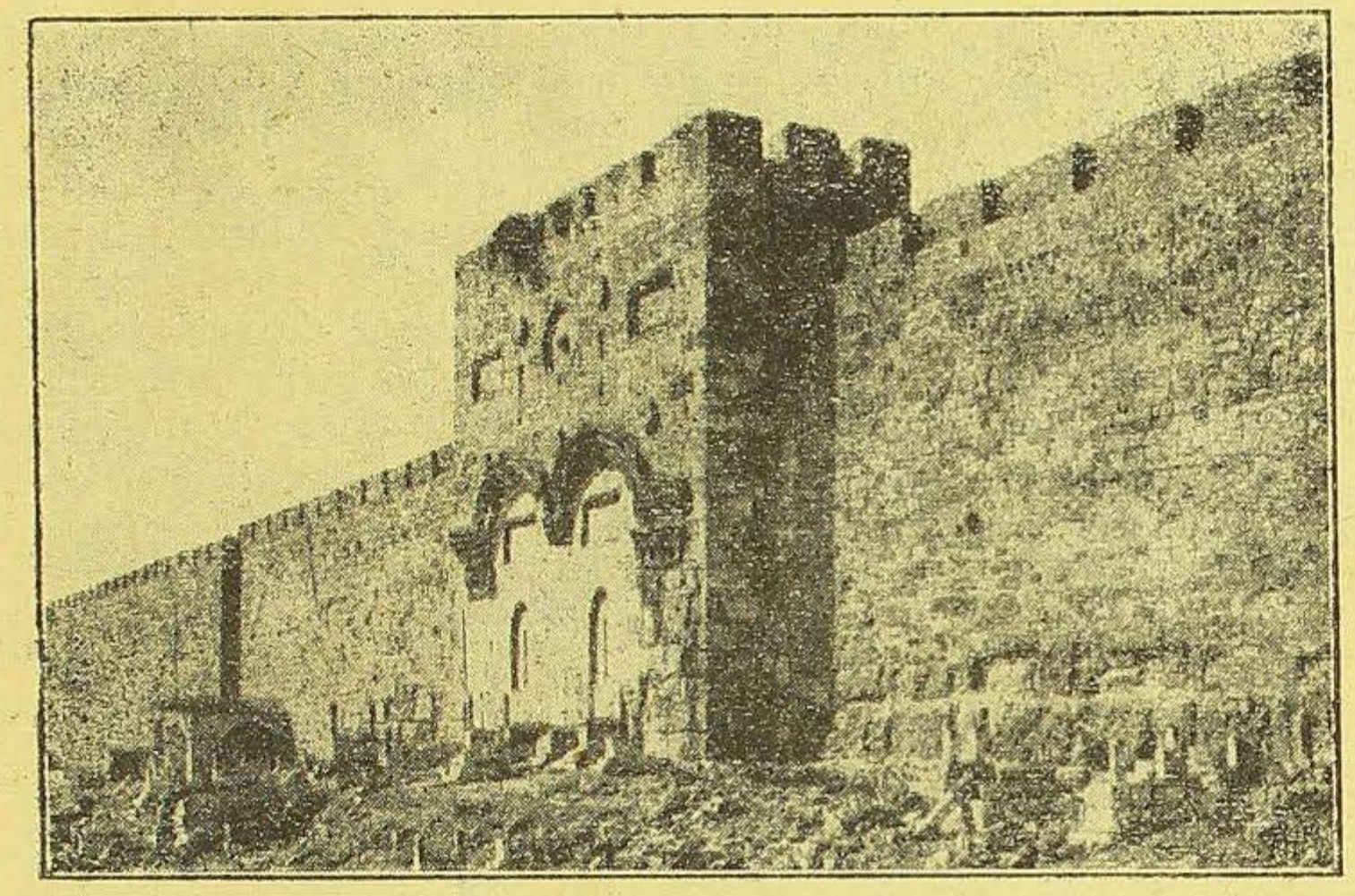

ZAZIDANA ZLATNA VRATA
na istočnoj strani zidinâ nekadanjega hrama

Židovi radi razvoja grada i bili prisiljeni proširiti grad, zaobilazili su Golgotu ostavljajući je u kutu izvan zidina. Kako danas vidimo Golgotu, na kojoj je hram Božjega groba, gotovo u središtu grada, ne možemo sebi pravo ni zamisliti, kakav je bio izgled Jerusalima, dok je Golgota bila izvan grada. Između brežuljaka bile su u staro doba uvale, iako po svoj prilici ne velike. Danas su te uvale iščezle, zatrpane hiljadugodišnjim naslagama zemlje i ruševina.

Današnje jerusalimske zidine nisu starije od 400 godina. Podigli su ih zapravo ili obnovili Turci pod sultanom Sulejmanom II. (1537. do 1541.). Od starih zidina iz doba Salomonova ima jedva još koji trag, vidljiv je samo u najdonjem sloju t. zv. zida plača.

Unaokolo jerusalimskih zidina poredalo se 40 kula i 7 gradskih vrata: na zapadu Jafanska Vrata, na sjeverozapadu Nova Vrata, na sjeveru Damaška Vrata i Herodova Vrata, na istoku Stjepanova ili Marijina Vrata, na jugu Mogrebinska i Sionska Vrata. Nova Vrata spajaju predgrađe Jerusalima s gradom, a Stjepanova sa dolinom Jozafat. S istočne su strane bila još jedna vrata, t. zv. Zlatna Vrata, koja su sada zazidana.

Uđi, kroz kojagod vrata hoćeš, u Jerusalim, pa brzo dospijevaš u cijeli labirint uskih, krivudastih, bučnih, prljavih i često nadsvođenih uličicâ, u kojima ćeš se teško snaći. Mnoštvo prodavača razne robe poredalo je svoje male istočnjačke dućančiće jedan do drugoga, pred svakim sjedi arapski trgovac i čeka mušterije. Zanimljivo je, da su pojedine grane trgovine zauzele po čitave ulice: takva je na primjer zlatarska ulica, u kojoj su same zlatarske radnje, pa kuharska ulica, u kojoj su još iz križarskoga doba

zkvh.org.rs

razne prodavaone hrane, neke vrste istočnjačkih restauracija, zatim ulica bazara, gdje se prodaje raznovrsna roba itd. Zapah, što se po tim uličicama širi, čini prolaz kroz njih neugodnim, odvratnim. A ipak su te uličice vrlo žive. Evropljani se tu miješaju u prolazu s Arapima, Beduinima, Židovima, bulama, djecom i natovarenim mulama ili devama. Gurajući se kroz taj metež i promatrajući sliku tog patrijarhalnog života dolaziš do uvjerenja, da je tu Jerusalim zapravo do danas ostao isto onakav, kakav je bio i u Kristovo doba prije 19 stoljeća. I kolikogod ti je sva ta prljavština kao kulturnom čovjeku odvratna, ipak budi sve to u tebi sve veće zanimanje, što se češće amo svraćaš. Ista takva lica u isto takvim nošnjama i u isto takvom istočnjačkom metežu sretao je po jerusalimskim ulicama i Krist. Njegovi apo-

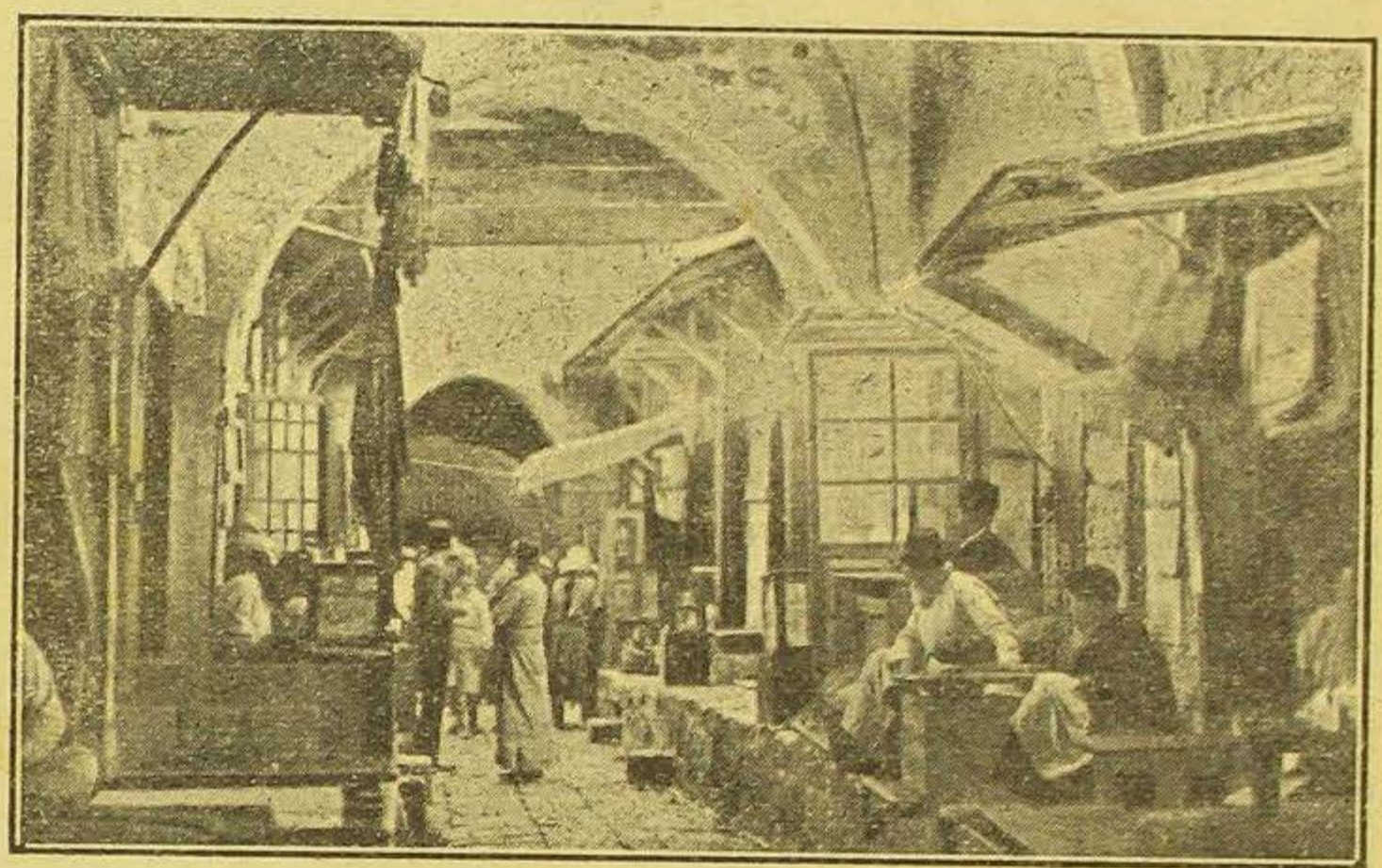

ZLATARSKA ULICA U JERUSALIMU

stoli bili su tako obučeni i vršili su u takvoj sredini svoje prvo apostolsko djelovanje. Eno onakvi mjenjači, kao što ih viđamo, gdje uz svoje stolčiće sjede po tim prometnim jerusalimskim ulicama, sjedjeli su nekoć u predvorju židovskoga hrama, odakle ih je Krist istjetao, te oni evo po ovim ulicama punih 19 stoljeća nastavljaju jednako onako svoj žigosani lihvarski posao. A tamo eno kroz jedna vrata vidiš u nekoj prostoriji, gdje okreću mlinski kamen, na koji se u Jerusalimu i danas melje kao i prije dvije ili tri tisuće godina.

Sve te to u duhu prenosi u doba Kristovo, te zaboravljaš i na prljavštinu i smrad, što te okružuje, pa ti počinje sve to bivati nekako privlačivo, milo. Jerusalim, koji si izvana vidio u divnom njegovu položaju i veličanstvenoj arhitekturi cjeline, otkriva ti se tu u suštoj nutrini svojoj, nepatvorenoj i neuljepšanoj, te se i sam nekako osjećaš kao bačen u vir davnih stoljeća,

koja još i danas nepromijenjeno struje kroz ove ulice i koja su odavle preobrazila cijeli svijet, a da ovdje tom preobraženju nisu ostavila ni traga.

Jerusalim je i danas po većini svojih stanovnika židovski grad, jer od 85 tisuća stanovnika ima 60.000 Židova. Katolika ima samo oko pet tisuća. Ostalo su muslimanski Arapi i pripadnici nesjedinjenih kršćanskih vjeroispovijesti.

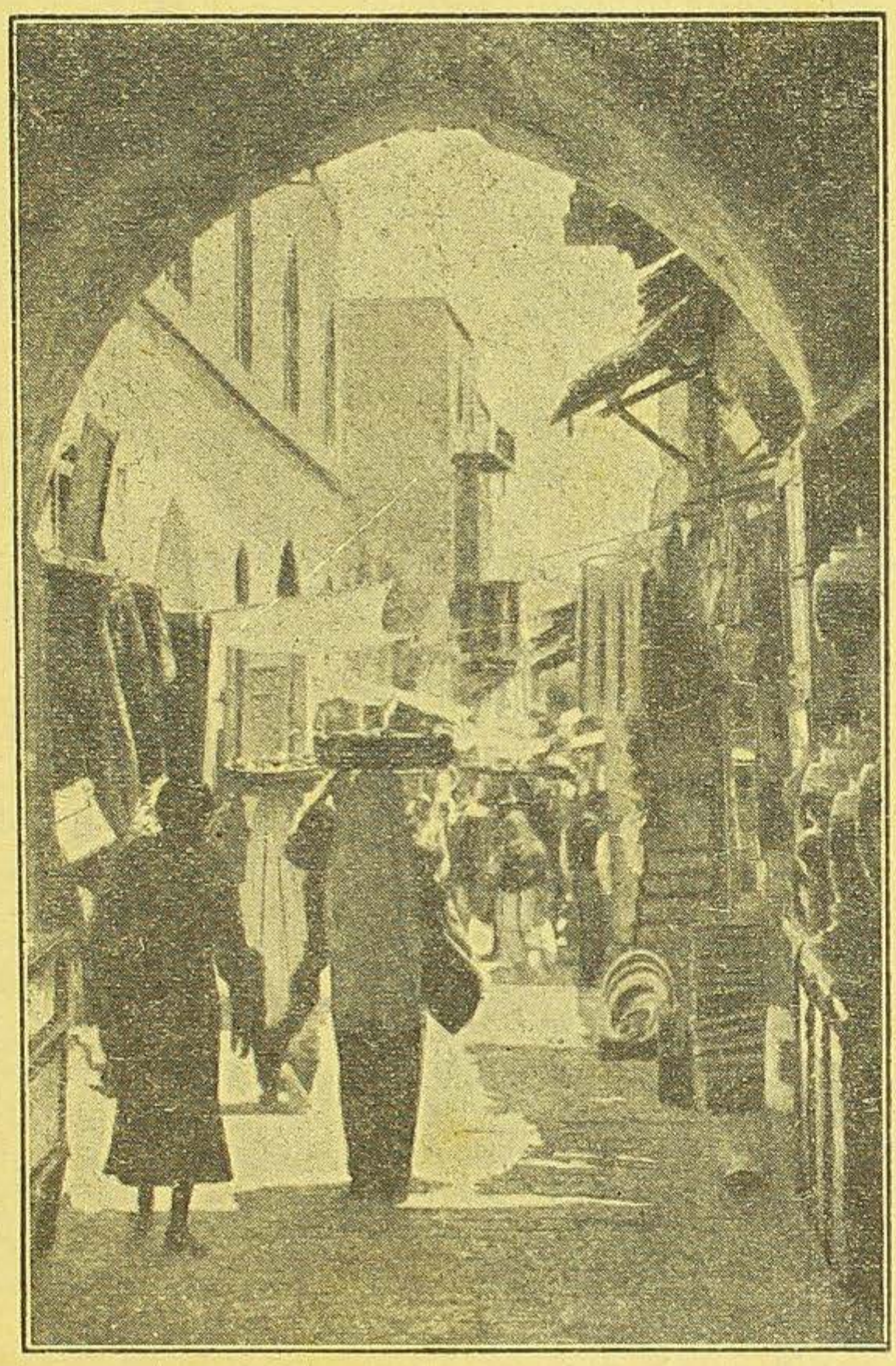

DAVIDOVA ULICA U JERUSALIMU

Danas se ne možemo načuditi dosta, kako je u Kristovo doba Jerusalim mogao brojiti 200.000 stanovnika. Gdje su se mogli samo smjestiti? A isto tako je neshvatljivo, gdje je u samom Jerusalimu tada moglo biti 350 sinagoga, kao što to povijest veli. Uopće vrlo teško možemo sebi predočiti tadanji Jerusalim, kad ovaj današnji gledamo. Tada je na brežuljku Moriji bio hram, na Bezethi trgovački dio, na Akri poganski dio, a na Sionu su bile palače knezova, kralja Heroda i velikih svećenika.

Židovi imadu unutar jerusalimskih zidina svoju posebnu židovsku četvrt, u kojoj je velika sinagoga, te u njoj obavljaju svoje vjerske pobožnosti. Ta se četvrt stisla na jugoistočnom dijelu grada prislonivši se s jugozapada uz područje nekadanjeg jerusalimskoga hrama. Inače se u novije doba Židovi mnogo naseljuju u predgrađu Jerusalima, koje je posve moderno građeno, te će s vremenom stari Jerusalim sav biti opkoljen novim gradom, u kojem Židovi nastoje svu jerusalimsku trgovinu privući u svoje ruke. S obzirom na nemogućnost, da se trgovina u onom primi-

zkvh.org.rs

tivnom stanju, kakva je unutar gradskih zidina, i u budućnosti još dugo održi, to će Židovima sigurno uspjeti.

Zapadno od židovske četvrti nalazi se armenska četvrt Jerusalima. Tu je i crkva na mjestu mučeničke smrti apostola sv. Jakova, prvog biskupa jerusalimskoga.

Sjeverni dio Jerusalima od židovske četvrti zauzeli su Arapi. U tu arapsku četvrt vode sa sjevera Damaška i Herodova Vrata, a s istoka Stjepanova Vrata. Kroz arapsku četvrt ide od nekadanje tvrđe Antonije, u kojoj je sada vojna škola, Via Dolorosa t. j. križni put, kojim je Krist nosio iza Pilatove osude križ na Golgotu. Via Dolorosa vodi do kršćanske četvrti, koja je zauzela sjeverozapadni dio grada.

U kršćanskoj četvrti je sjedište rimokatoličke župe, sjedište franjevačke Kustodije Svete Zemlje i sjedište rimokatoličkoga patrijarke. To su tri katolička stožera čitave Svete Zemlje.

U dvoru katoličkoga patrijarke bili smo odmah iza dolaska u ovaj sveti grad. Tom prilikom smo razgledali i patrijarkovu crkvu, koja samo zamjenjuje patrijarki stolnu crkvu, jer je stolna crkva zapravo bazilika Božjega groba. No budući da je u bazilici Božjega groba vršenje katoličkih pobožnosti i bogoslužja ograničeno, jer se o nju dijele i druge kršćanske vjeroispovijesti, sagrađena je g. 1872. posebna crkva uz patrijarkov dvor. To je gotska građevina sa tri lađe, a njena gotika je izmiješana s arapskim i romanskim primjesama. U patrijarkovu dvoru stanuju kanonici, od kojih je jedan Hrvat iz Dubrovnika, ali je već preko 40 godina u Jerusalimu te je već gotovo zaboravio hrvatski.

Nedaleko od te crkve stoji franjevačka crkva Presvetog Otkupitelja. Znamo, da je prvotno sjedište franjevaca bilo na Sionu, ali kad su odatle bili istisnuti od muhamedovaca sredinom šesnaestoga stoljeća, kupili su nastojanjem hrvatskoga franjevca fra Bonifacija Dubrovčanina, obnovitelja Božjega groba, g. 1559. od nesjedinjenih Georgijaca u sjeverozapadnom dijelu grada samostan, koji su tijekom ova gotovo četiri stoljeća nadograđivali i proširivali tako, da je tu nastao cijeli sklop od stotinjak zgrada sa zidovima, koji izvana naliče gotovo na utvrde. U tom samostanu ima svoje sjedište kustos Svete Zemlje, vrhovni franjevački poglavar u Svetoj Zemlji. On još i danas nosi naslov : gvardijan Siona. Sadašnji kustos P. Nazzareno Jacopozzi izabran je u siječnju 1931. Pod njim ima 14 samostana, 38 franjevačkih gostinjaca, 42 župe, stotinu škola i 420 redovnika.

Franjevačka crkva posvećena je samome Spasitelju. Sagrađena je g. 1885. u baroknom stilu, te kad si u njoj, čini ti se, kao da si u kakvoj crkvi u Italiji ili drugdje u Evropi, a ne u Jerusalimu. Na mramornom glavnom oltaru nalaze se slike od talijanskih majstora. Ta je crkva ujedno župna crkva za jerusalimske katolike, a zanimivo je, da je župnik jedan franjevac Čeh.

Od jerusalimskih znamenitosti nismo radi kratkoga vremena mogli razgledati još osobito ove : Dominikanski samostan s novom crkvom kod Damaških Vrata izvan zidina jerusalimskih ; na području toga samostana otkrivene su vrlo važne iskopine

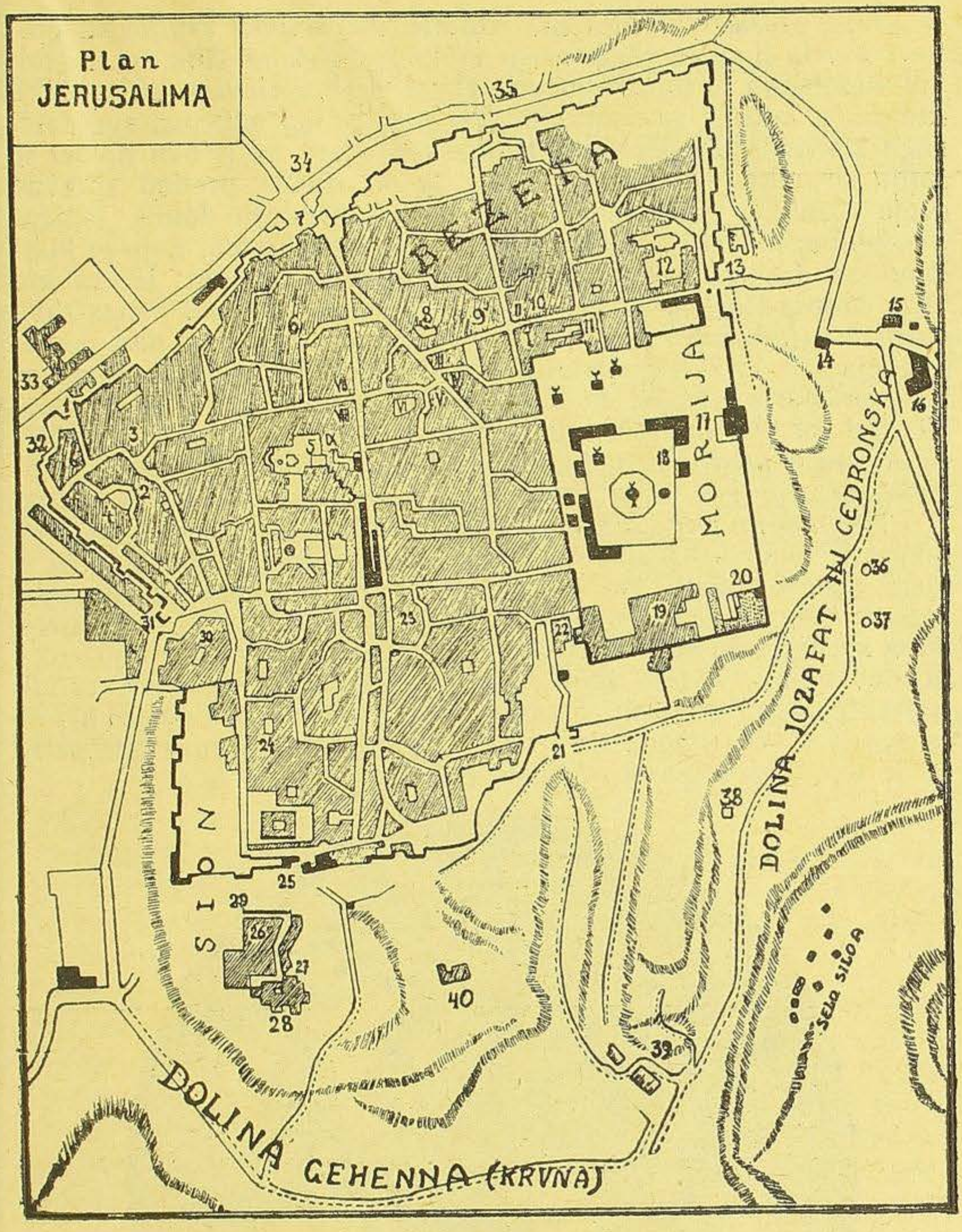

1. Porta Nova, Nova Vrata. 2. Casa Nova, Franjevački gostinjac. 3. Franjev. crkva Presv. Otkupitelja. 4. Palača rimokatoličkoga patrijarke. 5. Bazilika Božjega groba. 6. Poljski gostinjac. 7. Damaskanska Vrata. 8. Gostinjac Sv. Obitelji. 9. Ecce Homo. 10. Kapelica bičevanja. 11. Tvrđa Antonija. 12. Crkva sv. Ane. 13. Marijina Vrata ili Vrata sv. Stjepana. 14. Mjesto smrti sv. Stjepana. 15. Grob Marijin. 16. Getsemani. 17. Zlatna Vrata. 18. Omarova džamija. 19. Džamija El-Aksa. 20. Salomonove staje. 21. Maugrebinska Vrata (Dung Gate). 22. Zid naricanja. 23. Sinagoga. 24. Crkva sv. Jakova. 25. Sionska Vrata. 26. Crkva Smrti Majke Božje (Dormitionis). 27. Mjesto Posljednje Večere (Coenaculum). 28. Grob Davidov. 29. Kaifina kuća. 30. Toranj Davidov (Herodova palača, 31. Jafanska Vrata. 32. Pošta. 33. Francuski gostinjac. 34. Njemački Gostinjac sv. Pavla (sjedište vlade). 35. Herodova Vrata. 36. Absalonov grob. 37. Jozafatov grob. 38. Izvor Djevice Marije. 39. Siloe. 40. Crkva sv. Petra. (Rimski brojevi su postaje križnoga puta.)

zkvh.org.rs

z davne prošlosti Jerusalima. Odatle nisu daleko kraljevski grobovi s vrlo lijepim portalom u grčkom dorskom stilu i s cijelim katakombama u unutrašnjosti. Dalje prema sjeveru su grobovi sudaca, u kojima su sahranjeni po svoj prilici odličnici svećeničkoga židovskoga vijeća. Od Damaških Vrata na istoku nalazi se špilja proroka Jeremije, u kojoj je on prema predaji spjevao svoje tužaljke. Nedaleko mjesta, gdje se sastaju doline Jozafat i Gehenna, nalazi se krvavo polje t. zv. Hakeldama, koje je kupljeno za Judinih izdajničkih 30 srebrnjaka. Usred Jerusalima blizu hrama Božjega groba nalazi se mjesto, koje se i danas zove Muristan (ludnica): tu je Karlo Veliki u 9. stoljeću dao podići gostinjac, a križari g. 1048. uz gostinjac benediktinski samostan i crkvu Maria Latina, koja je postala matica reda ivanovaca, ali kad su padom Jerusalimskoga kraljevstva ivanovci morali to mjesto napustiti, Saladin je tu dao načiniti ludnicu, a g. 1898. podignuta je na tome mjestu njemačka protestantska crkva.

Na svakom koraku tako Jerusalim ima koju povijesnu zanimljivost i znamenitost, pa naših šest dana, što ih proboravismo u njem, nisu dostajali, te sve razgledamo. Pa ako odlazeći sedmoga dana iz njega i nismo govorili, kako su židovski učitelji u Isusovo doba kazivali, da od deset dijelova ljepota, što ih je Bog dao zemlji, devet ih je zapalo Jerusalim, a samo jedan dio cijeli ostali svijet, ipak smo ponijeli iz toga svetoga grada toliko oduševljenje za sve, što se u njemu nalazi i krije zaogrnuto čarom prošlosti, da je to teško i nabrojiti, kamo li opisati.

ŽIDOVSKI MJENJAČ NOVCA

OKOLO PO JUDEJI

TRAGOM POHODA MARIJINA

Za šesterodnevnog boravka u Jerusalimu obišli smo i historijska i biblijska mjesta bliže i dalje okolice.

Prvi izlet bio je u rodno mjesto sv. Ivana Krstitelja, preteče Kristova, slavno u biblijskoj prošlosti još i radi toga, što je amo došla Bl. Djevica Marija u pohode svojoj rođakinji Elizabeti, majci sv. Ivana, izakako joj je anđeo Gabrijel u Nazaretu bio javio, da će roditi Spasitelja. Danas se to mjesto zove Ain Karim ili Sv. Ivan na Brijegu. To je arapsko selo, kojemu su se bijele kuće nanizale između zelenih vrtova, a iznad mjesta dižu se dva crkvena tornja kao dva pastira nad stadom svojih ovaca.

Ain Karim je 7 km udaljen od Jerusalima a leži u judejskom gorju. Naši se automobili nakon četvrt sata vožnje zaustaviše na cesti do Marijina zdenca, koji se došljaku iz Jerusalima nalazi lijevo od samoga mjesta nedaleko ceste. Zove se tako, jer predaja drži, da je Majka Božja boraveći u ovome mjestu tri mjeseca kod svoje rođakinje Elizabete sigurno dolazila i na ovaj zdenac. Uza nj je sada džamija, a prostor, koji je kao neko predvorje, uvijek je pun žena: jedne peru rublje, a druge grabe u džbanove i limene posude vodu, koju nose svojim kućama. Dok su neki od nas pili te vode, drugima je zapelo oko na maloj arapskoj djevojčici od kojih pet-šest godina, koja je poput odraslih žena na glavi nosila manju limenu posudu napunjenu vodom.

Od Marijina bunara uputismo se u dvoredu uzbrdo prema crkvi pohoda Marijina moleći krunicu, u kojoj dolaze riječi: „Koga si, Djevice, idući Elizabeti u pohode nosila...” Za nama se uputilo i jato arapske dječurlije.

S brda nas je pozdravljao glas zvona, a na ulazu u dvorište dočekao nas je starina franjevac dijeleći nam pločice od debeloga kartona, na kojemu je natiskan bio latinski tekst himne: „Veliča duša moja Gospoda” (Magnificat), koju je na ovome mjestu spjevala najblaženija među majkama ljudskim. Uđosmo u crkvicu, u kojoj je lijevo oltar,

zkvh.org.rs

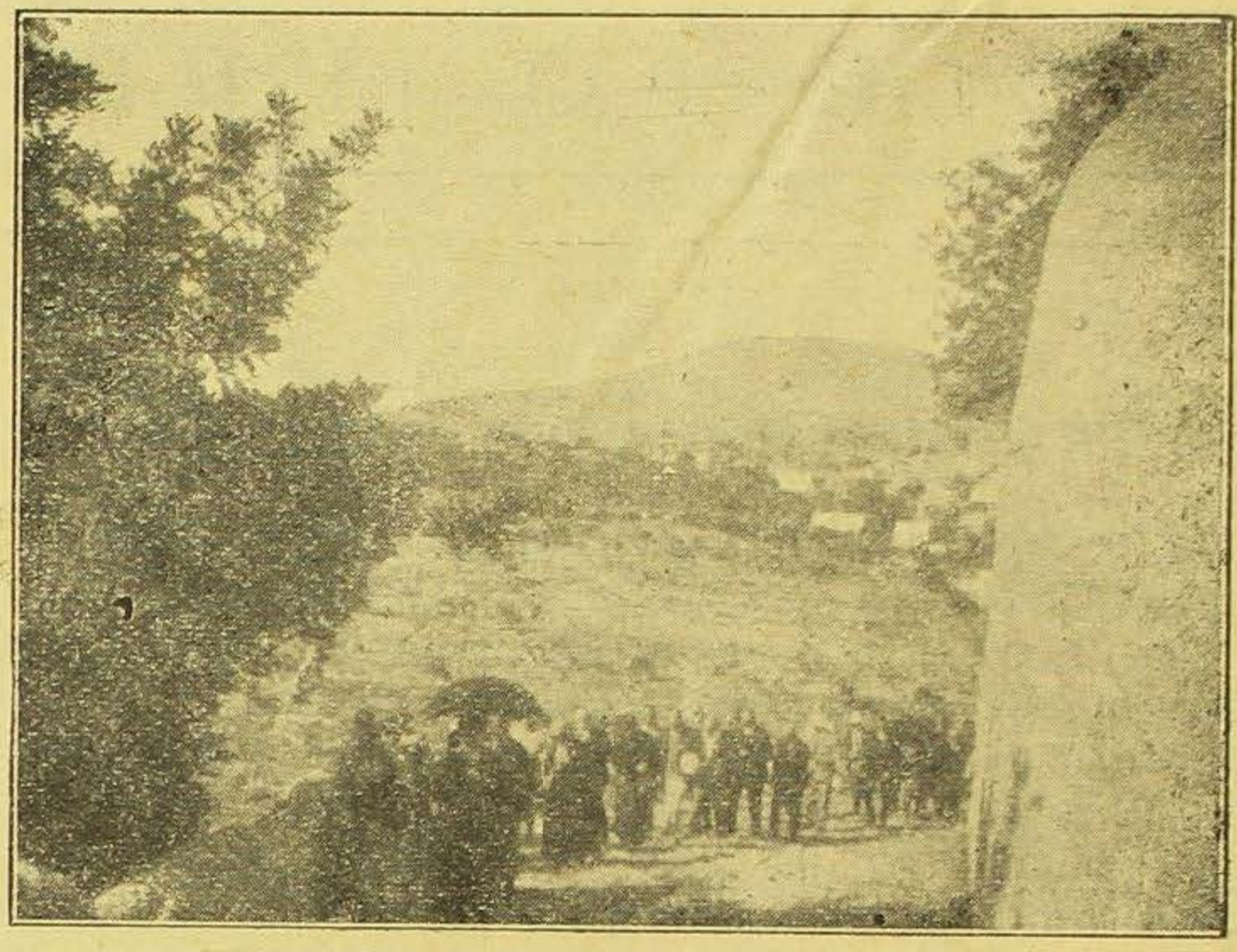

HRVATSKI HODOČASNICI TRAGOM POHODA MARIJINA

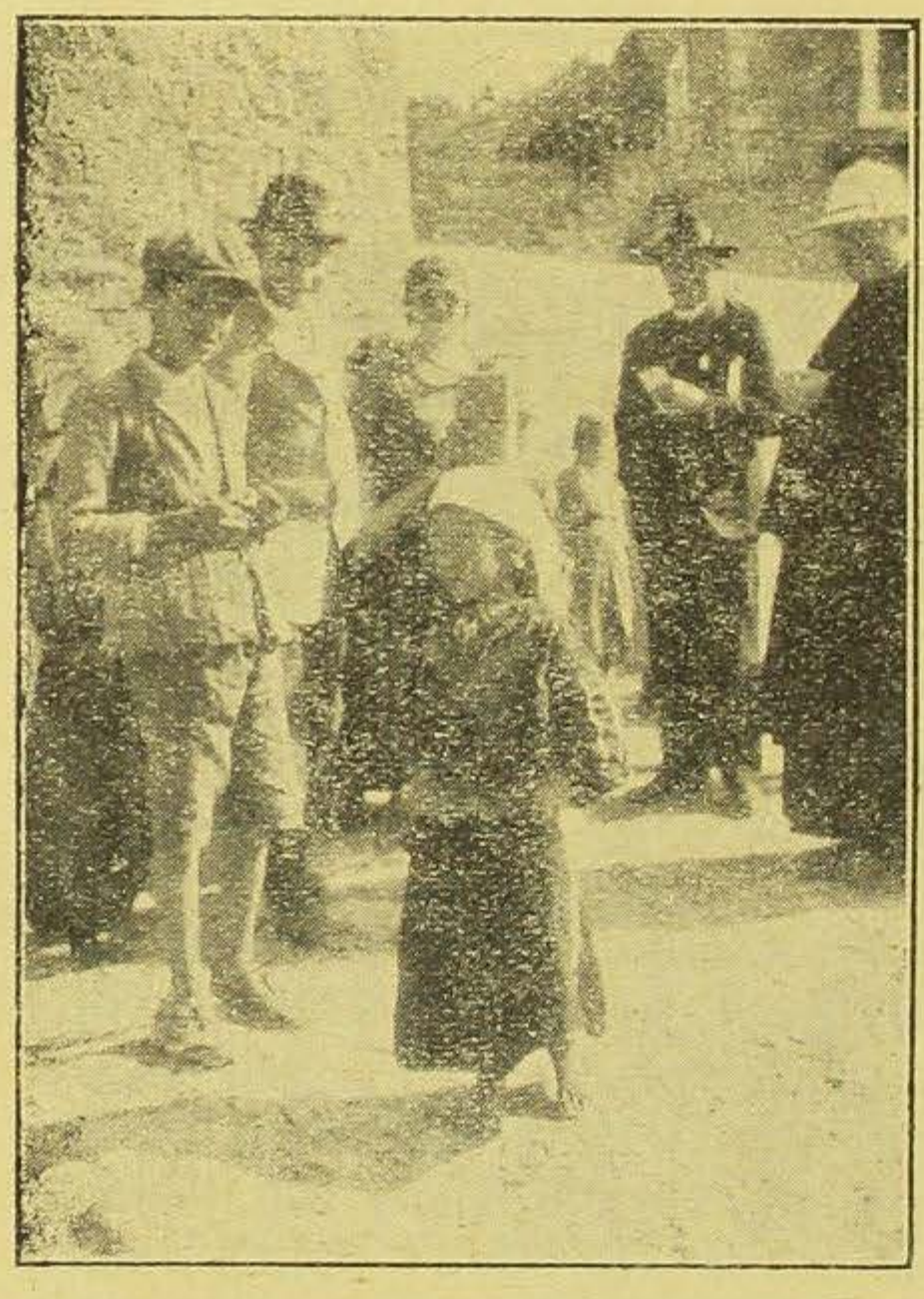

MALA ARAPKINJA
nosi vodu s Marijina zdenca

a desno špilja opet s oltarom, do kojega je s lijeve strane zdenac, a s desne udubina, gdje je Elizabeta prema predaji sakrila svog malog sinčića Ivana za vrijeme Herodova pokolja nevine dječice. Obavismo kratku hodočasničku pobožnost, otpjevasmo „Magnificat", a onda stadosmo razgledavati mjesto, na kojem se nalazimo.

Na tom je mjestu bio ljetnikovac svećenika Zaharije i njegove žene Elizabete. Tu su oni boravili, kad im je došla Marija u pohode. Nad crkvicom je terasa, s koje je krasan vidik na samostan i vrt. Tu se

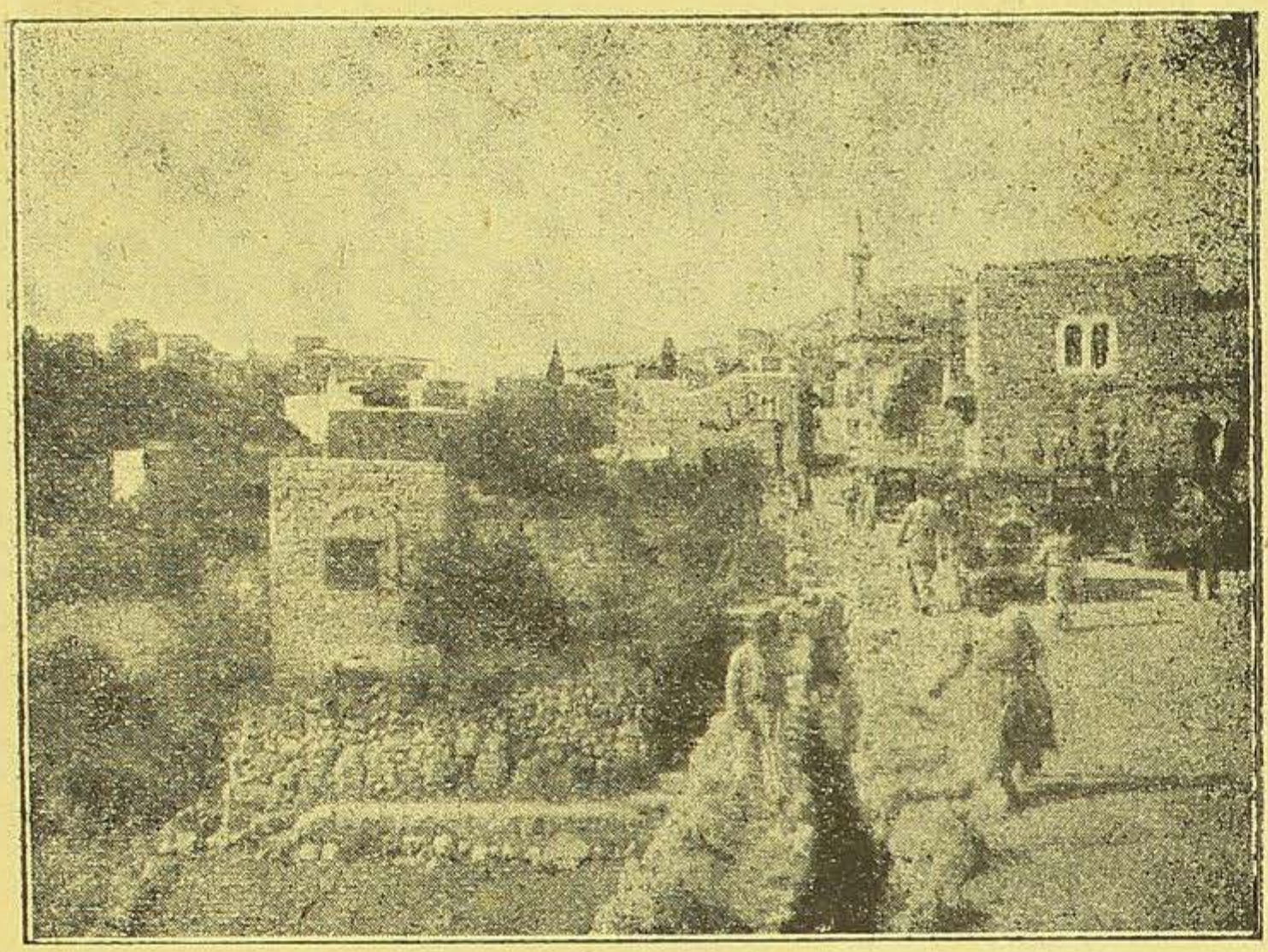

SV. IVAN NA BRIJEGU

vide ostaci stare kršćanske bazilike. Danas su franjevci čuvari ovog biblijskog mjesta. Razgledavajući to čarobno mjestance okruženo ljupkim zelenilom, u kojem su dvije najsretnije majke ovoga svijeta provele zajedno nekoliko tihih, blaženih mjeseci svoga materinstva, komu da se nije izvila topla molitva za naše majke i majke drage dječice naše u domovini!

Kad smo izašli iz crkve, na dvorištu su bile dvije redovnice, koje su donijele čipaka, da nude hodočasnicima te da tako nešto uberu za bolesne siromahe, za koje se one brinu. Neda-

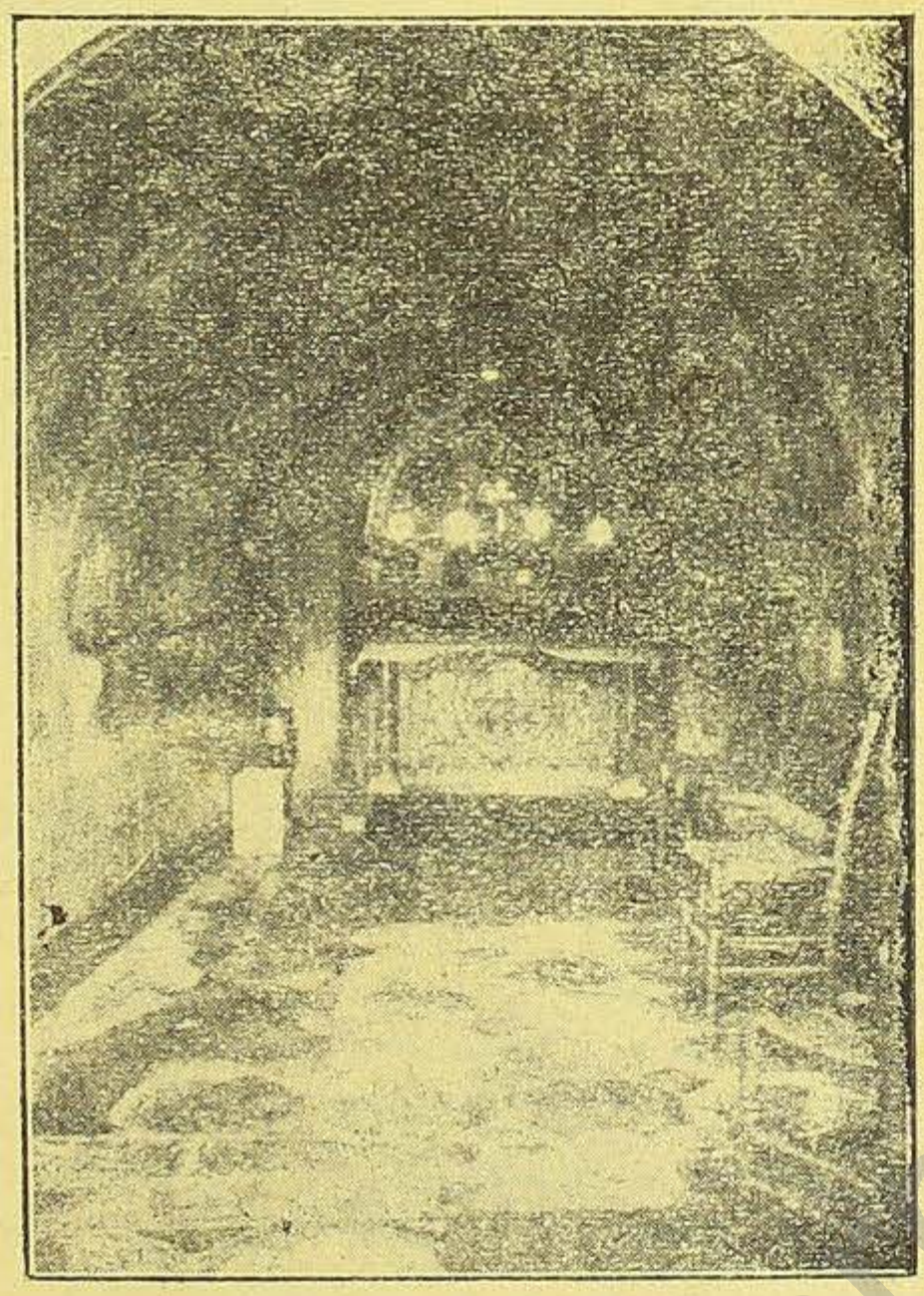

ŠPILJA POHODA MARIJINA
u crkvi kuće Elizabetine

zkvh.org.rs

leko je i njihov samostan, u kojem je pokopan njihov osnivač o. Marije-Alfonz Ratisbonne, slavni židovski obraćenik, koji se proslavio u ovim krajevima mnogim djelima za proširenje kršćanstva među Židovima.

Od svetišta Pohoda Marijina vratismo se istim putem do Marijina zdenca, pa odanle krenusmo prema drugoj crkvi, koja se nalazi usred mjesta. Za nama ide korak na korak dječurlija vičući: „Bakšiš! Bakšiš!" U jedan mah saletiše dobrodušnog i darežljivog dekana Panića kao dosadne muhe.

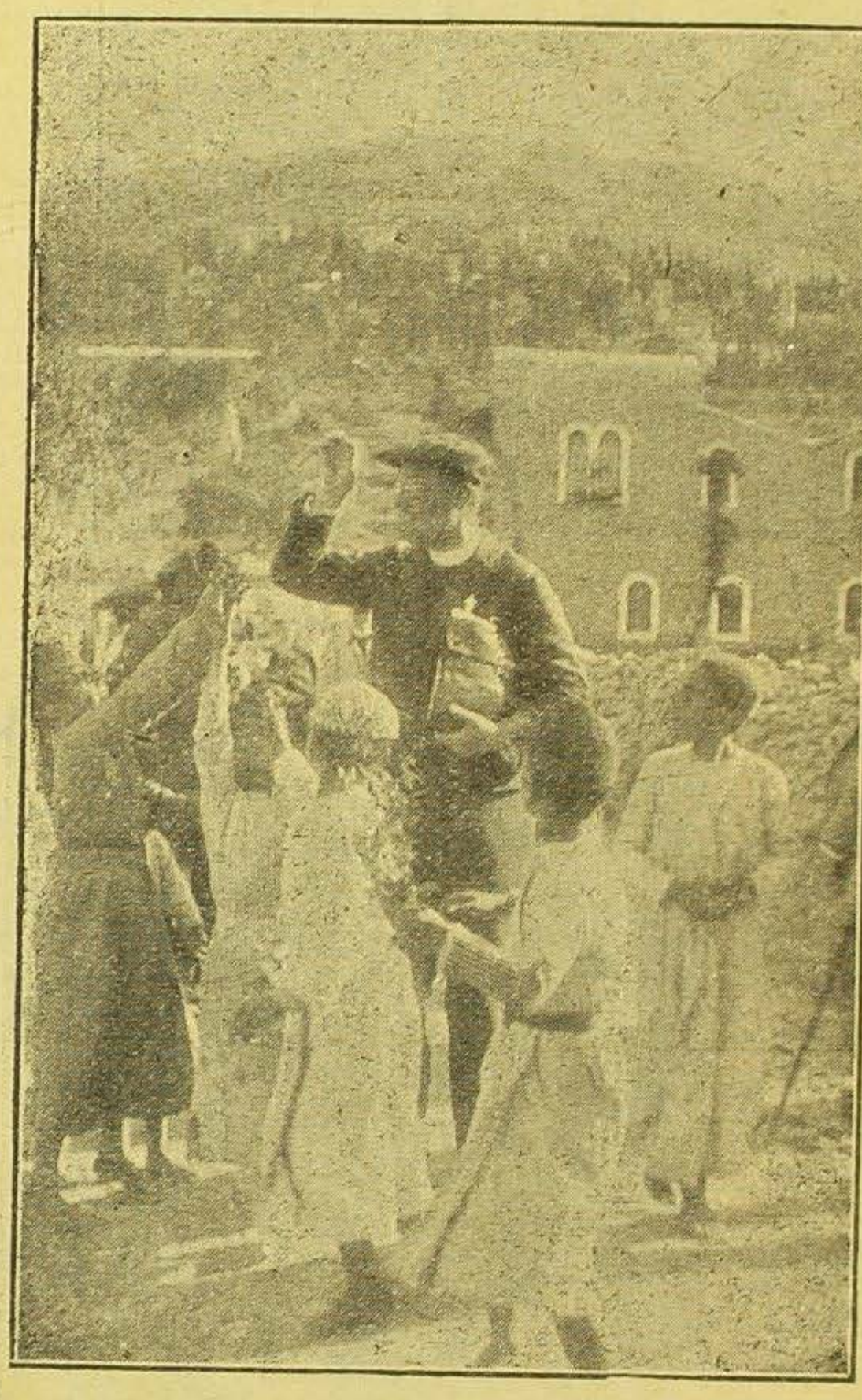

„BAKŠIŠ! BAKŠIŠ!"
Saletila Arapčad dekana Panića u Sv. Ivanu

Ostaviše nas tek pred crkvom rođenja sv. Ivana. Tu je stajala kuća roditelja Ivanovih, u kojoj su redovito boravili. Tu se u špilji, koja je sad pretvorena u kapelicu, prema predaji rodio preteča Kristov. Otpjevasmo tu hvalospjev „Blagoslovljen Gospod Bog Izraelov" (Benedictus), što ga je spjevao svećenik Zaharije na ovome mjestu, kada je dobivši sina, kojem dade ime Ivan, nijem progovorio. Obavismo svečanu pobožnost. Zatim sidosmo niz stepenice u špilju rođenja Ivanova, gdje pod mramornim oltarom vise četiri srebrna kandila nad samim mjestom, gdje se prema predaji rodio sv. Ivan, izmolismo Očenaš, pa skrenusmo u franjevački gostinjac, u kojem se okrijepismo bolje nego u cijeloj Palestini.

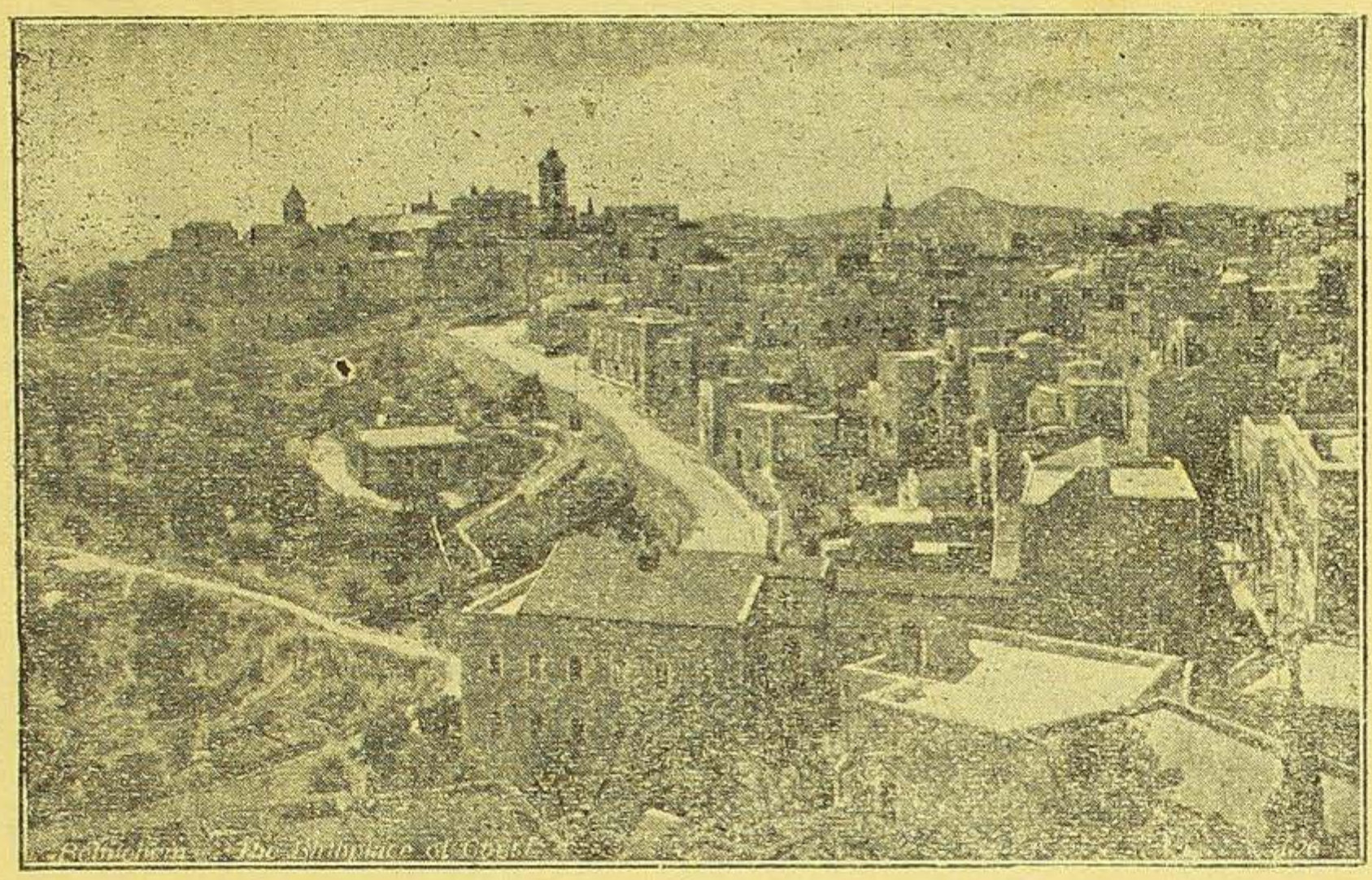

POGLED NA BETLEHEM PREMA CRKVI ROĐENJA KRISTOVA

TRAGOM BETLEHEMSKE ZVIJEZDE

Drugi naš izlet iz Jerusalima bio je u Davidov grad Betlehem, do kolijevke Kristove i kolijevke kršćanstva. Daljinu od 8 km, koja dijeli Betlehem od Jerusalima smjerom prema jugu, prevalili smo u automobilima prebrzo, a da bismo se mogli posve uživiti u raspoloženje, koje u duši izaziva pomisao, da idemo istim putem, kojim su nekoć mudraci s istoka na svojim devama išli za betlehemskom zvijezdom tražeći novorođenoga Krista. Istim putem stupali su prije toga Marija i Josip idući u grad roda Davidova na popis, što ga je raspisao car August, da se tako ispuni proroštvo, koje je proglasilo, da će iz Betlehema izaći svijetlo svijeta. Obratnim smjerom išao je davno, davno prije Abraham sa svojim sinom Izakom, pralikom Kristovim, snuždene glave prema jerusalimskom brdu Moriji, da ondje na zapovijed Jehovinu žrtvuje svog jedinca sina. A kad je Izakov sin Jakob morao da pobjedne pred gnjevom zavidnoga brata svoga Ezava te se nakon četrnaestgodišnjeg boravka u tuđini vraćao u domovinu, na tom je putu pred Betlehemom njegova žena Rahela, koju je veoma ljubio, rodila najmlađeg mu sina Benjamina te je porod platila vlastitim životom. U automobilskom lijetu provezli smo se na domaku Betlehema kraj Rahelina groba, nad kojim je

zkvh.org.rs

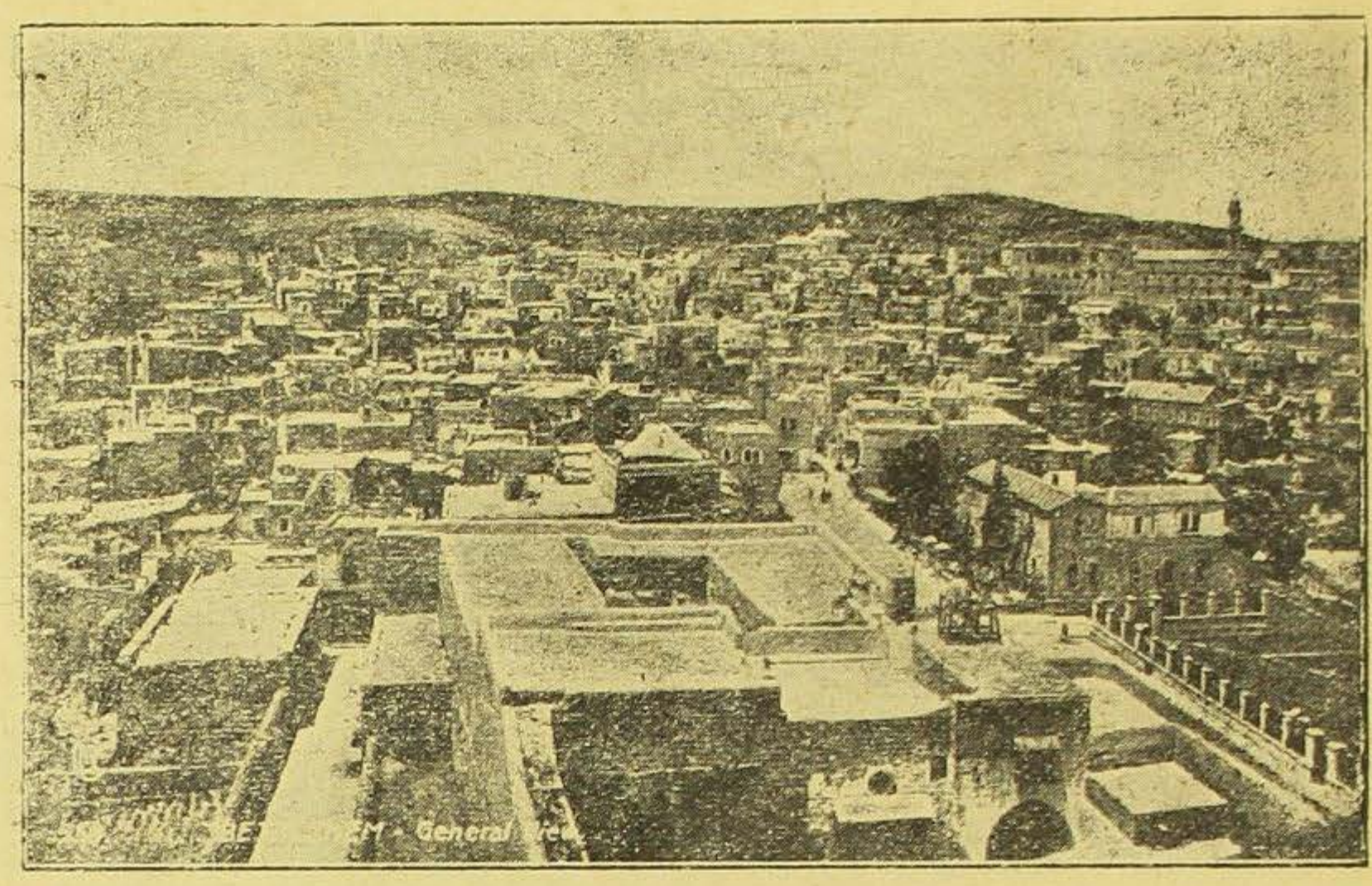

POGLED NA BETLEHEM OD BAZILIKE ROĐENJA KRISTOVA

već Jakob podigao svojoj ljubljenoj ženi spomenik. Isprva je taj spomenik bio sagrađen u obliku piramide iz dvanaest naslaga kamenja, koje su simbolički prikazivale dvanaest plemena izraelskih, a na najgornjoj je bilo napisano Jakobovo ime. Još u križarsko doba imao je taj nadgrobni spomenik takav oblik. Tek kad su g. 1625. muhamedanci zaposjeli Rahelin grob, podigli su nad njim bogomolju s kupolom, kakva je i sada. Od g. 1841. opet je to Židovima tako sveto spomen-mjesto prešlo u njihove ruke, a muhamedanci su sebi zadržali samo pravo, da pokapaju mrtve svoje u njegovoj blizini. No prema Rahelinu grobu je do danas uzdržano veliko štovanje kod sviju žena betlehemskoga kraja, te nijednoj ženi iz doba prije Krista nije spominjano im se tolikim pijetetom kao ovoj ženi Staroga Zavjeta, koja je postala tip onih matera, što vlastitim životom plaćaju porod srca svoga. Tu se nismo zaustavili. Od Rahelina groba zahvatismo pogledom cijeli Betlehem, koji leži na dva brežuljka 780 m iznad mora nekako slično kao i Jerusalim. Broji preko 8000 stanovnika, od kojih ima samo oko 250 muhamedanaca, a sve su ostalo kršćani. Židovima je uopće od doba, kad je s rimskim carem Konstantinom prevladalo kršćanstvo, bilo zabranjeno naseljivanje u Betlehemu, te se kaže, da i danas u njemu od najnovijega doba stanuju samo dva Židova.

ULAZ HRVATSKIH HODOČASNIKA U BETLEHEM

Bilo je već prošlo 6 sati uveče, kad smo na trgu pred bazilikom Rođenja Kristova izašli iz automobila. Dok su naši automobili redom stizali, okupljala su se oko nas radoznala lica betlehemskih stanovnika, a djeca su i tu kao i svuda po Palestini čekala i moljakala bakšiša. Betlehemska su djeca privlačila našu posebnu pažnju : ta nalazimo se u gradu malog Isusa, u gradu, u kojem je okrutni Herod upriličio pokolj nevine djece. jedini svoje vrsti u povijesti čovječanstva. I u očima ove današnje betlehemske djece i nehotice svaki došljak traži neki dječji prauzor iz doba malog Isusa, te postaješ nekako darežljiviji dijeleći bakšiš u ovom gradu dječjih mučenika.

Kad smo se svi sakupili, krenuli smo zajednički prema bazilici Rođenja Kristova, koja je za Betlehem, što je za Jerusalim hram Božjega groba. S istim pobožnim uzbuđenjem, s kojim smo prvi put išli grobu Spasiteljevu, ušli smo sada u Betlehemu u crkvu podignutu na mjestu, nad kojim pred 19 stoljeća anđeli zapjevaše : „Slava Bogu na visini, a mir ljudima, koji su dobre volje !"

Bazilika Rođenja Kristova nalazi se u sklopu franjevačkog, grčkog i armenskog samostana kao u kakvoj tvrđavi. Ušli smo sa franjevačke strane odloživši najprije svoje stvari u franjevačkom gostinjcu, u kojem ćemo prenoćiti jednu noć. Bazilika je sa 44 ogromnih stupova 6 metara visokih razdijeljena na pet lađa. Strop nad srednjom lađom izdignut je 10 metara više nego nad pokrajnima, potječe iz 17. stoljeća te je isprva bio bogato po-

zkvh.org.rs

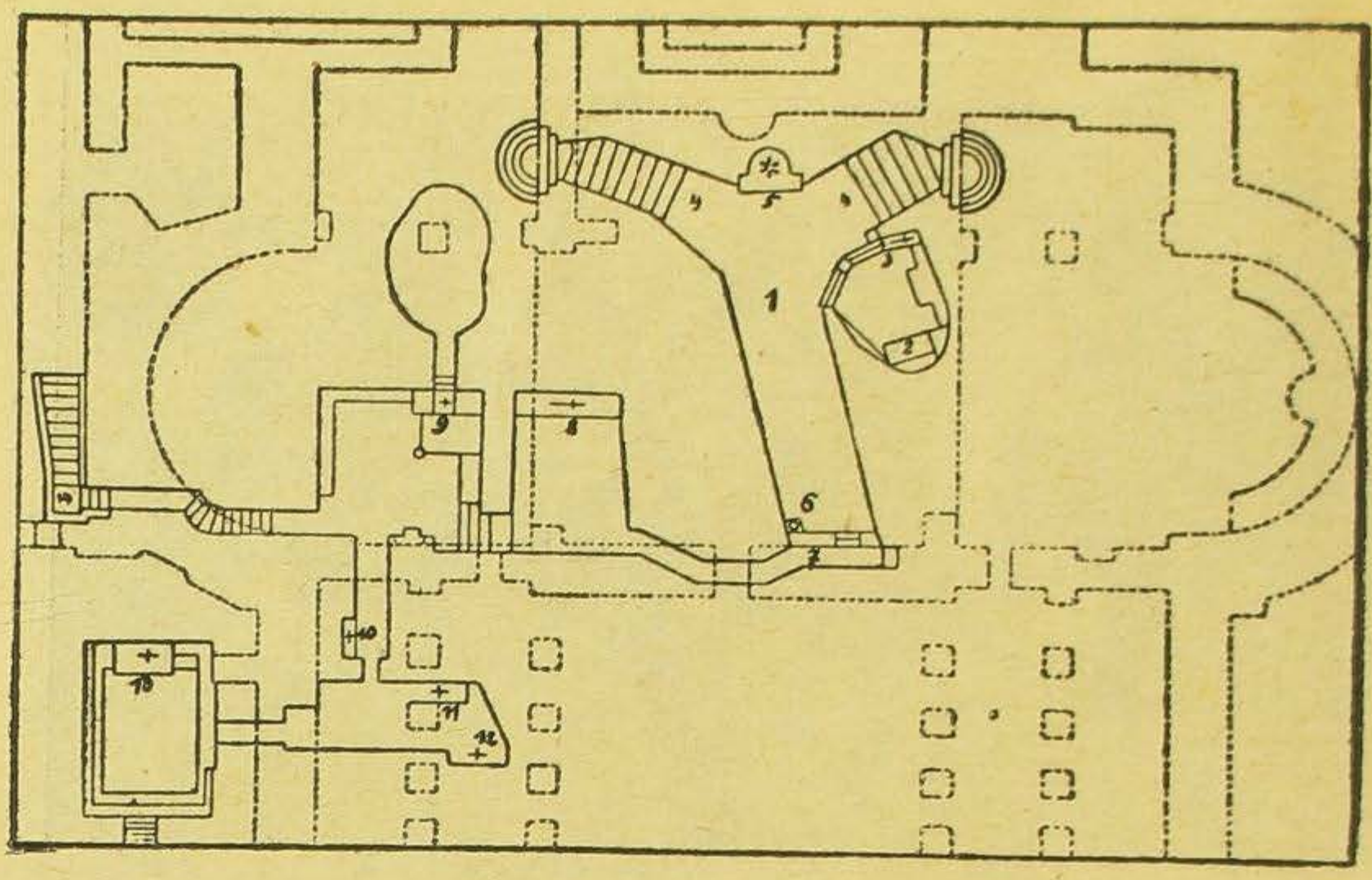

TLORIS ŠPILJE ROĐENJA ISUSOVA I DRUGIH ŠPILJA UZ NJU.

1. Špilja rođenja Isusova. 2. Mjesto jaslica. 3. Oltar sv. Triju Kraljeva. 4. Ulaz iz gornje crkve. 5. Oltar rođenja Isusova. 6. Izvor. 7. Ulaz u druge špilje. 8. Oltar sv. Josipa, gdje mu se anđeo u snu ukazao i rekao, neka bježi s Isusom i Marijom u Egipat. 9. Oltar nevine dječice podignut prinosima čeških katolika. 10. Grob sv. Eusebija iz Kremone. 11. Grob sv. Paule i Eustahije. 12. Grob sv. Jeronima. 13. Špilja sv. Jeronima, u kojoj je taj naš svetac živio za svoga boravka u Svetoj Zemlji. 14. Stubište, kojim se uzlazi u franjevačku crkvu sv. Katarine.

zlaćen i islikan. Poprečna lađa, koja s glavnom čini oblik križa, urešena je slikovitim mozaicima na zlatnoj podlozi, a prikazuju zgode iz života Kristova. Popločeni trg pred crkvom bio je u davno doba predvorje bazilike, koju neki smatraju najstarijom kršćanskom crkvom uopće, a svakako je nekadašnjom veličajnošću stajala u redu rimskih bazilika sv. Petra, sv. Pavla i sv. Ivana Lateranskoga. Ispod istočnoga dijela crkve nalazi se spilja rođenja Kristova, duga 12 i po metara, široka 4 m, a visoka 3 m. Tu je u pročelju oltar na mjestu, na kom se prema predaji Isus rodio, a ispod njega je srebrna zvijezda s latinskim natpisom. Taj je oltar do prošlog stoljeća bio u franjevačkim rukama, ali su tada franjevce istisnuli Grci, te je franjevcima ostalo po strani samo mjesto, gdje su prema predaji bile jasle, u koje je Isus bio položen.

Uz tu spilju rođenja Spasiteljeva niže se više spilja jedna do druge : spilja sv. Josipa, spilja nedužne dječice s oltarom darovanim od čeških katolika, spilja sv. Euzebija, spilja sv. Paule Rimljanke s oltarom smrti sv. Jeronima i spilja sv. Jeronima, u kojoj je veliki dalmatinski svetac proživio posljednje 34 godine svoga života. Nas je Hrvate posebno zanimala ova posljednja spilja, u kojoj je slavni naš zemljak preveo Sveto Pismo na latinski. A već i po tom, što je organizacija ovog prvog hrvatskog

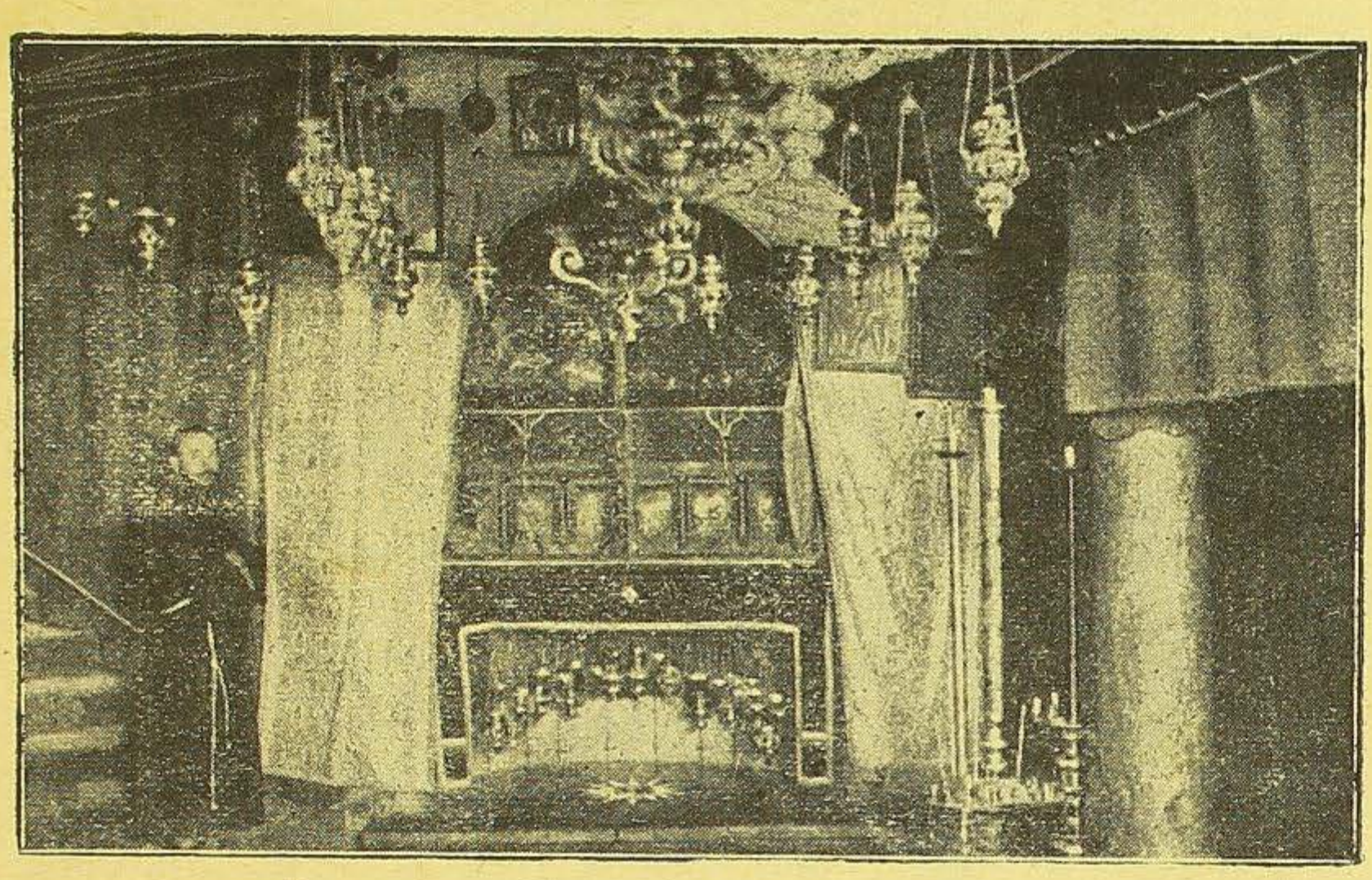

ŠPILJA ROĐENJA KRISTOVA

hodočašća u Svetu Zemlju potekla iz Društva sv. Jeronima, nekako nam je srce ispunjala posebna neka zahvalnost kod hodočasničke pobožnosti u ovoj spilji, u koju smo se i sutradan još navraćali. Kad s Božjom pomoću uspije ostvarenje hrvatskog oltara u Jerusalimu, trebat će s naše strane biti posvećena i pažnja što dostojnijem uređenju spilje sv. Jeronima, koja bi trebala da postane naše glavno narodno svetište u rodnom gradu Kristovu.

Iz spilje sv. Jeronima vratili smo se u spilju nevine dječice, za koju predaja (doduše tek od 15. stoljeća) tvrdi, da su ovdje poginula od Herodovih vojnika neka djeca, koju su očajne majke pred njima sakrile amo. Iz te spilje uspeli smo se po stepenicama u franjevačku crkvu sv. Katarine, koja je sagrađena g. 1881. u jednostavnom baroknom stilu uz baziliku rođenja Kristova, iz koje su Grci i Armenci istisnuli franjevce. U sakristiji se nalazi iz drveta krasno izrađeni lik novorođenog Isusa, djelo jednoga španjolskoga kipara. Taj kip nosi jerusalimski patrijarka u svečanoj procesiji prigodom božićnih svečanosti.

Iz crkve sv. Katarine pošli smo u franjevački gostinjac, povečerali i brzo pošli na počinak, da se o ponoći probudimo i pribivamo hodočasničkoj ponoćki u špilji Isusova rođenja. Isprva smo pomišljali na to, da se uputimo na betlehemska polja, na kojima su pastiri prvi čuli radosnu vijest o rođenju Mesije, te pobrzali, da mu se poklone, ali vani je puhao dosta hladan vjetar, na što nitko od nas svojom odjećom, koju smo za tu jedinu noć ponijeli iz Jerusalima u Betlehem, nije bio pripravan. Zato smo otišli do ponoćke spavati. Kako su mnoge sobe u tom gostinjcu nazvane imenima iz

zkvh.org.rs

betlehemske prošlosti, mene je slučajno zapala t. zv. kraljevska soba nazvana tako po sv. Trima kraljevima, koji se dođoše u Betlehem pokloniti malom Isusu. U toj su sobi međutim, iako slična priprostoj redovničkoj ćeliji, doista prenoćili i neki kraljevi došavši kao hodočasnici u Betlehem.

Malo prije ponoćke probudiše nas sluge, te onako polusneni požurismo u betlehemsku špilju, da budemo dionici božićne pobožne radosti, najveće, što nam ju je pružao naš hodočasnički boravak u ovom Spasiteljevu gradu. Češko hodočašće, koje je bilo godinu dana prije nas u Betlehemu i bilo je dvostruko veće nego naše, nije zapala sreća, da pribivaju ponoćki u betlehemskoj špilji, jer je to priječio red službe ostalih vjeroispovijesti. To više smo se osjećali sretni mi, što nas taj nada sve radosni doživljaj nije mimoišao. Točno o ponoći odslužio je u špilji na mjestu jaslica Isusovih sv. misu preuzvišeni g. nadbiskup Rodić, a za njim ostali naši misnici sve do 4 sata ujutro. Kod ponoćke pristupiše svi hodočasnici sv. pričesti, da tako Isusa prime u svoje srce na mjestu, gdje je on sašao s neba na zemlju i postao čovjek. A onom špiljom orile su se valjda prvi put, otkako postoji, naše hrvatske božićne pjesme: „Oj pastiri, čudo novo", „Radujte se, narodi", „Narodi nam se kralj nebeski" i druge. Hrvatski Božić prenio se u onu crnu pećinu, koja je primila novorođenoga Boga-čovjeka pod svoje mrko okrilje. Naše su duše slavile na tome svetome mjestu, koje je vidjelo svečani poklon anđeoskih zborova nebeskih i smjerni poklon betlehemskih pastira Božanskome Djetetu, svoj Božić najveće sreće i radosti, što je srce čovječje može da osjeti.

Kada sam se iza četvrte sv. mise iz špilje ro đenja Isusova vratio u svoju ćeliju, bacio sam iz nje pogled kroz prozor u divnu betlehemsku noć. Vjetra, koji je puhao do ponoći, bilo je nestalo, sveta tišina počivala je nad najsretnijim gradom svijeta: nije li tim priroda i ove noći simbolički pokazala, kako je rođenje Kristovo donijelo mir svijetu? Negdje se sa zvonika javila igra zvonâ skladnom nekom melodijom, koja je tako slatkom ljupkošću padala u taj betlehemski mir. A tamo iz daljine javilo se revanje magarca, da iluzija betlehemske noći, u kojoj se kraj vola i magarca rodio Isus, bude što jača...

Komu da duša ne klikne u takvom ugođaju s prorokom Mihejom: I ti, Betleheme, ni po čemu nisi najmanji među gradovima judejskim!...

Drugo smo jutro s jednog povišenog betlehemskog mjesta promatrali okolicu, te nam je oko osobito zapinjalo na pastirskoj poljani, gdje je prema predaji anđeo

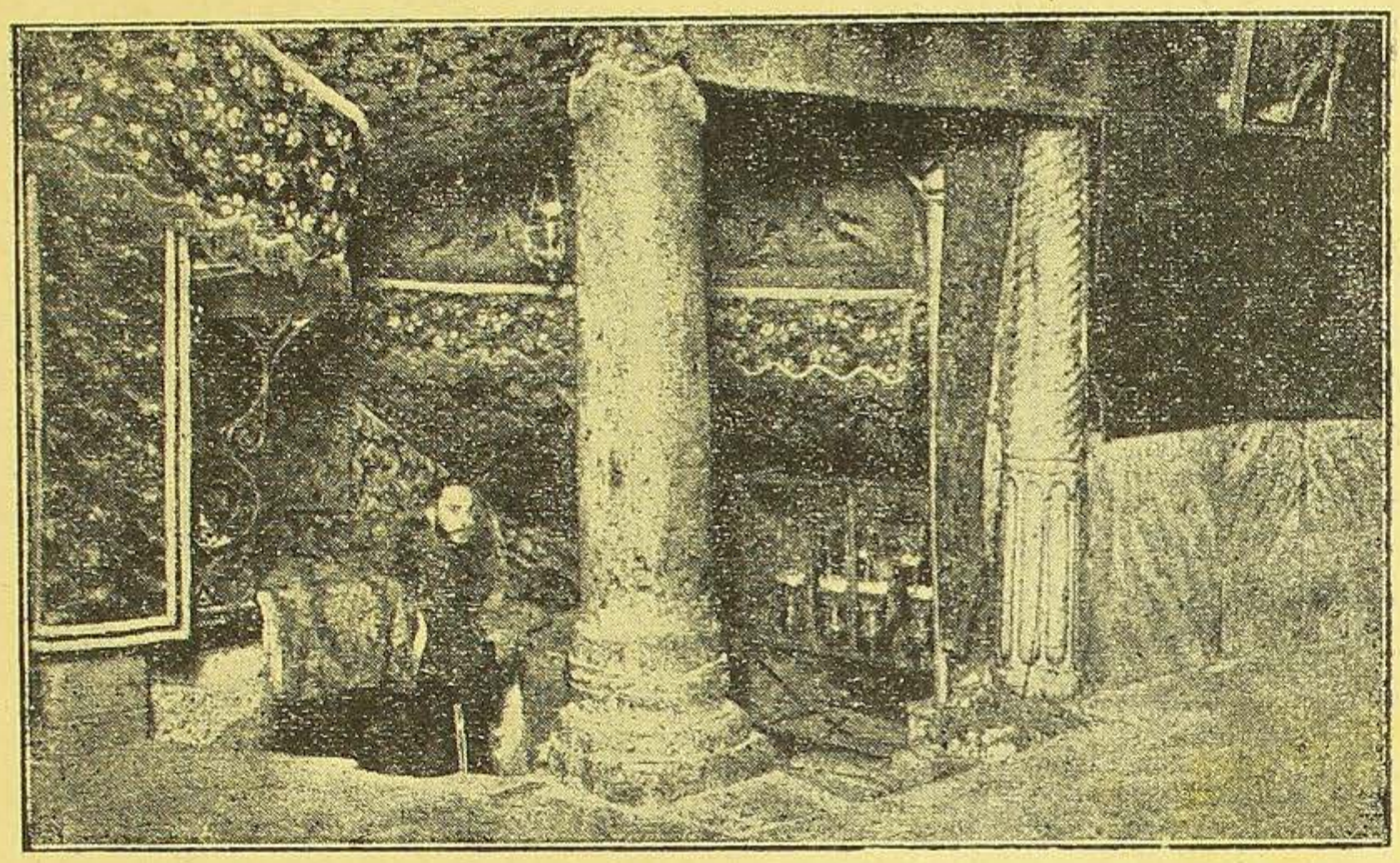

MJESTO JASLICA U ŠPILJI ROĐENJA ISUSOVA

navijestio pastirima rođenje Isusovo, zatim Boozovo polje, gdje je bogatomu Boozu srce osvojila moabitska ljepotica Ruth, koja je postala prababa Davidova kraljevskoga roda. Svratili smo i u t. zv. mliječnu spilju, za koju legenda veli, da je u njoj Majka Božja nadojila malog Isusa prije bijega u Egipat, te k ovoj spilji hodočaste sve mlade majke sviju vjeroispovijesti cijeloga betlehemskoga kraja. Kad smo se odatle vraćali, zaustavljala nas je s ljubaznim smiješkom bijela franjevačka redovnica nudeći nam ručnih radova: utržak od toga ide u korist slijepaca, kojih je i Betlehem, kao i sva Palestina, radi nedostatnih higijenskih prilika pun.*

Promatrali smo nakon toga na trgu pred bazilikom Rođenja Kristova betlehemski život i stanovnike njegove, a onda smo se iza deset sati prije podne automobilima vratili u Jerusalim noseći u duši posebno blago, nježno raspoloženje, kojim djeluje na došljaka rodni grad Spasiteljev.

---

*) U Kristovo doba je Palestina bila puna gubavaca, slijepaca i drugih teških bolesnika. Tako je to bilo sve do najnovijega vremena, jer se nijedna vlast, koja je vladala nad tom zemljom, nije mnogo brinula za poboljšanje zdravstvenih prilika među palestinskim stanovništvom. I malarija je, kao i svuda u južnim krajevima, nemilo harala. Tek u najnovije doba, osobito nakon dolaska Engleza, krenulo je u tome na bolje. Malarija je lijevanjem petroleja u malarične vode gotovo istrijebljena. Gubavaca ima u cijeloj Palestini sada samo još oko stotinu, jer su za njih podignute posebne bolnice, u kojima se ta užasna bolest liječi i ograničava u širenju. Samo slijepaca ima još dosta. Sretali smo ih na svakom koraku i na svakom su uglu stajali pružajući ruke prema prolaznicima i moleći: „Mezki! Mezki!"

zkvh.org.rs

TRAGOM EMAUSKIH UČENIKA

Treći naš izlet iz Jerusalima bio je u mjesto K u b e i b e, za koje se drži, da je to bio onaj Emaus, kuda je Isus poslije svoga uskrsnuća išao s dvojicom svojih učenika. Tri mjesta u Palestini otimaju se za to, da budu priznata evanđeoskim Emuasom.* No nijedno mjesto ne odgovara toliko oznakama, koje su za Emaus navedene u Evanđelju, kao što odgovara Kubeibe. Zato je franjevačka tradicija prihvatila za Emaus to mjesto i ta je tradicija pretežno i pobijedila.

U Kubeibe vozili smo se iz Jerusalima 15 km istom asfaltiranom cestom, kojom smo došli iz Jafe, a onda smo još morali prevaliti oko 10 km po kamenitu gorskom putu, te je pravo čudo, da su nas automobili po njem dovezli do

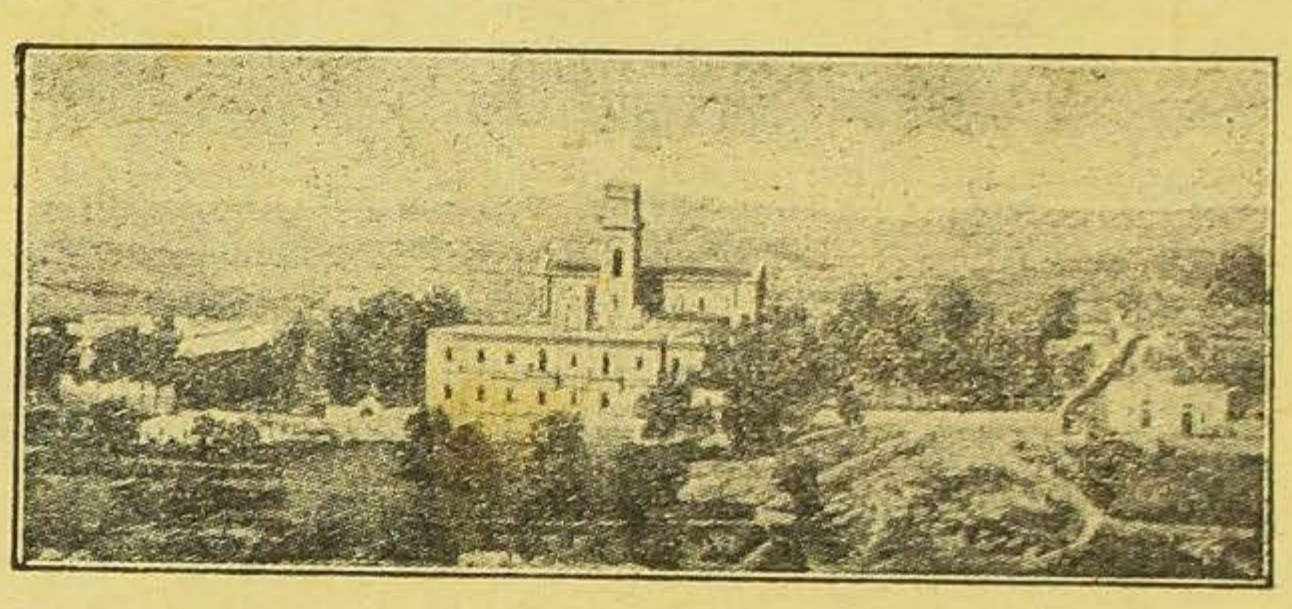

CRKVA I SAMOSTAN U EMAUSU

Emausa. Čehe su godinu dana prije njihovi automobili ostavili na po puta, te su morali dalje pješke do samog Emausa. Treskajući se po onim vrdima imali smo ipak taj užitak, da je s one visine bio krasan pogled na Jerusalim, na Sredozemno more i na cijelu okolicu.

Kubeibe je malo selo na brijegu. Dolazeći iz Jafe lijepo se izdaleka vidi. Tu su franjevci god. 1873. otkrili ruševine crkve, koja je bila 34 m duga i 22 m široka, a razdijeljena u tri lađe. Na tim temeljima sagradili su g. 1910. sadašnju crkvu, u kojoj ima 6 oltara. Drži se, da je na mjestu te crkve stajala kuća sv. Kleofasa, učenika Kristova, u kojoj je Krist s njime i sa sinom

---

*) Ta tri mjesta jesu : Amwas, Abu-Goš i Kubeibe. Za A m w a s govori sličnost imena s Emausom, a i sv. Jeronim i sv. Eusebije zapisali su u 3. i 4. stoljeću, da je to onaj evanđeoski Emaus. No to je mjesto udaljeno 160 stadija od Jerusalima, a ne 60, kako Evanđelje veli za Emaus. U A b u G o š u se opet našla rimska ploča, koja spominje jedan rimski odio vojske, za koji se zna, da je bio u Emausu, pa po tom misle neki, da bi Abu-Goš mogao biti nekadanji Emaus, jer i daljina njegova odgovara onom, što Evanđelje o Emausu veli. No najvjerojatnije je ipak, da je Emaus bio na onome mjestu, gdje je danas K u b e i b e, te se za to mjesto najviše zauzima franjevačka predaja.

njegovim sv. Simonom večerao. Između stupova, koji dijele srednju od lijeve lađe, nalazi se ogromna crvenkasta mramorna ploča : tu je, vele, bio stol, a do te je plolče u lijevoj lađi mramorni oltar na mjestu, gdje je Krist sjedio sa svoja dva učenika, blagoslovio i prelomio kruh, kako je to činio kod Posljednje Večere, te nakon što su ga po tom prepoznali, nestao ispred njihovih očiju. Tu je dakle mjesto, gdje je Isus ponovio tajnu Presvete Euharistije, pa je ovo zato iza Jerusalima drugo najveće euharistijsko mjesto na svijetu. Sva je crkva urešena slikama o emauskom događaju iz Evanđelja. Većina naših hodočasnika nije ni zapazila, da u toj crkvi počivaju ostanci pobožne i plemenite markize Pauline de Nicolay, koja je otkupila oveliko zemljište tu u Emausu i darovala ga franjevcima, da uzveličaju Spasiteljevu divnu zgodu s emauskim učenicima.

Oko crkve je perivoj, a pedesetak metara od crkve nalazi se franjevački samostan, u kojem smo se okrijepili, te smo se osvježeni ugodnim jednosatnim boravkom u tom tihom evanđeoskom kutiću vratili u Jerusalim.

TRAGOM MILOSRDNOGA SAMARITANCA

Četvrti naš izlet iz Jerusalima bio je prema rijeci Jordanu i Mrtvomu moru. I na putu onamo i na povratku provezli smo se kroz B e t a n i j u, mjesto, u kojem je Krist u okolici Jerusalima najradije boravio.

Prema opisima iz onoga doba bilo je to mjesto u bujnom zelenilu, kao neki perivoj, u kojem se čovjek ugodno osjećao i gdje je doista bio okružen ugođajem prave poezije. Takvim ugođajem odišu i ona mjesta u Evanđelju, koja nam prikazuju nježnu privrženost dviju sestara Marije i Marte prema Kristu. Događaj, kojim je Krist uskrsnuo njihova brata Lazara, jedan je od najznačajnijih iz Kristova života uopće. Lazarev grob je danas duboko pod zemljom, a iznad njega se ističe minaret džamije. Danas je Betanija jadno arapsko selo s golim kućama, koje naliče na naslage ruševima, a kakvoj bujnijoj vegetaciji nigdje ni traga. Prokletstvo, koje je Krist izrekao s Maslinske gore prema Jerusalimu, palo je i ovamo na drugu stranu te gore. Sunce žeže i pali, nemaš kuda pred njim da se skloneš, te bježiš iz te pustoši, koja je prava opreka onoga, što je tu u Kristovo doba bilo.

Betaniju Arapi danas zovu E l A z a r i j e prema Lazaru, kojega je Isus uskrsnuo, a na hrvatskom ime Betanija znači : kuća siromaštva. Nad Lazarovim grobom bila je u križarsko doba podignuta krasna crkva, uz koju je bio benediktinski samostan. Iza križara pretvorena je crkva u džamiju. Još danas se vide okolo ostaci križarske romanske građevine. Oko 40 m od Lazarova groba pokazuje se mjesto, gdje prema predaji je stajala k u ć a M a r i j e i M a r t e, a nedaleko i k u ć a Š i m u n a g u b a v c a, kojega je Isus izliječio. Na mjestu t. zv. k a m e n a o d m o r a,

zkvh.org.rs

gdje se prema predaji Marta susrela s Isusom, diže se grčka crkva na temeljima jedne stare crkve, po svoj prilici također križarske.

Svud po Betaniji i oko nje vlada pustoš i golotinja, gdje rijetko vidiš koje stablo i gdje tek tu i tamo između kamenja izviruje malo suncem ispržene trave. Pa kada to sve promatraš, dolazi ti na um pitanje : a gdje su oni bujni nekadanji vrtovi i voćnjaci iz Kristova doba puni smokava, maslina i badema ? Tu je negdje u blizini Betanije Isus naišao na onu smokvu, na kojoj je bilo samo lišće bez plodova i koju je on prokleo : „Da nikada više nitko

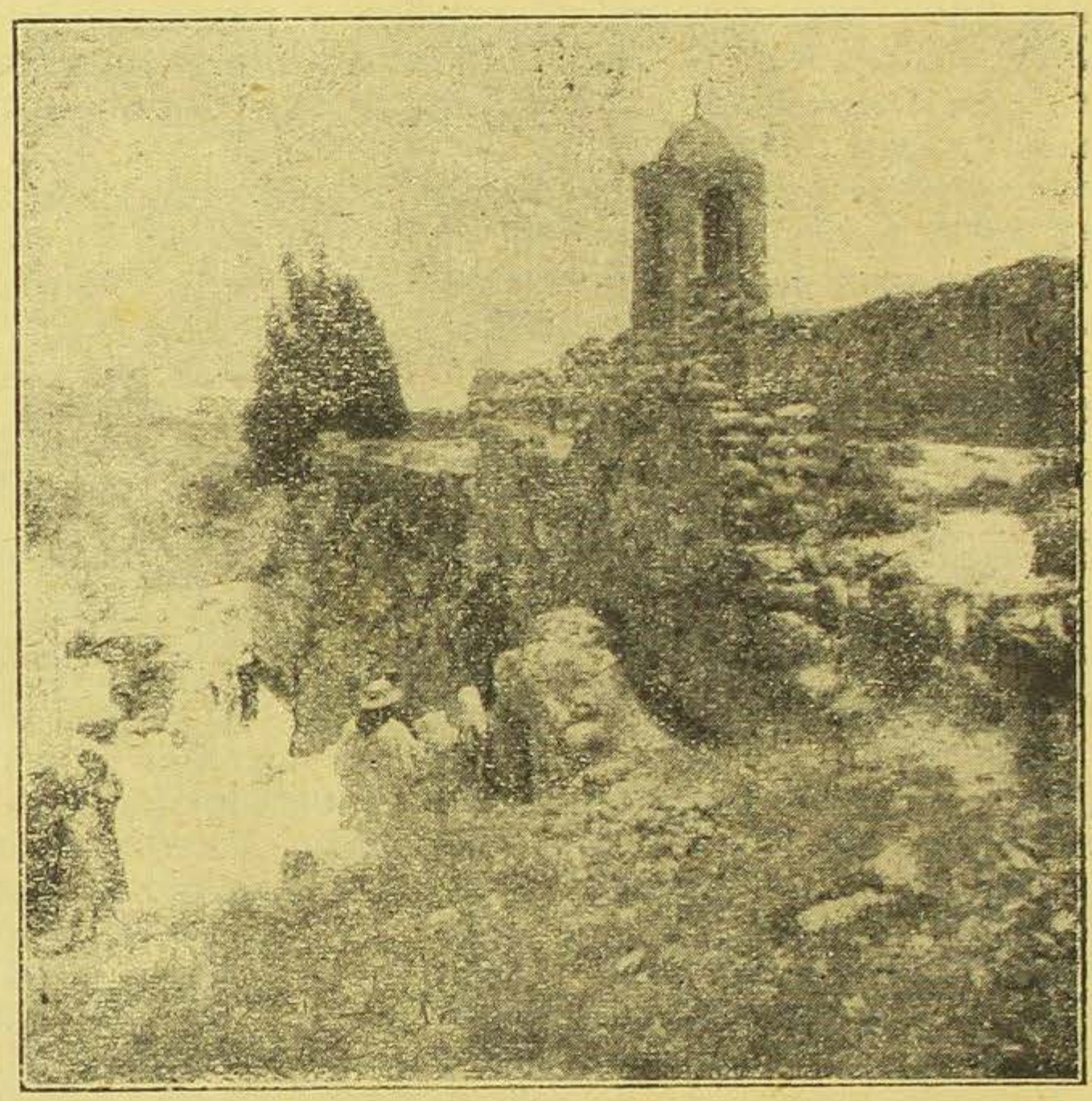

KOD LAZAROVA GROBA U BETANIJI

ne jede roda od tebe do vijeka !" To prokletstvo Kristovo vidiš ovdje na ovoj pustoši Betanije i njene okolice.

Od Betanije se cesta spušta prema Mrtvome moru do 1200 metara. U zavojima ide ta cesta sve niže te se uz nju nalazi t. zv. z d e n a c a p o s t o l a ili Lazarov zdenac, jedini na cijelom tom putu. Tim putem je nekad išao onaj čovjek, kojega su orobili i izranili razbojnici, te mu se smilovao milosrdni Samaritanac, kojega je Isus postavio kao uzor ljubavi prema bližnjemu ; taj je Samaritanac odveo nesretnika u sklonište putnika, koje je bilo po prilici na istome mjestu, gdje se i danas nalazi g o s t i o n a k m i l o s r d-

nom Samaritancu (arapski: Kan Hatrur). Iznad toga hana je t. zv. Krvavi brežuljak nazvan tako valjda radi crvene boje njegova kamenja. Cesta vodi između gorja, koje je što dalje to više goli kamen. Usput nam je o. Stanislav izdaleka pokazao, gdje se među brdima nalazi manastir Mar Saba, najstariji u Palestini i jedan od najljepših na svijetu s mnoštvom kapelica, ćelija, koridora, stubišta, soba i špilja. A na drugoj strani vidjesmo brdo Nebi Musa, muslimansko svetište, u kojem oni štuju grob Mojsijin. To je njihovo svetište sagradio egipatski sultan Baibar g. 1261. A kad smo se spustili 400 metara

KUPANJE U MRTVOME MORU

ispod razine Sredozemnoga mora, ušli smo u ravnu Judejsku pustinju s pješčanim naslagama najfantastičnijih oblika: to su kamene gromade, koje su potresi, bure, kiše i ljetno žarko sunce formirale u te zaobljene i odsječene kule i razvaline, koje izgledaju kao ostaci razrušenih gradova. Za po sata vožnje kroz tu pustinju padosmo na obalu Mrtvoga mora. Kraj je tu proklete Sodome i Gomore. More je tako gusto zasićeno solju, da u njem ne može ništa živjeti, a mi smo kupajući se u njem u pravom smislu riječi hodali u vodi ne dotičući se tla, uronjeni u vodu do pazuha.

zkvh.org.rs

Pučina Mrtvoga mora je 399 m niža od razine Sredozemnoga mora, prosječna mu je dubina 30 m, dužina 76 km, a širina nešto manja od 16 km. Gustoća vode je : 27 dijelova soli na 100 dijelova vode, u kojoj ima i klormagnezija, pa zato ima gorak okus. Svježe jaje pliva u toj vodi tako, da mu jedna trećina viri iz nje.

Gdje su se zapravo nalazili gradovi S o d o m a i G o m o r a, koje je Bog radi grijeha njihovih stanovnika požarom s neba spalio, ne zna se točno. Neki misle, da su bili na sjevernoj, drugi na južnoj obali Mrtvoga mora, neki na zapadnoj, a bilo je i takvih, koji su držali, da je ta mjesta prekrilo današnje Mrtvo more. Međutim g. 1929. otkrio je o. Mallon, učenjak Biblijskoga zavoda u Rimu, na maloj ravnici između Vadi Garaba i Vadi Džarafa na istočnoj strani rijeke Jordana nešto sjeverno od Mrtvoga mora

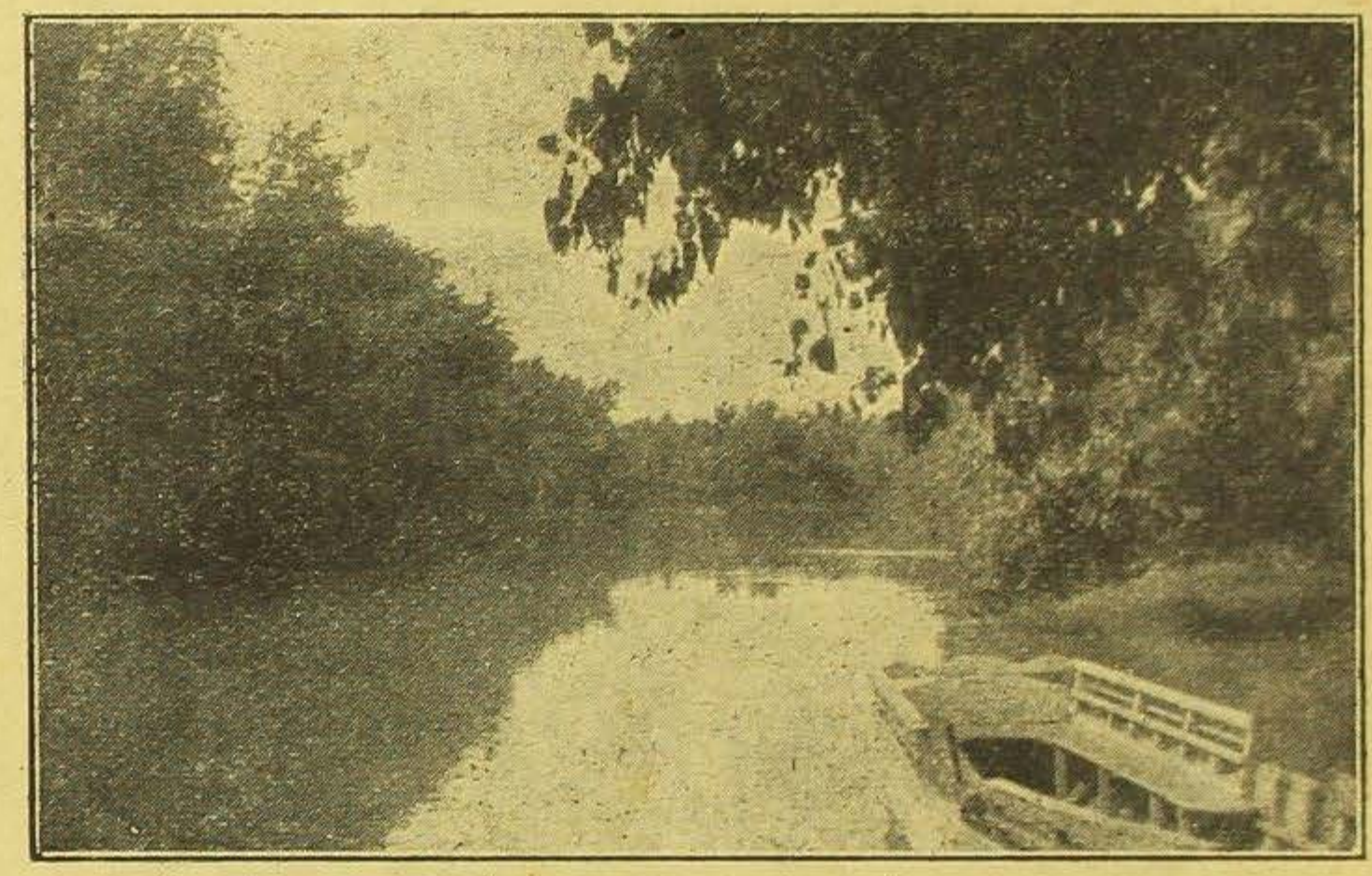

POGLED NA RIJEKU JORDAN

iskopine jednog vrlo staroga grada, za koji mnogi znaci govore, da je to možda bila Sodoma. Tu su iskopani ostaci četverouglatih zidova, temelji kuća i okruglih žitnih skladišta. U ostacima tih kuća našli su se podovi sastavljeni od kamenčića, peći, u kojima se pekao kruh i u kojima je još bilo drvenog ugljena, zatim mnoštvo lončarskoga posuđa s lijepim slikarijama, vaze u najraznijim oblicima, ručni mlinovi, razne ogrlice i narukvice iz bisera i kamenja u bojama itd. Mnoge stvari i ukrasi na njima podsjećaju na stvari, koje su se našle i u Egiptu u Tutankamenovu grobu. Značajno je, da su kuće u tom iskopanom gradu imale vrlo velike prostorije te dvorišta i cisterne, koje svjedoče o tadašnjem bogatstvu u kulturi. Sve cigle su napukle i pocrnile, a sve je bilo zasuto pepelom i paljevinom, te je taj grad očito stradao od užasnoga požara, a to se slaže sa sudbinom Sodome. Sudeći po tim iskopinama, to se dogodilo oko 2000 godina prije Krista.

U Mrtvo more utječe r i j e k a J o r d a n, kojoj smo se odvezli, nakon što smo po prilici jedan sat proboravili uz Mrtvo more.

Za četvrt sata stigli smo na obalu Jordana na mjesto, kamo obično dolaze hodočasnici. Tu je dosta bujna vegetacija, ali samo uz rijeku. Inače je i tu pjeskovito. A gdje je mjesto, na kojem je sv. Ivan Krstitelj krstio Isusa ? Ne može se znati. Franjevcima je nedavno uspjelo kupiti komad zemljišta uz Jordan, te će ondje podići crkvu, samostan i gostinjac, da uzveličaju spomen krštenja Isusova. A tu, gdje smo se mi bili zaustavili, nalazi se mehana i još nekakve dvije drvene karakteristične kuće, kao neki čardaci. Jordan

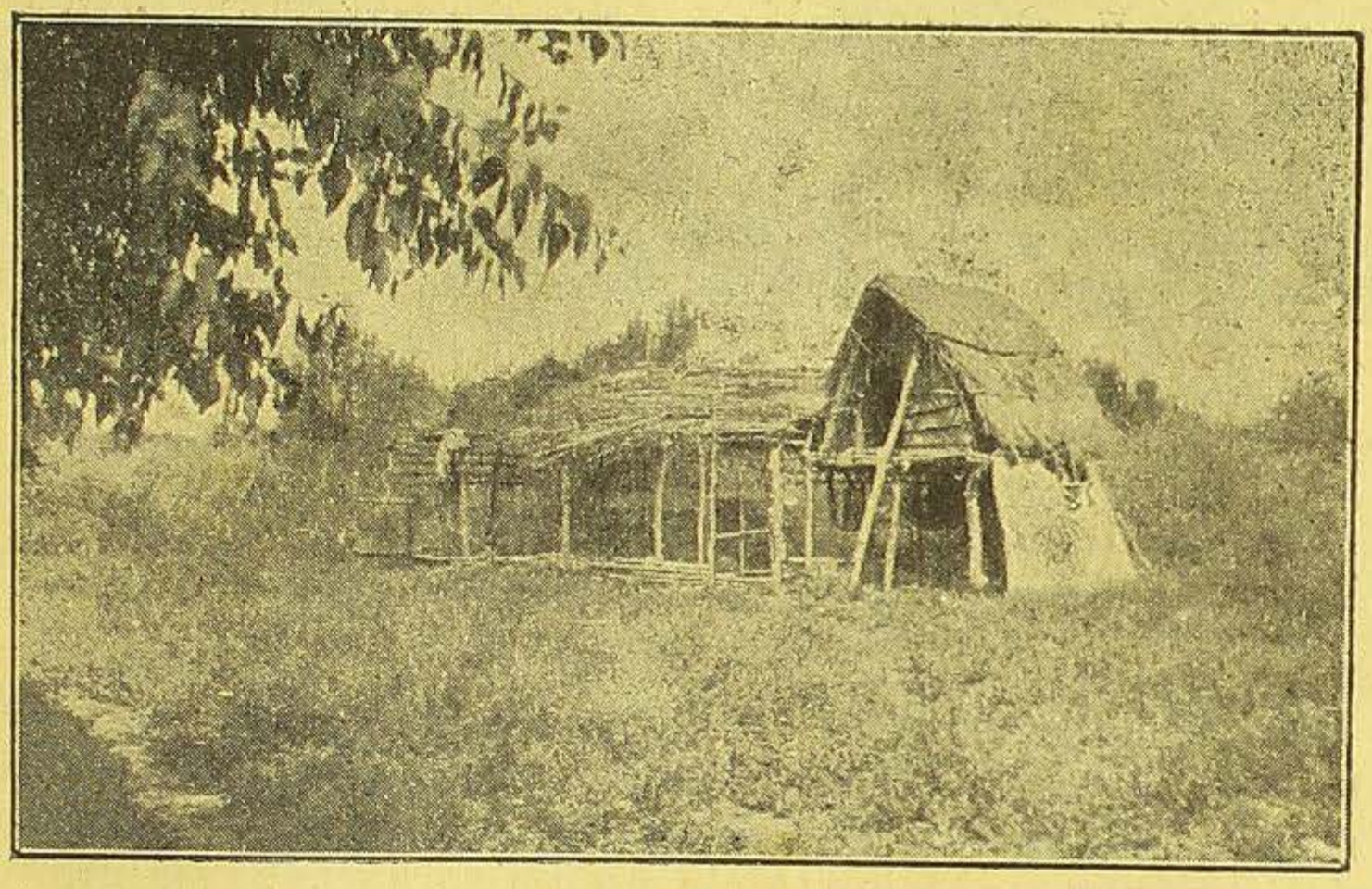

KUĆA KRAJ JORDANA

tu nije širi od četrnaest metara, a voda mu je mutna. Mnogi su sebi noge oprali u vodi, a svi smo u svoje bočice nagrabili jordanske vode, da je ponesemo kao dragi spomen.

Žega je postajala sve veća. Zadržali smo se oko po sata uz tu posvećenu rijeku, kojoj je izvor oko 1000 metara viši od utoka i koja svojim tokom od 160 km dužine čini prirodnu granicu između Palestine i Transjordanije. A onda smo se odavle odvezli opet kroz Judejsku pustinju putem, koji vodi do mjesta, poznatoga još i danas po jerihonskim ružama.*

*) J e r i h o n s k a r u ž a nije nikakva ruža, nego biljka s čudnim korijenjem, koje otvara svoje sklopljene grančice, kad se umoči u vodu, sve ako godine i godine leži suha izvan zemlje. Pogodilo se dapače, da je takva biljka, koju su prije 7 stoljeća hodočasnici donijeli iz Svete Zemlje, u vodi opet oživjela. Te biljke više nema u Jerihonu, nego se sad još može naći u pustinjskim krajevima južne Palestine i u kamenitim predjelima Arabije.

zkvh.org.rs

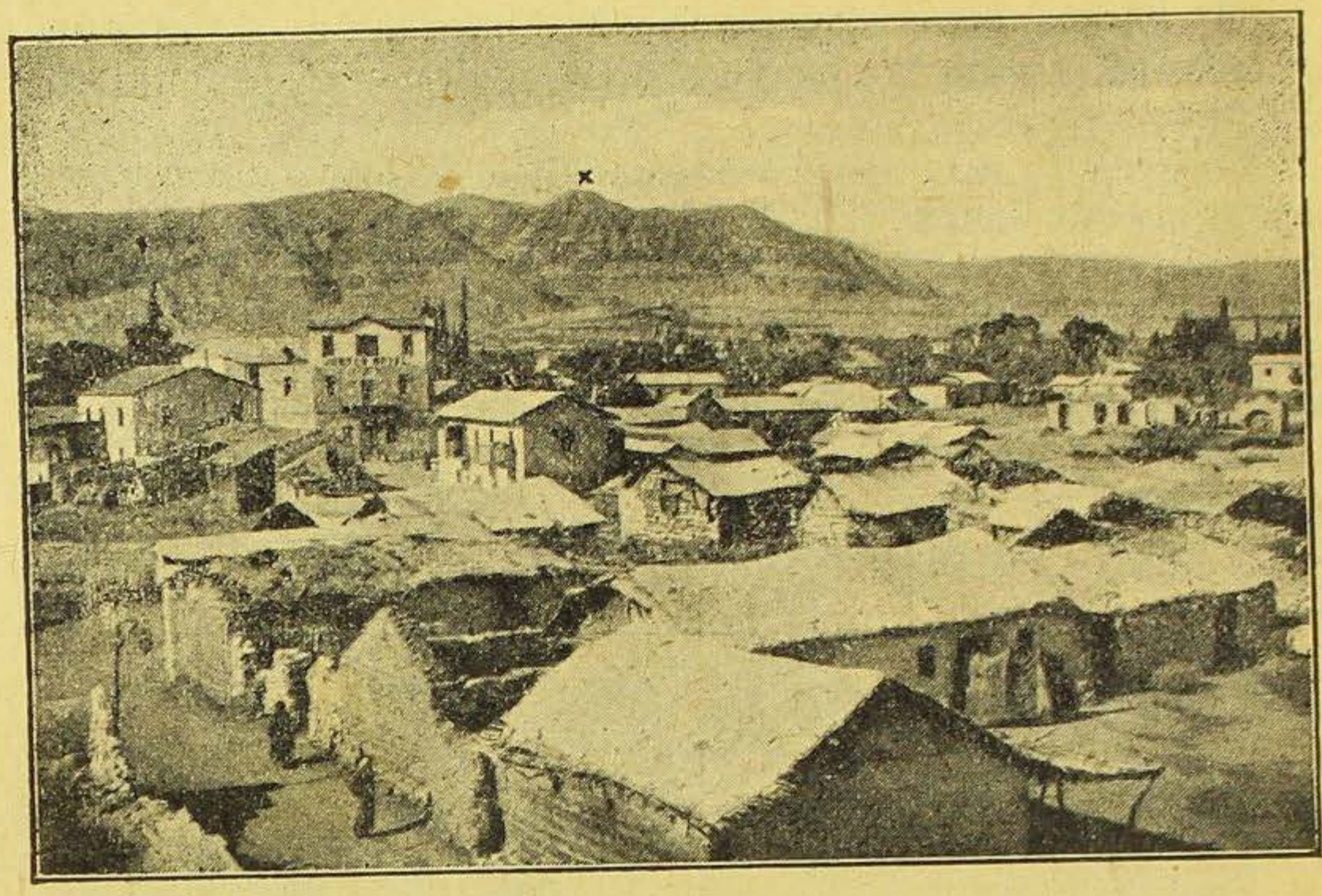

DANAŠNJE SELO ERIHA — NEKADANJI JERIHO
X Brdo Karantana, iskušenja Spasiteljeva

U GRADU DIVNIH PAOMA

Od Jordana smo do Jerihona kroz pješčaru prevalili put od 8 kilometara. Projurili smo kraj grčkoga manastira sv. Ivana, koji se diže na malome brežuljku. Na tom je mjestu carica sv. Jelena dala podići samostan, jer predaja veli, da je tu stanovao sv. Ivan Krstitelj, kad je boravio u pustinji i propovijedao pokoru. Taj je samostan u 12. stoljeću bio obnovljen, a današnji manastir je posve nov, sagrađen prije nekoliko decenija.

Unaokolo vlada pustoš. Kad smo već bili na domaku Jerihonu, pokazao nam je o. Stanislav desno u pustinji mjesto nazvano Gilgal (Galgala), gdje među nižim grmljem raste jedno stablo, kod kojega su prema predaji Izraelci došavši u obećanu zemlju prvi put slavili pashu. Jedino stablo u toj širokoj pustinji.

Uto smo već bili dojurili do današnjega sela Eriha, koje broji kojih 300 muhamedanskih stanovnika. Između onih jadnih kućica upala nam je u oči jedna jednokatnica s natpisom „Hotel Jordan". Ne zaustavljajući se projurili smo kroz selo, od kojega smo se tek oko tri kilometra sjevernije zaustavili kraj Elizejeva izvora. Za taj se

izvor, iz kojega se natapaju bujne Jerihonove nasade banana, drži, da je to onaj, o kojem Sveto Pismo veli, da mu je voda bila gorka, a pitkom ju je učinio prorok Elizej bacivši u izvor malo soli. Uz izvor se nalazi kućica, a oko nje ruševine zida, koje se zovu „šećerni mlinovi", jer se tu još prije križarskoga doba uzgajala šećerna trska.

S druge strane ceste od Elizejeva izvora diže se brežuljak, na kojem je tlo izrovano, puno nekih ruševina od meke, zemljane građe. To su ruševine biblijskoga Jerihona. Tu je bio onaj slavni grad, kojega sudbina ne zaostaje za sudbinom Jerusalima. Došavši u obećanu zemlju pod vodstvom Jozue Izraelci su taj grad opkolili, sedam dana opsijedali obilazeći ga uz svirku trubalja, i sedmi dan padoše zidine grada, koji Izraelci zapališe i razoriše do temelja. Nad tim gradom izreče Jozua prokletstvo, radi kojega kasniji Jeriho, poznat iz Kristova doba, nije podignut ovdje nego dalje na istoku. U tom drugom Jerihonu razvio je kralj Herod neviđeni sjaj. Za onog je doba uopće cijeli ovaj kraj, koji je danas pustinja, bio bujan i plodan, da je bila divota. U tom je drugom Jerihonu Krist počastio svojim posjetom onog Jaheja, koji se bio na smokvu popeo, da ga vidi. U tom tadanjem „gradu miomirisa", na koji podsjeća još danas poznata jerihonska ruža, u tom gradu smokava i maslina udomilo se za cara Hadrijana kršćanstvo, a bio je tu i hodočasnički gostinjac. Sve je to od nevjernika uništeno, da se g. 810. iznova podigne novi treći Jeriho na mjestu današnjega sela. Tu je sagrađen i samostan sv. Stjepana, a križari su podigli utvrdu i crkvu Presvetoga Trojstva. Od svega toga do danas nije ostalo ni traga.

Na sjeveru od Jerihona diže se brdo Karantana, gdje je prema predaji boravio Isus, kad je postio 40 dana u pustinji, i gdje ga je đavao kušao. To je zapravo strma pećina, uz koju se poput orlova gnijezda prilijepio grčki manastir s kapelicom iskušenja. Ćelije toga manastira nisu ništa drugo nego duplje u toj

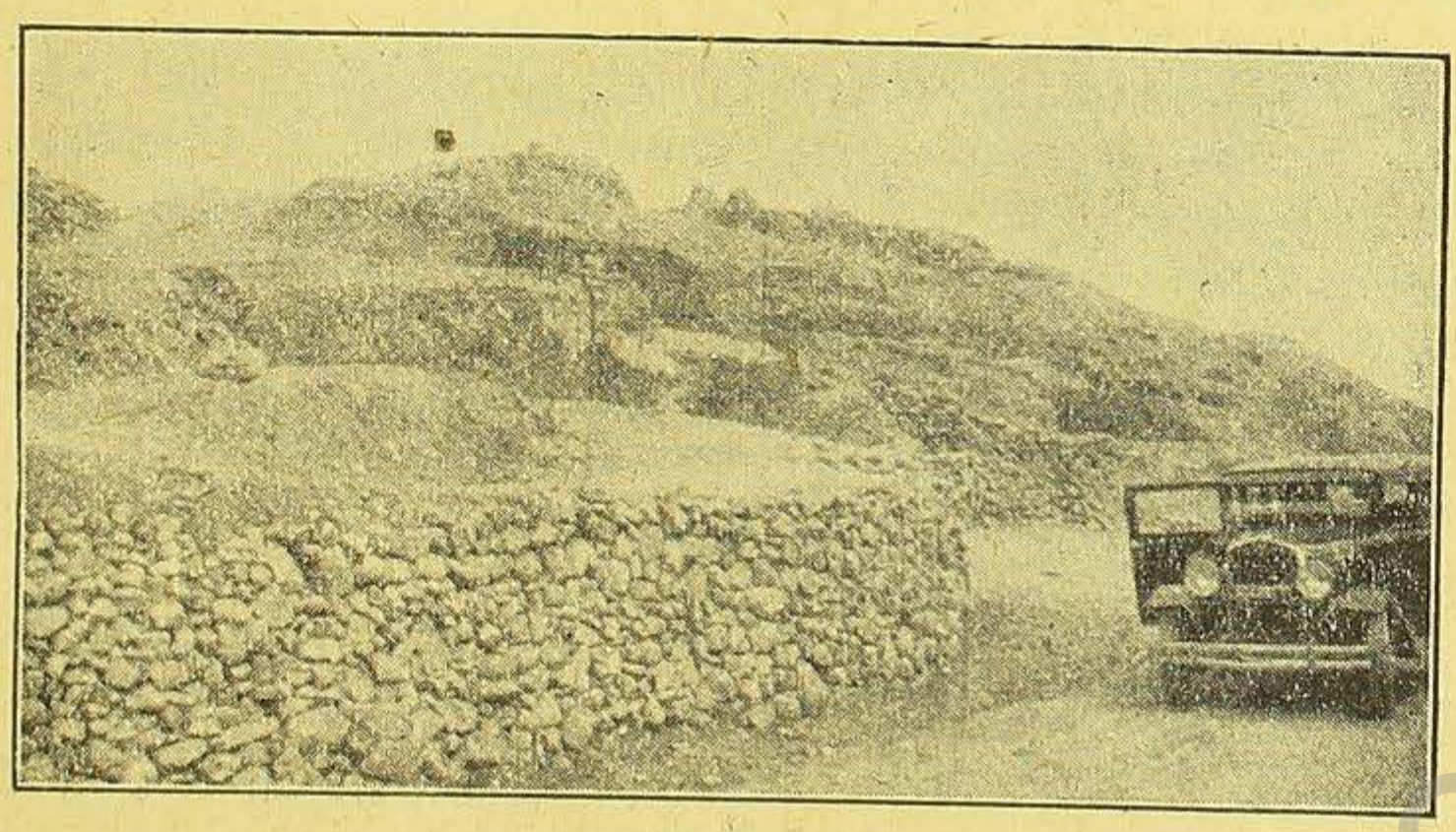

RUŠEVINE BIBLIJSKOGA JERIHONA

zkvh.org.rs

U FRANJEVAČKOM VRTU U JERIHONU
Hrvatski se hodočasnici krijepe bananama, slatkim pićem i crnom kavom

pećini, te se onamo otpremaju grčki monasi, koje hoće da kazne. Između strmih obronaka pećine udubla se provalija, kojoj na dnu šumi potok, što se ruši niz strminu i spušta se u pješčanu ravnicu.

Današnji treći Jeriho, u koji smo se opet vratili razgledavši ruševine biblijskoga, životari bijednim životom siromašnoga seoceta. Na istočnoj je njegovoj strani podignut franjevački samostan, u kojem nas je dočekao naš zemljak fra Jeronim Mihalić, jedini Hrvat franjevac, na kojega smo se namjerili u Svetoj Zemlji. Upoznali smo se s njime još u Jerusalimu, a on je odanle toga dana došao baš radi nas u Jeriho, da nas tu dočeka i podvori. Okrijepismo se u onoj pretpodnevnoj žegi hladnim slatkim pićem, obiljem banana, koje bujno rastu u nasadima oko samostana, te crnom kavom.

Bilo je već 11 sati, a do podne je trebalo opet prevaliti put, koji nas dijeli od Jerusalima, da u njem provedemo još posljednje popodne, jer je drugoga dana valjalo krenuti put Galileje.

Boravak u Jerihonu bio je posljednji naš izlet iz Jerusalima po Judeji.

P O G A L I L E J I

OD JERUSALIMA DO TABORA

Sedmoga dana boravka u Svetoj Zemlji (7. lipnja) krenusmo u rano jutro iz Jerusalima put Nazareta. Staru smo Judeju prošli i razgledali u šest dana, a sad je trebalo još da obiđemo i Galileju, užu domaju Kristovu, u kojoj je on cijeli gotovo vijek svoj proživio i u kojoj je najviše naučavao. Nekada je put od Jerusalima do Nazareta, dug 140 km, trajao tri dana jahanja na knoju, a sada se autom po divnoj asfaltiranoj cesti prevaljuje za tri sata.

Na putu iz Judeje prema sjeveru u Galileju trebalo je da prođemo nekadanju Samariju.

Put iz Jerusalima vodio nas je preko brda Skopa, koje se prislonilo sjeverno uz Maslinsko brdo. Zaustavili smo se tu, da još jednom pogledom obuhvatimo taj sveti i prokleti grad. Divan li je u to rano jutro ležao podno nogu naših, obasjan suncem i okružen oblacima, što se nanizaše po obzorju, kao da olovnato-sivu krunu viju nad ispaćenom tom zemljom, koja već devetnaesto stoljeće ispaštava onu krunu, što ju sinovi njeni saviše i staviše na glavu najvećega Patnika. Zaneseni tim veličanstvenim prizorom spustismo se na koljena, da s molitvom Kristovom izreknemo oprоštajni zbogom tom svetom i prokletom gradu. Teško smo se otrgli od divna prizora, sjeli u automobile i pojurili nparijed.

Pet kilometara od Jerusalima ističe se desno povisok brežuljak (839 m) ; tu je bilo biblijsko mjesto G a b a a, rodno mjesto i sjedište prvog izraelskoga kralja Saula.

„S tog se brežuljka krasno vidi Jordan," tumači o. Stanislav, ali odmah zatim skreće našu pažnju na drugu stranu. „Eno tamo na jugoistoku malo selo Anata, odakle je potekao prorok Jeremija. Na lijevo opet eno brdo Nebi Samuel, koje dominira ovim krajem, te se ističe svojim minaretom na vrhu. To je po svoj prilici mjesto, gdje je kralj Salomon žrtvovao 1000 žrtava, što ih sv. Pismo spominje, i gdje je dobio dar mudrosti..."

Evo nas kod mjesta R a m e (Er Ram), 8 kilometara od Jerusalima. I ono je na brežuljku. Tu je prorok Samuel imao svoju kuću, tu je podigao oltar Bogu. Tu su i on i proročica Debra sudili Izraelu! To je mjesto bilo na granici između judejskoga i

zkvh.org.rs

izraelskoga kraljevstva. Na tom je mjestu Nabukodonozor sakupio zarobljene Izraelce, kad ih je vodio u babilonsko sužanjstvo.

Opet jurimo dalje. Kod trinaestoga kilometra od Jerusalima je biblijsko mjesto M a s f a (današnji Tell en-Nasbeh), prvo političko židovsko središte u doba sudaca. Tu je Saul izabran za kralja, tu je Juda Makabejski održao svoju skupštinu, prije nego je krenuo u sveti rat.

Dva kilometra dalje je kršćansko veliko selo R a m a l l a h tik uz cestu, a odmah za njim E l B i r e (biblijski Beroth). Tu je bila prva postaja onih Židova iz Galileje i Samarije, koji su se vraćali s pashe iz Jerusalima. Dovle su išli muškarci za sebe, a žene za sebe u skupinama, te bi se tek ovdje muž i žena našli, da odatle zajedno nastave put kući. Tu se prema predaji dogodilo, da su Marija i Josip opazili, da nema dvanaestgodišnjeg Isusa s njima : Bl. Djevica je mislila, da je Isus sa sv. Josipom, a on je mislio, da je Isus sa svojom majkom. Nije im dakle preostalo drugo, nego da se vrate u Jerusalim, gdje su ga nakon duga traženja našli u hramu. Nekoć je u tome mjestu bila crkva.

Posve mala udaljenost dijeli to mjesto od sela B e i t i n a, koje se nalazi desno. To je biblijski Bethel (nazvan i Luza), gdje se Abraham odijelio od Lota, koji je otišao da se nastani k Jordanu. Tu je Jakov bježeći pred Esavom usnio san o ljestvama, po kojima su silazili i uzlazili anđeli s neba.

Jurimo cestom, kojoj su s jedne i druge strane još nepokošena polja, a na nekima baš žanju.

U dolini ispod ceste je selo D ž i f n e h 22 kilometra daleko od Jerusalima. To je nekadanja Gofna, nedaleko koje je gora Asur (1011 metara visoka). Do te gore je bježao Juda Makabejski pred sirskom vojskom i tu je negdje poginuo taj junački branitelj Izraela.

Deset minuta dalje vozimo se kroz t. zv. razbojničku dolinu, gdje su razbojnici i u posljednje doba napadali putnike. Tu je policijska postaja pod šatorima.

U 7 i četvrt sati puče nam među gorjem pogled na Sredozemno more. Velikim se serpentinama spuštamo prema Samariji ostavljajući Judeju za sobom. Tu smo na trećini puta između Jerusalima i Nazareta. Prođosmo kraj g o s t i o n e „k i s e l o g a m l i j e k a", nekadašnje važne postaje putničke, koja je sada napuštena, te je i tu policijska stanica.

Kad smo se spustili u dolinu, pokazao nam je o. Stanislav desno među bregovima, gdje je selo K a r i o t, rodno mjesto izdajice Jude. Malo dalje se na lijevoj strani doline za jedno brdo veli, da je ondje bio Jozuin grob, ali to nije historijski sigurno.

U daljini nam se pokazuju gore Hebal i Garizim, ali još prije njih se zaustavljamo kod J a k o b o v a z đ e n c a. Nedaleko po strani vidimo mjesto, iz kojega je bila ona Samaritanka, s kojom je Isus razgovarao kod ovoga zdenca očitovavši joj se kao Mesija. Tu je Abraham udario svoje šatore došavši u obećanu zemlju. Tu je Jakob iskopao zdenac kupivši polje, u koje je kasnije njegov sin Josip Egipatski želio da bude sahranjen. I vidi

se podalje bijela kupola nad grobom njegovim. Sam zdenac Jakobov nalazi se u kripti grčke crkve, koja se gradi. Uz crkvu je manastir, koji je zajedno s crkvom ograđen visokim zidom. Tu smo se zaustavili. Razgledasmo dvorište oko crkve, u kojem se nalazi cisterna. U kripti nam je o. Stanislav dozvao u pamet cijelu onu zgodu Isusovu sa Samaritankom, koja je došla na ovaj zdenac po vodu, a kad je razabrala, da Isus zna sve njene tajne, ostavila je krčag i otrčala u grad govoreći ljudima, da je vidjela Mesiju. Grčki monah nam je zatim dao, da i sami okusimo vode iz tog zdenca, kraj kojega je Spasitelj rekao, da nikada ne će ožednjeti onaj, tko bude pio od vode, koju će mu On dati...

Vozeći se od Jakobova zdenca dalje za čas smo došli u dolinu između brda G e r a z i m (868 m visoko) i H e b a l (938 m). U toj su dolini Izraelci pod Jozuom smjestili škrinju zavjetnu, tumačio nam je o. Stanislav, šest plemena izraelskih smjestilo

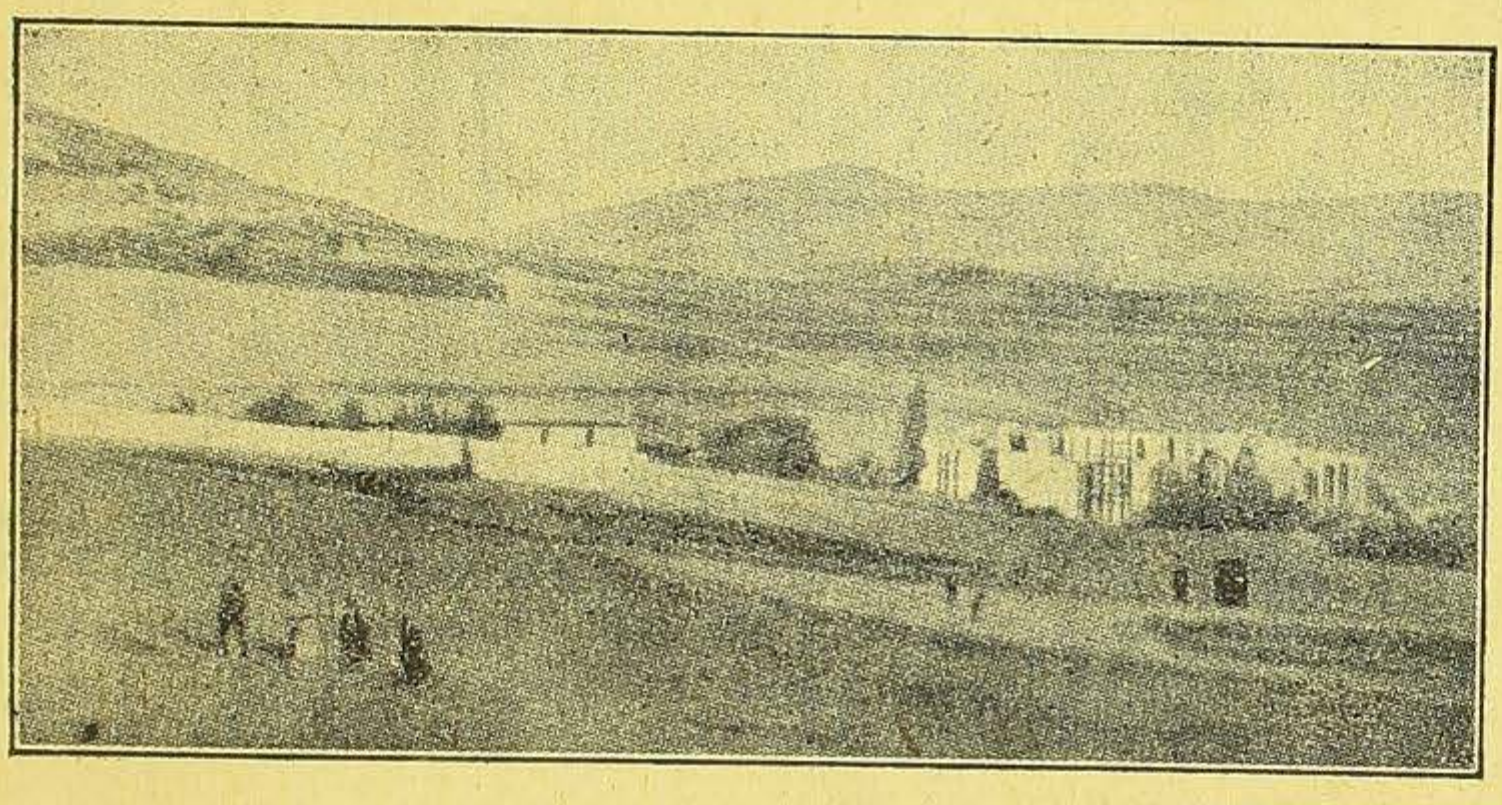

KOD JAKOVLJEVA ZDENCA
Grčki manastir s novom nedovršenom crkvom

se na brdu Gerazim, a šest na brdu Hebal. Jozua je na Hebalu podigao oltar za žrtve, a isto tako je podigao i spomenik, u koji su bile urezane riječi Božjega Zakona. Na Gerazimu su kasnije Samaritanci podigli svoj hram, kojima su zapravo prkosili jerusalimskom hramu.

Upirući pogled na Gerazim, na kojem nema više ni traga samaritanskom prkos-hramu, dolaze nam na um riječi, što ih je Isus tu rekao : „Ženo, vjeruj, da dolazi vrijeme, kada se ni na ovoj gori ni u Jerusalimu ne ćete moliti Ocu." I došlo je vrijeme, kad ni od hrama jerusalimskoga ni od samaritanskoga ne ostade ni kamen na kamenu. Danas ima još samo oko 200 Samaritanaca, koji pashu slave svake godine na brdu Gerazimu žrtvujući ondje vazmeno janje. Žive većinom u nedalekom gradu N a p l u s i, biblijskom Sihemu (76 km daleko od Jerusalima). Tu imadu i svoju sinagogu, u kojoj pokazuju jedan zamotak s napisanim tekstom Mojsijeva Zakona : vele, da je tekst na taj zamotak napisao

zkvh.org.rs

jedan unuk Aronov, ali pismo odaje, da potječe tek iz 12. stoljeća. Danas Naplusa ima 40.000 stanovnika. U njemu je karmelitski samostan s crkvom. Inače je grad devet desetina muslimanski.

Vozeći se od Sihema izvrsnom cestom dalje pokazuje nam o. Stanislav u 8 i tri četvrt sati jedan brežuljak na desnoj strani:

„Na onome je brežuljku eno bila Beturija, gdje je Judita odrubila Holofernu glavu..."

Prolazimo pored željezničke pruge t. zv. hedžaske željeznice, koja vozi 3 puta na tjedan iz Haife prema Meki, a zatim se opet uspinjemo velikim serpentinama, pa se opet spuštamo u valovito-bregovit kraj. Kod malog mjesta Sinaje istrčaše djeca na cestu pred nas nudeći nam svježih smokava.

Iza 9 sati dolazimo do brežuljka D o t a i n, gdje je među drvećem zdenac, kod kojega su braća prodala Josipa Misircima. Tu se među brežuljcima nalazi više sela, od kojih svako za se tvrdi, da je rodno mjesto slavne Judite.

Naši se automobili zaustaviše u mjestu D ž e n i n u (staro-zavjetni Enganim), zadnjem gradu Samarije prije galilejske granice. Za to se mjesto drži, da je tu Krist ozdravio 10 gubavaca. Tu smo vidjeli džamiju, koja je načinjena od kršćanske crkve.

Sedam kilometara od Dženina ulazimo u d o l i n u E s d r e l o n. Ta je dolina najveća ravnina cijele Palestine: duga je 37 kilometara protežući se od Samarijskoga gorja sve do gorja Karmelskoga, a široka 25 kilometara. Desno je pred nama visoko na brdu u daljini izronio Nazaret. Dolina Esdrelon je vrlo plodna, te su zato ovdje nastala mnoga židovska naselja. Vozimo se cestom između plodnih njiva, na kojima žito još nije posvuda pokošeno. Sretamo židovske koloniste poljodjelce na kolima, i to su prva kola, što ih poput naših evropskih sretamo u palestinskim krajevima. A vidimo i moderne kosilice, na kojima eno doseljeni kolonisti kose svoja rodna polja.

Oko 1 km od Dženina vidimo desno brdo G e l b o e, gdje je bitka učinila konac kraljevanju Saulovu i gdje je i sam kralj Saul završio svoj život. A jedan kilometar dalje eto sela Z e r i n (biblijski Jesrael), sjedište izraelskih kraljeva, u kojem je okrutna žena Ahabova dala kamenovati nevinog Nabota, ali ju je vojvoda Jehu provodeći u djelo strašne prijetnje proroka Ilije dao za kaznu baciti kroz prozor iz njena dvora na cestu, gdje ju je pregazio njezin vlastiti konj...

Kod grada E l A f u l e, nove židovske kolonije, prelazimo preko željezničke pruge, koja vodi iz Haife u Damask. Odatle ugledasmo desno u daljini brdo Tabor, na kojem se na vrhu pod oblake diže bazilika, koju lijepo vidimo. Malo dalje moramo sići sa ceste, koja vodi prema Nazaretu, jer naš put nas najprije vodi na Tabor. Put je kamenit, truskav. Desno je podalje brdo Mali Hermon, kojemu je na podnožju seoce Nain, biblijski N a i m, u kojem je Isus uskrsnuo mladića, sina udovičina. Danas je to posve muslimansko selo. Tu su franjevci podigli malu kapelicu, u kojoj se za ono desetak katolika ondje svake godine nekoliko puta služi sv. misa.

Nešto dalje od Naima je arapsko selo E n d o r. Amo je došao kralj Saul uoči bitke s Filistejcima k velikoj vračari, koja mu je prorekla, da će sutradan izgubiti krunu i život.

Mi ne skrećemo tim biblijskim mjestima, nego žurimo ravno prema Taboru, koji svojim čunjkovitim oblikom dominira nad cijelom okolicom. Visok je 630 m iznad Sredozemnoga mora, a visina mu je zapravo još veća zato, što se dolina Esdrelon nalazi 42 metra ispod morske razine. Još prije dvadesetak godina bio je Tabor sav pošumljen, ali danas je gotovo nestalo šuma.

Pod Taborom je lijepo mjesto D a b u r i j e, u kojem je Isús sišavši s Tabora ozdravio dječaka opsjednuta od đavla. Na mjestu, gdje se to dogodilo, drže franjevci u svome vlasništvu ruševine nekadanje crkve, koju će obnoviti.

Uspon na brdo Tabor ostat će nam svima u neizbrisivoj uspomeni. Automobili se voze uskim putem sa dvadesetak ser-

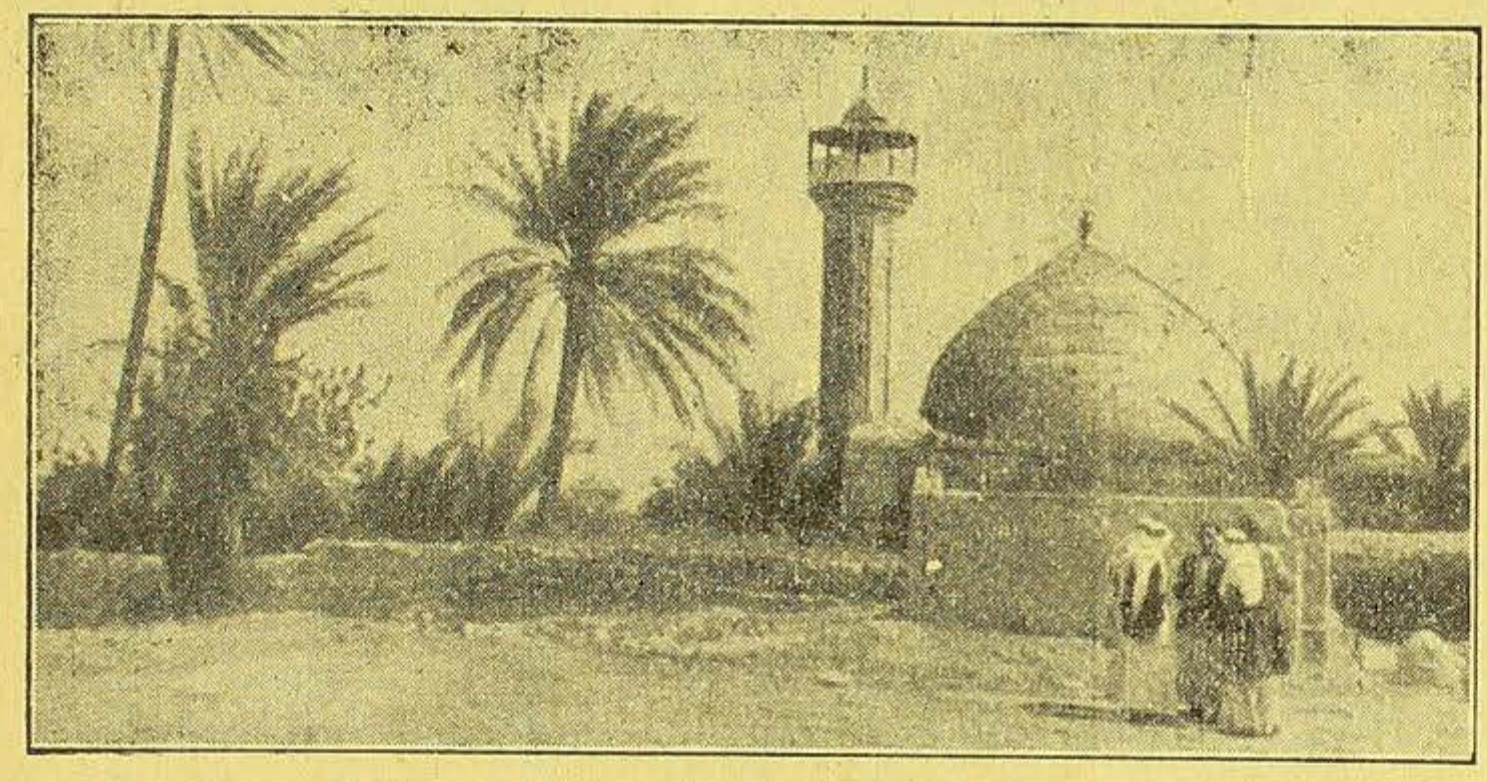

DŽENIN NA GRANICI SAMARIJE I GALILEJE
Džamija načinjena od kršćanske crkve

pentina. Jedan auto ne bi mogao proći kraj drugoga, pa možete misliti, kako nam je bilo, kada smo ipak sreli auto s engleskim oficirima, koji su silazili s Tabora, i tek na zavoju jedne serpentine teškom se mukom mimoiđoše automobili. Obronak brda je strm, a cesta nema nikakve ograde. Strašno je bilo i pogledati dolje za vrijeme te vožnje. Jedini šoferi, koji su mirno i hladnokrvno upravljali svojim automobilima, ulijevali su u nas pouzdanje, da se ne će i nama dogoditi, kako se dogodilo pred nekoliko godina jednom automobilu s nekim bavarskim hodočasnicima, koji su tu, jer im se auto survao niz strminu, našli svoju smrt...

Odahnusmo, kad smo se napokon nakon dvadesetak minuta opasne vožnje našli na vrhu Tabora. Kroz široku aleju osvanu dvjesta i više metara pred nama fasada nove bazilike Preobraženja Kristova. A gvardijan franjevačkog samostana dohrlio nam je ususret pozdravivši nas dobrodošlicom na mjestu, na kojem apostoli vidješe preobraženog Spasitelja s Mojsijom i Ilijom te u zanosu svome kliknuše: „Učitelju, dobro nam je ovdje!"

zkvh.org.rs

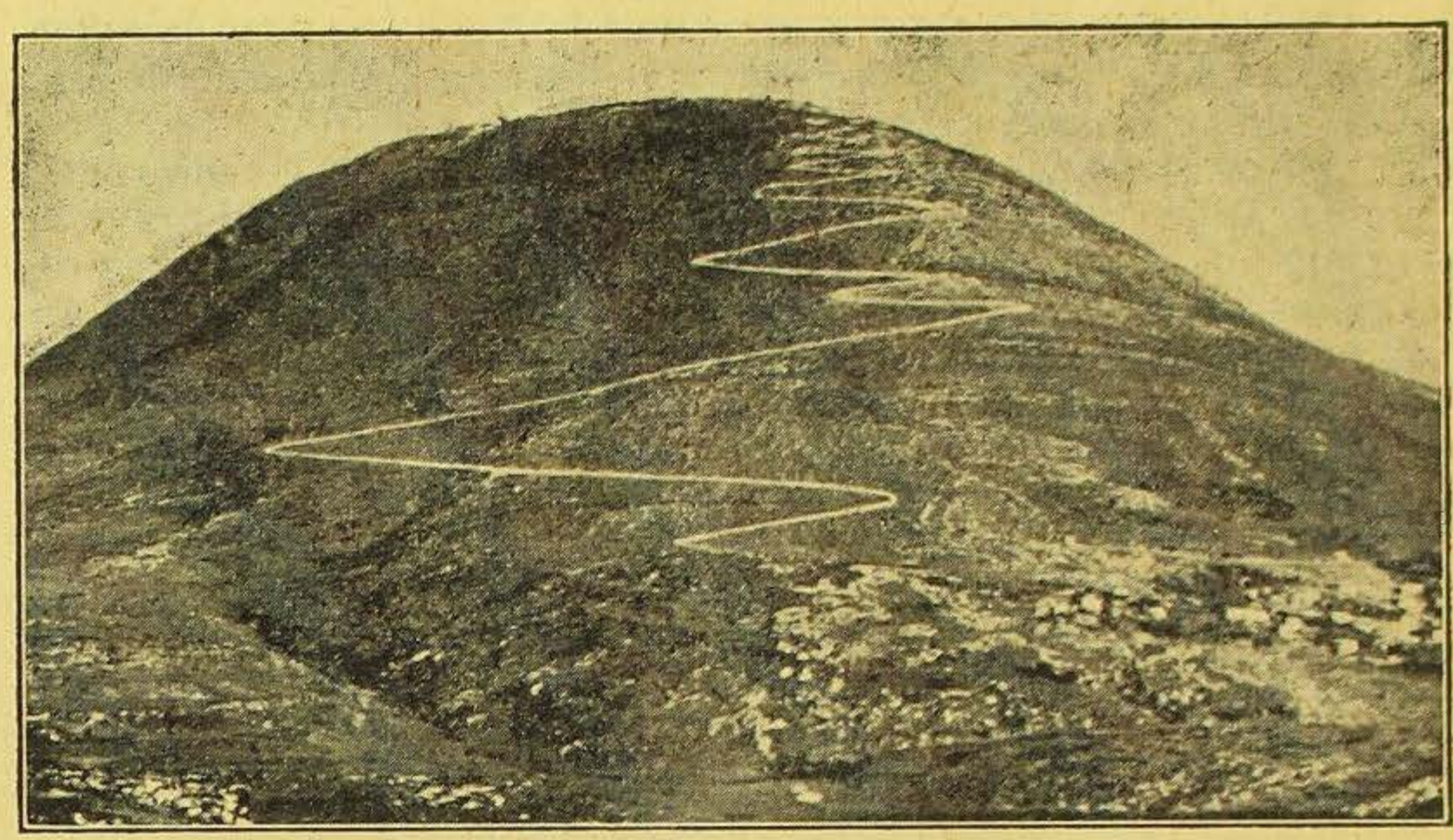

BRDO TABOR

NA BRDU PREOBRAŽENJA KRISTOVA

Čim smo na brdu Taboru izašli iz automobila, uputili smo se prema novoj bazilici diveći se ljepoti njene fasade. A o. Stanislav nas zaustavi pred njom te reče :

„Pogledajte dobro ovu fasadu. Ne doziva li vam ovako razdijeljena u tri dijela u pamet događaj, što se na ovom svetome mjestu desio ? Spasitelj se na ovome mjestu preobrazio pred apostolima svojim Petrom, Jakovom i Ivanom, koji ga vidješe u slavi nebeskoj uz Mojsiju i Iliju, te u zanosu rekoše : »Učitelju, dobro nam je ovdje ; ako hoćeš, načinimo tri sjenice, Tebi jednu, Mojsiji jednu i Iliji jednu...« Tornjevi s jedne i s druge strane podižu se iznad prastarih kapelica posvećenih Mojsiji i Iliji, a ispod onog luka u sredini ulazimo u samo svetište Preobraženoga Spasitelja. Dakle evo tri sjenice, koje su ponudili apostoli Spasitelju.

Crkva, koja je sagrađena g. 1921. do 1924. na ruševinama stare križarske bazilike, ima tri lađe razdijeljene masivnim stupovima. Ispred glavnog je oltara kripta sa starim zidovima i oltarom nađenim u ruševinama nekadanje crkve. U pozadini glavnog oltara iznad kripte su divni mozaici, koji predočuju Spasitelja u raznim simbolijskim preobraženjima : djetinstva, muke, uskrsnuća, preobraženja na Taboru i misteriju Euharistije. Divne su to slike, osobito glavna : preobraženje na Taboru.

Izakako je kod glavnog oltara odslužio sv. misu naš hodočasnik župnik Ljudevit Quotidian iz Mošorina, objedovali smo

u franjevačkom gostinjcu, koji je također nov i vrlo ukusno uređen, te i sam izaziva u duši hodočasnika dojam, koji kao da te sili, da rekneš riječi, koje već dvadesetak stoljeća lebde nad ovim čunkovitim brdom : dobro nam je ovdje... Dvoja vrata vode iz blagovaonice na terasu, odakle je divan pogled u dolinu. A za vrijeme objeda upirali smo svi pogled u latinski natpis nad ulazom : Coenaculum hoc magnum — ad peregrinorum solatium — quo liberiore coelo soli amoenitate — animum renovarent — ab inchoato exstructum — A. D. MCMXXIV. Nekako nam je svima taj natpis ostao neprotumačen. Valjda zato, što se naši latinci hodočasnici od glada i umora nisu pravo ni laćali, da pokušaju taj natpis prevesti.

Poslije objeda nam je o. Stanislav ispričao povijesne događaje, koji su vezani uz Tabor. Tu je proročica Debora sabrala hrabre Izraelićane, koji su na njen poziv došli, da pređu u borbu za slobodu. Za vojne, koju je rimski vojskovođa Tito digao protiv Židova g. 66. do 70., utvrdio je Josip Flavije ovo brdo zidom 3 do 4 km uokrug, ali je rimski vojskovođa Placid utvrde osvojio i posadu uništio. Od doba cara Konstantina do provale arapske podignuta su na Taboru svetišta sa samostanima. Arapska invazija sve je uništila. Za križarskog doba osnovana je tu velika benediktinska opatija, ali kad je porazom križara na brdu Hattinu, koji je nedaleko Tabora na sjever te se lijepo vidi, opet Svetom Zemljom potpuno zavladao nekrst, morali su benediktinci s Tabora otići. Otada je kršćanima silno teško bilo na Taboru obavljati

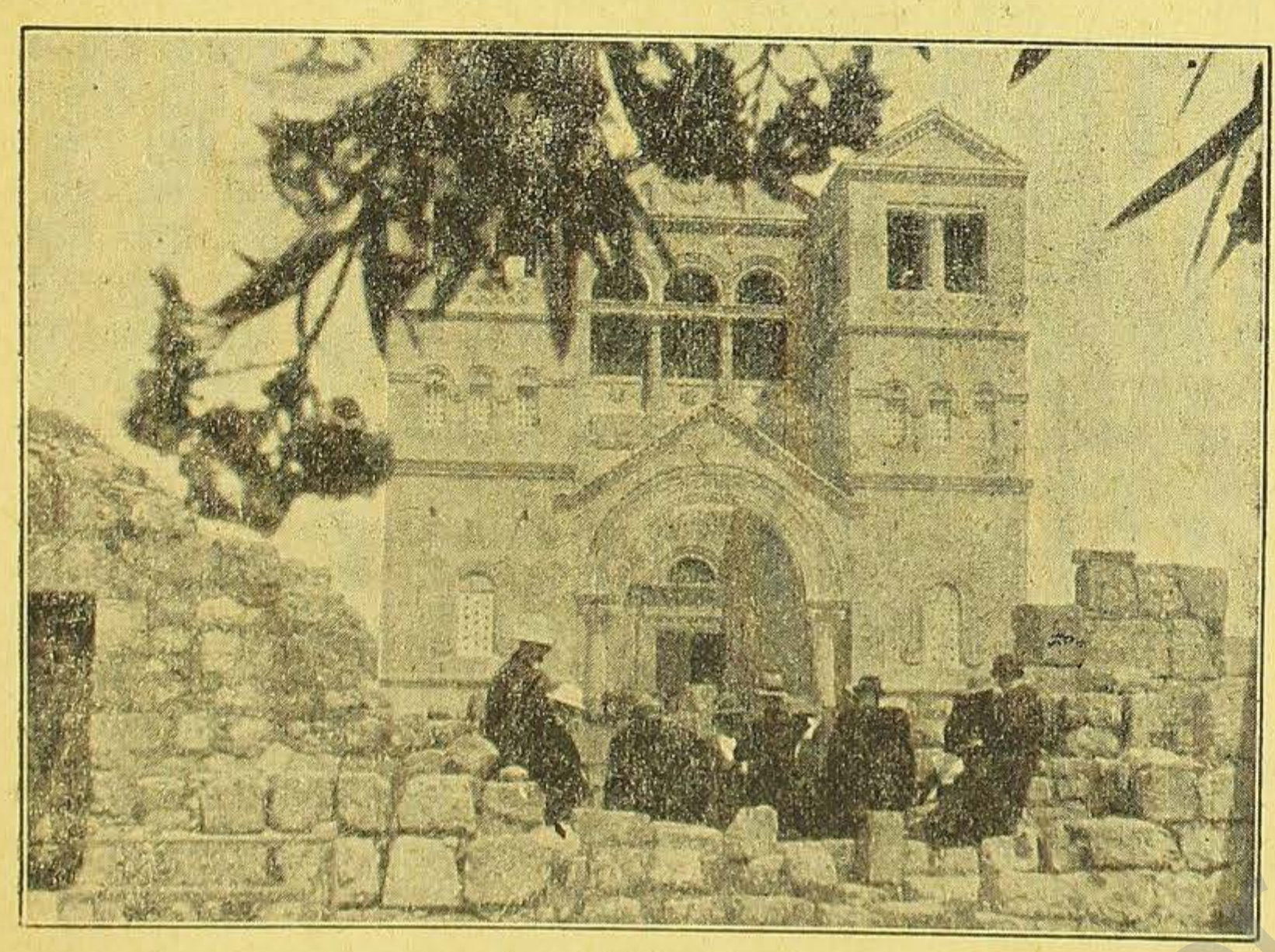

BAZILIKA PREOBRAŽENJA KRISTOVA NA BRDU TABORU

zkvh.org.rs

bilo kakve pobožnosti, te su franjevci dolazeći iz Nazareta ipak amo obavljati bogoslužje često nosili glavu u torbi. Tek godine 1631. dopušteno im je, da se smjeste na Taboru. U prošlom su stoljeću izvršena mnoga otkapanja starih ruševina, a eto nakon svjetskoga rata podignuta je sadašnja grandiozna bazilika na ruševinama stare.

Popesmo se na uzvisinu sa sjeverne strane bazilike, odakle se pružio divan pogled prema Genezaretskom jezeru, te na terasu s južne strane, gdje smo još jedamput zaokružili pogledom po prekrasnoj Esdrelonskoj kotlini, pa dalje prema jugu, odakle smo iz Jerusalima prije podne došli.

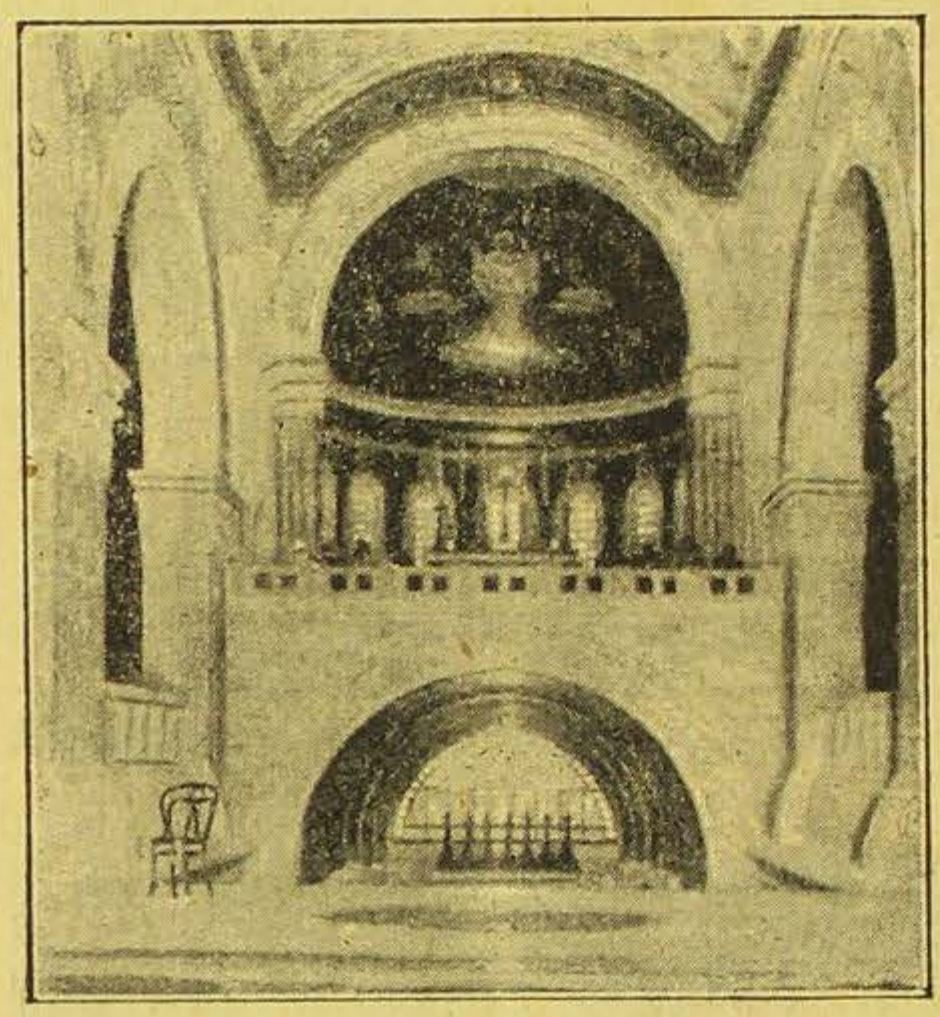

UNUTRAŠNJOST BAZILIKE NA TABORU

Na sjeverozapadnoj strani nalazi se na Taboru između čempresa grčki manastir, koji nismo pohodili kao ni kapelicu Descendentibus (kapelica silaženja), koja se diže na mjestu, gdje je prema predaji Isus silazeći nakon preobraženja s brda rekao apostolima, da ne govore nikom, što su vidjeli, dok Sin čovječji ne uskrsne.

Vrijeme se približilo za odlazak s Tabora. Baš nam je lijepo bilo ovdje, te smo zatezali s ukrcanjem u automobile. A kad smo se stali sabirati, troje je između naših hodočasnika bilo nestalo. Tražili smo ih i čekali, dok se napokon stvar nije razjasnila : u strahu pred strmim silaskom po opasnim serpentinama uputiše se pješke s Tabora...

„I Spasitelj je s apostolima došao na Tabor i sišao s njega pješke, pa neka bar troje između nas u tom nasljeduje stope njihove, kad se već mi ostali ovako moderno vozimo," sa smiješkom će o. Stanislav sjedajući u auto.

A mi drugi za njim bacivši još jedan pogled prema bazilici, da nam se što jače ucijepi u pamet. S Bogom, sveto brdo slave Spasiteljeve !

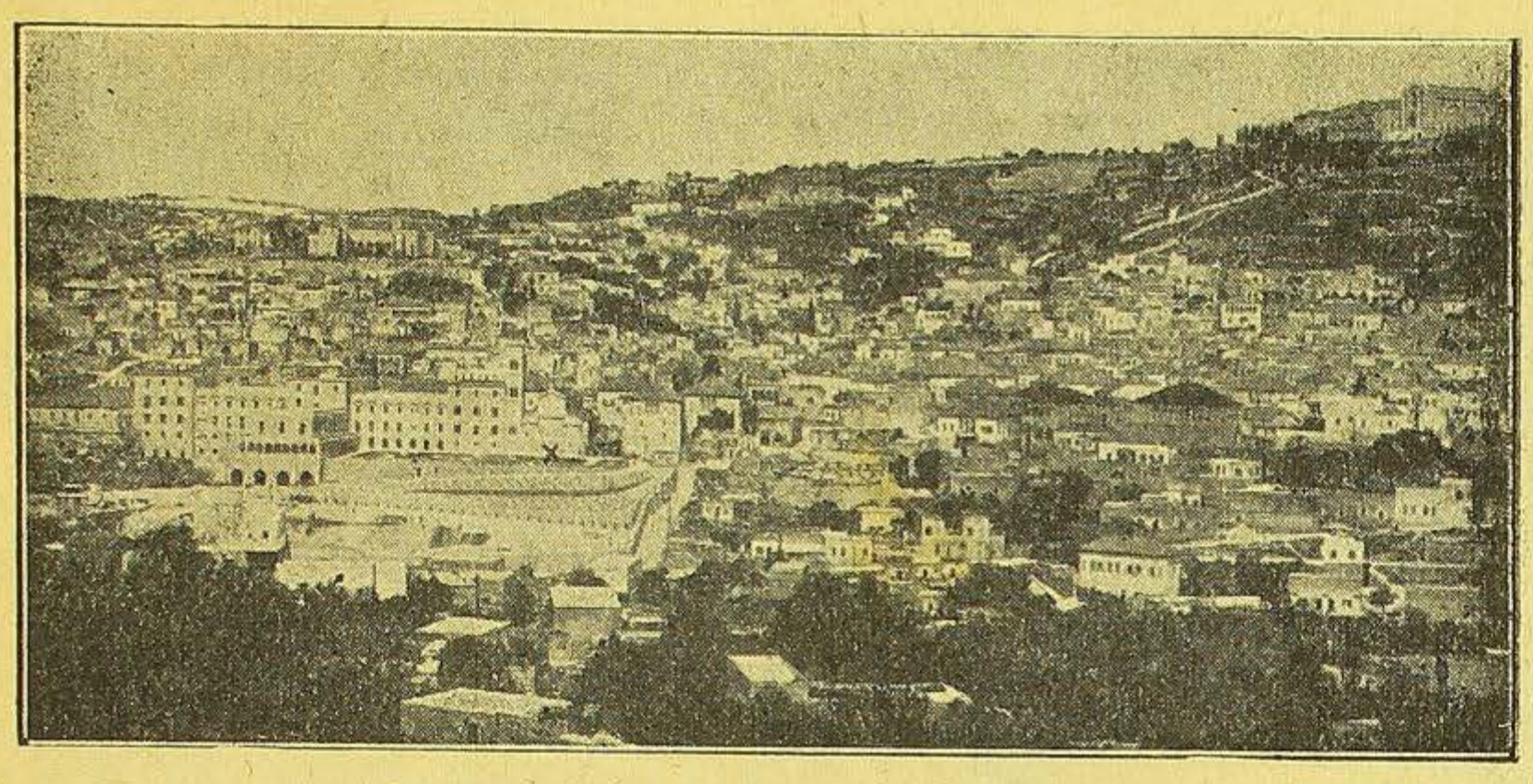

CJELOKUPAN POGLED NA NAZARET
Lijevo prema sredini franjevački samostan s crkvom sv. Josipa (X)

U GRADU SVETE OBITELJI

U velikom smo luku od Tabora projurili automobilima kroz Esdrelonsku dolinu te se blizu brda Strmoglavljenja, uz koje se veže događaj, kako su Nazarećani htjeli Isusa strmoglaviti sa pećine, stali uspinjati među nazaretsko gorje. S jugozapada ušli smo cestom nakon 50 minuta vožnje u Nazaret, grad svete Obitelji, u kojem je Krist proveo trideset godina svoga života, prije nego je počeo naučavati.

Nazaret leži u nekoj visokoj kotlini okruženoj odasvud gorjem. Sama kotlina je 350 metara iznad morske razine, a brda oko nje izdižu se još do 150 m uvis. Kotlina je bujno obrasla zelenilom, drvećem, te je sva priroda ovdje u skladu sa značenjem Nazareta u životu Kristovu : sve odiše bujnošću, svježinom kao i mladost, koju je Krist tu proveo.

Već u onih trideset godina, što ih je Krist proživio u Nazaretu, izvršivao je on svoj mesijanski zadatak. Lijepo to opisuje biskup dr Keppler prigodom svog boravka u Nazaretu : „Isus je došao, da na zemlji osnuje svetište Kraljevstva Božjega. I stao je najprije da gradi svetište obitelji. Došao je, da čovječanstvo usreći. Zato je prvu brigu posvetio obitelji, jer je ona životni korijen čovječanstva, životna stanica društva, Crkve, države. Kršćanstvo se rodilo iz obitelji, da se obitelj iznova rodi iz kršćanstva. Prvi blagosloveni plod spasenja jest sveta Obitelj, kao što je i prvi blagoslov Stvoriteljev bio namijenjen obitelji... U tom, što su 30 godina u životu Spasiteljevu provedene posve u krugu

zkvh.org.rs

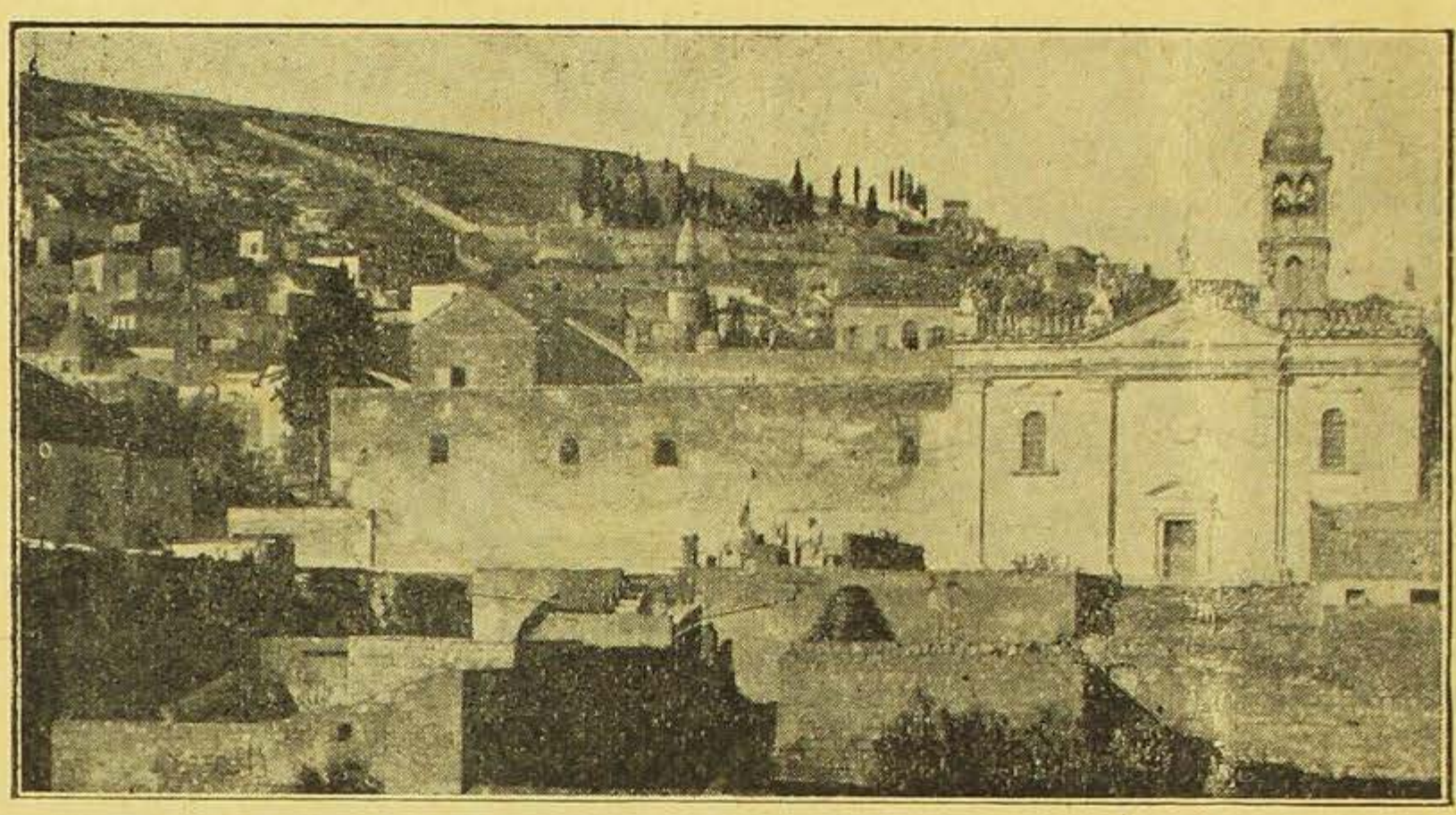

CRKVA NAVJEŠTENJA MARIJINA U NAZARETU
podignuta na mjestu, gdje je ona stanovala

obitelji, namijenjene posvećenju i kršćanskome formiranju obitelji, nalazimo čitav jedan socijalnopolitički program. Da obnova čovječanstva treba da izađe iz obitelji, da ona mora početi s obnovom časti i dostojanstva žene, uzvišenosti djeteta, autoriteta roditelja, s isticanjem obiteljskih dužnosti muža prije svega ostaloga — o tom stari vijek nije imao ni pojma, a i novije doba ne će to još pravo da shvati. Kršćanstvo je navješćivalo to osnovno načelo od prvoga časa. Nijedan socijalnopolitički program ne vrijedi ništa, ako u njem prva riječ, prvi faktor, prva briga nije obitelj, prvi plod i uspjeh nije kršćanski uređena obitelj..."

U tim je riječima velikoga biskupa najljepše karakterizirano značenje Nazareta, koji nam je dao simbol i ideal obitelji. S takvim mislima i osjećajima proboravili smo i mi dva dana u ovom gradu, gdje smo po ulicama sretali tipične nazaretske obitelji, koje su nas podsjećale na Josipa i Mariju s malim dječakom Isusom. Vidjeli smo kod Marijina bunara žene, gdje nose na glavi u vrčevima vodu, kako ju je prije 19 vjekova i Majka Kristova s tog istog bunara nosila. Promatrali smo nazaretske drvodjelje kod posla zamišljajući sebi u istome poslu hranitelja Isusova.

Odsjeli smo u franjevačkom gostinjcu, što ga g. 1896. podigoše američki katolici svojim prinosima. I čim smo se smjestili i malo odmorili, pošli smo predvođeni kavazom i o. Stanislavom u svečanom pohodu uz zvonjavu zvona u nedaleki hram Navještenja Gospina, koji

nas je dočekao divno rasvijetljen. I dok se crkvom orio „Te Deum" („Tebe Boga hvalimo"), naše je srce ćutjelo doista naizmjernu zahvalnost Providnosti Božjoj, koja nam je dala da doživimo i ovaj sretni čas, da nam noga stupi na tlo nekadanje obiteljske kuće Marijine, u kojoj je započelo djelo spasenja roda ljudskoga. Tu je Isus s Majkom svojom i hraniteljem svojim sv. Josipom proživio punih 30 godina zemaljskog života svoga. Nijedno mjesto zemlje nije vidjelo Spasitelja duže i više negoli Nazaret, a kuća, koja je stajala na mjestu ovoga hrama, sigurno Mu je bila najmilija od sviju, u koju je ikada stupila noga Njegova.

Nakon obavljene pobožnosti uđosmo niz 17 stepenica u samu špilju Navještenja Marijina, koja se nalazi ispod glavnog oltara.

„Evo nas na mjestu, na kojem je Riječ tijelom postala," stade nam tumačiti o. Stanislav. „Evo vidite ovdje nalijevo ovaj stup: za nj predaja veli, da je tu stajao arkanđeo Gabrijel kad je govorio Presvetoj Djevici riječi Navještenja..."

Klekosmo i izmolismo pobožno „Anđeo Gospodnji". Mislim, da još nikad nitko od nas nije s takvim svetim i presretnim drhtajem srca molio tu Gospinu molitvu kao na ovome svetome mjestu. A nakon molitve razgledasmo samu špilju, koja je razdijeljena na dva nejednaka dijela s oltarom u svakom, poljubismo stup arkanđela Gabrijela, obiđosmo predvorje špilje s oltarom sv. Ane i sv. Joakima,

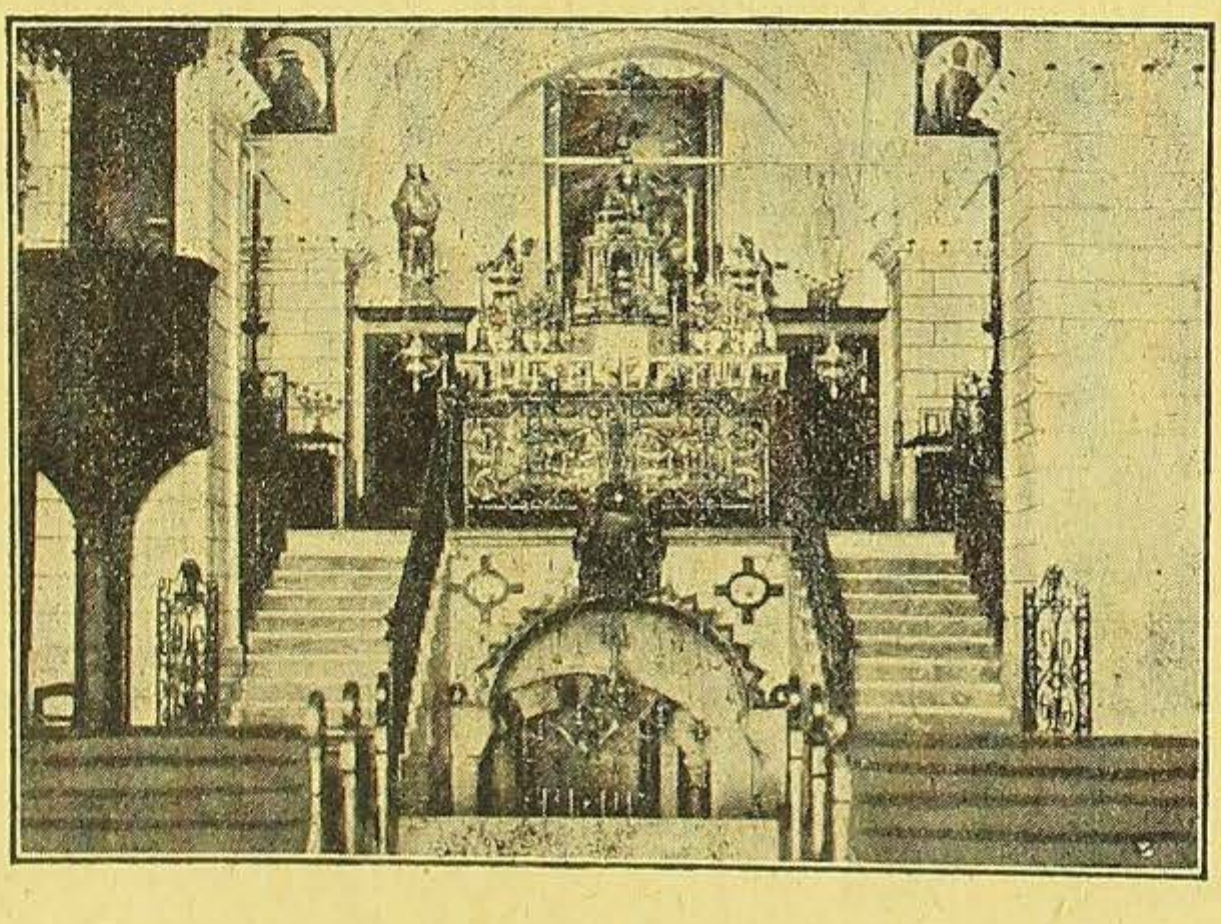

GLAVNI OLTAR U CRKVI NAVJEŠTENJA
Pod njim ulaz u špilju, a pred tim ulazom stajala je nazaretska kućica

zkvh.org.rs

roditelja Marijinih na jednoj strani i oltarom arkanđela Gabrijela na drugoj. No nas je najviše zanimalo, gdje je stajala ona nazaretska kućica, koja je prema legendi g. 1291. prenesena čudesnim načinom k nama Hrvatima na Trsat, a tri godine kasnije u Loreto.

„Evo pogledajte s jedne i druge strane stubišta ove znakove u kamenu," stao nam je razlagati o. Stanislav, „ti znakovi označuju, gdje je stajala kućica, koja je vidjela vaš hrvatski Trst, da trajno ostane u Loretu. Dimenzije

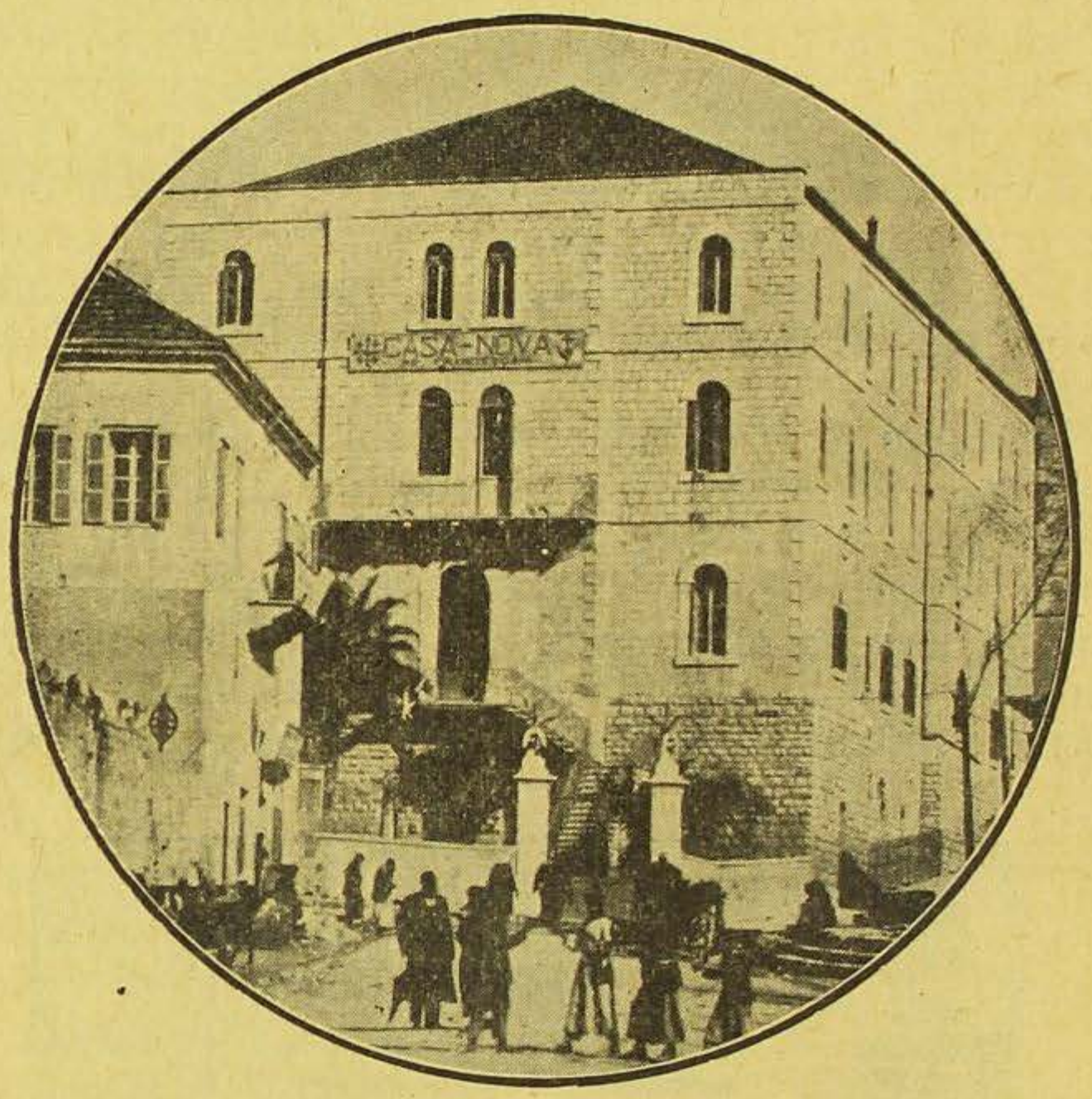

FRANJEVAČKI GOSTINJAC U NAZARETU
sagrađen prinosima američkih katolika

posve odgovaraju mjerama loretske kućice. I građa isto tako. Za razjašnjenje treba još da znate, da je kućica bila neposredno pred špiljom, koja je bila posebno hladnije i povučenije skrovište cijelog stana svete Obitelji."

Dugo smo ostali kod špilje Marijina Navještenja. Dugo se nismo mogli otrgnuti od nje. A tu pred njom razložio nam je o. Stanislav i povijest same crkve, koja se nad njom diže.

Već u četvrtom stoljeću, kad je kršćanstvo doživjelo prvu svoju slobodu, podigao je Josip Tiberijadski, slavni obraćenik židovski, na ovome mjestu prvu baziliku, od koje se u dvorištu pored današnje crkve još vide ruševine i stupovi. Ta je bazilika već bila srušena, kad su križari osvojili Svetu Zemlju godine 1099., te je tada bila obnovljena. Ali bijesni sultan Bibar dao ju je godine 1263. opet srušiti. Tek godine 1620. dobili su franjevci špilju Navještenja, nad kojom su podigli godine 1730. današnju crkvu. Ali tko od nas dođe na godinu opet s hodočašćem u Svetu Zemlju, ne će ni ove crkve više, ako Bog da, zateći. Bit će srušena i na njenu mjestu bit će podignut najveći i najdivniji hram, što uopće postoji u Svetoj Zemlji. Nad tom novom bazilikom, koja će biti građena na temeljima one najstarije, dizat će se kupola, koja će imati polovinu opsega od one nad bazilikom sv. Petra

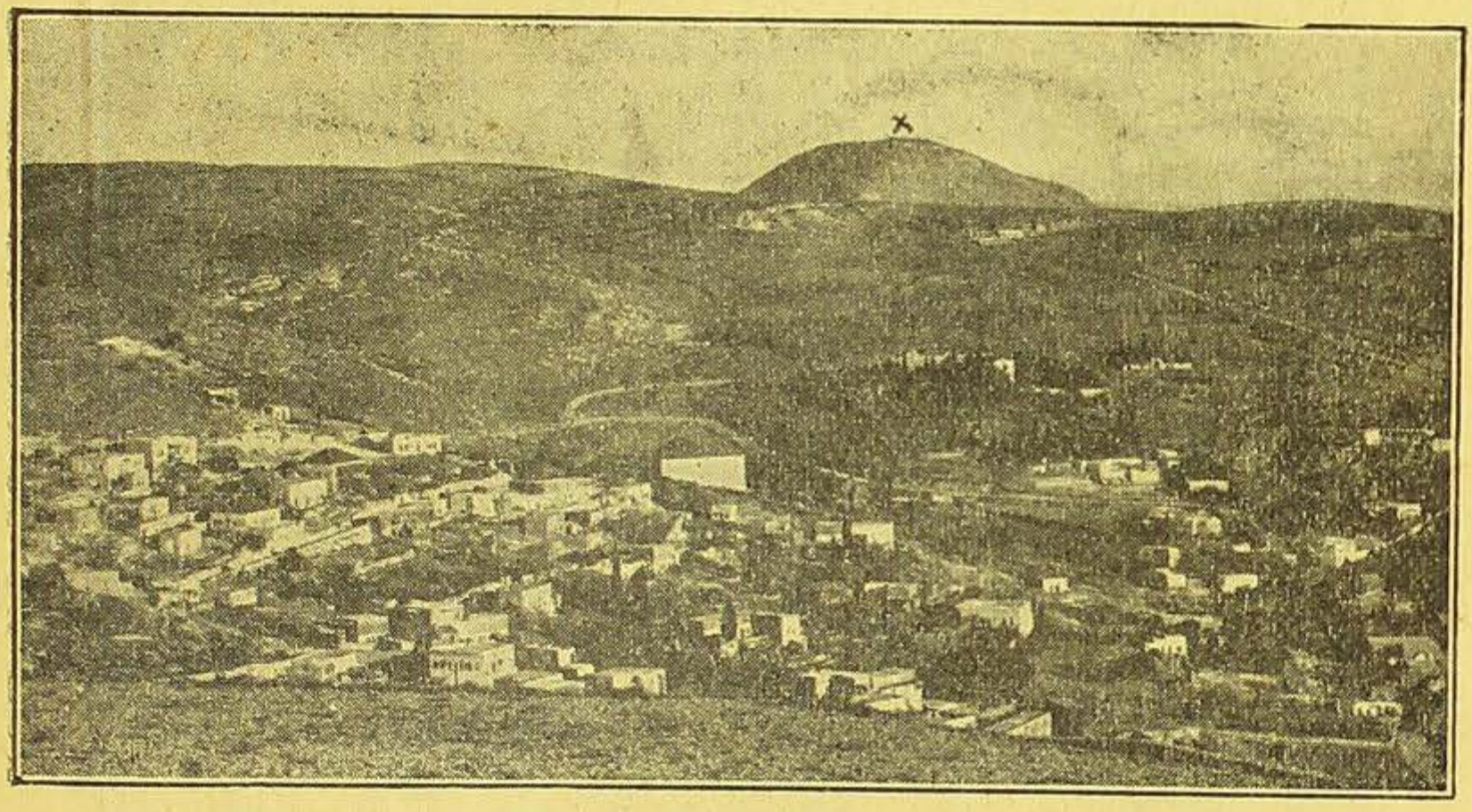

POGLED PREKO NAZARETA PREMA TABORU,
koji se u pozadini ističe svojom okruglom glavicom (X)

u Rimu. Plan i gradnju izvodi franjevac fra Ivan, koji je kao graditelj stupio u red sv. Franje te tu razvija silnu graditeljsku genijalnost. Podigao je već hram sv. Josipa i velik franjevački samostan. Za desetak godina će dakle sve ovdje u Nazaretu biti drukčije nego danas...

Izašli smo na pokrajni ulaz iz crkve Navještenja. U dvorištu su ruševine prvotne bazilike. Na bunaru u dvorištu jedan Beduin grabi vodu. Od crkve do izlaza poredane su s lijeve strane stolarsko-tesarske radionice, koje nam dozivaju u pamet, da se nalazimo u gradu svetoga Tesara, hranitelja Spasiteljeva.

Kad smo se vratili u gostinjac, pred vratima su nas dočekali prodavači razglednica, čistilac cipela i jedna nazaretska baka, koja nam u nekoliko jezika nudi nazaretskih čipaka, rupčića i drugih ručnih radova, kojih nazaretske djevojke i žene mnogo izrađuju.

zkvh.org.rs

Te noći pala je kiša. Vele, da već 20 godina nije u to doba godine padala kiša u Nazaretu. Takvim nas je eto neobičnim događajem pozdravilo prvo naše nazaretsko jutro (8. lipnja), kojega smo iza sv. mise i sv. pričesti u bazilici Navještenja pošli na razgledavanje ostalih nazaretskih znamenitosti.

Ponajprije smo dakako predvođeni svečano opet kavazom pohodili crkvu sv. Josipa, koja je sagrađena nedaleko od crkve Navještenja na mjestu, gdje je prema predaji bila tesarska radionica hranitelja Isusova. Tu mu je Isus pomagao u tesarskim poslovima. Ovo je mjesto bilo u muhamedanskim rukama do godine 1750., kada su ga prekupili franjevci. Godine 1858. podigli su u

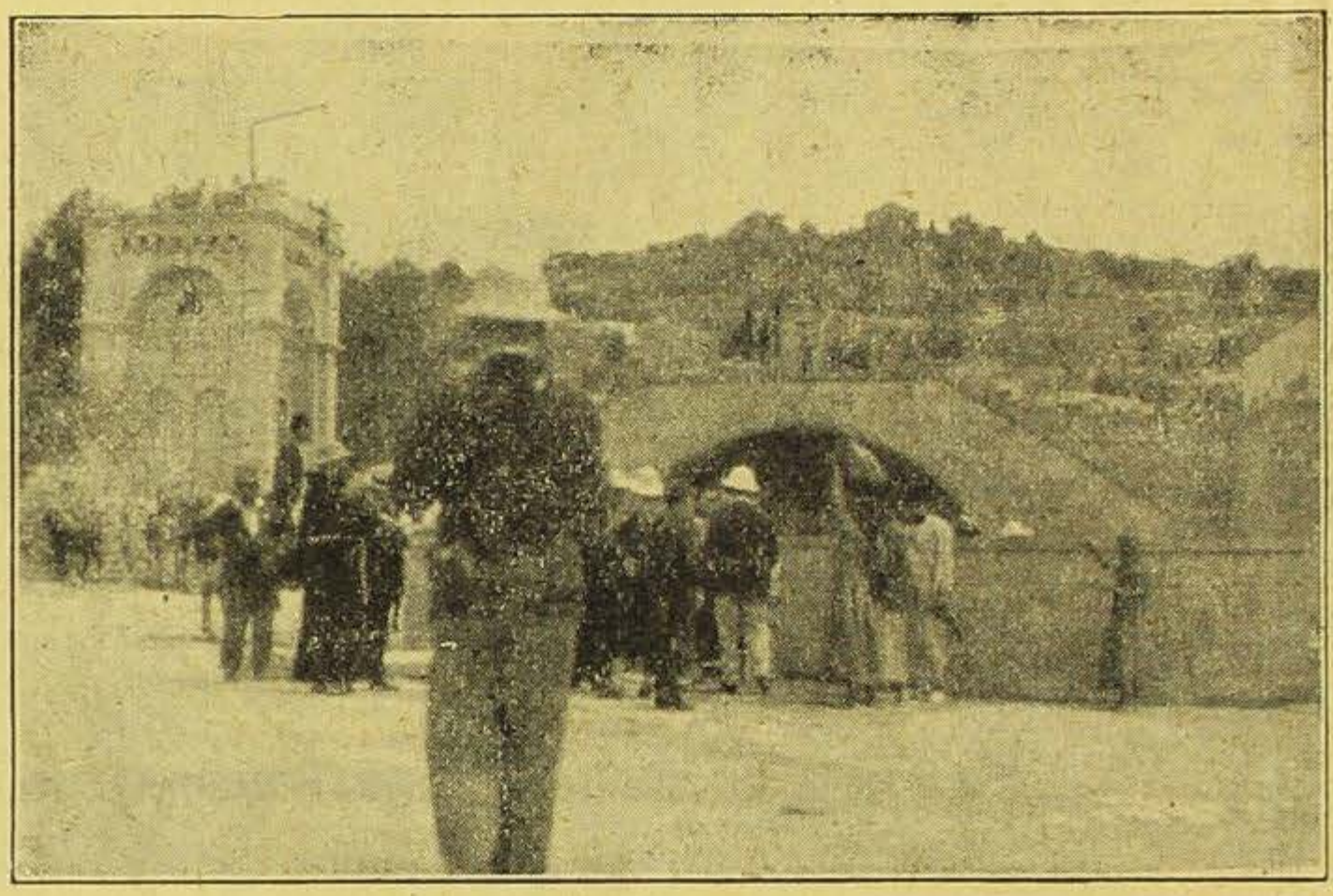

NAŠI HODOČASNICI KOD MARIJINA ZDENCA

blizini današnje crkve čednu kapelicu, ali su kasnijim otkapanjem otkriti temelji stare crkve, te je na tim temeljima sagrađena sadašnja crkva. Ona je dakle posve novog datuma. Građena je u romanskom stilu. U crkvi je glavni oltar sv. Josipa podignut god. 1928., a podigli su ga darovima svojim češki katolici. Videći to divno djelo čeških katolika opet se u nama pojačala želja, da se i mi Hrvati što prije prodičimo jednim hrvatskim oltarom u Svetoj Zemlji, kako je to i odlučeno na Sionu. U lijevoj lađi nalazi se oltar smrti sv. Josipa. Nema sumnje, da se i grob sv. Josipa nalazi u Nazaretu, samo dosad još nije otkriven. Pod crkvom se nalazi kripta s oltarom, a uz nju nekoliko špilja.

Iz crkve sv. Josipa uputismo se u mali muzej, koji se nalazi do sakristije u samostanskoj zgradi. Vidjeli smo tu raznih iskopanih starina, a našu pažnju privlačile su osobito krasno izrađene glavice s nekadanjih stupova iz 12. soljeća.

Pred crkvom sv. Josipa, koju od crkve Navještenja dijeli nova zgrada franjevačkog samostana, nalazi se lijepo dvorište s terasama, koje su zasađene cvijećem. Tek odatle vidimo, kako će negdje krasan biti taj cijeli kompleks, kad s južne strane bude podignuta još nova veličanstvena bazilika Navještenja. Cijelo područje, na kojem se nalaze franjevački samostani i obje crkve, obzidano je zidom kao utvrdama.

Ispred crkve sv. Josipa i samostana pruža se prema sjeverozapadu slikovit pogled na minaret nedaleke muslimanske džamije. To nam tek doziva u pamet, da se uglavnom u Nazaretu ne ističu minareti, nego dominiraju tornjevi kršćanskih crkava. Nazaret je doista pretežno kršćanski grad, jer od 11.000 stanovnika ima samo oko 3500 muslimana.

HODOČASNICI IZLAZE IZ CRKVE ARKANĐELA GABRIJELA

Od nazaretskih katolika ima ih oko 1000 grčkog obreda, pa se uputismo kroz krivudaste ulice i bučni bazar prema grkokatoličkoj crkvi, koja se diže na mjestu nekadanje nazaretske sinagoge, gdje je Isus naučavao, te su ga radi njegove nauke razjareni Židovi nazaretski htjeli strmoglaviti s visokog brda. Crkva na mjestu te sinagoge duga je oko 12 m, a široka oko 7 m. Na glavnom je oltaru mjesto tabernakula golub na mjedenom tanjuru, koji visi na tri lančića. Svetište je odijeljeno kamenim ikonostasom. Iza glavnog je oltara lijepa slika, kako Isus naučava u sinagogi. I na zidu se lijevo vidi druga slika, koja isto prikazuje. Židovi su čisti kamen. Ovo svetište drže svjetovni svećenici grkokatolici, kojih ima dva u Nazaretu, a oba su arapske narodnosti. Kraj crkve, koja se diže na mjestu nekadanje sinagoge, stoji grkokatolička župna crkva mnogo veća od one prve.

zkvh.org.rs

Kad smo razgledali i to mjesto, uz koje Sveto Pismo veže tako značajan spomen iz života Spasiteljeva, događaj, koji je pokazao, kako su se njegovi sugrađani već kod prvog nastupa Isusova podigli protiv njega — krenuli smo prema Marijinu zdencu, jedinom u Nazaretu. Nalazi se na sjeveroistočnoj strani grada. Na taj je bunar dolazila i Bl. Dj. Marija po vodu.

Nedaleko od tog zdenca nalazi se grčka crkva sv. Gabrijela, u kojoj se nalazi zapravo samo izvor, odakle se voda odvodi cijevima do uzidane fontane, gdje je grabi cijeli grad. U toj grčkoj crkvi pije se iz srebrne posude. Pohodili smo i tu crkvu, koja je opkoljena zidom. Po apokrifnom (lažnom) Jakovljevu evanđelju je arkanđeo Gabrijel donio Navještenje Mariji kod zdenca, pa bi Grci htjeli, da je to bilo na mjestu njihove crkve.

Još smo u Nazaretu pohodili brežuljak Straha Gospina (Mons Tremoris), koji se nalazi desetak minuta hoda južno od Nazareta. Za taj brežuljak veli legenda, da je Majka Božja amo pohitila, kad su razjareni Židovi odvukli Isusa, da ga strmoglave sa strme gore, te se tu iz straha za Sina svoga onesviještena srušila. Na tom je brežuljku sada kapelica sagrađena u spomen toga straha Djevice na mjestu crkve i samostana iz srednjega vijeka, a uz nju je groblje. Cijeli je brežuljak lijepo obrasao drvećem i zelenilom. Uživali smo u krasnome pogledu, što se odatle pruža na Nazaret. A odatle se prema drugoj strani, prema jugu, lijepo vidi i brdo Strmoglavljenja (Mons Praecipitationis). Udaljeno je oko 2 km od Nazareta, a diže se strmo oko 200 m iznad ravnice Esdrelon. Da li je to doista ono brdo, na koje su Nazarećani iz sinagoge odvukli Isusa, da ga strmoglave, ne može se ipak stalno tvrditi. Neki misle, da je udaljenost brda od 2 km prevelika, a da bi sugrađani Isusovi bili Spasitelja čak onamo vukli. Ima u neposrednoj blizini nekadanje sinagoge jedna strmina, na kojoj se danas diže marionitska crkva, pa neki drže vjerojatnijim, da je Isus bio na nju dovučen.

S brežuljka Straha Marijina vratili smo se istim putem natrag u grad, a onda smo prošavši kraj gostinjca pošli kroz bazarsku i druge neke ulice uzbrdice prema kapelici, u kojoj se nalazi t. zv. stol Kristov (Mensa Christi). Ta je kapelica udaljena oko 400 m od sinagoge. Ograđena je zidom. I ona je vlasništvo franjevaca. U njoj se pred oltarom nalazi ogroman kamen, odozgo ravan, te ima doista kao oblik stola. Legenda veli, da je na tom kamenu Isus iza svog uskrsnuća jedamput blagovao s apostolima. Kapelica je sagrađena god. 1861., a na njoj je lijepa kupola.

Od te kapelice vodi put uzbrdo prema salezijanskoj crkvi i omladinskom domu, koji se diže na sljemenu brda. S terase pred domom je krasan vidik na Nazaret i okolicu. I Tabor se vidi odatle. Crkva je građena u gotskom stilu te je posvećena Isusu Dječaku. Salezijanski zavod vode francuski salezijanci, koji tu uzdržavaju preko stotinu arapskih dječaka. U dvorištu je krasan kip Majke Božje, a dalje je šumica, u kojoj se dječaci igraju. Iza te šumice podignuto je pogledalo, s kojega je prekrasni vidik na drugu stranu gore čak tamo do Genezaretskog jezera.

PREMA KRISTOVU JEZERU

Iz Nazareta smo načinili 8. lipnja izlet prema Genezaretskom jezeru, koje se danas zove Tiberijadsko, a Sv. Pismo ga zove i Galilejeskim morem. Penjući se čas uz brdo, čas se spuštajući u dolinu vidjeli smo izdaleka selo Seforis, rodno mjesto sv. Joakima, a onda smo se zaustavili u malome selu Kafr-Kenna, koje jej iz Kristova doba

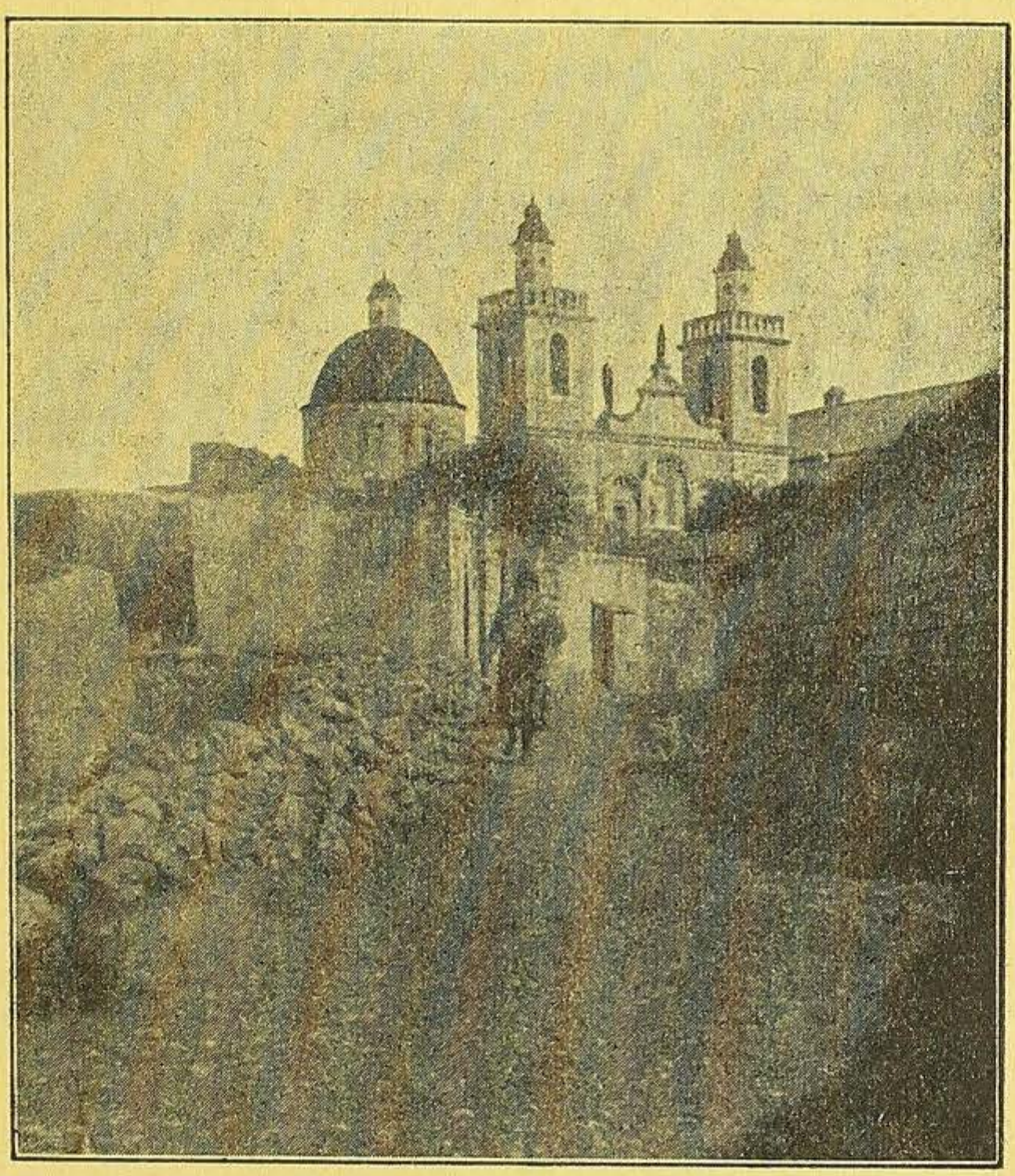

CRKVA U KANI GALILEJSKOJ

poznato pod imenom Kane Galilejske. To je ono mjesto, u kojem je Isus sa svojom Majkom bio gost u jednoj svadbi i učinio prvo svoje javno čudo pretvorivši vodu u vino, kad je domaćini bilo ponestalo pića za goste.

Kana (Kafr-Kenna) broji samo 600 stanovnika. Od njih je polovina muslimana i polovina kršćana; među kršćanima je većina grčko-pravoslavnih, a manjina katolika. Svejedno je samo mjesto onoga događaja, koji je pred cijelim svijetom proslavio ovo ubavo mjestance, u katoličkim rukama. Na mjestu one kuće,

zkvh.org.rs

u kojoj je Isus na svadbi pretvorio šest velikih posuda vode u vino, diže se franjevačka crkva s dva tornja i impozantnom kupulom. U crkvi, gdje obavismo kratku hodočasničku pobožnost, vidjesmo vrčeve, kakvi su bili u Isusovo doba i u kakvima je zacijelo bila i ona voda, koju je Isus pretvorio u vino. Crkva je obzidana zidom.

Iz te crkve pošli smo do nedaleke kapelice sv. Bartola apostola, koji je bio rodom iz Kane te mu je rodna kuća prema predaji stajala na mjestu današnje kapelice. Naš prekratki boravak u Kani nije nam omogućio, da okusimo današnje vino iz ovoga mjesta, u kojem je ta kapljica proslavljena prvim javnim čudom Kristovim. Na putu kroz Kanu salijetala nas cijela skupina djevojaka nudeći nam na prodaju razglednice i druge uspomene, a mi smo gledali ta opaljena njihova lica nastojeći sebi predočiti, kako je jedno takvo lice negdje imala i ona sretna mladenka, kojoj je na svadbu amo bio došao i Isus iz Nazareta. Njenom svadbom stupio je Krist u javni život iz svoje nazaretske povučenosti. I kao što je u Nazaretu posvetio uzor obiteljskoga života, tako je u Kani prvi korak u javni život upravio opet k jednoj obitelji, koja je tek nastajala, pokazavši tim opet, koju važnost ima obitelj u životu čovječanstva.

Oko 14 kilometara od Kane provezli smo se kraj brda K a r n H a t t i n, koje je 316 m visoko te se ističe svojim čudnim oblikom. Kod tog je brda 4. i 5. srpnja 1187. bila bitka, u kojoj je propalo križarsko Jerusalimsko kraljevstvo, dakle jedan od najsudbonosnijih događaja u povijesti Svete Zemlje. Učinilo nam se, da i danas nad tim brdom počiva neka tuga, tako nas se pogled na nj i spomen na njegovo značenje dojmio.

Malo zatim eto nas kod mjesta H a d ž a r e t e n N a s a r a (Kamenje kršćansko). Predaja uz to veže Isusovo čudo umnoženja kruha, kad je Spasitelj sa pet hljebova i dvije ribe nahranio 4000 ljudi, koji su išli za njim, da slušaju njegovu riječ.

Desno se odatle vidi lijepo vrh Tabora iza gorskoga lanca. A dolje se između brda divno razastro sag plodnih polja, koja se žuta i zelena krasno izmjenjuju i nižu.

Brzo smo se iza toga autom stali spuštati kod grada Tiberijade prema G e n e z a r e t s k o m j e z e r u, te onda uz obalu jezera projurili kraj mjesta, gdje se nalaze još neke ruševine nekadašnjega grada M a g d a l e (danas se zove El Medždel), rodnoga mjesta Marije Magdalene. Nekoliko kilometara od te bivše Magdale provezli smo se kraj nekih ruševina za koje predaja veli, da su ostaci nekadanjega grada B e t s a i d e, rodnoga grada apostola sv. Petra, sv. Andrije i sv. Filipa. Arapi to mjesto zovu Kirbet Minieh. Posve blizu toga mjesta nahranio je Isus prvi put pet tisuća

ljudi. Tu su, dok smo prolazili, sada kraj ceste pasla crna goveda, a tamo su dalje opet deve nosile na sebi snopove žita. Na strmištu razapeli su beduini svoje šatore, iz kojih su izvirkivala crna lica žena i djece.

Vozili smo se uz Genezaretsko jezero oko pola sata, kad smo stali na mjestu, gdje je u Kristovo doba stajao K a f a r n a u m, koji Evanđelje zove Isusovim gradom. Arapski se danas zove Tell-Houm, a leži na sjevernom kraju Genezaretskoga jezera.

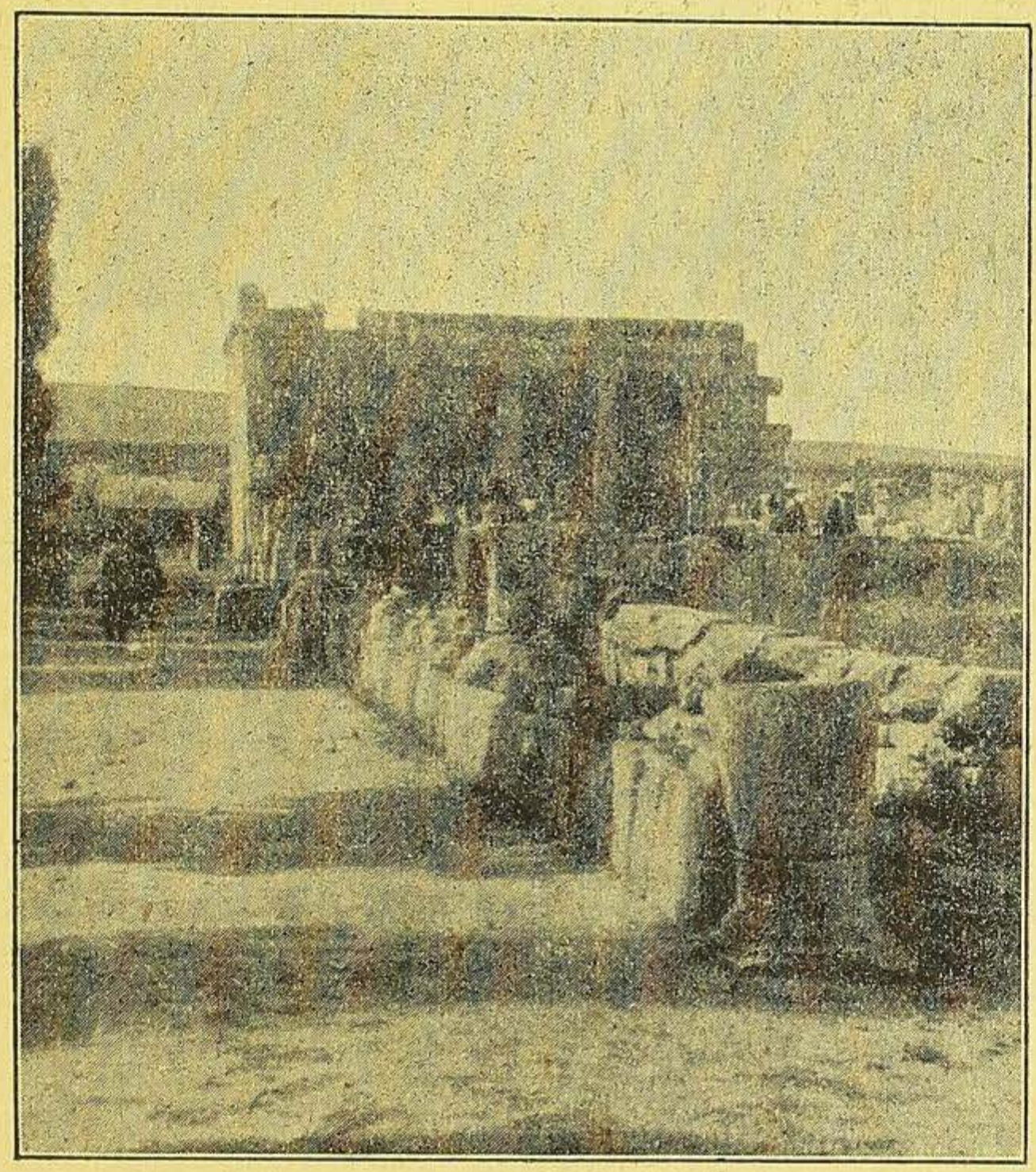

RUŠEVINE SINAGOGE U KAFARNAUMU

Na mjestu negdanjega Kafarnauma danas su sve same ruševine, koje se protežu otprilike 800 m u dužinu i oko 400 m u širinu. A nekoć je to morao biti divan grad. Važnost njegova isticala se osobito tim, što je u njem bila prekrasna židovska sinagoga, koja je bila ljepotom svojom prva iza jerusalimskoga hrama. Od te su sinagoge, u kojoj je Isus često naučavao, ruševine jednim dijelom dobro sačuvane, te se po njima vidi, kako je to morala biti veličanstvena građevina. U pozadini je sačuvan cijeli jedan zid s koridorom na stupovima. U ovoj je sinagogi Isus dan iza

zkvh.org.rs

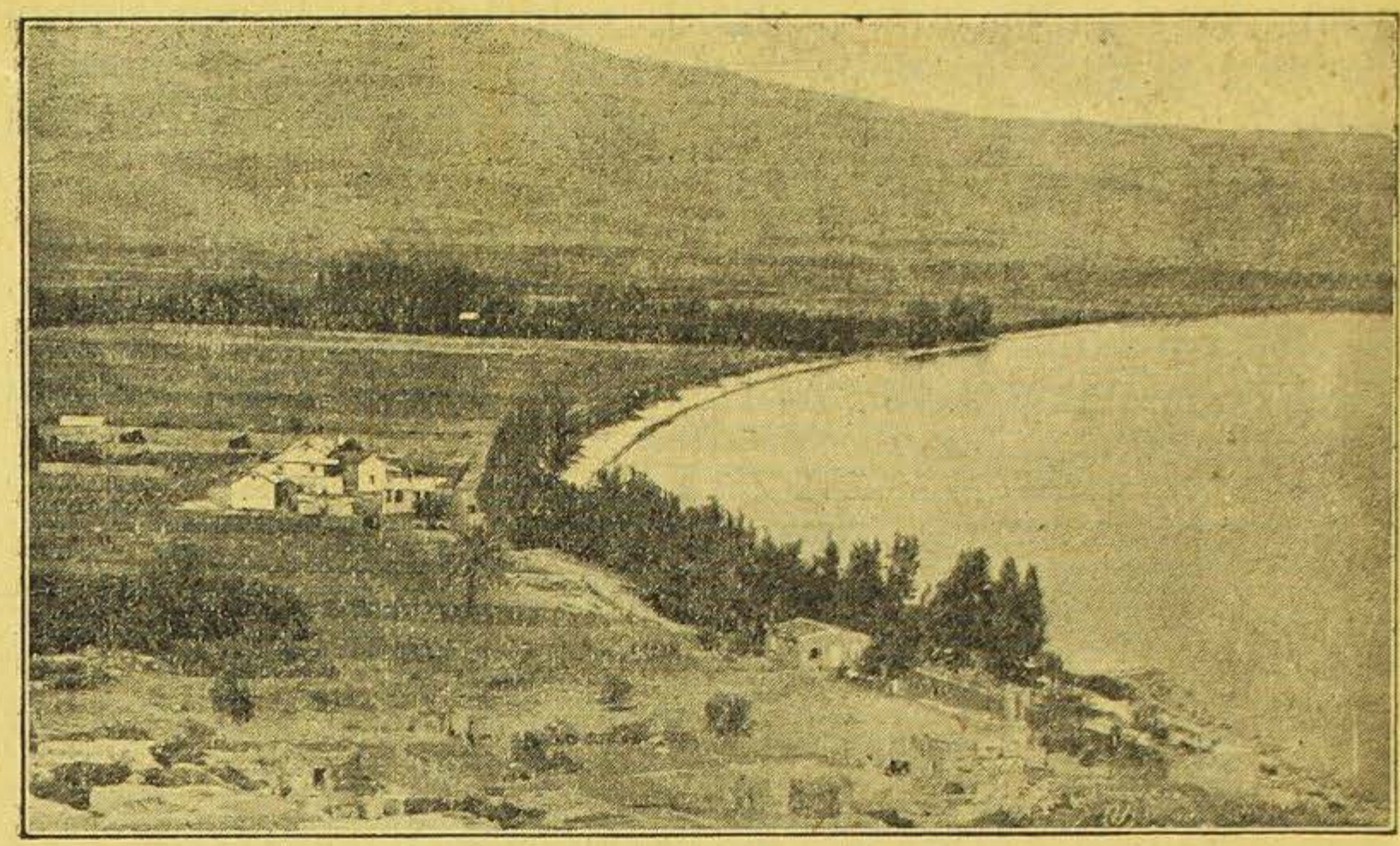

GENEZARETSKO JEZERO KOD MJESTA GDJE
JE BIO GRAD MAGDALA

onoga čuda, kad je nahranio 5000 ljudi, pred mnoštvom slušatelja, koji nagrnuše za njim u sinagogu, rekao za se, da je on Kruh Života, koji je sišao s neba, te je tu čovječanstvu navijestio vječnu tajnu Presvete Euharistije.

Iza Siona i Emausa tu smo dakle bili na trećem najglavnijem euharistijskome mjestu cijeloga svijeta. I naša hodočasnička molitva, koju smo tu izmolili, bila je duboki poklon Presvetom Otajstvu, koje daje život vječni.

Razgledavajući krasne te ruševine shvatili smo želju onih palestinskih kršćana, koji bi htjeli na mjestu te slavne sinagoge podići veličanstvenu kršćansku baziliku. Građevnog bi materijala bilo posve dosta od kafarnaumskih ruševina. Ali ne dadu Englezi, koji vele, da iz arheoloških razloga treba da ostanu ostaci tih ruševina sačuvani, kakvi jesu.

Južno od ruševina sinagoge označeno je krugom mjesto, na kojem je prema predaji stajala kuća punice sv. Petra, koju je Isus čudesno ozdravio. A odatle je samo malo do same obale G e n e z a r e t s k o g a j e z e r a, prema kojoj smo nakon razgledavanja sinagoge pošli da se gledajući njegove valove sjetimo živo svega, što se prema kazivanju Evanđelja na njem dogodilo. Na tom je jezeru iz lađice Isus govorio narodu, koji je nagrnuo za njim na obalu. U tom su jezeru ribari, koji su iza toga postali apostoli Kristovi, čudesnim načinom na Isusovu riječ ulovili toliko riba, da su im se mreže derale. Po tom je jezeru Isus hodao kao po suhom prema lađici i sv. Petar prema Spasitelju. Na tom je jezeru Isus utišao buru. Takve se bure, kakvu je Krist svojom riječju utišao, na ovom jezeru često i naglo dižu. Kad se izvezeš na jezero, ono je mirno, ali za čas se neočekivano

digne bura, te je već mnogo barka tako stradalo. Genezaretsko jezero je dugo 21 km, a široko oko 9 km u svom srednjem dijelu. Okruženo je odasvud brdima i brežuljcima. U Isusovo su doba te obale bile obrasle vrtovima, maslinicima i vinogradima, a danas je svuda unaokolo prava pustoš, u kojoj se ispunilo Kristovo prokletstvo, što ga je bacio na Kafarnaum. Na obali toga jezera pitao je ono Isus apostola sv. Petra tri puta: „Simone Petre, ljubiš li me ?" i predao mu vrhovnu vlast u svojoj Crkvi.

Izakako smo se okupali u vodi toga jezera, po kojoj je Isus hodao, odvezli smo se automobilima natrag istim putem, kojim smo i došli. Na tom povratku zaustavili smo se u gradu T i b e r i j a d i, po kojem se Genezaretsko jezero danas zove službeno Tiberijadskim. Taj grad je osnovao Herod Antipa, koji je sudio Isusu, a nazvao ga je po rimskom caru Tiberiju i učinio glavnim gradom Galileje. Tu je sagradio krasnu kraljevsku palaču, amfiteatar i kupalište, a podignute su i druge lijepe zgrade. Radi svoga položaja i klime postala je Tiberijada obljubljeno zimovalište. Iza propasti židovskoga naroda učinili su Židovi iz nje neke vrsti svoj centar, u kojem su podržavali i rabinsku školu. Kršćanstvo je u Tiberijadi uhvatilo bilo jači korijen samo u četvrtome stoljeću, kad se ovdje obratio ugledni Židov Josip, kojega je car Konstantin imenovao knezom Galilejskim. Danas ima u Tiberijadi vrlo malo kršćana. Svratili smo se u franjevačku crkvu, posvećenu sv. Petru, čudesnom ribaru i prvaku Crkve Kristove. Apsida crkve gledana izvana podsjeća na preokrenutu barku.

Pomolivši se u toj crkvi povede nas o. Stanislav s domaćim gvardijanom u blagovaonicu franjevačkoga gostinjca, gdje smo se osvježili finim hladnim slatkim pićem načinjenim od banana, koje nam je imalo zamijeniti promašeno vino iz Kane...

U Nazaret smo stigli iza zalaska sunca, te nam je vrlo žao bilo, što smo tako promašili onaj divni čas, kada je pogled na grad svetoga Josipa prema općem kazivanju najčarobniji. No i u onom večernjem sumraku ukazao nam se on, kad smo stigli na vrh brda El-Sanuk, u svoj svojoj ljepoti, koja se nikad više ne zaboravlja.

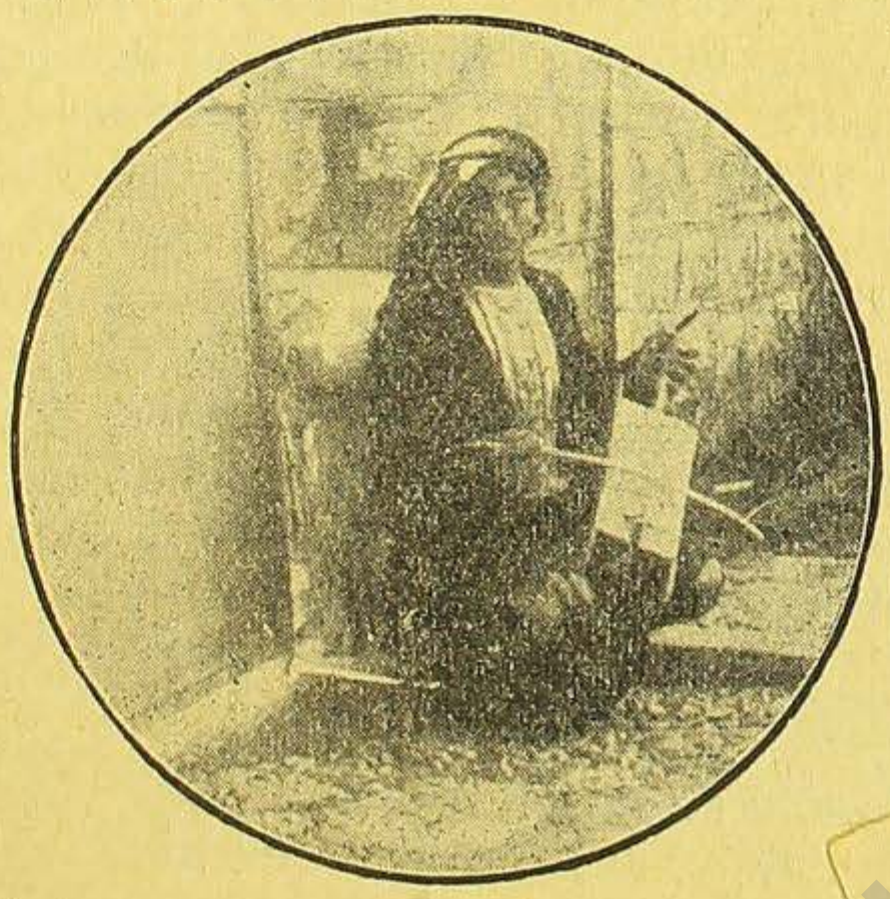

GUSLAČ U KAFARNAUMU

zkvh.org.rs

NA BRDU PROROKA ILIJE

Predzadnji dan našega boravka u Svetoj Zemlji (9. lipnja) odvezli smo se iz Nazareta, izakako smo se zajedničkim pohodom oprostili od crkve Navještenja Marijina, i stigli vozeći se kroz sjeverozapadni dio doline Esdrelon za tri četvrta sata na goru Karmel. Posljednja 24 sata u Svetoj Zemlji proveli smo na toj gori, koja se diže iznad luke Haife te se u gorskom lancu proteže kojih 25 km prema jugoistoku zatvarajući sa zapadne i jugozapadne strane kotlinu Esdrelon. Na pojedinim mjestima je široka 10 km, a visinom doseže na najvišemu mjestu 552 m. Karmelska gora

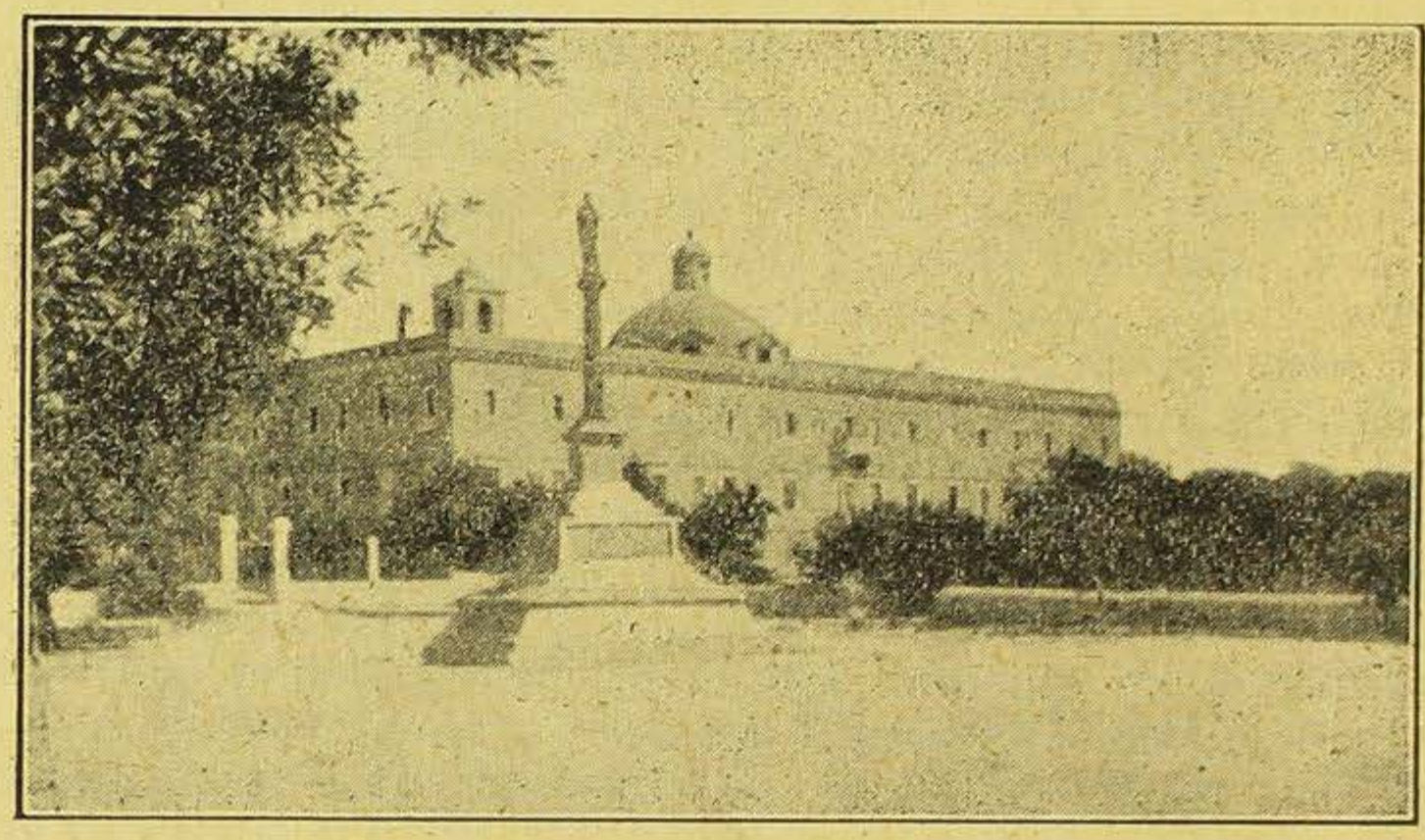

SAMOSTAN S GOSPINIM SVETIŠTEM NA KARMELU

se ističe svojom ljepotom i plodnošću, te je već prorok Izaija uspoređivao buduće mesijansko kraljevstvo s veličanstvenošću gore Karmela i ravnice Saronske. Kako na Karmelu ima stotinjak špilja te je oduvijek bila obrasla šumom, tražili su progonjeni uvijek sklonište u njoj.

Prije nego smo se uspeli na Karmel, provezli smo se kroz grad Haifu : to je palestinska luka, u kojoj smo se imali ukrcati sutradan za povratak u domovinu.

Grad H a i f a leži u ravnici. Po mnogim tvornicama se vidi, da je to industrijsko mjesto, ali nema ništa zanimljivo na sebi. Jedan dio grada su naselili Nijemci pripadnici kršćanske sekte „prijatelji templa". Ta je sekta nastala godine 1848. među protestantima u Njemačkoj sa željom, da sakupi Božji narod u Jerusalemu, odakle će zavladati tisućgodišnje kršćansko carstvo. Godine 1860. doselili su se pripadnici te sekte doista u Palestinu, naselili se u Jafi, Haifi i u još nekim mjestima, osnovali vrhovno

vijeće u Jerusalimu, ali broj pripadnika njihovih nije premašio broj 1350. Ulica, u kojoj su oni u Haifi naseljeni, odlikuje se njemačkom solidnošću kuća i čistoćom, koja odskače silno prema ostalim orijentalnim dijelovima grada. Haifa broji danas 25.000 stanovnika, od toga 9500 muhamedovaca, 9000 kršćana i 6500 Židova. Ime je dobila po tom, što je ona rodno mjesto židovskoga velikoga svećenika Kaife, koji je najviše radio na tom, da Isus bude osuđen na smrt. Prije se grad zvao Kaifa, a neki ga i danas još tako zovu. Grci i Rimljani su Haifu nazivali Sycaminum. Križarski osvajač Svete Zemlje Gotfrid Bujonski (Bouillon) poklonio je g. 1100 Haifu plemiću Tankredu, koji ju je nakon 15 dana opsjedanja osvojio. Ali kad je propalo križarsko kraljevstvo, osvojio je Saladin i Haifu. G. 1761. razrušio ju je Zahir paša, a zatim je iznova sagrađena više prema istoku. Katolici

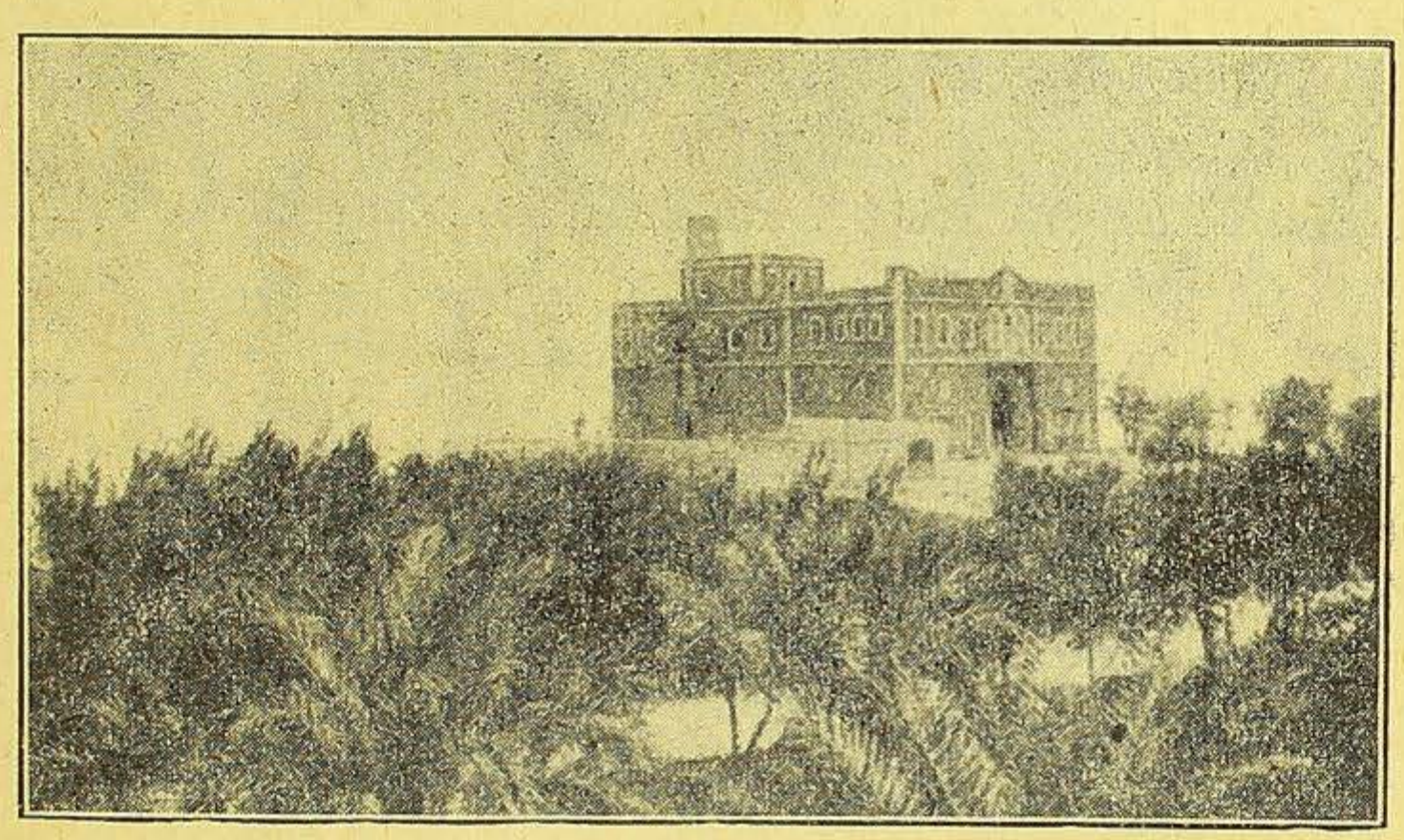

GOSTINJAC SA SVJETIONIKOM NA KARMELU

imadu u Haifi franjevački samostan, crkvu i mali gostinjac, zatim zavode francuske školske braće te karmelskih i boromejskih sestara.

Prošavši kroz Haifu našli smo se odmah nekako na početku ceste, koja vodi na brdo Karmel, pred zatvorenom kapijom ; odatle počinje teren, koji je vlasništvo karmelskoga reda. Vratar nam je odmah otvorio kapiju, te smo se za nekoliko časaka zaustavili pred karmelskim gostinjcem. To je posve moderna zgrada sa svjetionikom, koji nosi simboličko ime „Zvijezda mora", a i uređaj je gostinjca lijep i vrlo udoban, tako da mnogi stranci, koji po poslu dolaze u Haifu, odsijedaju u tome gostinjcu. Kojih stotinu koraka od gostinjca diže se karmelitski samostan sa svetištem Majke Božje Karmelske, podignutim nad špiljom, koju predaja zove špiljom proroka Ilije.

zkvh.org.rs

HODOČASNICI PROMATRAJU HAIFU S KARMELA
Foto Ljudevit Groffel

K a r m e l je židovska riječ, a znači „vlat". Arapi zovu to brdo Džebel Mar Elias, to jest Ilijino brdo. Na tom su se brdu usred gajeva dizali oltari poganskome bogu Baalu, te su tu Baalovi svećenici plešući oko tih oltara prinosili žrtve. Protiv tih poganskih svećenika i poganskih žrtvenika digao se prorok Ilija, koji je tu živio u jednoj od karmelskih špilja. I sred najveće suše prorekao je kralju Ahabu kišu, te je time postigao velik uspjeh protiv obožavanja Baala. No svejedno su se još u Isusovo doba na Karmelu vršila poganska bogoslužja i postojala poganska proročišta, te je i rimski car Vespazijan kasnije došao amo, da sazna budućnost. Kad je s carem Konstantinom u 4. stoljeću zavladalo kršćanstvo, povukli su se na Karmel mnogi pustinjaci. Za vrijeme križara nastao je tu g. 1156. karmelitski red, koji je god. 1238. stao i po Evropi da diže svoje samostane. G. 1291. pretrpjeli su redovnici karmelićani velike progone, mnogo ih je poubijano, a crkva, koja je tu sagrađena za vrijeme križara, pretvorena je u džamiju. Takvih teških progona pretrpjeli su redovnici na Karmelu kroz stoljeća toliko, da im se ni broja ne zna, kao što se ne zna ni za sve one mučenike, koji su tu smrt podnijeli za Krista. U 18. stoljeću je opet sve, što je na Karmelu bilo kršćansko, razrušeno i uništeno. Tek god. 1827. bilo je karmelićanima opet dano, da sebi na Karmelu sagrade samostan, koji i danas postoji, a izgleda kao kakva tvrđava. U sklopu samostana je okrugla crkva nad špiljom sv. Ilije, koja je 5 m duga i 3 m široka, pa se tu nalazi oltar s njegovim kipom iz drveta. Tu špilju i muhamedovci veoma štuju. Iznad špilje je glavni oltar Majke Božje Karmelske s krasnim i bogato urešenim kipom Gospe Karmelske, koji je g. 1836.

izradio đenovski kipar Caravente. Svi hodočasnici, koji dolaze amo, ljube taj kip u nogu popevši se do njega sa stražnje strane oltara, na koju se i kip dade okrenuti.

Taj odmor nas je u toj karmelskoj tišini doista osvježio. Divan pogled na nepregledno more Sredozemno, na Haifu i na sve strane, krasno veče, kroz koje je probijalo isprekidano svijetlo sa „Zvijezde mora", i šum morskih valova, pa spominjanje na sve, što smo u prošlih devet dana brzinom kao u filmu prošli — sve je to izazivalo u nama lagodno raspoloženje. Ni sami nismo znali, kako nam je taj boravak na Karmelu tako brzo prošao. Drugo smo jutro (10. lipnja pribivali službi Božjoj zahvalnici za rastanak od Svete Zemlje, a iza toga su se mnogi od nas spustili stazom s brda, da se na njegovu podnožju okupaju u Sredozemnome moru, koje se baš na tome mjestu pješčanom pličinom proteže valjda i više stotinu metara prema pučini.

Baš kad smo se tu kupali, vidjeli smo uz obalu gumno, na kojem je jedan palestinski seljak s konjima vršio. Tom prilikom smo sebi dozvali u pamet, u kakvim smo sve poljodjelskim poslovima sretali stanovnike Svete Zemlje za cijelog našeg boravka u ovim krajevima. Vidjeli smo žeteoce i žetelice u Saronskoj ravnici, na visoravni Judejskoga gorja i u Esdrelonskoj kotlini. Žanju srpom, negdje kose kosom, a u krajevima, koje su naselili židovski kolonisti, vidjesmo i strojeve kosilice, koji vučeni konjima ruše žuto klasje. Snopove požetoga žita natovaruju na magarce ili na deve, na te dvije još uvijek glavne prometne životinje ovih krajeva, pa ih slože na gumno, koje je, kako smo to u Saronskoj ravnici vidjeli, vrlo često na čistini u samome selu ili posve uz njega. No spuštajući se iz Betanije prema Mrtvome moru provezli smo se i pored gumna između gorja, a u Esdre-

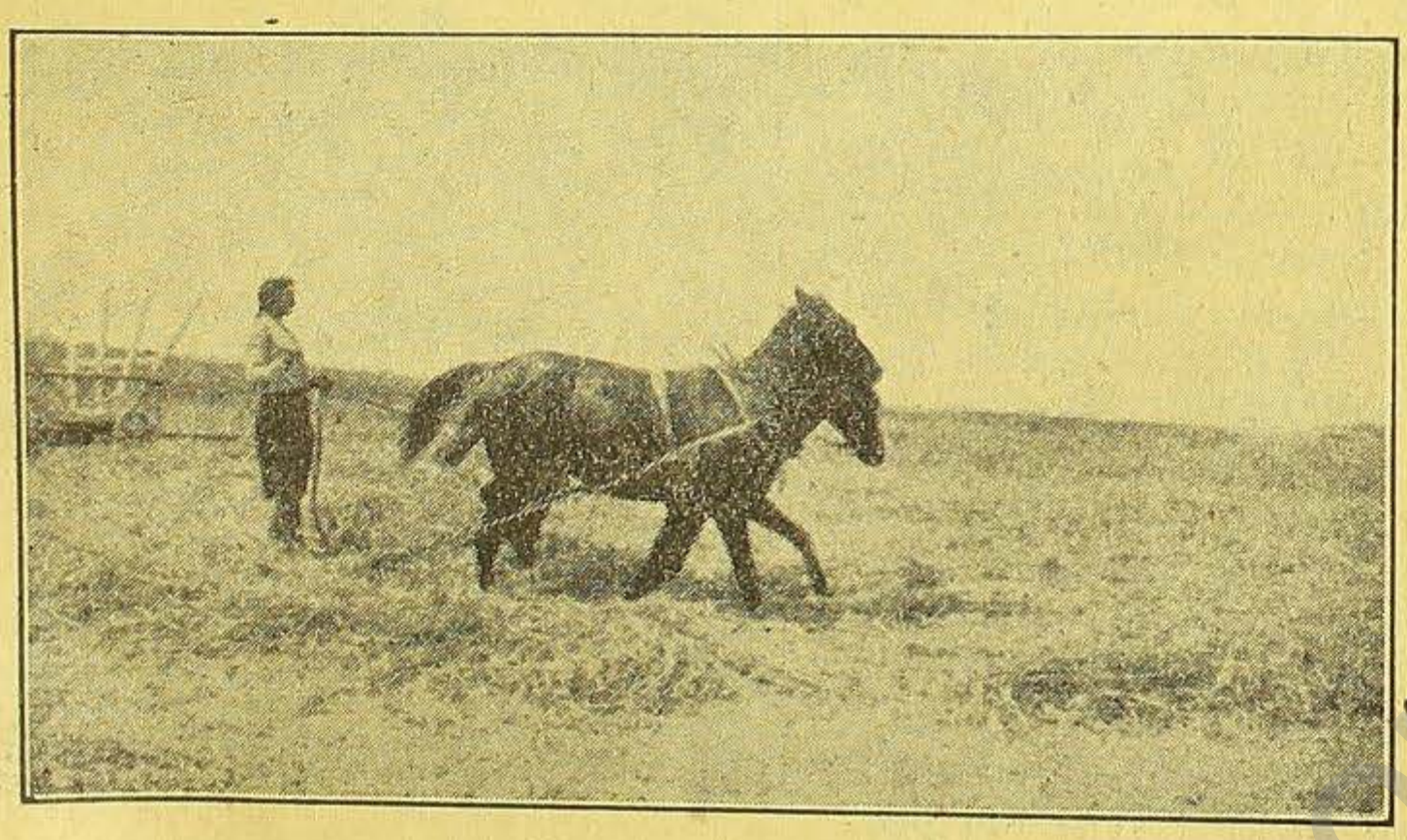

VRŠIDBA PŠENICE ISPOD KARMELA

zkvh.org.rs

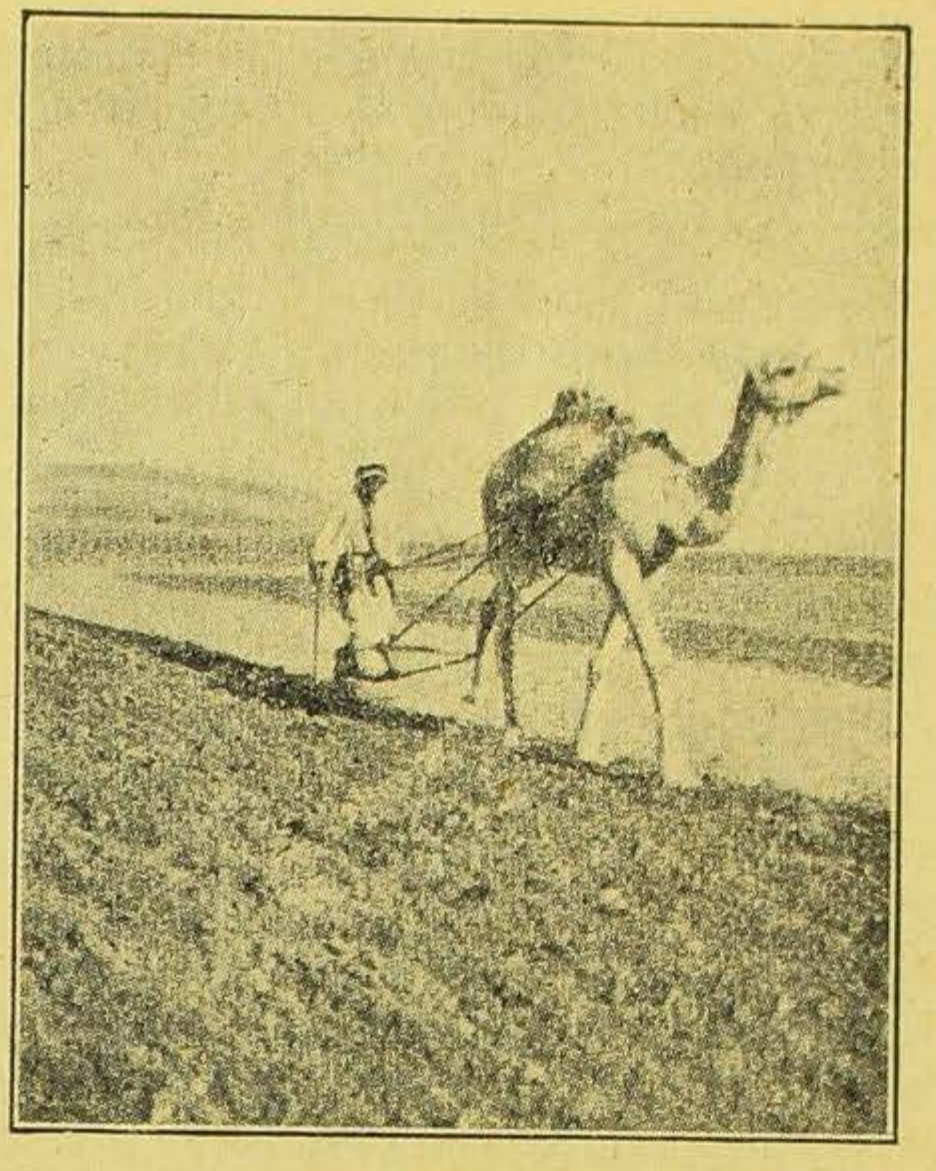

ORANJE U PALESTINI

lonskoj kotlini i kod Kafarnauma i na širokom polju. Žito v r š e tako, da ga razastru po gumnu, pa preko njega gone uokrug magarce, mule, krave, dapače i deve, a podno Karmela smo u tome poslu vidjeli i konje. Židovski kolonisti uvode i vršenje pomoću strojeva. Kako se u Palestini o r e i s i j e, nismo vidjeli. Ali pričali su nam to. Oru još primitivnim, starinskim plugovima, u koje upregnu mule, volove ili deve, a zna se desiti, da uz jednu mulu upregnu i jednu devu ili vola. U Saronskoj i Esdrelonskoj ravnici uprežu se u plug i konji. Židovski kolonisti uvode i za oranje i sijanje strojeve. Uopće ti židovski doseljenici provode potpuni p r e v r a t u palestinskom poljodjelstvu, koje je sve do najnovijega doba bilo zanemareno, zapušteno, na najnižem stepenu radi lijenosti i zaostalosti arapskoga pučanstva, koje je nepristupačno napretku. Sad se u Palestini uvodi i umjetno gnojivo i uopće se racionalizira cijela poljoprivreda, pa su i žetveni rezultati, osobito u plodnim krajevima, silno povećani.

O tom i o svemu, što smo upoznali u Svetoj Zemlji, razmišljali smo i razgovarali na tom brdu, v i s o k o m 170 m, te smo tako uz to krasno svetište Gospe Karmelske, koju po njemu škapularu zna svaki katolik, proveli dan odmora nakon onih napora od 9 prošlih dana.

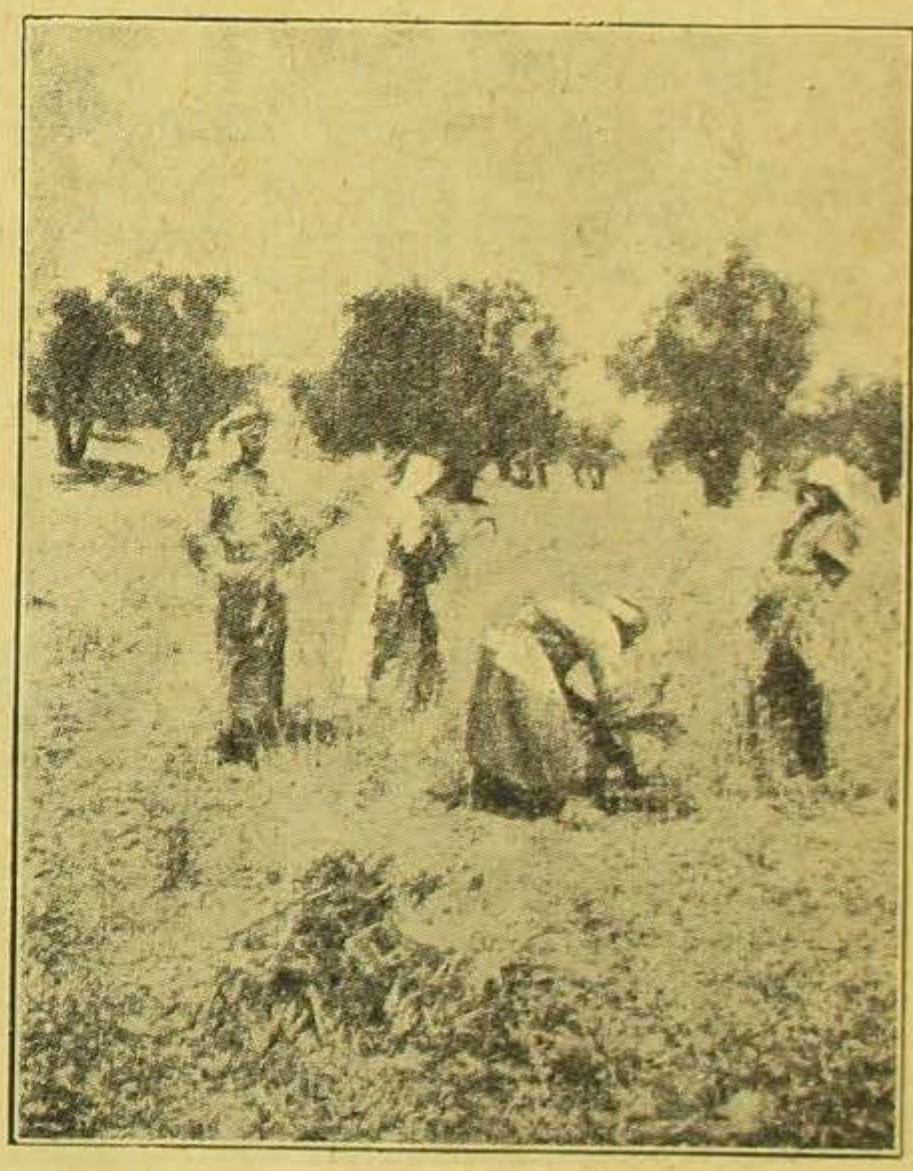

ŽETVA U PALESTINI

P O V R A T A K

OPROŠTAJ OD SVETE ZEMLJE

U 4 sata po podne (10. lipnja) oprostili smo se od svetišta Gospe Karmelske, sjeli u automobile i odvezli se s Karmela prema luci, u kojoj nas je već čekao parobrod „Carnaro". I tu smo se morali barkom dovesti do parobroda, jer ni Haifa nema izgrađene luke, gdje bi parobrodi mogli pristati uz obalu. S nama su se na parobrod odvezli i naši pratioci po Svetoj Zemlji o. Stanislav i vlasnik naše putničke agencije, s kojima smo još na palubi parobroda proveli neko vrijeme u razgovoru, a onda se oprostiše od nas oko 6 sati, jer im je prije mraka još trebalo stići u Nazaret, da se sutradan vrate u Jerusalim. Još do 10 sati uveče stajao je naš parobrod u luci. Nismo gotovo ni osjetili, kad je krenuo, samo su one svijetle piknjice električne rasvjete grada Haife

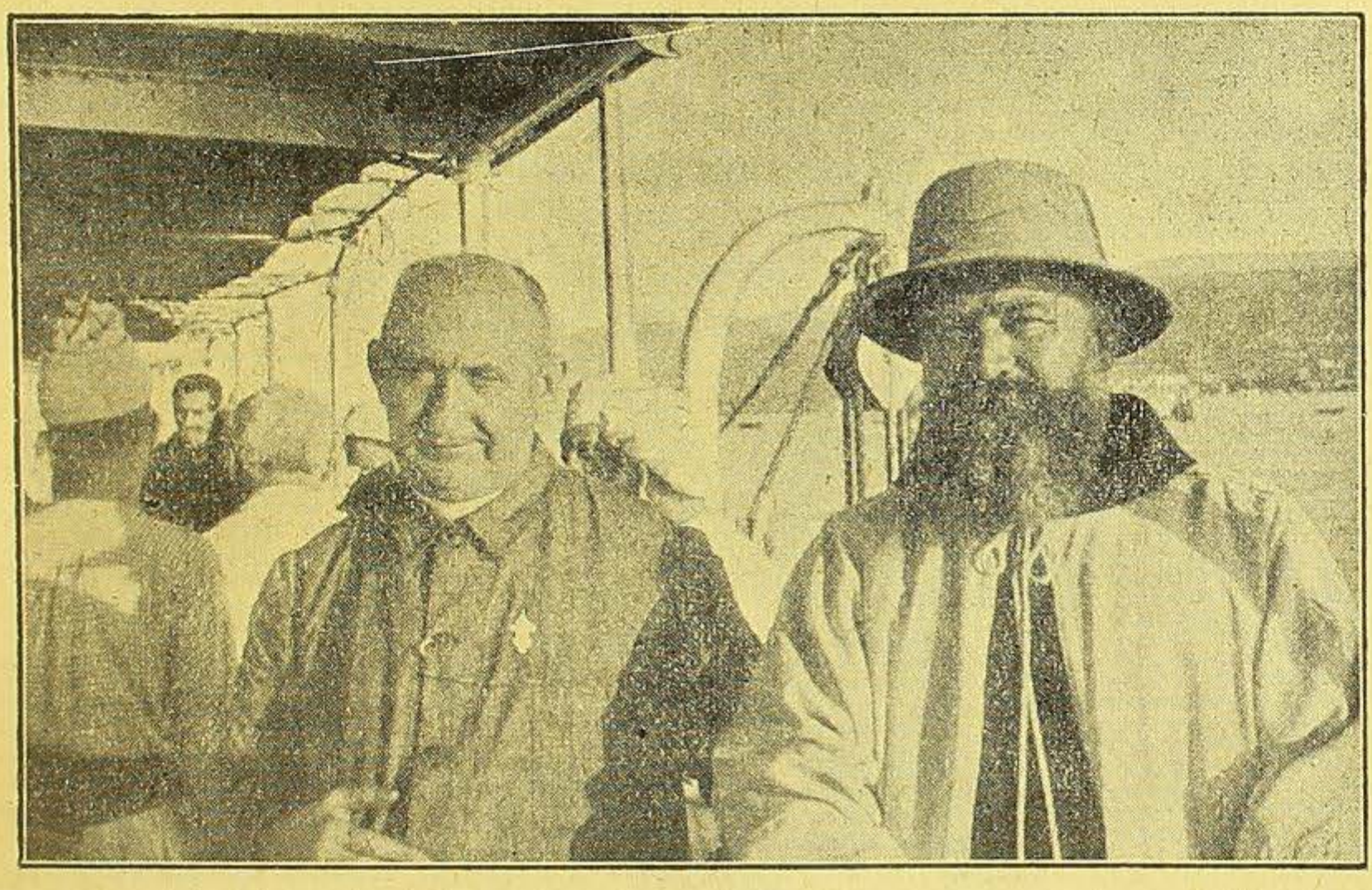

NADBISKUP RODIĆ I O. STANISLAV PRIJE RASTANKA
na palubi parobroda u luci Haifi

zkvh.org.rs

stale da se od nas sve više udaljuju, dok ih posve nismo izgubili s vida.

„Zbogom, Sveta Zemljo!" klicali smo svi u duši u vedru noć, koja nas je na širokoj pučini pokrila.

„Do viđenja, domovino Kristova!" nisu se mnogi od nas usudili izreći, premda nas je sve obuzimala u taj čas želja, da nam Bog dade još jedamput vidjeti i proći sve, što smo prošlih kratkih deset dana vidjeli i prošli. No u isti smo mah osjećali i veliku radost, što se opet vraćamo u svoju dragu domovinu, kući svojoj, gdje nas mili i dragi naši čekaju s ovog lijepog i dalekoga puta.

OPET NA CIPRU

Drugo jutro (11. lipnja) pristali smo opet u luci Larnaki na otoku Cipru. Budući da je parobrod tu imao ostati preko 3 sata, odvezli smo se preuzv. g. nadbiskup Rodić, najstariji naš hodočasnik Grubišić i ja na obalu, da razgledamo Larnaku, koje ono posljednji put nismo pravo ni vidjeli.

Uputili smo se prema franjevačkom samostanu, koji je oko pol sata hoda udaljen od obale. Simpatični gvardijan nas je lijepo primio, podvorio pravom ciparskom kapljicom i poveo nas na terasu, odakle se pružio krasan vidik na nasade i vrtove, kojima je okružena Larnaka, i između kojih se ističu stabla bezbrojnih paoma dajući svemu čaroban istočnjački izgled. Pokazujući nam rukom u smjeru prema nedalekoj džamiji upozorio nas je gvardijan na Brdo sv. Križa, koje se podiže podalje od Larnake i na kojem je crkvica sv. Jelena vraćajući se iz Jerusalima dala razrušiti poganski hram i podići crkvu ostavivši u njoj

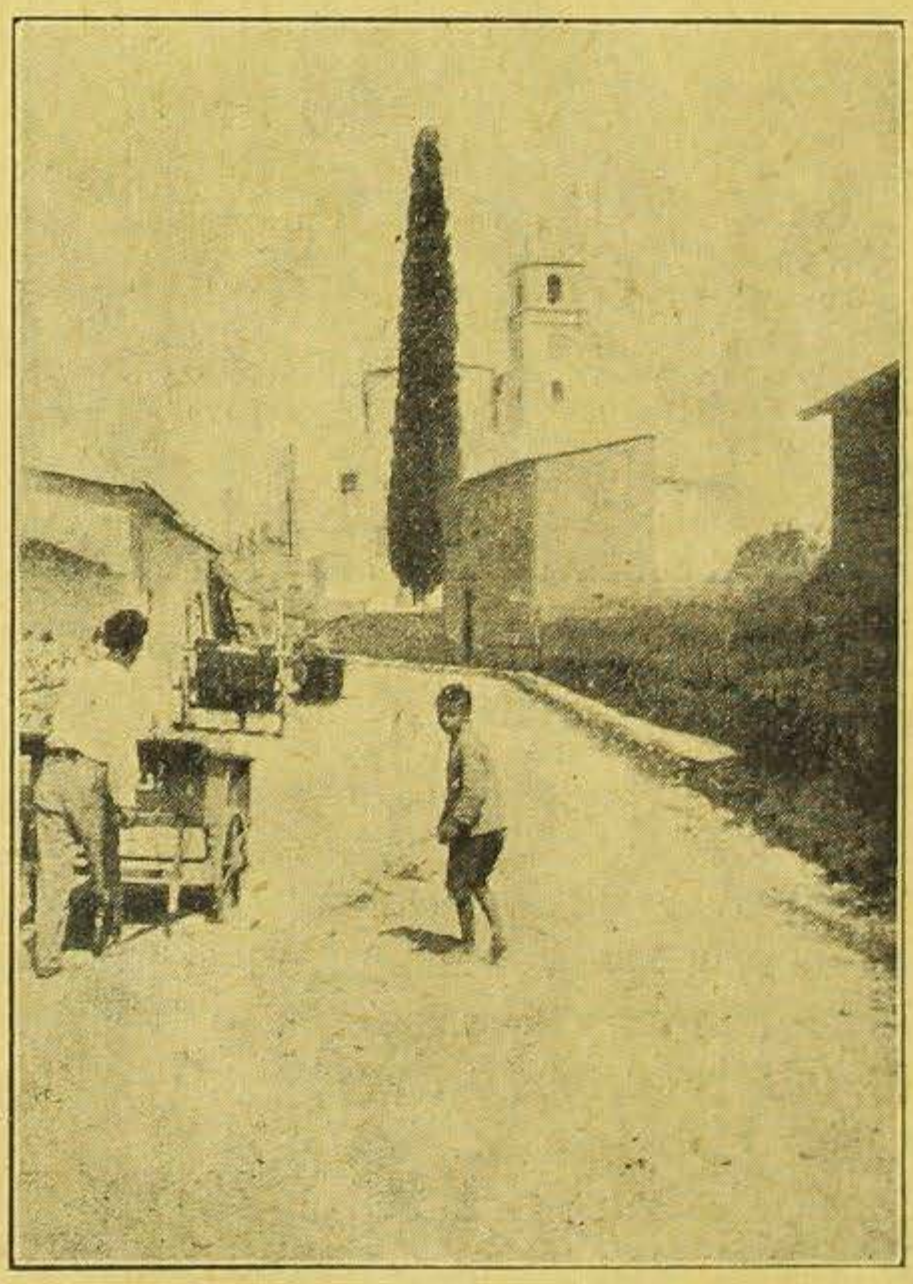

PREMA FRANJEVAČKOJ CRKVI U LARNAKI

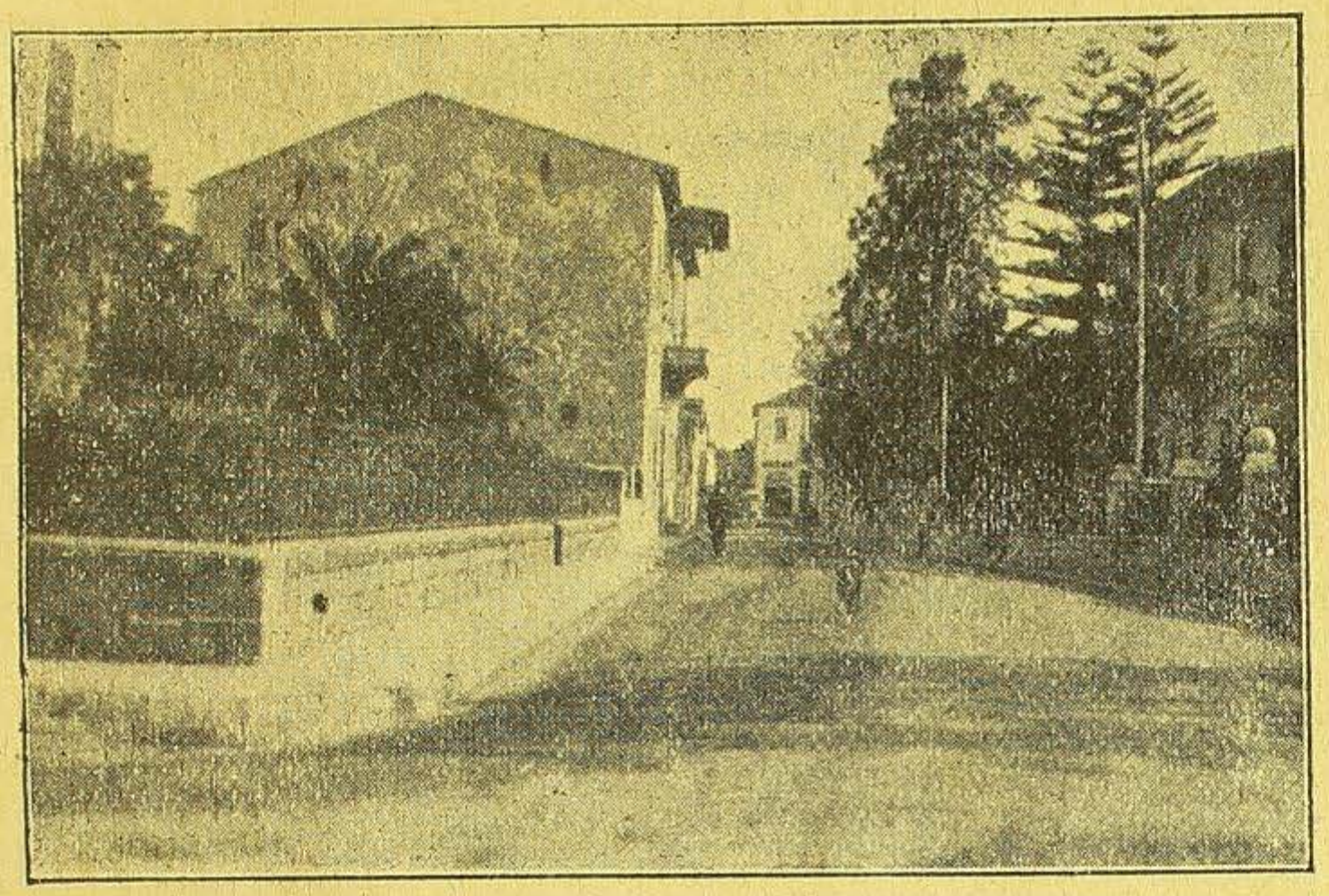

ULICA U LARNAKI (Foto Ljudevit Griffel)

mali komadić Kristova križa. Sišavši s terase razgledali smo još samostansku crkvu, građevinu iz g. 1847., koja ima kupolu nad svetištem. Na rastanku je ljubazni gvardijan metnuo u kočiju, kojom smo se vratili, sedam boca ciparske slave, a kad smo došli do luke, još smo se starina Grubišić i ja uputili po nekim ulicama Larnake, jer smo imali još vremena do povratka na parobrod. S tih izvida nismo se dakako vratili prazni, jer je dalek put, koji nas još čekao, a morska je voda slana...

OD CIPRA DO ZAGREBA

Put od Cipra do Roda bio je najneugodniji, što smo ga imali na moru, koje je bilo ponešto valovito, te se parobrod, koji je ovaj put doduše bio krcatiji putnicima, ali prazniji tovarima, ponešto više ljuljao. Od tog ljuljanja, iako nije bilo bogzna kako jako, mnogi su se osjećali nevoljko. Svi smo sa strahom očekivali, ne će li ta hirovitost mora uzeti pravoga maha, ali do toga, hvala Bogu, nije došlo, te je tako i ovih pet dana našega povratka po moru prošlo po jednako lijepom vremenu kao i prije dva tjedna.

Sve se odvijalo kao kod našeg dolaska: vožnja između otoka i grebenova Dodekaneza, kraj Roda (12. lipnja), prolaz kroz Korintski kanal i zaljev (13. lipnja), odakle smo radiotelegrafski poslali čestitku k imendanu preuzv. g. nadbiskupu zagrebačkom dru Antunu Baueru, pokrovitelju

zkvh.org.rs

našega hodočašća, zatim prođosmo Lepant, Jonsko more, Brindisi, i eto nas opet u našem Jadranu.

Kako smo (14. lipnja) radosna srca pozdravili plavi naš Jadran! No tu nas je dočekala jača sparina, nego što smo je imali na cijelome putu. Kako nas je obuzelo toplo čuvstvo, kad smo u predvečerje tog posljednjega dana vožnje prolazili posve blizu kraj otoka Visa! Ej, da nas je parobrod htio prebaciti do nedalekoga Splita i ondje nas iskrcati!

Do Trsta je vožnja trajala od Visa još cijelu noć. Već u rano jutro (15. lipnja) nastala je velika užurbanost po parobrodu: sve se spremalo za iskrcavanje. A kad smo ugledali Trst, otimao nam se radosnu kliktaj iz dna srca:

„HOĆEMO LI, BAĆ JOSO, OPET U SVETU ZEMLJU?“
pitao je dekan Panić, kad se naš parobrod već približavao Trstu

„Budi pozdravljena, Evropa! Primi umorne putnike nakon dalekog i napornog putovanja opet u svoj naručaj!“

Čim smo se iskrcali, oprostio se od nas naš suputnik iz Poljske, svećenik L. Novak, koji je dvadest dana proveo na tom hodočašću s nama te nam je svima kao pravi brat omilio. Rim, Jerusalim, Lurd — to je bio program, koji je preduzeo da izvrši. Vrativši se s nama iz Svete Zemlje ostao mu je bio još Lurd. I krenuo je iz Trsta put Lurda ne mareći za umor, koji ga i na tome putu još čeka.

Bili smo svi umorni, ali više od žege, koja je užasno paliła, nego li od putovanja. Tri sata provedena u Trstu i tri sata vožnje od tog otetog nam grada do granice naše države bila su nam baš nesnosna. A nekako na granici dočekala nas je upravo nagla promjena: nebo se naoblačilo,

kiša se spustila. U trenu se dapače razvila bura, koja nas je pratila kroz svu Sloveniju.

Kod Zidanoga mosta kleknuo je naš dobri brat gradišćanski Hrvat pred preuzv. g. nadbiskupa i zamolio blagoslov na rastanku. Dirnuti tim prizorom oprostismo se svi nada sve toplo od tog dragog našeg suputnika, a nakon toga smo se i svi ostali počeli pomalo jedni od drugih opraštati. Tri tjedna provedosmo zajedno kao jedna obitelj dijeleći radosti i užitke naših doživljaja. Kao što nam se nikada ne će iz duše izbrisati spomen na divni naš boravak u zemlji, posvećenoj nad svim zemljama dolaskom Kristovim na svijet, ali i prokletoj radi nevjere, kojom sinovi njezini dočekaše Mesiju, tako ćemo se uvijek ugodno sjećati jedni drugih mi, koji smo imali sreću biti učesnici prvoga skupnoga hrvatskoga putovanja u one krajeve. To smo jedni drugima obećali posljednjim stiskom ruke, kad je naš vlak u 11 sati u noći ulazio u hrvatsku metropolu i kad smo, dočekani na kolodvoru od prijatelja i znanaca, bijelomu Zagrebu razdragani kliknuli pozdrav, što smo ga njemu i cijeloj lijepoj našoj domovini donijeli iz Kristove domovine..

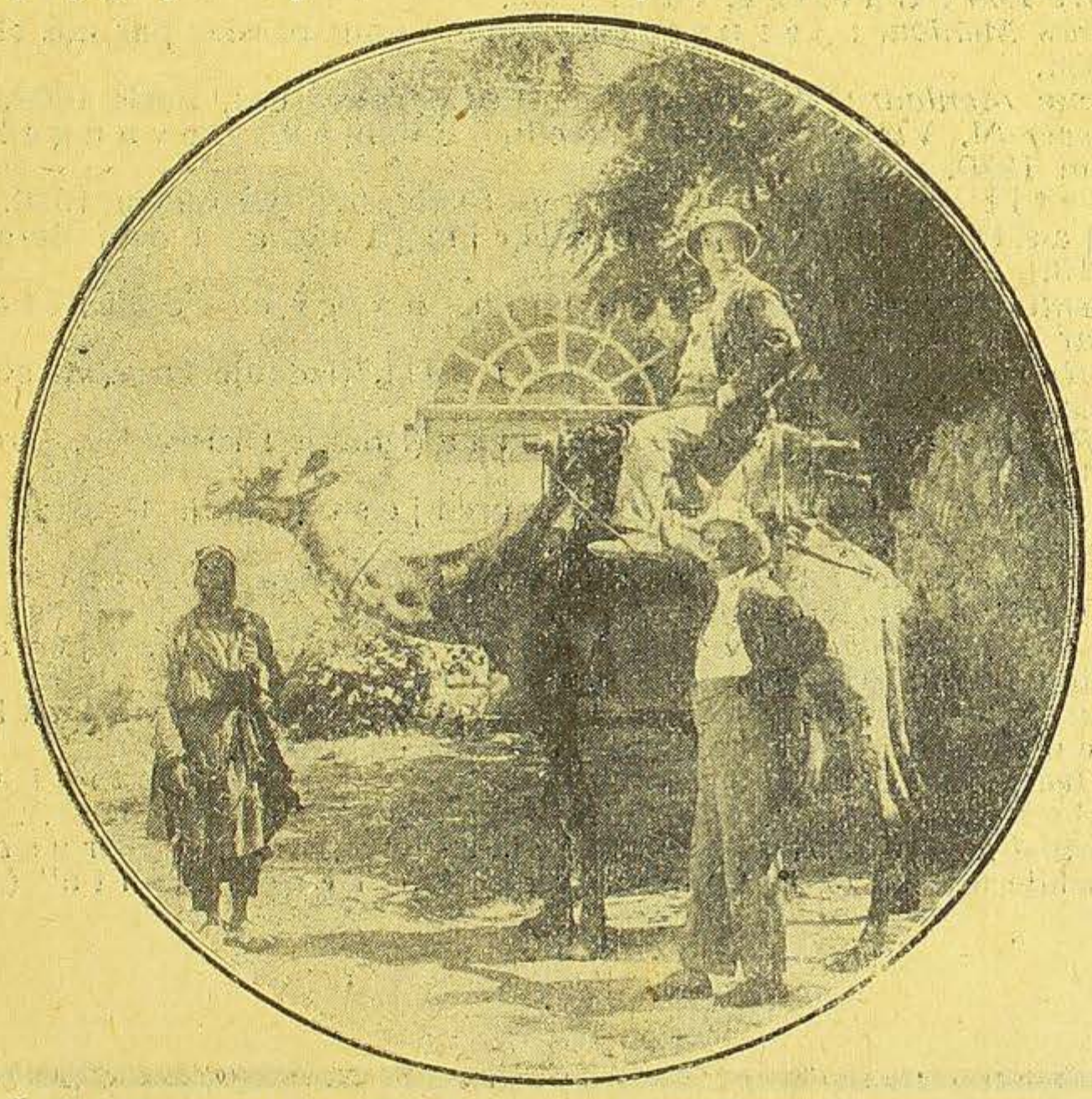

NAŠ NAJSTARIJI HODOČASNIK G. GRUBIŠIĆ IZ SARAJEVA
se nada, da će u slavu svoje 70. godišnjice g. 1932. opet moći u Jerusalimu ovako čilo i veselo uzjahati na devu, pa bi se radovao, da i velik broj čitatelja ove knjige pođe u domovinu Kristovu, da vide i dožive, što nigdje drugdje na svijetu ne mogn vidjeti i doživjeti.

BIBLIOTECA CROATICA
ZKVH SUBOTICA
zkvh.org.rs

LITERATURA

Pišući ovu knjigu poslužio se pisac ovim djelima :

Dr Andrija Jagatić: Putne crtice iz Svete Zemlje, Sarajevo 1931.

Krsto Krile: Uspomene iz Svete Zemlje, Zagreb 1914.

Marinko Lacković: Dojmovi s Istoka, Đakovo 1912.

Ant. Bartoš: Do Jerusalema, Brno 1929.

J. Rozmahel: Do vlasti Kristovy, Brno 1931.

Dr Karel Kašpar: Po stopach Božského Spasitele v Egipte a Svaté Zemi, Hradec Kralové 1931.

Dr Paul Wilhelm von Keppler: Wanderfahrten und Wallfahrten im Orient (deseto izdanje), Freiburg im Breisgau 1922.

Ernst Klippel: Wanderungen im Heiligen Lande, Berlin 1927.

Pierre Loti: Jerusalem, Paris, 1902.

Pierre Loti: Galilée, Paris, 1902.

Reynes Monlaur: Jérusalem, Quand vous passiez par nos chemins, Paris 1908.

Reynes Monlaur: Jérusalem, Les derniers pas, Paris 1909.

Prosper-M. Viaud: Qoubeibeh, Emmaüs evangelique, Jerusalem 1930.

* Petit Guide de Terre Sainte, Jérusalem 1930.

* Das Heiligtum Maria-Heimgang auf dem Berge Sion, Prag 1910.

Valentin Cajnko: U Sv. Zemlju, na grob Spasiteljev! (Kalendar „Danica", Zagreb, 1912.).

Dr Rudolf Vimer: Isus Krist I.—III. (izdanje Društva sv. Jeronima), Zagreb, 1925.—7.

Dr Rudolf Vimer: Život sv. Pavla (izdanje Društva sv. Jeronima), Zagreb 1907.

Dr Dinko Gudek: Biblijska povijest (izdanje Društva sv. Jeronima), Zagreb 1908.—1913.

Dr Dinko Gudek: Sveto Pismo Novoga Zavjeta (kratko izdanje Društva sv. Jeronima), Zagreb 1914.—6.

Dr Franjo Zagoda: Sveto Pismo Novoga Zavjeta (izdanje Knjiga Katoličkoga Života), Zagreb 1925.

Petar Grgec: Čudnovate zgode dvojice hrvatskih zarobljenika (Kalendar „Zadrugar", Zagreb 1927.).

Dr Ivan Dujmušić: Hadžije katolici u Palestini iz Bosne i Hercegovine. (Kalendar „Napredak" Sarajevo 1931.).

Časopisi: „Poutnik Jerusalemsky" (Brno), „Jérusalem" (Paris, izdaje Maison de la Bonne Presse), „La Terra Santa" (Jerusalem).

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA

zkvh.org.rs